

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Драгана С. Пешић Јенаћковић

**СОЦИЈАЛНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ БРАЧНОГ И
РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА МЛАДИХ
ИЗ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2019.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Dragana S. Pešić Jenačković

**SOCIAL DETERMINANTS OF MARITAL AND
REPRODUCTIVE BEHAVIOR OF YOUNG
PEOPLE FROM SOUTHEAST SERBIA**

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2019.

Подаци о докторској дисертацији

Ментор: Др Сузана Марковић Крстић, ванредни професор, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Наслов: СОЦИЈАЛНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ БРАЧНОГ И РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА МЛАДИХ ИЗ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Резиме:

Основни циљ докторске дисертације је испитивање социјалних детерминанти брачног и репродуктивног понашања младих из југоисточне Србије. Конкретније, истраживање има за циљ испитивање вредновања и практиковања одређених модела брачног и репродуктивног понашања младих, уз утврђивање разлика према појединим социокултурним, социоекономским и социодемографским детерминантама.

У истраживању је примењена комбинација квалитативних (дубински интервју) и квантитативних метода и техника (анкетирање и скалирање). Узорак су чиниле особе узраста од 15 до 35 година из Региона јужне и источне Србије (квалитативно предистраживање – 26 испитаника; квотни узорак у квантитативном (главном) истраживању – 500 испитаника).

Резултати истраживања показују да млади у југоисточној Србији високо вреднују како брак и родитељство у традиционалном смислу, тако и кохабитације и родитељство ван брака. Иако је присутан раскорак између ставова и праксе, запажа се тенденција пораста кохабитација и родитељства у ванбрачним заједницама код младих.

Од испитиваних социјалних детерминанти доминантне су социокултурне (брачни/партнерски статус испитаника и њихових родитеља, тип заједнице, родитељски статус, ниво традиционалности породице, структура и бројност породице, ниво образовања испитаника и њихових родитеља). Међу

социоекономским детерминантама издвајају се стамбени положај и стамбена (не)самосталност. Остали социоекономски чиниоци (радни статус, висина прихода, материјална ситуација у породици, стамбени услови) немају јединствени утицај, тако да се не могу сматрати одлучујућим за брачно и репродуктивно понашање младих. Тип насеља је значајна детерминанта али више за вредновање него за практиковање одређених модела брачног и репродуктивног понашања младих. У селу се још увек на нивоу ставова задржавају брак и родитељство у традиционалном смислу, док се на нивоу понашања манифестују кохабитације и родитељство ван брака.

Истраживање указује на изванредан помак ка индивидуализацији младих, што је видљиво у истицању појединих фактора за избор партнера, у придавању важности појединим разлозима и условима за заједнички живот и родитељство. Ипак, запажа се да је код сеоске омладине процес индивидуализације успорен, те да је код њих још увек отежано одвајање од традиционалних схватања.

Научна област:
Научна
дисциплина:

Друштвене науке

Социологија

Кључне речи:

млади, брак, кохабитација, родитељство, село, град,
југоисточна Србија, социоекономске детерминанте,
социокултурне детерминанте.

УДК:

316.356.2-053.81 (497.11-12)

CERIF
класификација:

S 210, Социологија

Тип лиценце
Креативне
заједнице:

CC BY-NC-ND

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral
Supervisor:

Dr Suzana Marković Krstić, Associate Professor, University of Niš, Faculty of Philosophy

Title:

SOCIAL DETERMINANTS OF MARITAL AND REPRODUCTIVE BEHAVIOR OF YOUNG PEOPLE FROM SOUTHEAST SERBIA

Abstract:

The main objective of the doctoral dissertation is to examine the social determinants of the marital and reproductive behavior of young people from Southeastern Serbia. More specifically, the research aims to examine the evaluation and practices of certain models of the marital and reproductive behavior of young people, while identifying differences toward particular socio-cultural, socio-economic and socio-demographic determinants.

A combination of qualitative (in-depth interviews) and quantitative (interviewing and scaling) methods and techniques was used in the research. The sample consisted of persons aged 15 to 35 years old from Southern and Eastern Serbia (qualitative pre-survey – 26 respondents; quota sample in the quantitative (main) survey – 500 respondents).

The results of the research show that young people in Southeastern Serbia highly value both marriage and parenting in the traditional sense, as well as cohabitation and out-of-wedlock parenting. Although there is a discrepancy between attitudes and practices, there is an increase in cohabitation and parenting in extramarital communities among young people. Out of the examined social determinants, socio-cultural factors are dominant (marital/partnership status of respondents and their parents, type of community, parental status, level of traditionalism, family structure and family size, level of education of respondents and their parents). Among socio-economic determinants, housing status and

housing (in)dependence stand out.

Other socio-economic factors (employment status, income level, material situation in the family, housing conditions) do not have a unique impact, so they cannot be considered decisive for the marital and reproductive behavior of young people. The type of settlement is a significant factor, primarily when it comes to evaluating rather than practicing certain models of the marital and reproductive behavior of young people. In rural areas, marriage and parenthood are still valued in the traditional sense at the attitudinal level, while cohabitation and out-of-wedlock parenting are manifested at the practice level.

The research points to a certain shift towards the individualization of young people, which is evident in highlighting certain factors for choosing a partner, in giving importance to particular reasons and conditions for cohabitation and parenting. However, it is observed that in rural youth, the process of individualization takes place more slowly and that for them it is still difficult to disconnect from traditional views.

Scientific Field:
Scientific
Discipline:

Social Sciences

Sociology

Key Words:

youth, marriage, cohabitation, parenting, rural, urban, Southeastern Serbia, socio-economic determinants, socio-cultural determinants.

UDC:

316.356.2-053.81 (497.11-12)

CERIF
Classification:

S 210, Sociology

Creative
Commons
License Type:

CC BY-NC-ND

Садржај

УВОД	1
ПРВИ ДЕО	
<i>ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ОСНОВА ИСТРАЖИВАЊА</i>	
I ТЕОРИЈСКА ОДРЕЂЕЊА ОСНОВНИХ ПОЈМОВА.....	3
1. Браќ – појам и типологије	3
2. Ванбраќна заједница – појам и типологије	8
3. Породица – појам и типологије.....	10
4. Репродукција становништва и популациона политика.....	20
5. Појам млади и феномен “продужене младости”	24
6. Теоријска одређења и статистичка разграничења села и града	26
II ПРОМЕНЕ БРАЧНОГ И РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА.....	29
1. Промене браќног понашања – услови и мотиви/разлози	29
2. Демографски аспекти промена браќног понашања у савременом друштву	38
2. 1. <i>Демографски аспекти промена браќног понашања у Србији</i>	42
3. Промене репродуктивног понашања – сексуалност, браќ и репродукција	45
4. Репродуктивно понашање у савременом друштву.....	51
4. 1. <i>Демографски аспекти промена репродуктивног понашања у Србији</i>	59
5. Популациона (пронаталитетна) политика – мере и подстицаји за рађање	66
III ТЕОРИЈЕ ПРОМЕНА БРАЧНОГ И РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА.....	73
1. Теорија (прве) демографске транзиције.....	75
1. 2. Ревизије теорије (прве) демографске транзиције.....	79
1. 2. 1. <i>Коулова ревизија теорије демографске транзиције</i>	79
1. 2. 2. <i>Теорија о спремности, вољи и могућности</i>	80
1. 2. 3. <i>Теорија о интергенерацијском току богатства</i>	81
2. Микроекономска теорија породице и фертилитета	82
2. 1. Ревизије микроекономске теорије	89
2. 1. 1. <i>Булатаова ревизија микроекономске теорије</i>	89
2. 1. 2. <i>Теорија Клиленда и Вилсона</i>	90
3. Теорија друге демографске транзиције.....	91

4. Теорије трансформације брака и породице	97
4. 1. Парадигма структура/култура	97
4. 2. Породица као приватни пакт.....	99
4. 3. Теорија о процесуалности породичне промене.....	100
5. Парадигма ресурси–ограничења–понашање	102
6. Теоријски приступ у истраживању: <i>Социјалне детерминанте брачног и репродуктивног понашања младих у југоисточној Србији</i>	104

IV ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА БРАЧНОГ И РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА.....106

1. Резултати претходних истраживања у Србији.....	106
2. Резултати истраживања у Европи и свету	136

V МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА.....158

1. Предмет и проблем истраживања.....	158
2. Значај истраживања	160
3. Циљ и задаци истраживања.....	162
4. Хипотетички оквир истраживања.....	163
5. Методе, технике и инструменти истраживања.....	168
6. Узорак истраживања.....	171
7. Ток истраживања и обрада података.....	179

ДРУГИ ДЕО

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА – АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

I ДЕМОГРАФСКА СЛИКА РЕГИОНА ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ 181

II РЕЗУЛТАТИ КВАЛИТАТИВНОГ ИСТРАЖИВАЊА 193

III РЕЗУЛТАТИ КВАНТИТАТИВНОГ ИСТРАЖИВАЊА 204

1. Вредновање и практиковање модела брачног и репродуктивног понашања.....	204
2. Социокултурне детерминанте брачног и репродуктивног понашања младих.....	214
2. 1. Брачни/партнерски, родитељски статус и тип заједнице младих.....	214
2. 2. Брачни/партнерски статус и тип заједнице родитеља	220
2. 3. Породица порекла као детерминанта брачног и репродуктивног понашања.....	228
2. 3. 1. <i>Ниво традиционалности породице порекла</i>	228
2. 3. 2. <i>Величина породице порекла/број чланова</i>	233

2. 3. 3. Структура породице порекла – потпуна и непотпуна породица.....	237
2. 4. Ниво образовања младих и њихових родитеља.....	241
3. Социоекономске детерминанте брачног и репродуктивног понашања младих.....	259
3. 1. Радни статус младих.....	259
3. 2. Месечни приходи породице.....	263
3. 3. Оцена материјалног стања породице.....	266
3. 4. Стамбени услови као детерминанта брачног и репродуктивног понашања младих.....	274
3.4.1. Стамбени положај младих.....	274
3.4.2. Стамбена (не)самосталност.....	280
3.4.3. Оцена стамбене ситуације.....	286
4. Место становања као детерминанта брачног и репродуктивног понашања младих.....	290
4.1. Фактори, мотиви, услови за брак/ванбрачну заједницу и родитељство према типу насеља.....	299
4. 1. 1. Фактори за избор партнера/супружника.....	299
4. 1. 2. Разлози/мотиви за улазак у брачну/ванбрачну заједницу.....	302
4. 1. 3. Разлози/мотиви за родитељство.....	304
4. 1. 4. Услови за улазак у брак или ванбрачну заједницу.....	307
4. 1. 5. Услови за родитељство.....	311
IV ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА	314
ЗАКЉУЧАК.....	342
ЛИТЕРАТУРА.....	355
ПРИЛОЗИ.....	365
Прилог 1. Основа дубинског интервјуа.....	365
Прилог 2. Упитник.....	366
Прилог 3. Списак табела.....	374
Прилог 4. Списак графикона.....	381
Биографија аутора.....	382
Изјаве аутора.....	383

УВОД

Последње три деценије наше просторе обележили су бројни драматични догађаји: распад Југославије, урушавање социјализма, међунационални ратови током 90-их (1991–1995), санкције, оружани сукоби на Космету (1998–1999), НАТО бомбардовање 1999. године, пропаст привредног система, пропадање друштвених делатности и институција, петооктобарска револуција 2000-те, као и глобална економска криза. Осим економско-политичких дешавања, делом и под њиховим утицајем, на друштвеној сцени одиграле су се промене у домену културе. Прелазак из социјалистичког у капиталистичко друштво са собом доноси и вредносну подељеност између традиционализма и модернизма. Поједини сегменти друштва, религијске институције, остаци патријархалног породичног ауторитета, истичу значај неговања и задржавања традиционалних вредности, док се истовремено под утицајем глобализације са Запада, кроз разна средства масовне комуникације, нуде и усвајају нове вредности. Основна одлика транзиционог друштва постаје „сусрет, укрштање и истовремена присутност свих временских димензија, садашњости, прошлости и будућности у подједнакој мери“ (Milić, 2001: 327). Владајућа економска криза и транзициони модел нормативно-вредносног система као битне особине данашњег српског друштва, умногоме утичу на понашање целокупног српског становништва, а сматра се да посебан утицај остварују на младе. Према многим ауторима (Kovacheva, Јоксимовић, Максић, Марковић Крстић, Михаиловић, Мојић, Илишин) млади су друштвена група која је највећи губитник „катастрофалних друштвених догађања и транзиције“, односно популација на којој су најоучљивији ожиљци времена велике, свеопште друштвене кризе. Млади људи представљају једну од најрањивијих група и сnose највеће последице промена (Kovacheva, 2002: 14–15; нав. према Mihailović, 2004: 18), с обзиром на то да су они „генерација у процесу формулисања животних пројеката и започињања њиховог остваривања“ (Mihailović, 2004: 22). Младост је период када треба донети низ одлука за образовање, запослење, формирање властите породице. У овом раду, биће разматране животне одлуке младих које постају све мање извесне: одлука о заснивању брачне/ванбрачне заједнице и одлука о рађању,

односно родитељству. Један од циљева рада је утврђивање вредности младих у југоисточној Србији по питању брака, партнерства и репродукције, као и испитивање њихових намера и понашања у вези са тим.

Бројна истраживања (Blagojević, 1988, 1993; Kuburović, 2003; Bobić, 2003; Бјелица, Капор Стануловић 2004; Tomanović, Ignjatović 2004; Радоман, 2012; Tomanović 2012; Tomanović, Stanojević, 2015) говоре о томе да се брак и репродукција високо вреднују код младих у Србији. Ово свакако делује охрабрујуће, с обзиром на то да указује на њихове потребе и жеље, односно потенцијалне могућности за репродукцију. Ипак, са друге стране, пракса, односно званични статистички подаци, као и резултати истраживања која су укључила и практични аспект (Bobić, 2003; Tomanović, Ignjatović, 2004; Tomanović 2012; Tomanović, Stanojević, 2015) показују супротно: опадање универзалности брака, све мањи удео младих који су у браку, практиковање ванбрачних видова партнерства, одлагање заснивања брачне заједнице после 30-те или чак одустајање од брака, повећан број самаца, пораст развода, све мањи број младих који се одлучују за родитељство, ниске репродуктивне норме и пораст ванбрачних рађања код младих. Овде се намеће питање: „Зашто је код младих у Србији, и поред високог вредновања, све учесталије одлагање или чак одустајање од брака и родитељства?“ Да ли се ради о томе да су брак и родитељство и даље задржали високо место, али да су се њима придружили нови садржаји који су, такође високо вредновани (Рашевић, 2013)? Да ли је, како наводи Петар Васић, реч о „прихватању става који је ствар општег социјалног мишљења које опстаје на високом вредновању традиционалних ставова о породици и репродукцији, који су најчешће само декларативни а нису ствар личног убеђења?“ (Васић, 2012: 244) или је у питању дејство структуралних ограничења који утичу на немогућност остварења високо вреднованих циљева код младих? Истраживање има за задатак да одговори на питања, тако што ће испитати да ли постоје и какве су разлике у вредновању и практиковању одређених модела брачног и репродуктивног понашања код младих који се разликују по социоекономским, социокултурним и социодемографским обележјима и на тај начин утврдити деловање различитих социјалних детерминанти на њихове вредности и понашања.

I ТЕОРИЈСКА ОДРЕЂЕЊА ОСНОВНИХ ПОЈМОВА

1. Брак – појам и типологије

Као примарне друштвене заједнице, брак и породица континуирано прате човекову егзистенцију. Историјски посматрано, у претцивилизацијским друштвима (дивљаштву и варварству) брак и породица су били најважнији облици људског груписања. Ипак, „брак је настао пре клана и породице, он је прва друштвена и биолошка група која је регулисана одређеним друштвеним нормама у праисторији“ (Mladenović, 1991: 66). То је „најстарија универзална установа у људској заједници и култури“ (Milić, 2001: 113).

Постоје бројне дефиниције брака, а посебно се издвајају општа, правна и социолошка.

Општа дефиниција брака гласи: „Брак је природна – полна и друштвена веза по правилу трајне природе између лица супротних полова, која зависно од историјских и друштвених услова може имати различите облике (групни брак, полигамијски, моногамијски), различиту форму (грађански, црквени, неформални, фактички) и различите садржаје и задатке (економске, правне, социјалне, духовне, моралне, психичке, естетске и др.)“ (Mladenović, 1991: 42).

У овој дефиницији наглашена је биолошко-сексуална основа, док је биолошко-репродуктивна основа сасвим искључена. Истичу се друштвена обележја брака (у погледу облика и садржаја брачне везе), али се не спомиње друштвено признање, као обавезан елемент. Ово је једно шире тумачење брака, које поред формалног брака, обухвата и све врсте трајних неформалних заједница. Такође, подразумева различите облике брака, а не само моногонију.

Правно-теоријску дефиницију брака даје В. Бакић: „Брак је по нашем праву, призната и уређена трајна заједница живота једног мушкарца и једне жене, закључена у свечаној форми, по њиховом слободном пристанку, раскидива само у случајевима предивиђеним законом“. Из ове дефиниције Бакић извлачи три елемента: 1) да је брак трајна заједница живота мушкарца и жене; 2) да је то законом призната и уређена заједница; 3) да је то заједница два лица супротних

полова – једног мушкарца и једне жене (Bakić, 1971: 80). Као што се може видети, са становишта права, наглашава се законско, односно друштвено признање, тј. легитимација, као обавезан елемент и то по правилу, моногамног брака. Што се тиче биолошке основе брака многе правне дефиниције су све доскора уносиле два елемента брака: *potentia coeundi* (способност одржавања полних односа) и *ratidio generandi* (прокреација као циљ, сврха и задатак брака). Данас се и у самој правној дефиницији брака не узима у обзир *ratidio generandi*, док се *potentia coeundi* или изричито наводи или се индиректно подразумева (као у дефиницији В. Бакића), пошто је брак заједница „једног мушкарца и једне жене“, дакле и полна заједница.

Социолошке дефиниције наглашавају друштвено признање моногамног брака и укључују обе стране биолошке основе брака – полни односи и биолошка репродукција – рађање. Као три битна елемента брака наводе се: копулација (прокреација), кохабитација (заједнички живот) и легитимација тј. друштвено признање и контрола (сексуалних) односа супружника и признавање деце која се из тог односа рађају (Milić, 2001: 114). У социолошким дефиницијама, истиче се репродукција као циљ сексуалног спајања партнера у браку, као и функција легитимације потомства. Социолошки речено брак представља институцију „којом друштво даје дозволу припадницима два пола да заснују заједнички живот, укључујући ту и однос прокреације као што истовремено признаје последице које произилазе из тог односа – потомство, чиме се обезбеђује друштвени положај нових чланова у заједници“ (Milić, 1982: 10; нав. према Dinić, 2011: 10).

Друштвена функција брака састоји се у интеграцији и контроли понашања полова у друштву. У том смислу, брак се може дефинисати као друштвена институција чији је експлицитни задатак да се стара и контролише сексуално понашање одраслих чланова, а у циљу уређене репродукције друштвене заједнице. Кроз ту функцију брака друштвена заједница истовремено обезбеђује уређеност у сексуалним односима (који су иначе склони анархичности), а са друге стране регуларно обнављање свог чланства. Брак као однос тежи дуговечности, будући да одрастање потомства у људској заједници поразумева дуг и спорији раст и развој, те сексуални партнери прерастају у родитеље који имају дужност да се старају за одрастање детета (Milić, 2001: 114).

У савременом друштву, биолошко-репродуктивна функција, као и функција легитимације потомства, озбиљно су нарушене. Наиме, шездесете године 20. века, доносе тзв. „сексуалну и наталитетну декомпозицију брака“, тако да тријада сексуалност-брак-репродукција почиње да слаби. Брак престаје да врши контролу сексуалног и репродуктивног понашања, он престаје да буде једини оквир репродукције, легитимације потомства, па се све више деце рађа ванбрачно. Сходно наведеним променама, а за потребе овог истраживања брак се одређује као *друштвено и законски (правно) призната веза две особе супротног пола која представља један од потенцијалних оквира за биолошку репродукцију и настанак (формирање) породице.*

На овом месту, потребно је указати да је у другој половини 20. века, забележен тренд пораста *бракова без деце*. Постоје потешкоће око одређења овог појма. Према немачкој ауторки, под браком без деце третирају се ситуације када венчани партнери немају брачно признату децу и не живе заједно са децом у истом домаћинству. У овој дефиницији наглашено је социјално, али не и биолошко родитељство. Проблематичност одређења „бракова без деце“, састоји се и у временском аспекту, односно његовом привременом или трајном карактеру. Наиме, овакав брак може представљати само тренутно стање које је подложно променама, али исто тако може представљати избор трајног понашања брачног пара. Такође, тешкоће и разлике око дефинисања ове појаве проистичу из различитих узрока настанка ових бракова. Немачка ауторка R. Nave Herz und Markefka, помиње: медицинске разлоге (биолошки стерилитет или психосоматске проблеме), свесно и планирано одбацивање родитељства и још неиспуњену жељу за децом (Nave Herz und Markefka, 1989: 378; нав. према Milić, 2001: 167). За потребе овог (социолошког) истраживања најзначајније је свесно и планирано одлагање, и посебно, добровољно одрицање од родитељства.

Историјски гледано, брак као друштвена институција у свом развоју претрпео је значајне промене. У литератури се најчешће наводе следеће етапе у његовој еволуцији:

1. *Промискуитет*: период нерегулисаних полних односа када је цела група од око 30–50 чланова сачињавала брачну групу (нижи слој дивљаштва)¹;
2. *Групни брак*, према озбиљним научним доказима, представља првобитни облик људског брака. Он се јавља на средњем и вишем ступњу дивљаштва, у више облика од којих су најзначајнији: брак по класама, крвносроднички брак (забрана је постојала само између сродника у првој линији, на пример, између родитеља и деце) и пунални брак (забрана се проширује и на побочне сроднике, на пример браћу и сестре);
3. *Полигамијски брак*, јавља се у два вида: полигинија (брак једног мушкарца са више жена) и као полиандрија (брак једне жене са више мушкараца);
4. *Синдијазмички брак* или „брак парова“ је прелазни облик брака, који означава јачање брачне везе између једног мушкарца и једне жене у оквиру групног (или полигамијског брака) на нижем и средњем ступњу варварства. Сматра се да он представља уводну и почетну фазу у настанку моногамијског брака;
5. *Моногамијски брак*, јавља се као завршна фаза трансформације брака у првобитној заједници, на вишем ступњу варварства и остаје и током целе цивилизације. Моногамијски брак подразумева везу једног мушкарца и једне жене. Од свог настанка јавља се у два вида: као формална моногамија (у класном друштву) и као стварна моногамија (у бескласном друштву) (Mladenović, 1991: 66–73).

Према мотивима и начину склапања разликују се:

- *аранжирани, уговорени бракови* – које договарају родитељи или сродници оних који треба да уђу у брак, углавном вођени материјалним (економским) интересима и мотивима и
- *слободни, модерни бракови* – засновани на личном избору и емоцијама појединаца који склапају брак (Mladenović, 1991; Milić, 2001; Segalan, 2009).

---

¹ Теза о промискуитету као почетном облику брака није у потпуности прихваћена и око ње постоји доста спорења у науци. Детаљније видети: Mladenović, 1991: 69.

Према врсти легитимације разликујемо: обичајни брак, црквени, цивилни/грађански брак и легитимацију брачним (пред)уговором.

- *Обичајни брак* карактеристичан је за претцивилизацијска друштва (Митровић, 2018). Најстарији облик легитимације вршио се обичајним признавањем чина размене, тј. узимањем и давањем чланова сродничке групе, најчешће жена ради удаје. Тај чин се обележавао јавним ритуалом који се задржао до данас и зове се свадба.
- *Црквени брак* настаје у верским институцијама, пред црквеним органима (Митровић, 2018). Црквена или религијска легитимација брака јавља се као први облик институционалне потврде брака од времена настанка организоване институционалне религије. У Европи се то дешава од времена институционализације хришћанства када црква преузима на себе ову функцију (Milić, 2001: 115). „На увођење формалног брака нарочито су инсистирале католичка и православна црква. Пре тога, готово у целој Европи, доминирао је неформални брак. Католичка црква је успела, тек после 15. века (на Тридентском сабору, 1563. године) а православна црква раније (1306. године) да уведе обавезан црквени брак“ (Mladenović, 1991: 228). У хришћанској религији брак представља једну од светих тајни, којима се доказује божанско посредовање у људском свету. У том смислу, брак је једна од најмоћнијих религијских институција. Због тога и данас католичка црква одбија да призна развод (Milić, 2001 :115).
- *Цивилни или грађански брак* настаје у модерним грађанским друштвима, а склапа се пред државним органима (Митровић, 2018). У овом случају друштвено признање даје држава кроз службу матичара. У широку употребу улази од Француске буржоаске револуције, која је својим захтевом одвајања државе од цркве формулисала цивилни брак (Milić, 2001: 116). „Грађанске државе успеле су само делимично, а социјалистичке у потпуности да обавезан црквени брак претворе у обавезан грађански брак. То свакако представља историјску победу државе над црквом, али то сигурно није крајњи домет еволуције установе брака. Слободном бескласном друштву и ослобођеном човеку највише ће одговарати слободан, неформални брак и

слободно планирање породице, које се већ остварује“ (Mladenović, 1991: 229).

У вези са тим, поједини аутори дају сличну класификацију, с тим што као критеријум поделе не узимају начин легитимације, већ начин заснивања, па поред наведених типова помињу и тзв. *фактички брак, тј. ванбрачну заједницу*. Они, на један универзалан начин схватају брак, па под њим подразумевају „историјски променљиву друштвену групу, тј. сваку заједницу мушкарца и жене која извршава своје биолошке и људске задатке, без обзира да ли је или није настала у одређеној форми“ (Mladenović, 1991: 228). Међутим, у овом истраживању се прави разлика између појмова „брак“ и „ванбрачна заједница“, тако да се под браком подразумева само она заједница мушкарца и жене која је закључена у одређеној форми и у складу са законом, док све остале заједнице представљају ванбрачне заједнице.

2. Ванбрачне заједнице – појам и типологије

Ванбрачна заједница је заједница жене и мушкарца која је заснована фактичким, а не правним путем, тј. њиховим обичним саживљавањем (Mladenović, 1991: 203). Најпростије речено, ванбрачна заједница представља заједницу живота једне жене и једног мушкарца који нису у браку.

Породични закон Србије из 2005. године, ванбрачну заједницу дефинише као „трајнију заједницу живота жене и мушкарца између којих нема брачних сметњи, која настаје фактичким путем, успостављањем заједнице живота“. Са становишта нашег права, ванбрачна заједница може бити правно призната ако испуни одређене услове: различитост полова, моногамија, заједница живота и трајност заједнице и непостојање брачних сметњи у тренутку заснивања ванбрачне заједнице. Дакле, да би уживала правну заштиту, ванбрачна заједница, између осталог, мора садржати као свој конститутивни елемент, заједницу живота (становање у истом простору, заједничка исхрана итд.) (Роџића, 2010: 132).

У социолошкој литератури, наводи се да су ванбрачне заједнице оне које садрже прва два елемента брака: копулацију (прокреацију) и кохабитацију (заједнички живот), али којима недостаје трећи елемент брака – друштвено признање. Међутим, плуралитет неформалне брачне праксе, показује да су у

савременом друштву присутне заједнице које немају трећи елемент, али код којих недостаје и прокреација. Чињеница је да се у референтној литератури по питању ванбрачних заједница најчешће употребљава термин *кохабитација* који се одређује као „заједница у којој две особе супротног пола живе заједно, деле „постелу и сто, а да при томе нису у формалном, правно санкционисаном браку“ (Авгамов, 1993: 105). Видљиво је да овде немамо трећи елемент, али се свакако не помиње копулација, односно прокреација.

Поред кохабитација, све чешће се помињу и други облици неформалних веза, попут тзв. *LAT (living-apart-together)* и *DINKS (double-income-no-kids)* заједница. *LAT заједнице* поред друштвене легитимације, одричу елемент кохабитације тј. заједничког живота, али не истичу ни прокреацију. То су заједнице у којима особе супротног пола формирају емотивну и сексуалну везу али не станују заједно. Индивиде се повезују на основу романтичног комплекса (љубави, сексуалне привлачности), оне могу имати заједнички буџет, али изостају неке димензије чвршће заједнице: резиденцијална (заједничко становање), функционална (домаћинство) и социодемографска (репродукција). Када је реч о тзв. *DINKS заједницама*, ради се о паровима који живе заједно, али се трајно одричу родитељства. Они су се унапред договорили да неће имати децу (тзв. вољни или социолошки стерилитет) (Вобић, 2003: 36–37).

У овом истраживању, појмови ванбрачна заједница и кохабитација биће коришћени као синоними.

У литератури се наводе разни критеријуми на основу којих се ванбрачне заједнице разликују међу собом.

Према критеријуму трајања разликују се:

- *Спорадичан, пролазан (тренутни) ванбрачни однос* који се исцрпљује са једним или са неколико полних саживљавања. Овде уствари и нема ванбрачне заједнице у правом смислу речи. Међутим, овај однос може довести до рађања ванбрачног детета и стварања непотпуне (једнородитељске) породице.
- *Привремена ванбрачна заједница*, представља облик заједнице ван брака, који није закључен да траје дуже време, али се не исцрпљује краткотрајним

ванбрачним односом. И она може да доведе до рађања ванбрачног детета, али, поред тога, ствара и одређене односе који се рађају из такве заједнице.

- *Трајна ванбрачна заједница*, разликује се од брака само по томе што ванбрачни другови нису своју заједницу засновали на начин који је законом прописан. Исте последице могу настати и из овакве заједнице, као и из претходних. Могу се разликовати два основна вида трајних ванбрачних заједница: једне представљају остатке конзервативне прошлости, док су друге зачеци нових неформалних, слободних заједница мушкараца и жене (Mladenović, 1991: 204).

Према времену када су засноване:

- *предбрачне* (настају пре закључења брака, називају се још и „увод у брак“ или „брак на пробу“) и
- *послебрачне* (настају после закључења брака, називају се „обновљене“ заједнице) (Mladenović, 1991: 205).

Према новом приступу у типологији кохабитација узимају се у обзир њена дужина трајања, вероватноћа конверзије у брак, ризик рађања детета у кохабитацији и степен у коме кохабитација представља алтернативну браку. Таква типологија разликује следеће типове кохабитација: маргинална, „увод у брак“, „фаза у брачном процесу“, „алтернатива самачком животу“, „алтернатива браку“ и „не разликује се од брака“ (Heuveline, Timberlake, 2004: 1219; нав. према Petrović, 2011: 57). Циљ овакве типологије јесте да установи различите типове кохабитација у различитим деловима социјалне структуре који су заступљени унутар једног друштва.

3. Породица – појам и типологије

Брак и породица су уско повезани појмови и друштвене појаве. Када говоримо о породици, увек мислимо и на брак, а када говоримо о браку готово увек мислимо на породицу (Milić, 2001: 113). Као појаве и процеси, тесно су међусобно прожети и имају неке заједничке елементе, обележја и функције. Ипак, брак и породица се умногоме разликују, па се не смеју поистовећивати. Иако брак представља социјални оквир за репродукцију и формирање породице, породица

може настати и без брака (ванбрачна породица), тј. рађање и одгајање деце могуће је и ван брака. У том смислу „брак је друштвено призната веза између мушкарца и жене која је институционални оквир за породицу. Породица је шира заједница која у себе, поред брачних (а у новије време и ванбрачних) партнера, укључује и њихову рођену или усвојену децу“ (Митровић, 2015: 67).

Породица је једна од најстаријих и најзначајнијих друштвених група. Њена улога и значај су вишеструки, како за друштво у целини, тако и за појединце који су у њој рођени или су је формирали. Она је незаменљива средина у којој човек живи задовољавајући своје најбитније потребе, у којој се формира као личност, припрема за друштвени живот и социјалну интеграцију. Дубоко уткана у друштвени живот, истовремено повезана са другим друштвеним појавама, породица се одређује као примарна и организована друштвена група родитеља и њихове деце, али и других сродника који заједно живе и између којих се успостављају и развијају одговарајући односи, на основу одређених улога и у процесу обављања одређених функција. То је друштвена група у којој се остварују најважнији процеси као што су рађање, гајење и васпитање деце. Због свега наведеног, друштво у породици препознаје важну друштвену институцију, коју настоји да организује, усмерава и контролише правилима и нормама (Milić, 1982; нав. према Dinić, 2011).

Није нимало једноставно пронаћи општу дефиницију породице, с обзиром да је реч о историјски променљивој друштвеној групи која је у различитим временским и просторним димензијама имала своје специфичности. Највећи проблем је, како сматра А. Милић „што се о породици мисли и расправља као о природном, универзалном и јединственом феномену који постоји у непроменљивом облику од кад постоји човечанство“ (Milić, 2001: 32). Стога се најадекватнијом чини дефиниција коју даје Д. Суботић, а која указује на нека универзална обележја породице, али такође имлицира и њену историјску променљивост. Према тој дефиницији породица је „најважнија друштвена група, која зависно од историјског, друштвено-економског, културног контекста и у крајњој линији, личних аспирација и вредности појединаца, укључује (окупља) једног или оба родитеља везана браком или ванбрачном заједницом и њихово

потомство, а евентуално још и шири или ужи круг крвних и других сродника, који се удружују ради задовољења разноврсних биолошких потреба (задовољење полног нагона, рађање и подизање деце), економских потреба (производња, потрошња, размена), социјалних (заштита чланова породице), васпитних, емотивних и других потреба“ (Суботић, 2005: 190–197). Другачије речено, иако се породица кроз историју мењала и развијала, она је увек почивала на следећим обележјима: биолошко-репродуктивним (полни односи и репродукција), биосоцијалним (систем сродничких односа), социјалним обележјима (развој социјалних и индивидуалних особина личности – моралних, психичких) и економским обележјима (производно-потрошне или само потрошне делатности) (Mladenović, 1991: 36).

Породица има неколико основних функција. То су: репродуктивна, економска, функција задовољавања полног нагона и емотивна функција, функција пружања заштите, функција забаве и разоноде и васпитна и образовна функција (Vukoje, 2012: 138). Поред репродуктивне, од кључног значаја за ово истраживање је и васпитна, образовна и емотивна функција породице, односно, чињеница да се породица јавља као социјални оквир уз помоћ којег/на основу којег се млади људи припремају за своје будуће улоге. Породица представља емотивну основу и она се јавља као значајан преносилац културних, моралних и обичајних норми и вредности (које владају/доминирају у одређеној средини). Сходно томе, она преко усвојених вредности (традиционалних или савремених) може утицати на различите облике понашања.

Прву, истовремено и најпознатију и најоспораванију класификацију *породичних облика* кроз историју сачинио је Луис Морган. Према његовом схватању, постоје пет историјских типова породице, односно ступњева породичног развоја: породица промискуитетног карактера, породица крвног сродства (браће и сестара), пуналуа породица, синдијазмичка породица или породица пара и моногамна породица.

Ова класификација критикована је из више разлога², али упркос томе није одбачена већ више прилагођавана. Она је имала најтрајнији утицај у научној социјалној мисли захваљујући томе што је једина покушала и успела да главне породичне типове сагледа у оквиру веома широког спектра историјских варијација битних структуралних друштвених феномена као што су: доминантни облици друштвене организације, својине, управљања заједницом и ауторитарног легитимитета, карактеристичне врсте економског привређивања, главни извори идентитета појединаца у заједници (Milić, 2001: 325).

У складу са циљем и задацима овог истраживања издвојено је неколико савремених класификација породице.

Према породичним циклусима разликујемо:

- *Циклус (породица) оријентације.* Реч је о тзв. породици порекла. То је породица у којој се свако од нас рађа и која нас усмерава у одређеном правцу. Ову породицу нисмо ми изабрали, већ она нас. То је породица детињства и младости.
- *Брачни циклус* – настаје заснивањем брака или ванбрачне заједнице и представља почетну основу за настанак тзв. породице опредељења. Овај циклус подразумева учење партнера да функционишу као дијада што значи успостављање граница према родитељским породицама, тј. породицама порекла. Треба напоменути да је приликом анализе, брачни циклус немогуће издвојити из породичног.
- *Циклус породица опредељења – прокреације.* То је породица коју ми стварамо, коју смо сами изабрали, ступајући у брак (или ванбрачну

---

² У првом реду примећује се да Морган меша појмове брака и породице. Притом он прихвата могућност инцестуозне породичне заједнице, што му оспоравају сви каснији следбеници и теоретичари. У најранијем периоду развоја човечанства, у дивљаштву, када породица није ни постојала, нису постојала ни било каква правила која би искључивала родоскрнављење. То је ситуација у којој једно друштво представља једну породицу. Типологији се замера и то што показује наклоност ка цивилизацијском разграничењу породичних типова, пре него било ком друштвеном чиниоцу. Наиме, Морган сматра да два типа породице: синдијазмичка и моногамна представљају главне врсте породичних типова, док су остали нека врста неразвијених или прелазних облика. Синдијазмичка породица везује се за једну веома широку и разуђену епоху, за неолитску културу и цивилизацију у којој долази до стабилизације друштвеног живота родовско-племенских заједница, а моногамна породица појављује се упоредо са најавом првих великих територијалних заједница (државе) и нових свеобухватних правних и религијских кодекса античке цивилизације.

заједницу) и рађајући децу. Она је породица нашег зрелог периода од ступања у брак до изласка одрасле деце из породице.

- *Циклус породица изолације.* Ово је породица наше старости, пензионисања, повлачења из активног живота, породица када нас и деца напуштају. Тачније то је стари брачни пар – старачка домаћинства. То је и завршетак породичног циклуса (Mladenović, 1991: 189).

Ова типологија је веома значајна јер свако динамичко микросоциолошко изучавање породице обухвата два основна круга у животу сваког човека: брачни (у ширем смислу) и породични. Требало би да свако од нас у току свог живота, промени по правилу, најмање две породице. Дешава се, међутим, да се животни круг појединаца затвори само у оквиру једне од ових животних заједница: у оквиру брака или породице.

Према томе да ли један или оба родитеља живи са дететом (децом), све породице можемо поделити на:

- *потпуне* (дво-родитељске) и
- *непотпуне* (једнородитељске).

Непотпуне (једнородитељске) породице немају стандардну структуру. Оне се састоје од једног родитеља са дететом (децом). То су породице у којима је „један од родитеља умро, разведен, нестао, напустио, непознатог боравишта или се напросто никад није желео ангажовати у животу детета. То надаље могу бити ванбрачне породице, затим породице у којима је једном родитељу одузето право на родитељску заштиту/скрб или пословна способност, који су на издржавању казне или на дужем лечењу“ (Fišer et al., 2006:7), као и мигрантске породице (Новаков, 2012: 389). У зависности од тога који родитељ живи са дететом, могу се поделити на: једнородитељске породице са мајком и једнородитељске породице са оцем. Најчешће се, међутим јављају породице у којима је мајка једини родитељ. Према начину настанка, једнородитељске породице могу се поделити на оне које су настале сопственим избором (вољом) и оне које су настале стицајем (наметнутих) околности. У првом случају најчешће је реч о женама које желе да имају децу без заснивања брачне (или ванбрачне заједнице), без животног сапутника. У другом

случају једнородитељска породица може настати разводом, раставом или усред смрти супружника.

Према томе да ли су родитељи детета у брачној или ванбрачној заједници разликују се:

- *брачне* и
- *ванбрачне породице* (Mladenović, 1991: 132).

Брачну породицу чине родитељи који су у браку и њихово дете/деца. Проширавањем брака, рађањем или усвајањем деце формира се породица у елементарном смислу (брачна, потпуна нуклеарна породица).

Ванбрачну породицу чине родитељи који нису у браку, односно, ванбрачни родитељи и њихово дете/деца. Ванбрачна заједници рађањем или усвајањем детета прераста у ванбрачну породицу (ванбрачна, потпуна нуклеарна породица). Међутим, ванбрачну породицу могу чинити и један родитељ и дете/деца и у том случају ради се о непотпуној (једнородитељској) ванбрачној породици. Ова породица може настати раскидом ванбрачне заједнице родитеља детета, након чега дете остаје са једним родитељем, или пак независно од постојања ванбрачне заједнице, рецимо да када сама роди ванбрачно дете и живи са њим.

Класификација породица по величини, по броју чланова и генерација:

1. *Мала (нуклеарна) породица* коју чине родитељи и деца; 3–5 чланова и две генерације. Ова породица јавља се као:

а) *Изолована, нуклеарна породица*. Она постоји ако мала, двогенерацијска нуклеарна породична група не живи у непосредној близини крвних и других сродника, нити помаже сроднике на било који начин. Она би се могла још означити као „породица потпуне изолације“, пошто прекида све везе са сродницима било да су у питању међугенерацијске или унутаргенерацијске везе.

б) *Делимично изолована нуклеарна породица* која постоји када се породица свела на малу, двогенерацијску нуклеарну породицу, као у претходном случају, али која одржава односе са сродницима који више не живе у њој (међугенерацијски и унутаргенерацијски односи). Ови сродници су просторно удаљени од нуклеарне групе, али помажу једни друге било на који начин.

2. *Проширена породица* коју најчешће чине родитељи са својом ожењеном или удатом децом и њиховом децом. Дакле, ова породица је трогенерациска и она укључује родитеље, децу, бабе, деде који живе заједно или су у непосредној близини и непрекидно помажу једни друге. Обично укључује до 10 чланова.

3. *Велика породица* окупља већи број сродника из више генерација, њихове брачне другове и њихово потомство. У правној и социолошкој терминологији оне се означавају као „породичне задруге“, мада то не морају увек бити. Окупља преко 10 чланова: родитеље, децу, бабе, деде и друге сроднике (Mladenović, 1991: 130).

Ова класификација је врло значајна, па је многи социолози прихватају као основну, јер указује на правце структурне дезинтеграције породице и смањења породичног нуклеуса (Mladenović, 1991: 130).

Према месту формирања разликујемо: *сеоску и градску породицу*, а према дистрибуцији ауторитета:

- *патријархалну* (ауторитарну, традиционалну) и
- *демократску* (егалитарну, савремену) породицу.

Ова типологија сматра се најважнијом савременом поделом породице. Мада је слична подели на сеоску и градску породицу, она са њом никако није идентична. Приватна својина представља материјалну (економску) основу *патријархалне породице*. Патријархална породица може бити претежно рурална, односно сеоска пољопривредна, али и занатлијска, па и породица буржуја градског типа која почива на приватној својини. У патријархалној породици градског типа, имовина се не састоји од земљишног поседа, пољопривредног имања, већ новац, вредносни папири, зграде, постројења, фабрике, трговачка предузећа и сл. чине њену материјалну основу. Односи у њој су нешто еластичнији, она је подложнија привредним трзајима и кризама и делимично способна да се брже прилагоди измењеним условима. Док сеоска породица остаје дуго патријархална, породица капиталисте брже се развија у демократску и доживљава дубље и значајније преображаје од сеоске породице, мада се не може говори о потпуном преображају све док постоји приватна својина. Патријархална породица у традиционалном (чистом) смислу, је проширена (вишегенерациска) скупина и производна установа (као породично газдинство, породична задруга), заснована на приватној својини.

Састоји се од родитеља, више брачних парова и њихове деце. У њој се негује, чува и фаворизује специфична, традиционална, родитељска култура. Присутна је сегрегација улога по полу и узрасту. Породична својина централизована и сагласна породичном ауторитету. Временом долази до промена у структури овакве патријархалне породице. Поједини брачни парови и њихова деца почели су се издвајати из породичних задруга онда кад су економски могли самостално да опстану. Тако су се формирале уже (просте, инокосне) породице које су по обиму сличне савременим (демократским), али су по устројству и карактеру породичних односа остале патријархалне, јер и у њима је муж и отац доминирао над женом и децом на стари начин (Митровић, 2015: 131). Поједини аутори, чак наводе, да је у овој малој патријархалној породици, бар у почетку, ауторитет мужа-оца био још израженији. Док су се у традиционалној патријархалној породици односи градили око две осе: ауторитета и солидарности, у првој етапи трансформације породичних односа који наслеђују традиционалну проширену породицу, тј. у малој патријархалној породици долази до распадања ове традиционалне породичне солидарности. *Мала патријархална породица* била је изразито конфликтна и антагонистичка група у којој се брутално испољавао ауторитет мужа-оца према осталим члановима (Милић, 1986; Erlich, 1971; Новаков, 2011). У сваком случају, може се рећи да је опште обележје патријархалне породице мужевљева, очева власт (манус) која одређује садржину односа између чланова породице. Ова власт почива на економској основи, будући да је супруг, по правилу, власник имовине. Жена и деца потчињени су шефу породице односно *pater familiasu*. Постоји јасна подела улога према полу и старости. Жена је та која треба да се брине за дом, мужа, децу и старије. Она је економски и правно незаштићена. Како у правном, економском, тако и у моралном погледу, мушкарац је супериорнији од жене. Наиме, у патријархалној породици, присутан је двоструки морал. Мушкарац има много већа морална овлашћења и слободе. Тако се рецимо, верност подразумева и захтева само од жене, али не и од мушкарца.

У патријархалној породици, социјализација личности врши се претежно унутар породице, али свакако треба нагласити и учешће и утицај сродника изван породице, цркве и суседства. Васпитање у патријархалној породици базира се на

патријархалној култури, оличеној у послушности, колективизму, алтруизму, религиозности и углавном је ауторитарно. Васпитна функција представља значајан задатак патријархалне породице, те је велики утицај породице на формирање ставова и вредности деце и на њихове будуће односе са партнерима. Најчешће о избору брачног партнера не одлучују они којих се то директно тиче, већ родитељи или други сродници, углавном припадници мушког пола (деде, ујаци, стричеви). Мотиви/разлози којима се при том руководе су материјалне (економске) природе, а интереси су заједнички (породични), општи, а не појединачни. Патријархалну породицу, карактерише неразвијена емотивна функција, јер сама породица и брак не почивају на дубоким осећајним везама и равноправности, већ на одређеним потребама, па чак и једностраним и обостраним имовинским интересима.

За патријархалну породицу у првобитној заједници, али исто тако и у цивилизацији, карактеристично је да биолошка функција у ужем смислу (полна-сексуална функција) често није одвојена од биолошке функције у ширем смислу (репродуктивне функције). Биолошко-репродуктивна функција једна је од најважнијих функција патријархалне породице, а иза ње крије се нагон за одржавањем врсте. Циљ брака је рађање деце.

Демократска породица се често назива и савремена, „мала“ породица, индивидуална, инокосна, егалитарна, урбана, индустријска и др. Ови називи указују на њене специфичности, али ниједан од њих појединачно, не исцрпљује појам и објашњење демократске породице. Демократска породица је *мала, (двогенерацијска) нуклеарна породица* коју чине брачни пар и њихова деца. Она израста у условима урбанизације и индустријализације. У најчистијем облику, она нема своја средства за производњу, већ ради туђим средствима и за другог, није произвођачка, већ потрошачка заједница. Зависи искључиво од плате и зараде ван породице. Приходи породице играју значајну улогу у њеној стабилности, тежња породице усмерена је ка порасту животног стандарда и породичног буџета. Привређивање породице није натурално, већ новчано, није сезонско, већ месечно или недељно. Васпитна функција у демократској породици подељена је између породице и државе. Породица се сасвим отвара према друштву, а и сваки њен члан заснива самостално низ веза са друштвеним установама.

Демографска породица почива на осећајним везама и фактичкој равноправности полова, егализацији права и обавеза. У њој је остварена потпуна еманципација жене и мушкарца и влада атмосфера споразумевања и договарања (Mladenović, 1991: 142). Биолошко-сексуална функција се у овој породици потпуно одваја од репродуктивне. Демократска породица одликује се slabим наталитетом. Све је већи број породица без деце или са једним односно двоје деце. Дете више није средство за продужење врсте и за очување породичне имовине. Оно постаје центар породице и поклања му се посебна пажња. Његов значај расте уколико је мање деце у породици. Основни циљ брака често нису деца, већ задовољење најинтимнијих жеља оба супружника. Брак се закључује по правилу из љубави и на њој се одржава. Интимности не почињу тек са закључењем брака, а предбрачни живот будућих супружника се подразумева. Предбрачна трудноћа доводи све чешће до убрзања закључења брака.

Критеријуми за поделу на патријархалну (традиционалну) и демократску (савремену) породицу, не морају увек бити подобни за прецизна статистичка груписања. Често не постоје чисти облици патријархалних, односно демократских породица. Тако се унутар исте породице (и брака) могу истовремено јавити и обележја патријархалне и демократске породице, као што се такође, њихов однос може мењати током времена. Због неминовних промена које настају с временом, те због непостојања „чистих“ облика, у патријархални/традиционални тип породице, поред великих и проширених породица, можемо уврстити и породице које имају делимично измењену структуру – мале патријархалне породице (о којима смо говорили), тако и породице које имају измењену економску основу – немају приватну својину, али под условом да су оне по идеологији патријархалне, упућене на поштовање традиционалних вредности и традиционалних облика понашања.³ У овим породицама измењена материјална основа и/или делимична структурна дезинтеграција још нису успели да искорене и патријархални менталитет њених чланова.

---

³ То могу бити породице које живе у граду али имају сеоско порекло у којима су везе са селом и традиционалним менталитетом још увек снажне.

4. Репродукција становништва и популациона политика

У литератури се често разликује шире и уже схватање репродукције становништва. О ширем схватању репродукције становништва, као о социобиолошкој репродукцији, А. В. Балетић пише као о процесу обнављања генерација унутар становништва у којем заједнички суделују фертилитет и морталитет. Према истој ауторки, уже схватање репродукције становништва односи се само на женско становништво, тј. на онај део укупног становништва које непосредно суделује у процесу биолошке репродукције (Wertheimer Baletić, 1999: 267). М. Бобић пише о демографској репродукцији као о репродукцији становништва у ширем смислу, у чијој основи се налази биолошка репродукција (репродукција становништва у ужем смислу). У ширем значењу, ауторка, под репродукцијом становништва „подразумева како биолошку тако и социоекономску и културну репродукцију друштва, односно становништва“ (Bobić, 2007: 63).

Репродукција становништва може бити: *проширена* – када имамо обнављање становништва у повећаном обиму, *стагнирајућа* (једноставна), тј. обнављање становништва је стално у истом обиму и *опадајућа* тј. репродукција која више не осигурава обнављање становништва у ранијем обиму (Wertheimer Baletić, 1999: 267–268).

Многи аутори (Bobić, 2007; Wertheimer Baletić, 1999; Petrović, 1979; Vladojević, 1993) указују на важност међудејства различитих чинилаца за репродукцију становништва, односно на њену биолошку, психолошку и друштвену (социјалну) условљеност. Биолошка условљеност репродукције, указује на чињеницу да нису сви појединци подједнако способни да у њој учествују. Када говоримо о ограничавајућим биолошким чиниоцима репродукције, онда мислимо на *физиолошки стерилитет* који може бити урођен или стечен током живота. „Појам физиолошки стерилитет, означава физиолошку неплодност, или физиолошку неспособност жене, мушкарца или брачног пара да ефективно суделују у репродукцији, тј. да имају потомка. Дакле, он се може односити на једног или оба брачна друга, а може бити и последица њихове биолошке неподударности“ (Wertheimer Baletić, 1999: 209). Међутим, у последње време све је

актуелнији појам *вољног, социолошког стерилитета*, који означава неучествовање у репродукцији становништва настало као резултат личне одлуке појединца и пара, а не услед њихове биолошке (физиолошке) неспособности. У питању је, дакле, недостатак индивидуалних или друштвених мотива или услова за суделовање у репродукцији становништва. Иако различито условљени, физиолошки и социолошки стерилитет имају исти учинак – неучествовање у репродукцији становништва, односно повећање укупног стерилитета (Wertheimer Baletić, 1999: 209–210).

Што се тиче показатеља репродукције становништва, најједноставнији показатељ је *природно кретање становништва*⁴, односно, стопа природног кретања становништва (стопа природног прираштаја). Основне компоненте природног кретања становништва су *наталитет (родност)* и *морталитет*⁵ (*смртност*), а њихова резултанта је *природни прираштај* који представља вишак рођених у односу на број умрлих лица. Ако дође до обрнуте ситуације где је број умрлих већи од броја рођених, онда је њихова резултанта *негативни природни прираштај* односно природни пад становништва (природна депопулација). Однос између наталитета и морталитета може да изазове и такозвани *нулти природни прираштај* или другачије речено природну стагнацију становништва. То је ситуација у којој је број рођених у одређеном раздобљу изједначен са бројем умрлих, што значи да је још увек осигурана једноставна репродукција укупног становништва, односно обнављање становништва у истом броју.

Наталитет као једна од четири компоненте укупног кретања становништва (поред морталитета, емиграција и имиграција)⁶ представља најдинамичнији део тог кретања. Ниво и кретање наталитета, осим тога, одлучујући су за репродукцију

---

⁴ У нашој земљи, основна одредница укупног кретања становништва јесте природно кретање становништва, мада све значајнији утицај на укупно становништво, тј. на смањење броја становништва (депопулацију) има и механичко кретање, односно миграције становништва.

⁵ Морталитет је негативна компонента природног и укупног кретања становништва која делује на смањење укупног броја становника. За мерење нивоа морталитета користи се неколико показатеља. Основни показатељ морталитета је општа стопа која се рачуна као однос броја умрлих на 1000 становника средином године посматрања (Wertheimer Baletić, 1999: 237).

⁶ Наталитет и имиграција чине позитивне компоненте укупног кретања становништва, јер делују у смеру пораста популације, док морталитет и емиграција чине негативне компоненте укупног кретања становништва и делују у смеру смањења броја становника.

становништва (Wertheimer Baletić, 1999: 210). *Општа стопа наталитета* је врло једноставан, али истоверемо и најгрубљи или сирови показатељ репродукције. Она се исказује као однос између броја живорођене деце и броја становника средином године, а изражава се на 1000 становника. Недостатак овог показатеља је његова недовољна прецизност јер рађање ставља у однос са целокупном популацијом, односно и са оним њеним саставним деловима који нису у репродуктивном периоду (Vobić, 2007: 65).

У случајевима када више није осигурана репродукција становништва у истом генерацијском обиму, долази до *депопулације становништва*. Депопулација може бити последица како природног кретања (недовољног рађања) тако и механичког кретања становништва (миграција). Поред укупне депопулације – смањења укупног броја становника између два пописа, у демографији се разликују и појмови парцијалане депопулације: природна, емиграцијска депопулација⁷, генерацијска депопулација женског становништва или репродукцијска депопулација. Под појмом *природна депопулација* подразумевамо „природно смањење становништва настало због вишка броја умрлих над рођенима, тј. смањивање укупног броја становништва под утицајем негативног природног прираста“ (Wertheimer Baletić, 1999: 274). Процес *генерацијске депопулације женског становништва* или репродукцијске депопулације у ужем смислу, подразумева да се женско становништво на одређеном подручју генерацијски више не обнавља с обзиром на рађање женске деце. По правилу претходи процесу укупне депопулације (с обзиром на рађање мушке и женске деце), те стога, у ширем смислу, „подразумева не само да се женско становништво појединог подручја генерацијски више не обнавља већ да се генерацијски не обнавља нити укупно становништво с обзиром на „необнављање“ оба родитеља“ (Wertheimer Baletić, 1999: 275).

У демографској литератури поред појма наталитета срећемо се и са појмом фертилитета, који се врло често посматрају као синоними. Међутим, ови појмови су различити. Док појмом наталитет означавамо број живорођених у односу на

---

⁷ Појам *емиграцијска депопулација* означава смањење укупног броја становника под примарним утицајем негативног миграцијског салда (вишка броја исељеника над досељеницима).

укупно становништво, појмом фертилитет означавамо број живорођених у односу на становништво у фертилном добу. С тим у вези долазимо до још једног појма битног за репродукцију становништва, а то је *фертилно раздобље*, „раздобље прокреације, или раздобље репродукције које означава оно раздобље у животу јединке кад је ова физиолошки зрела за судјеловање у репродукцији“ (Wertheimer Baletić, 1999: 209). Ово раздобље за жене креће се у распону од 15 до 49 година, док је код мушкараца дуже и креће се у просеку између 15 и 64 година (Wertheimer Baletić, 1999: 209). Разликујемо тоталну или укупну стопу фертилитета и општу или стопу женског фертилитета. *Тотална (укупна) стопа фертилитета* статистички је врло репрезентативан и често употребљаван показатељ репродукције укупног (мушког и женског) становништва, а добија се стављањем у однос броја живорођених и укупног (мушког и женског) становништва у фертилном раздобљу живота (Wertheimer Baletić, 1999: 225, 268). Међутим, *општа стопа фертилитета или стопа женског фертилитета*, такође често употребљавана, прецизнија је мера фертилитета становништва која даје реалнију слику о висини фертилитета. Она садржи само укупно женско становништво у фертилном раздобљу живота, дакле, онај контингент становништва који учествује у репродукцији становништва (Wertheimer Baletić, 1999: 226).

Поред ових појмова, односно показатеља репродукције становништва потребно је указати како на појам, тако и на основне типове *популационе политике*. У литератури се наводи шире и уже одређење појма популационе политике. У *ширем значењу* под појмом популационе политике подразумева се скуп мера и акција помоћу којих се делује на демографске процесе, како на природно, тако и на механичко кретање становништва. Дакле, у ширем смислу појам популационе политике обухвата како политику према репродукцији становништва, тако и миграцијску/миграциону политику, што је саобразно дефиницији укупног кретања становништва. Међутим, у складу са потребама овог рада, у даљем разматрању, за концепт популационе политике биће узето његово *уже одређење* које подразумева скуп мера и акција које спроводи поједина земља (држава) с првенственим циљем да делује на репродукцију становништва, тј. на наталитет/фертилитет (Wertheimer Baletić, 1999: 531–532, 2000: 164).

Постоје два основна типа популационе политике: експлицитни и имплицитни. *Експлицитна популациона политика* је посебна, директна, отворена, јавно декларисана и јасна политика, која укључује мере и акције државе са бројчано прецизираним демографским циљем, тј. мере и акције које су усмерене према порасту фертилитета. За разлику од експлицитне, *имплицитна популациона политика* претпоставља индиректно усмеравање демографских кретања. Владе земаља које заговорају овај тип, не објављују посебну популациону политику, већ индиректно, кроз састав посредних мера и акција у оквиру других, појединачних политика (социјалне, здравствене, стамбене, кредитне и пореске политике, политике цена производа за децу, политике према запосленима, фискалне политике итд.) настоје утицати на кретање становништва, односно на повећање наталитета.

5. Појам млади и феномен „продужене младости“

У социолошкој и широј литератури постоје различите дефиниције термина „млади“. У овом раду нагласак ће бити стављен на прелазну фазу младих (између детињства и зрелости), на фазу у којој они треба да донесу веома битне одлуке, између осталих, одлуку о заснивању брачне заједнице и сопствене породице. На ту одлуку могу утицати многобројни фактори, структурални – социоекономски, социокултурни, психолошки итд. Стога је за потребе овог истраживања најприкладније и најприхватљивије одређење младих које дају ауторке С. Томановић и С. Игњатовић. Према њима, термин *млади* „експлицира чињеницу коју здраворазумско сазнање такође признаје: то је фаза животног циклуса која се смешта између детињства и одраслости (између адолесценције и одраслости), која, као уосталом све старосне групе, јесте друштвени конструкт“ (Томановић, Игњатовић, 2004: 40). Ова конструкција увек садржи два слоја – консензус о постојању неких биолошких датости (нпр. универзалност онтогенезе, биопсихичко сазревање као кључно обележје младости) и свест о њиховој социјално условљеној артикулацији (Милић, 1987: 17).

У литератури такође постоје различити покушаји разграничења појмова „млади“ и „омладина“ (Мојић, Ускоковић, Милић, Томановић, Игњатовић). Без обзира на то, у овом раду, због једноставнијег излагања резултата, како нашег, тако

и неких претходних истраживања, појмови млади и омладина имаће исто значење. Насупрот низу неспоразума око појмовног одређења и разграничења појмова, међу социолозима постоји општа сагласност да је реч о комплексној социјалној групи, која се све више диференцира, те да је због тога важно издвојити категорије од којих је састављена, што ће бити учињено у овом истраживању. Као основне категорије биће издвојени млади у селу и млади у граду, односно сеоска и градска омладина. Такође, сагласност постоји и око тога да су млади људи посебно осетљива категорија, због тога што би у овом животном добу требало да донесу битне одлуке по питању образовања, запослења, брака, рађања. То је период када долази до највећих прекретница (транзиција) у животу. Рањивост и угроженост младе генерације постају још веће када се њихове природне кризе (у одрастању, сазревању) подударе са друштвеним кризама, што је типично за наше друштво (Mihailović, 2004).

Како у свету, тако и код нас постоје различита одређења старосне границе младости. Према нормама Европске уније, Уједињеним нацијама и Међународној организацији рада (International Labour Organization) у категорију младих спадају особе од 15 до 29 година, док су према статистици Централне обавештајне агенције (Central Intelligence Agency) млади категорија од 15 до 24 године. У *Националној стратегији за младе*, млади у Србији су особе узраста од 15 до 30 година старости, док је Републички завод за статистику у Србији прихватио норму Европске уније, па је контингент младих узраста од 15 до 29 година. Међутим, међу многим ауторима и истраживачима код нас и у региону, долази до померања (углавном само) горње границе младости⁸. „Наиме, док почетак младости углавном није упитан јер га означава излазак из детињства (14–15 година), окончање младости и улазак у зрелост (одраслост) изразито варира, због чега се та граница растеже од средњих двадесетих година живота до 30, па и 35. године“ (Pištin, 2002: 27–29). Тенденција померања граница младости ка каснијој доби присутна је због све дуготрајнијег и неизвеснијег преласка младих у свет одраслих, односно феномена „продужене младости“ (Ule, 1988). Овај појам „карактерише све дуже

---

⁸ У неким истраживањима присутна је и тенденција померања доње границе младости према ранијој животној доби, због ранијег уласка у пубертет. Међутим, у контексту нарастајућих промена у нашем друштву најчешће се говори о померању горње границе младости.

институционализовано образовање, отежано и неадекватно запошљавање, успорено социоекономско осамостаљивање, одлагање заснивања властите обитељи и слабо укључивање у јавне послове, односно друштвено одлучивање (Pištin, 2013: 9–12). Слично, и наш аутор М. Марјановић пише: „Младост (млади, младеж) је период између 14. и 27. године живота, а због „продужене младости“ ове границе се у новије време померају на 30, па и 35 година“ (Марјановић, 2014: 59). Разлог за то је у продуженој тзв. прелазној фази из детињства у зрелост, коју одликује померање важних животних догађаја, као што су – завршетак школовања, запошљавање, финансијско и стамбено осамостаљивање, склапање брака, рађање деце, јавно ангажовање (Марјановић, 2014: 61). Од фактора који су битно утицали на настанак феномена „продужене младости“ С. Томановић издваја: „нестабилност тржишта рада у друштвеном контексту глобализације, потребе и захтеви за продуженим школовањем, декомпозиција „државе благостања“ и државних режима „реалног социјализма“, као и тенденције младих да испробају различите стилове живота пре него што преузму улоге одраслих“ (Tomanić, 2012: 12). Док је у земљама Запада, „продужена младост“ углавном ствар избора, у земљама у транзицији, попут наше, она је често ствар принуде. Стога се сматра да је у Србији превасходно реч о изнуђеној продуженој младости. Имајући у виду веома често одлагање склапања брака и рађања/родитељства у нашој земљи, у овом истраживању млади људи представљаће категорију узраста од 15 до 35 година.

6. Теоријска одређења и статистичка разграничења села и града

Насеља су један од најстаријих облика удруживања, чак старији облик од моногамне породице, племена, државе и класе. У свим цивилизованим друштвима постоје два основна типа насеља: село – рурално насеље и град – урбано насеље. М. Митровић даје следеће дефиниције села и града. „Село је друштвено-просторна скупина која историјски настаје обликовањем првих сталних насеља, када се појединци и групе, у условима неразвијене поделе рада, повезују у малу локалну заједницу, у којој се са члановима своје породице баве пољопривредом, станују у засебној породичној кући, ступају у непосредне (примарне) односе – међусобно, са суседима и са природом – стварајући притом обрасце мишљења, понашања и

деловања (тзв. народну или сељачку културу“. Градови према Митровићу представљају центре моћи и културе у свим друштвима и он их одређује као „насеља у којима се концентришу глобалне друштвене функције и главне политичке, економске и културне установе, па самим тим и становништво које се углавном бави непољопривредним делатностима. У градовима је, за разлику од села, развијенија друштвена и техничка подела рада, а односи међу људима у већој мери секундарни и деперсонализовани“ (Митровић, 1998: 243).

Категоризација простора на урбана и рурална подручја, као и покушаји да се дају њихове адекватне дефиниције, имају дугу традицију а посебно постају актуелни крајем 20. века (Halfacree, 1993; Kūle, 2008; Zscheischler et. al., 2013). Општих правила за поделу на рурална и урбана насеља нема, земље према својим условима и потребама бирају индикаторе за њихово разврставање. Једина међународно прихваћена дефиниција и подела урбаних и руралних подручја је дефиниција Организације за економску сарадњу и развој (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD). Дефиниција руралности OECD-а разликује два хијерархијска нивоа територијалних јединица: локални и регионални. На локалном нивоу (насеље – NUTS V ниво) OECD дефинише рурална подручја, односно рурална насеља према густини насељености. Руралним насељима, према овој дефиницији, сматрају се насеља са густином насељености испод 150 становника/км². На вишем, регионалном нивоу (регион, округ – NUTS III) у рурална подручја сврставају се веће јединице зависно од дела популације у руралним заједницама. У том смислу, према OECD методологији, разликују се следећи региони: претежно рурални (у којима преко 50% популације живи у руралним заједницама), прелазни региони (од 15 до 50%) и урбани региони, региони у којима мање од 15% живи у руралним заједницама (OECD, 1994). Ова методологија касније је допуњена још једним критеријумом, који се базира на величини урбаних центара у оквиру NUTS-3 (Nomenclature of territorial units for statistics – NUTS) региона. Претежно рурални регион (издвојен на основу прва два показатеља) постаје „прелазни“ уколико садржи урбани центар са преко 200.000 становника и чини најмање 25% популације региона. Прелазни регион (издвојен на основу прва два показатеља) постаје „претежно урбани“ уколико

садржи урбани центар са преко 500.000 становника, који представљају најмање 25% популације региона (OECD, 2011).

Наведена методологија изазива подељена мишљења међу истраживачима и стручњацима. Велики је број оних који је прихватају и користе у својим анализама, (Н. Богданов, Стојановић З., С. Цвејић, М. Бабовић, М. Петровић, О. Вуковић). Са друге стране, постоје аутори који сматрају да и поред тога што је OECD класификација једноставна и намењена међународној компарацији региона, њена примена не пружа одговарајуће резултате на националном и регионалном нивоу, па је непоуздана и често немогућа (Гајић, 2015; Радовановић, 2015). Коришћење само једне варијабле, што у овом случају представља густина насељености, не осликава у правој мери диверсификацију руралних подручја у погледу природних, демографских, економских и функционалних карактеристика (Ballas et al., 2003; Pizzoli and Gong, 2007; Hurbanek, 2008; Lukić, 2012). У последње време све се већа пажња поклања алтернативним методологијама за дефинисање руралних и урбаних подручја које узимају у обзир више критеријума (Gallego, 2008; Hurbanek, 2008).

У нашој статистици, до Пописа 1981. године, постојала је подела на градска, сеоска и мешовита насеља, а као критеријум за разврставање служили су величина насеља и однос пољопривредног и укупног становништва. Нажалост, овакав приступ је напуштен и у свим наредним пописима (од Пописа 1991), примењује се подела на „градска“ и „остала“ насеља чиме је изгубљена веома значајна ранија категорија „мешовитих насеља“ и могућност прецизније анализе деаграризације и депопулације села. Ова подела базирана је на општинским одлукама којима саме општине додељују статус града неком насељу. Довољно је да насеље има урађен генерални урбанистички план и одлуком скупштине општине на чијој територији се налази, оно се може прогласити градским (Bogdanov, 2007: 61). Сва насеља која нису проглашена градским сврставају се у остала, па се по аутоматизму сматрају руралним. Статистички критеријуми у Србији, очигледно нису респектовани што је велико методолошко ограничење које се тешко може превазићи у анализама (Efstartoglou, S. Bogdanov, N. Merediht, D. 2006; Bogdanov N., Stojanovic Z. 2006). Чињеница је да подела наше статистике има недостатке, јер тзв. остала насеља имплицирају различитост, не само у демографском смислу тј. у

густини насељености, већ и многим другим карактеристикама. Између осталог, у оквиру тзв. осталих насеља постоје она која су знатно удаљена од града, којима су градски центри једва и доступни, али и насеља која се налазе на периферији, у близини градова, а која самим тим имају другачија обележја, односно пружају веће могућности у односу на прва.

Пошто истраживање спроводимо у Региону јужне и источне Србије, региону који је јасно одређен (омеђен) статистичком методологијом Републике Србије, самим тим OECD методологија није применљива за истраживање брачног и репродуктивног понашања младих из тог региона, односно за утврђивање разлика између сеоске и градске омладине на регионалном нивоу. Из тог разлога, приликом сврставања младих у категорије сеоска и градска омладина користимо критеријум званичне статистике Републике Србије јер како истиче Мојић: ... „Истраживачу, не преостаје ништа друго него да на том трагу усвоју важећу типологију код нас, тако да остала насеља сматра сеоским“ (Мојић, 2012: 12).

II ПРОМЕНЕ БРАЧНОГ И РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА

Хронолошки посматрано, брачно и репродуктивно понашање, прошло је кроз многе промене. У овом делу, дат је приказ промена услова и мотива/разлога за склапање брака, затим приказ промена односа сексуалности, брака и репродукције, као и демографских промена брачног и репродуктивног понашања.

1. Промене брачног понашања – услови и мотиви/разлози

У патријархалном друштву, а нарочито у тзв. хришћанској цивилизацији постојали су многобројни, доста тешки и строги услови за закључење брака. Неки од услова за закључење брака били су: верски карактер веридбе и оглашавања брака; сагласност родитеља или најближих сродника, јер је он више био посао породица, него самих брачних другова; одређена форма брака која је, по правилу, била црквена. Такође, патријархално друштво познаје и услове као што су: *tempus*

*lugendi*⁹, забрана ступања у брак прељубника, забрана ступања у брак војним лицима итд. (Mladenović, 1991: 199–200). Постојале су и брачне сметње које су се у извесном, модификованом смислу задржале и данас, а односе се на узраст (малолетство као брачна сметња), пословну способност (душевна болест, неспособност за расуђивање, заостали душевни развој) и сродство (крвно, тазбинско, и адоптивно, духовно сродство-кумство, побратимство и посестринство, сродство по млеку). Поштовала се и формална моногамија (забрањена је само истовремена званична полигамија) и слобода ступања у брак у ужем смислу (забрањена је принуда и заблуда од стране другог брачног друга или принуда од трећег лица, али не и принуда родитеља). Осим тога, у прошлости су познати и принципи ендогамне брачне праксе, па је брак склапан искључиво на ендогамној основи: између лица исте класе-слоја, исте религије-вере, национално-етничке припадности, исте расе, па чак и професије (Milić, 2001: 116–117). Поред друштвене прихватљивости партнера, за заснивање брачне заједнице били су кључни и неки други услови као што су старост партнера и имовински цензус приликом склапања брака. Што се старости тиче, „у премодерним друштвима два су критерија била на снази: или мушкарац старији од жене, што је нарочито било карактеристично за европска феудална друштва, или пак жена старија од мушкарца што је био критериј у сељачким породицама. У овом случају преферирала се женина радна снага као битан аспект брачне размене“ (Milić, 2001: 117). Имовински цензус био је важан предуслов за склапање брака. Нису ретка друштва која су забрањивала склапање брака особама које не поседују одређену количину имовине. На тај начин друштво се штитило од ширења сиромашних и маргиналних слојева. Тако је било у античком Риму, а практиковано је и током средњег века у Европи (Milić, 2001: 117–118). Неиспуњење неких од наведених услова у премодерним друштвима значило је и одсуство могућности ступања у брак. Већи део становништва који није могао испунити наведене услове, морао је живети или ван брака у целибату, или у тзв. „дивљим“ и непризнатим браковима. Сходно томе, заснивање брака у прошлости, било је „привилегија“ мањег дела становништва.

---

⁹ Време жалости: преживели брачни друг може ступити у нову брачну заједницу, при чему се од супруге тражи да то учини након истека одређеног времена.

У модерном, грађанском друштву постепено су уклоњени строги услови за ступање у брачну заједницу, тако да она постаје доступна свом одраслом становништву. Први корак у променама било је нестајање препрека верског карактера, као што су: верски изглед веридбе и само оглашавање брака, верске брачне сметње и забране. Заједно са њима покидана је и друга карика патријархализма: сагласност родитеља или сродника, затим, породична принуда, лукративни карактер брака (брак принуде, трговине). Постепено је дошло и до извесног упрошћавања и саме форме брака, а нарочито поступка за његово закључење. Победа грађанског над црквеним браком, која још увек није потпуна, такође представља значајан догађај. Еволуција је дубоко захватила и саме брачне сметње за закључење брака: сужен је на најмању могућу меру круг сродника који не могу ступити међусобно у брак, укинуте су неке сумње и забране не само верског карактера већ и лаичког, као што су забрана „кривом“ брачном другу да ступи у други брак, укинут је темпус лугенди, ограничења појединим службеним или војним лицима, укинути су сви завети верске природе, укинуте су неке дискриминације које се односе на жену итд. (Mladenović, 1991: 200, 201).

А. Милић наводи да у савременом друштву појединци могу слободно и без друштвене осуде да ступају у брак са припадницима других вера, нација, раса и професија. На то указује појава тзв. „мешовитих бракова“¹⁰. Такође, за разлику од ранијих бракова у погледу старости брачних партнера, вршњачки бракови су карактеристични за модерна друштва и у складу су са идејом равноправности супружника (Milić, 2001: 117).

У правном погледу, данас је „право на брак основно људско право, које је гарантовано како међународним документима тако и националним позитивним правом“ (Роџића, 2010: 75). Наравно, све ово не значи да појединци могу потпуно слободно, без претходног испуњења основних услова засновати брак, али је свакако склапање брака данас знатно олакшано у односу на раније. Конкретно,

---

¹⁰ Ипак, иста ауторка истиче да њихово постојање и бројност не значе да су њихови учесници ослобођени свих ефеката постојећих предрасуда и организоване дискриминације која је некада постојала према таквим особама. Уосталом, најбољи пример за то је оно што се дешавало са национално мешовитим браковима на тлу бивше Југославије у току њеног разарања и одвајања држава по чисто националном принципу. Те породице и њихови чланови били су прве жртве шовинистичке агресије (Milić, 2001: 117).

Породични закон у Србији садржи претпоставке које су нужне за пуноважан брак, као и брачне сметње које чине брак ништавним. Претпоставке за закључење брака у нашој земљи су: различитост полова, сагласна изјава воље пред матичарем и сведоцима, законска форма закључења брака. Наше право промовисало је грађански брак као обавезну форму закључења брака. То не спречава супружнике да пре или после грађанског начина закључења брака закључе брак и по црквеним прописима. Међутим, само грађански брак закључен на законом прописан начин са гледишта позитивног права јесте пуноважан брак. Наше право предвиђа и шест брачних сметњи. То су: брачност, неспособност за расуђивање, сродство, старатељство, малолетство и мане воље (Роџића, 2010: 75–84).

Поред укидања строгих услова за заснивање брачне заједнице, са модерним грађанским друштвом дошло је до промена у погледу мотива за улазак у брак. У патријархалном друштву, брак је представљао средство економске трансакције између две породице, а не избор самих партнера заснован на љубави. Другим речима „брак се није склапао на бази сексуалне љубави, нити се сматрао местом где би таква љубав требало да цвета“ (Gidens, 2005: 79), већ је, „представљао врло уносан посао и начин да једна породица побољша свој материјални и друштвени положај, па чак и свој углед и моћ у друштву“ (Mladenović, 1991: 193). Наиме, о склапању брака, које је морало имати економску основу, одлучивали су родитељи или други одрасли сродници, док се о интересима и жељама самих партнера није водило рачуна. Такви бракови у литератури се називају *уговорени или аранжирани бракови*. За разлику од тога, „са модерним друштвом доминира модел брака који подразумева да се венчавају одрасли људи, слободном вољом, уз заступљеност осећања код супружника, а не деца коју венчавају родитељи (Segalan, 2009: 137). Званични, основни захтев брака подразумева да се он заснива и одржава на осећању љубави. Овај процес описује А. Милић у својој студији *Социологија породице*: „Уместо ранијих материјалних веза и односа који су доводили до склапања брака (аранжирани бракови) и његовог одржавања, слобода и демократичност брачне институције у модерном друштву огледа се у томе што се брак почиње темељити искучиво на једној нематеријалној вредности. Та нематеријална вредност добија облик једног афективно-психолошког обрасца који

је познат под називом „романтични комплекс“, а у обичном животу се назива љубав... То је модерна суштина брака која постепено води његовом одумирању“ (Milić, 2001: 124). Брак, према ауторки, престаје да буде трајна доживотна обавезујућа заједница у смислу „док нас смрт не растави“, већ његово трајање зависи од снаге осећања на којима је заснован.

Сходно променама на подручју брака, дошло је и до битних промена у институцији и процесу *развода брака*. Узроци и начини развода брака мењали су се временом. Они су зависили од начина на који је брак склапан. Генерално гледано, у патријархалном друштву, где се брак не склапа индивидуалним избором партнера већ на тај избор утичу родитељи и сродници, теже је долазило до развода, јер би се тиме рушили устаљени друштвени поредак и односи међу групама и појединцима (Milić, 2001: 128). Под одређеним условима и под надзором одраслих, у брак се могло ући, али се није могло слободно изаћи из њега. Чак и када је био дозвољен, развод је био врло ограничен. Као узрок развода углавном се тражила и утврђивала кривица код жене. Два главна узрока за развод брака била су: прељуба (жене) и неплодност (жене). Ова концепција дуго се задржала, а ослањала се на неприкосновености патријархалне породице, на неједнакостима мушкарца и жене и на одсуству људских права и слобода. Током читавог 19. века и током прве половине прошлог века, и у врло либералним грађанским друштвима, законодавство је на разне начине отежавало развод брака. Наиме, тражило се судско доказивање кривице за неуспешност брака и јавности је излагана брачна интима која је непријатна за појединце. Кривица се најчешће тражила и налазила код жене и често су јој приликом развода одузимања старатељска права над децом, имовина и сл. (Milić, 2001: 128). Дакле, не тако давно развод је био схваћен као санкција због грешке нанете другом партнеру, брачној заједници, деци, породици и друштву. Без утврђивања узрока и кривице није било развода. Све ово веома је отежавало развод брака. „У њега су се упуштали само они који су могли да поднесу све ризике или једноставно нису имали другог избора“ (Milić, 2001: 128).

За разлику од тога, са модерним друштвом, развојем права и слобода, са измењеном основом брака, развод брака је олакшан и доведен до пуке формалности. Брак се третира као питање личног избора и одлуке, те се према

томе, на исти начин гледа и на развод. Са промоцијом демократског друштва, склапање брака, па тако и развод почивају на партнерском договору или сагласности који држава потврђује. Изгубили су на значају и узроци за развод брака и кривица за развод, посебно кривица жене. Основни узрок постепено постаје чињеница да брачни другови из било ког разлога, и по правилу због било чије кривице, нису могли успоставити хармоничну и сретну брачну заједницу (Mladenović, 1991: 237–238). „Право на срећан брак постаје неотуђиво право човека, право на развод несретног брака постаје његово уставно, политичко и људско право“ (Mladenović, 1991: 238). Ова идеја изражена је код великог броја савремених законодаваца како на Истоку, тако и на Западу¹¹. Према закону, пар се не може натерати да остане у браку, један од супружника не може бити заробљен у несрећном браку, чак иако није било престапа (Segalan, 2009: 191). Брак траје док је „на делу“, тј. док траје и основни принцип модерног брака – љубав. „Нико нема права да другога држи у браку ако је љубав престала“ (Milić, 2001: 124).

Дејство осећања љубави по брачну и породичну заједницу, проматрали су поред А. Милић и други аутори. Е. Гиденс (*Anthony Giddens*) упозорава да су се брак и породица много променили од када је „идеја романтичне љубави као основе брака дошла на место брака као економског уговора“ (Giddens, 2005: 82). Идеја „пара“ и „чисте везе“ заузела је примат. „Упаривање“ и „распаривање“ речи су које боље описују област личног живота него што то чине „брак“ и „породица“. Пар је доспео у средиште породичног живота са опадањем економске улоге породице и утемељивањем брачне везе на љубави. Долази до успона пара и партнерства, пар стиче сопствену историју, то је заједница заснована на емоционалној комуникацији или интимности (Giddens, 2005: 84). Нестабилну брачну породицу, М. Сегелан (*Martine Segalen*) види као последицу друштвеног деловања, које укључује појаву љубави као оправдања за живот у браку и појачање интимности у породици (Segalan, 2009: 145). Међутим, он примећује и то да су се до 60-их година 20. века, љубав и легална заједница допуњавали, а да се од тог времена „схватање осећања

---

¹¹ Сва савремена европска законодавства, уз изузетак Малте, познају развод брака као начин престанка пуноважног брака за живота супружника. Због учења римокатоличке цркве, развод брака у земљама у којима доминира католичка вероисповест (Италија, Шпанија, Ирска) уведен је знатно касније у односу на остале европске земље.

окренуло против институције брака“. Захтеви љубави постали су неспојиви са браком... Као да се појавила нека „нова љубав“ која је од тада била у сукобу са брачном институцијом и њеном дуговечношћу. „Социолози су поставили питања о природи те љубави“... „Та нова љубав има две особине: апсолутна је и као да је одана ефемерности“ (Segalan, 2009: 146).

У савременом демократском друштву, све већи значај добија слобода и самосталан избор партнера заснован на љубави. Међутим, веома често се доводи у питање емоционална основа самог брака. Истиче се да институционални брак представља „филм лажних вредности“, да „нико ту није срећан“, а да углавном изостају љубав, стварно разумевање и везаност партнера. Зато се наводно, млади људи све више одлучују за слободну заједницу, живот удвоје без закључења брака (Mladenović, 1991: 209, 226). Постепено, брак изгледа све више и више као проста формалност, „друштвени уступак“, пробни брак као разумна пракса, а слободна заједница као добра ствар. Раскид брачне и ванбрачне заједнице узима се у обзир приликом самог ступања у ту заједницу, што је најбољи начин да се заштите и љубав и независност супружника“ (Segalan, 2009: 147). Дакле, појам брака шездесетих година, чији је план требало да буде дуговечан, у савременим друштвима, све чешће бива замењен привременим избором. Процес, како истиче Сегалан иде „од љубави у браку до љубави без брака“, те сходно томе долази до опадања универзалности брака, опадања броја склопљених бракова, повећања броја развода, на једној страни, и до све већег броја неформалних веза, односно, ванбрачних заједница, на другој страни.

У кретању односа/релације брак – кохабитација, истраживачи су, полазећи од искуства Шведске која је у транзицији партнерских односа отишла најдаље, идентификовали неколико стадијума развоја од брака до кохабитације. У првом стадијуму, највећи део популације директно ступа у брак, док се ступање у кохабитацију мањине сматра девијантним или авангардним понашањем. У другом, кохабитација представља период испитивања стабилности везе и увод у брак, најчешће без рађања деце. У трећем стадијуму, она постаје социјално прихваћена као алтернатива браку и подизање деце није више ограничено на брачну везу. Коначно, у четвртном стадијуму, кохабитација и брак се више не разликују. Рађање

и подизање деце заступљено је у оба типа заједнице и транзиција партнерства се може сматрати завршеном“ (Stanković, Penev, 2010: 5).

Заједно са друштвеним променама, па тако и са променом вредносних ставова о ванбрачној заједници као супротности браку, као неморалној и нечасној заједници жене и мушкарца, мењао се и однос људи према таквој заједници и закон који их уређује. „Настала у почетку као облик друштвене патологије, она временом постаје једна од ћелија из које ће израсти будућа неформална слободна људска заједница. Закон је пратио кретање друштва, па је готово изједначио положај супружника, без обзира на то да ли су венчани или не. У развијеним земљама у свету, она полако почиње да конкурише званичном браку“ (Mladenović, 1991: 230–231). Данас су сва савремена породична права прихватила и готово изједначила овај облик заједнице живота са брачном заједницом, наравно, уз претходно испуњење одређених услова прописаних законом својствених за свако друштво. Међутим, није одувек било тако.

У Римском праву, постојао је конкубинат као трајна заједница живота мушкарца и жене који нису показивали намеру да буду муж и жена. Жена и деца у оваквој заједници нису имали никаквих имовинских и наследних права (Роџића, 2010: 131). Познато је да је хришћанство много допринело институцији брака и осуди ванбрачних заједница као неморалних и непожељних облика заједнице живота двеју особа. Српски грађански законик 1844. потпуно игнорише постојање ванбрачне заједнице, с обзиром на то да уопште не садржи норме за њено регулисање. Ванбрачна заједница није правно регулисана ни након Другог светског рата. Наиме, Устав ФНРЈ од 30. јануара, 1946. године, признао је правна дејства само брачној заједници. Тиме је одлучно стао у заштиту брака и заузео негативан став према ванбрачној заједници. Устав СФРЈ од 1963. године, као и Устав од 1974. године, заузели су сличан став по овом питању. Постојање ванбрачних заједница, правно је прихваћено тек доношењем Закона о браку и породичним односима Републике Србије, 1980. године. За постојање заједнице живота ванбрачних партнера, према владајућем ставу теорије и праксе, неопходна је кохабитација. Овим законом, први пут је у наше право уведено издржавање ванбрачних партнера, и ванбрачна заједница изједначена је са брачном заједницом у имовинско правној

сфери, али не потпуно. Доношењем Породичног закона Републике Србије 2005. године, поред законске обавезе издржавања, ванбрачна и брачна заједница потпуно су изједначене у питањима имовинских односа¹² (Роџића, 2010: 131, 301, 318). Такође, у погледу родитељских права и обавеза изједначени су родитељи који су у браку и они који нису у браку. Своје родитељско право, родитељи могу вршити самостално и заједнички. Били у браку или не, родитељи су дужни да издржавају дете и да се брину/старају за њега. Уколико воде заједнички живот (без обзира да ли су закључили брак или не) родитељска права и обавезе они врше заједнички и споразумно. Код ванбрачних заједница, мајка родитељско право стиче самим рођењем, а отац након утврђеног очинства, признавањем или у судском поступку. Уколико ванбрачна заједница не постоји најчешће се мајка самостално стара о детету. Породични закон Србије уводи и могућност заједничког вршења родитељског права и када родитељи не живе заједно. Тако је и у случају престанка ванбрачне заједнице, под условом да су родитељи склопили писмени споразум. Најважнија разлика између брака и ванбрачне заједнице је у томе што између ванбрачних партнера не постоји законско наслеђивање.

У савременом праву, не постоји јединствено и универзално тумачење ванбрачне заједнице. Разлике постоје како у условима правног признања таквих заједница, тако и у погледу личних права и обавеза партнера у њима. Да би ванбрачна заједница у Србији стекла правни статус и самим тим уживала правну заштиту Породичног закона и других норми позитивног права, она мора испуњавати одређене услове. То су следећи услови: различитост полова, моногамија, заједница живота¹³, трајност заједнице¹⁴ и непостојање брачних сметњи у тренутку заснивања ванбрачне заједнице (Роџића, 2010: 132–133).

---

¹² „Имовина коју су ванбрачни партнери стекли радом у току трајања заједнице живота у ванбрачној заједници представа њихову заједничку имовину“ (Породични закон – члан 191).

¹³ Заједница живота између жене и мушкарца подразумева заједничко становање, заједничку исхрану, заједничку бригу о деци (заједничкој или деци сваког од партнера).

¹⁴ Трајност заједнице као услов правног признања ванбрачне заједнице, треба да одвоји пролазне везе засноване на краткотрајним интересима од веза које трају дуже и које укључују дубље односе и трајнију жељу партнера да живе заједно и узајамно задовољавају своје емотивне, сексуалне и културне, економске и остале потребе. У нашем правном систему, није утврђено које је то минимално неопходно време да би се нека заједница правно признала. Остављено је суду да на основу изнетих чињеница и доказа у поступку оцени да ли је нека заједница трајала дуже у смислу изједначавања са брачном заједницом. То подразумева да се сваком случају мора прићи уважавајући

2. Демографски аспекти промена брачног понашања у савременом друштву

Демографски подаци јасно нам говоре о трансформацијама брачног понашања у савременом друштву. Прве промене брачности и породичних модела забележене су у Северној Америци и земљама Западне Европе, током 60-их и 70-их година 20. века, а након тога су се нови обрасци понашања, различитом динамиком, ширили и у друге европске земље. Сходно томе, након 1990-их година, када су значајне промене брачног модела, регистроване и у Источној Европи, напуштена је наикадашња Хајналова (Најнал, 1965) линија раздвајања европског континента по основу различитих типова брачног понашања, дуж осе Сант Петербурга и Трста, на регион раног и универзалног брака на истоку и касног уласка и ниже универзалности брака на западу (Petrović, 2011: 58).

Пад броја склопљених бракова и пораст лица ван брака, видљив је како у САД, тако и у свим Европским земљама. Све негде до 1950-их и 1960-их на Западу „брак је био веома популарна и општеприхваћена друштвена институција“ (Bobić, Vukelić, 2011: 153). Док је у САД-у, 1970. године, само трећина становништва била изван брака, 2000. године је њихов удео порастао на скоро половину (46%) (Waite, 2005; нав. према Bobić, 2013: 75). Догађа се, такође, још једна промена – а то је *померање просечних година за склапање брака тј. одлагање брака*. У периоду након Другог светског рата до половине 60-их година, региструје се најнижа просечна старост супружника приликом склапања брака (посебно за жене). Ово је било веома изражено у САД (Bobić, Vukelić, 2011: 153). Међутим, од 70-их година, просечне године склапања брака померају се навише. Тако се у периоду од 1970. до 2000. године, медијална старост при уласку у први брак у САД-у повећала за 4–5 година, тј. од 20,8 година на 25,1 за жене и од 23,2 на 26,8 година за мушкарце. Одлагање брака нарочито је изражено код жена у узрасту 20–24 године, јер је тада

начело индивидуализације. У том смислу, доношење правилне и законите одлуке није нимало лако. Поједини правни системи, знатно су олакшали утврђивање трајности ванбрачне заједнице прописујући време које се сматра довољним за признање ванбрачне заједнице. Нпр. Породични закон Републике Српске чланом 284. прописао је да се ванбрачна заједница изједначава са брачном, уколико је трајала три године и дуже. Такође, Члан 3. Обитељског закона Републике Хрватске, одређује рок од три године, или краће, под условом да је у ванбрачној заједници рођено дете (Рођића, 2010: 130–135).

удео неударних удвостручен (са 36% на 73%), а висок је скок неударних и у кохорти 30–34, где је исти чак и утростручен (од 6% на 22%) (Vobić, 2013: 72). Европске земље, како оне развијене, тако и оне мање развијене такође се одликују овим променама. У Северној Европи, догодило се највеће „старење нупцијалитета“ (Vobić, 2006; Kuhar, 2009; Vobić, 2013). У земљама постсоцијалистичке транзиције, дошло је до битнијих промена у свим индикаторима брачног и репродуктивног понашања. Истина, у већини ових земаља, на почетку постсоцијалистичке трансформације, брак је био универзалан и стабилан. Изузетак је (бивша) Источна Немачка, где су промене брачног модела почеле веома рано, још 1960-их година, да би 1980-их отпочео тренд одлагања бракова, тј. пораста медијалне старости приликом ступања у први брак (Vobić, 2013: 73–74). Међутим, у осталим постсоцијалистичким земљама, промене настају након рушења Берлинског зида 1989. године, од када се напушта образац универзалног брака. Стопа укупне прве брачности значајно опада, посебно у периоду од 1990. до 1995. године. Поред тога, истовремено, постсоцијалистичке земље бележе драстичан пораст старости приликом уласка у први брак. Одлагање брака, најинтензивније је у Словенији и Чешкој Републици (3,2 и 3,0 година респективно). Словенија и (бивша) Источна Немачка данас су се како у степену тако и у динамици промена брачног понашања готово изједначиле развијеним земљама ЕУ.

Демографи у многим земљама упозоравају и на *високе стопе диворцијалитета*, као и на *опидање стопа поновног склапања брака*. У Европи и Северној Америци, све до средине 60-их година, разводи су били ретки, а поновно склапање брака уобичајено. Након 1965. године долази до пораста диворцијалитета, што је проузроковано либерализацијом закона о разводу, увођењем унилатералног развода, без присиле утврђивања кривице било којег од партнера, као и ширењем уверења да је бољи „добар“ развод него лош брак (Vobić, 2013: 63; Vobić, Vukelić, 2011: 153). Америчке процене показују да око половине бракова завршава разводом или раздвајањем, знатно ређе смрћу једног од супружника. Након пете године, сваки пети брак у САД заврши разлазом (Vobić, 2013: 75). У Француској, од времена измене закона о разводу, висока стопа развода одражава нову филозофију заједнице. Ако је сваки двадесети брак склопљен 1900.

завршен разводом, пропорција расте за бракове склопљене око 1975. на сваки шести, а почетком осамдесетих на сваки трећи брак. За двадест година учесталост развода повећала се три пута. Од краја деведесетих година број развода остаје стабилан, у 2004. години, њихов број је 125.000, што износи 42,5% бракова (Segalan, 2009: 187). Пракса поновног склапања брака је проређена. Једном разведени све ређе и теже одлучују да поново заснују брачну заједницу. Тако је у САД-у, 1970. године, трећина становништва била изван брака, док је 2000-те године њихов удео порастао на скоро половину (46%) (Waite, 2005). Високе стопе развода у савременом друштву које нису праћене поновним уласком у брак, посебно када је реч о женама са децом, допринеле су *порасту броја једнородитељских породица*. Тако је заступљеност једнородитељских породица мајки са децом у САД-у за тридесет година (1970–2000) више него дуплирана, са 12% на 26% (док су форме очеве са децом порасле са 1% на 5%). Истовремено је нуклеарна породица родитеља и деце опала са 87% на 69% (Waite, 2005; нав. према Vobić, 2013: 75).

Постсоцијалистичке земље такође бележе драстичан пораст удела разведених бракова (Petrović, 2011; Vobić, 2006). Током периода друштвене трансформације, у земљама Централне и Источне Европе, дошло је до пораста броја разведених лица. Узроци пораста развода током 1990-их, нису толико учесталијим брачним конфликтима, нити структурним поремећајима који би повећали диворцијалитет, већ је више реч о неким „техничким“ променама попут, другачије, једноставније процедуре развода (Philipov and Dorbritz, 2003; нав. према Vobić, 2006: 129). Демографи не располажу систематским подацима о тренду поновљених бракова (сукцесивних моногамија) у овом региону, али на основу емпиријских истраживања Популационе јединице УН (*Family Fertility Survey*), може се закључити да је општи тренд сличан као и са првим браком. Наиме, број поновљених бракова је у паду, а међу њима, већина је бракова другог реда (Vobić, 2006: 130).

Последњих деценија у готово свим европским земљама бракови су у паду, а *кохабитације у порасту*, наравно у различитом степену и са различитим значењем у појединим земљама. Кохабитације су данас најраширеније на Северу, у

нордијским/скандинавским земљама – Данској, Шведској и Финској, где чине готово половину свих заједница. Одмах потом следи Француска, у којој свака трећа жена у годинама које су оптималне за склапање брака (25–29), али и узраста када би требало бити у браку (30–39) живи у ванбрачној заједници (Stanković, Penev, 2010: 3; Vobić, 2013: 76). У Француској, како наводи Сегелан „повећање броја невенчаних парова изненадило је посматраче својом бруталношћу и ширином“. Наиме, 1960. године било их је 300.000, 1980. године 1.500.000, 1990. године, 2.400.000, а 2002. године 2.680.000 (Segalan, 2009: 148). Међу земље са средњим нивоом распрострањености спадају Холандија, Белгија, Луксенбург, Велика Британија, Немачка и Аустрија. У Великој Британији, Холандији и Аустрији, око четвртине свих партнерских заједница (особа у узрасту 30–39) чине кохабитације. У Белгији и Луксенбургу свака пета партнерска заједница у овом узрасту је кохабитација. Ирска се одликује малим бројем кохабитација, свега 3% бракова започиње кохабитацијом. У земљама Јужне Европе, кохабитације нису значајно распрострањене, али је њихов број у тим земљама у порасту. У Италији, свака пета партнерска заједница (код особа узраста 30–39 година) је кохабитација, а у Шпанији, Португалији и Грчкој свака десета (Kiernan, 2001; Kasearu, 2007; Stanković, Penev, 2010: 3; Vobić, 2013: 76). У САД-у, жене у годинама најчешћег склапања брака – старости 20–29 година, претежно су у браку (27-53%), док је само 10% у кохабитацијама. У истом (малом) обиму кохабитације су заступљене у млађим и старијим генерацијама (на сваких 10 само једна жена) (Vobić, 2013: 76).

У постсоцијалистичким земљама присутан је пораст броја кохабитација. Пад универзалности брака илуструју подаци да 1/3 жена неће ући у брак до 50 године, а у неким земљама се тај проценат пење и до 50%. Ипак, већина земаља и даље има релативно низак ниво кохабитација у европским размерама (Естонија са 34,5% међу највишим, а Словенија и Мађарска су међу земљама са средњим нивоом, са 21,1%, односно 16,7% (Philipov, Jasilioniene, 2007; према Petrović, 2011: 59). Кохабитације су ретке у Чешкој (4,2%), Бугарској (2,8%), и Пољској (1,9%) (Vobić, Vukelić, 2011: 167).

Треба напоменути да кохабитације немају исти карактер у свим земљама. У Северној Америци (САД и Канади) и Западној Европи, па и у земљама

постсоцијалистичке трансформације – то су краткотрајни, привремени аранжмани. Наиме, кохабитација представља „пробни брак“, предбрачну фазу или фазу забављања од које зависи да ли ће уопште доћи до склапања брака. Привременост ових заједница, видљива је на примеру Северне Америке, где се у периоду до 5 година, 40% парова који живе у кохабитацији разилазе, а 55% њих склопи брак. У нордијским земљама кохабитација је трајнији облик заједнице, она је изједначена са браком у сваком погледу, те представља праву алтернативу браку. Због тога парови у кохабитацијама у тим државама ретко склапају брак (Vobić, 2013, 70–71, 76).

2. 1. Демографски аспекти промена брачног понашања у Србији

Промене брачног понашања у Србији одвијају се у правцу смањења удела лица која су у браку, повећања старости приликом ступања у брак, пораста учешћа лица која нису склапала брак и пораста броја разведених лица. Самим тим, Србија се приближава брачном моделу развијених европских земаља.

У периоду од претходног пописа, наведене промене могу се оценити као умерене, али је темпо ових промена константан и у претходном међупописном периоду. Процент становништва ван брака у Србији расте након 1990-их. Како показују резултати пописа, проценат неожењених и неодатих у укупном становништву старом 15 и више година, 1991. године износио је 19,83%, што је уједно и најмањи проценат ове категорије у периоду од 1948. до 2011. године. Током 2000-их овај проценат расте и 2011. године достиже вредност од 27,91%. Неожењени мушкарац у Србији 2011. године има просечно 30,31 година, а неодата жена 29,28 година. Са друге стране, у том периоду, долази до опадања процента становништва у браку, па од 67,09% ожењених и удатих у 1991. години, 2002. године у Србији њихов проценат опада на 60,44%, а 2011. године на 55,12%. Иначе, у периоду од 1948. до 2011. године, највећи проценат оних који су у браку остварен је 1961. године и износио је 69,01%. Према последњем попису, просек година мушкараца који су у браку је 53,62 године, а просек година удатих жена 50,14 (РЗС, 2013: 11, 30).

Статистика бележи пад броја закључених бракова. Наиме, 1950. године у Србији је закључено 85.435 бракова, 1970. године – 77.999, 1990. – 61.003, а потом 2000-те године – 42.586. Попис 2002. године бележи бројку од 41.947 укупно склопљених и 34.047 првих бракова. Према последњем Попису (2011) настављено је смањење како укупног броја склопљених бракова – 35.808, тако и склапања првог брака – 30.014. Према најновијим подацима, у 2018. години склопљено је укупно 36.321 бракова, што представља благи пораст. Ипак, са друге стране, присутан је пад бракова првог реда, који за ову годину износи 29.005 (РЗС, 2019: 1). Истовремено је дошло до одлагања брака, односно до повећања просечног броја година за склапање брака. Према статистичким подацима, 1970. године, просек година приликом склапања брака за младожењу био је 27,8, а за невесту 23,8, 1990. – 29,1 за младожењу и 25,3 за младу. Подаци за 2000. годину показују да је просек година за младожењу при склапању брака 31,3 и за младу 27,5, а ови подаци за 2011. годину, показује бројке од 33 за мушкарце, односно 29,5 за жене (РЗС, 2016а: 126). Најновији подаци, за 2018. говоре о даљем порасту година за улазак у брак (34,2 за младожењу и 31,1 за невесту) (РЗС, 2019: 1). Такође је дошло до повећања просечних година за улазак у први брак. Просечна старост при склапању првог брака 1970. године за мушкарце износила је 25,4, за жене 21,6, 1990. – 27,4, односно 23,6, 2000. – 28,3 и 24,9, а 2011. године за младожењу 30,5 и 27,4 за невесту (РЗС, 2016а: 127). Подаци за 2017. годину показују даљу тенденцију пораста ових година (31,2 за мушкарце и 28,3 за жене) (РЗС, 2018: 2). Србија се последњих деценија у погледу одлагања брака тј. повећања просечних година за склапање брака приближава најразвијенијим европским земљама.

Подаци о великом проценту младих људи који нису у браку, као и подаци пораста просечног доба првог брака (године за улазак у први брак) указују на одлагање, па и на одустајање од брака. Велики проценат младих људи који нису у браку показује тенденцију константног раста. Према Попису из 2002. године удео младих¹⁵ који нису у браку износио је 74,7%, а 2011. године чак 82,4%. Број младих људи који су у браку 2002. године износио је 23,6%, а 2011., смањен је на свега 16,1% (Бубало Живковић, Лукић, 2015: 53–54). У посматраним старосним

---

¹⁵ Према Републичком заводу за статистику, млади у Србији су особе узраста од 15 до 29 година.

категоријама младих (15–19, 20–24 и 25–29) највећи проценат (78%) оних који су у браку припада „најстаријој“ категорији младих (од 25–29). Статистика у Србији регистровала је континуирани пораст броја разведених лица, од 1948. године до данас. Према Попису из 1948. године број разведених лица износио је 35.486 (0,78% у укупном становништву према брачном статусу), док 2011. године достиже број од 303.970 (или 4,93% у укупном становништву према брачном статусу) (РЗС, 2013: 175), што је повећање од око 85%. Поред тога, демографи истичу да је у оквиру свих промена брачног понашања (пад броја склопљених бракова, пораст удела лица ван брака, пораст просечног броја година за улазак у брак), у односу на резултате претходног пописа, релативно највеће померање, забележено у уделима разведених лица, и то за четвртину. Приметан пораст регистрован је у процентној заступљености разведених, где су промене дупло веће у односу на промене у претходном међупописном периоду (Станковић, 2015: 195). Новији подаци наше статистике показују да је број разведених бракова у 2012. години износио 7.372, док је у 2018. години тај број повећан на 9.995 (РЗС, 2019: 1). До развода долази све раније након венчања, што истиче слабост брачне заједнице још од њеног самог почетка, и то упркос понекад припремној фази кохабитације. Просечно трајање разведеног брака за 2018. годину износи 13,6 година, док је највећи број разведених бракова у интервалу од једне до четири године након закључења (РЗС, 2019: 1).

У савременом друштву брак више није једина веза ни институција између партнера, нити једини чин којим се ствара породица. У Србији је брак још увек најчешћи облик заједнице мушкарца и жене, он и даље опстаје, али на знатно мањем нивоу него раније. Праћење нупцијалитета у Србији, јасно указује на опадање универзалности брака, на одлагање брака – пораст просечне старости при формирању брака и „значајно смањење шанси да ће појединац током живота уопште склопити брак“ (Bobić, Vukelić, 2011: 158). Поред тога, у Србији се такође показује присуство алтернативних форми партнерства. Према резултатима Пописа 2011. године¹⁶, у ванбрачној заједници живи 236.063 лица. Њихово учешће у укупном становништву старијем од 15 година износи 3,8%. У поређењу са осталим европским земљама, распрострањеност ванбрачних заједница може се оценити као

---

¹⁶ У овом попису је и први пут уведена категорија лица у ванбрачној заједници.

ниска. У укупном становништву које живи у заједници (брачној и ванбрачној), лица која живе у ванбрачној заједници учествују са 6,7%. Посматрајући старосне категорије становништва које живи у ванбрачној заједници, видљиво је да је њихово учешће наглашеније у млађим старосним групама. У старосној категорији од 20 до 29 година, њихово учешће је 22,95%, у старосној категорији 30–39 чак 29,93%, а након тога, у старијим категоријама становништва се смањује (РЗС, 2013: 175). Такође, процентуална заступљеност лица у ванбрачној заједници у укупном становништву показује се већом у млађим категоријама (у групи од 25 до 29 година – 7,2%, и у групи од 30 до 34 године – 7,7%) (Станковић, 2015: 210). Просечна старост лица које живи у ванбрачној заједници у Србији износи 40,47 година, односно 42,28 за мушкарце и 38,66 за жене (РЗС, 2013: 176).

3. Промене репродуктивног понашања – сексуалност, брак и репродукција

Сексуално понашање (сексуалност) увек је јако важна и назобилазна тема када се разматра брачно и репродуктивно понашање. Уколико посматрамо историју људске сексуалности и брака можемо уочити „извесну историјску правилност у предбрачним сексуалним слободама“. У примитивним људским заједницама ове слободе биле су знатно веће, у класном друштву врло ограничене (бар за жену), а у демократском и социјалистичком друштву – оне су у зависности од опште људске еманципације, тј. од степена еманципације како жене, тако и мушкарца“ (Младеновић, 1991: 194–195). Хронолошки посматрано, у првој етапи, „невиност“ девојке није имала неког већег значаја за брак, чак је и било пожељно њено предбрачно искуство. Више су се цениле оне девојке које су родиле дете јер је то био знак плодности, што је за друштво врло значајно. Осим тога, код већине народа, плодност жене и сексуална усклађеност партнера проверавала се пре брака, у тзв. „браку на пробу“. У случајевима да „проба“ не успе партнери се разилазе, без икаквих штетних последица по жену. У другој етапи, у класном друштву, са појавом приватне својине на сцену ступа обичај да девојка невина улази у брак. Жена је у брак морала улазити невина зато што је власник приватног поседа (било

земљорадник, занатлија, трговац, индустријалац) желео да буде сигуран да ће његова жена рађати само његову а не и туђу децу. Обавезна је како предбрачна тако и брачна верност жене.

У модерном друштву битно се мењају односи према сексуалним слободама. Све до 60-их година 20. века код жена се први сексуални однос углавном догађао прве брачне ноћи или је барем будући супруг био први и једини партнер (Segelan, 2009). Како показују истраживања, крајем шездесетих година 20. века трећина жена биле су девице када су ступале у брак; средином осамдесетих то је важило тек за сваку десету жену (Toulemon, Leridon, 1991; Vozon, 1993). Дакле, као једна од карактеристика сексуалности, негде од 60-тих година 20. века, јавља се раздвајање првих сексуалних односа и ступања у брак. Истраживање сексуалног понашања од 60-их до 90-их година у неколико најразвијенијих европских земаља и Америци показало је да је највеће промене доживео негативан став према предбрачном сексу, а нешто мање промене доживели су и ставови према изванбрачном сексу. Брак дакле, престаје да врши функцију контроле сексуалног понашања одраслих. Реч је о томе да се сексуално понашање третира као искучиво лични и приватни домен понашања појединаца у који друштво нема права да се меша. У ствари, до ослобођења појединца у сексуалној сфери дошло је тако што је сексуална револуција искоренила традиционалне хришћанске табуе који су сексуалност везивали искључиво за брак и прокреацију (Milić, 2001: 122). М. Бобић и Ј. Вукелић за аутономизацију сексуалног задовољства у односу на брачну везу, истичу значај примене модерне ефикасне контрацепције, идеје слободне љубави у време хипи покрета из 1970-их година, као и феминистичку побуну против родне неравноправности. Жена доживљава еманципацију, престаје да буде власништво мужа и стиче право на равноправност и у полним слободама. Аутономија жена подразумева не само економску самосталност, тј. контролу над властитом биографијом (независно од мужа, оца, тј. породице и домаћинства), већ и биолошку еманципацију – слободно располагање сопственим телом и право на абортус“ (Bobić, Vukelić, 2011: 154). Употребом разних контрацептивних метода сексуалност је битно одвојена од брака, али и од репродукције.

На промене сексуалног понашања у савременом друштву указује и опадање година првог сексуалног односа. Истраживања спроведена крајем 80-их показују да се старосна граница ступања у први сексуални однос спустила у периоду од 1960. до 1980. године. Просек година првог сексуалног односа усталио се на око 18 (Toulemon, Leridon, 1991, Vozon, 1993). Западно друштво одликује и приближавање сексуалног календара мушкараца и жена; тако истраживање под називом „Барометар здравља младих – 1998“ показује да је доба сексуалне иницијације постало једнако за младиће и девојке рођене око 1980. године (око 17 година) (Vozon, 2003). У појединим земљама света ови календари често се разликују, одражавајући хијерархију односа младих у зависности од пола.

На овом месту, потребно је упозорити на једну битну противуречност савременог друштва. Наиме, док се са једне стране све више снижава старосна граница уласка у прве сексуалне односе, дотле се, са друге стране, емоционална, психолошка зрелост, а нарочито социјална и економска стабилност/сигурност стичу све касније. Улазак у брачну заједницу често се одлаже због недостатка социјалне и економске сигурности. Размак између стицања ове сигурности и првог сексуалног искуства износи и више од десет година. „Према томе, много либералнији однос није само идеолошки морални захтев, већ и очигледна практична потреба савременог човека“ (Mladenović, 1991: 196).

Промене у сексуалном понашању нужно су довеле до промена и у брачном и репродуктивном понашању. Заједно са већим полним слободама, снижавањем година првог сексуалног искуства, не само сексуалност већ и репродукција стиче независност у односу на брак. Сексуалну декомпозицију брака од 60-их година 20. века пратила је и његова наталитетна декомпозиција. „Као што престаје да буде контрола сексуалног понашања, брак престаје да буде и оквир биолошке репродукције, тј. легитимације потомства“ (Milić, 2001: 123).

На основу искуства развијених европских земаља, у којима је и процес демографске транзиције највише изражен, можемо разликовати четири етапе односа нупцијалитета и нивоа фертилитета. У првој, тзв. предтранзиционој фази и аграрном друштву брачност и ниво фертилитета налазе се у високој и директној корелацији. Брак је универзалан, склапа се рано а фертилитет је висок. Породица је

основна институција друштва, основна производна јединица. Брак као прва фаза заснивања породице потпуно је друштвено оправдан и пожељан. Такође, „друштвене потребе за већим наталитетом, потпуно су инкорпориране у свест појединаца јер са већим бројем деце јача „породично предузеће“. Репродуктивна функција брака је најважнија, а већи фертилитет оправдан како са хришћанског¹⁷, тако и са економског становишта: обезбеђује радну снагу, надокнађује губитке изазаване раним морталитетом, а истовремено је гаранција за економски ситуирану старост родитеља у време када други механизми социјалне заштите нису били познати (Девецић, 2004: 79–80). Друга, транзициона фаза (транзициони период), у којој се одвија прелазак из аграрног у индустријско друштво карактеристична је по друштвеној регулацији фертилитета путем појачане контроле склапања брака. У овом периоду, тзв. „малтузијанском транзицијом“, која подразумева одрицање од брака или његово одлагање за касније године, скраћује се фертилни период и могућност прокреације. Пад фертилитета у овом периоду био је пожељан и економски оправдан, с обзиром да породица из производне заједнице прелази у потрошачку. Поред тога, околности као што су: индустријализација, урбанизација, деаграризација, смањен морталитет деце, забрана дечијег рада, потреба за већим образовањем и систем наслеђивања који је наклоњен најстаријем сину или само мушкој деци, утицале су на то да бројна породица више није пожељна, већ је то, напротив мање потомство. „Како индивидуална контрола рађања, односно контрола брачног фертилитета још није била позната, могућност смањења живорођења види се само у одлагању или редуковању брачности“ (Девецић, 2004: 81). У трећој фази, која се везује за индустријско друштво, у другој половини 19. и првим деценијама 20. века, са појавом контроле брачног фертилитета, корелација између брачности и фертилитета почиње да слаби. Контрола репродукције више није у рукама друштва, већ саме породице, односно брачних партнера, чиме се снижава брачни фертилитет. Одлагање брака и редуковање рађања у браку немају исте узроке као у претходном периоду. Ради се о измењеном брачном и

---

¹⁷ Православна црква у 16. веку и Католичка црква у 17. веку стичу потпуну ингеренцију над браком, проглашавајући га за једну од седам светих тајни. У пронаталитетном смислу, смањује се граница брачне зрелости, а брак за цркву представља трајну и нераскидиву институцију која се само под одређеним, тачно прецизираним околностима може развести.

репродуктивном понашању које није одраз друштвене контроле, већ резултат одговора на неповољне друштвене околности. Измењено понашање у првом реду мотивисано је економским, а затим и психолошким факторима. И поред тога, што секуларизација у индустријском друштву узима замаха, и даље је присутан традиционализам у понашању, па је брак логичан и једино верификован оквир за репродукцију. Нупцијалитет је и даље у директној корелацији са висином наталитета, јер се највећи број деце рађа у браку, мада не на нивоу из претходног периода (Девеџић, 2004). У четвртој фази, у постиндустријском друштву, са новим формама партнерства, ниво корелације брачности и фертилитета још више се смањује. Битно је ослабљен до тада присутни традиционализам у доследном прихватању познатог пута од брака ка прокреацији. У паду је број бракова и живорођења, док су у успону број становника у целибату, број ванбрачних партнерства, као и године ступања у брак и рађање првог детета (Девеџић, 2004). „Значај повезаности модела брачности и породица, и нивоа фертилитета све је мањи, па земље са најнижим фертилитетом нису више земље са највећом заступљеношћу алтернативних опција и обратно (готово се потпуно изгубила позитивна корелација укупне стопе брачности и стопе укупног фертилитета“ (Coleman, 2004: 14; нав. према Petrović, 2011: 55).

Статистички подаци и истраживања рађена на простору Србије, показују да се код нас још увек највећи број деце рађа у оквиру брака, те да брачност и даље представља непосредну и једну од основних варијабли фертилитета. Брачност се показује као важан предиктор партиципације жена у биолошкој репродукцији, те је због тога испитивање нупцијалитета врло значајно за ниво фертилитета. Наравно, не треба занемарити ни чињеницу да се у Србији смањује број рођених у браку, док се повећава удео рођених ван брака.

Правни положај ванбрачне деце данас је једнак положају деце која су рођена у браку. Ипак, може се рећи да су ванбрачна деца дуго времена била друштвено и правно анатемисана. Српски грађански законик (1844) сведочи о лошем положају и негативним поледицама ванбрачних рађања, како по мајку, тако и по дете. Други назив за ванбрачно дете у СГЗ-у је копице. Термин „небрачна“ усвојен је изменама СГЗ-а од 07. 05. 1868. године. Параграфима 131 до 134 дефинише се појам и статус

ванбрачне деце и обавеза мајке на издржавање. Параграфом 133 небрачна деца искључена су из уживања грађанских права. Српски грађански законик, забрањивао је утврђивање ванбрачног очинства. Праграф 130 каже „ (1) Ко је отац ванбрачном детету не сме се истраживати и доказивати, осим ако је случај одвођења (пар. 188. и 189. Казненог Законика) или силовања (из параграфа 191. истог Законика); (2) „Тако исто не сме се ванбрачно дете на име кога другога, осим матерна у црквене књиге увести“...(Роџића, 2010: 130, 152).

Након Другог светског рата начело о изједначењу детета рођеног ван брака и у браку уведено је у породично право социјалистичких земаља, док у правним системима западноевропских земаља оно постаје пракса тек касније. Уставом из 1946. године ово начело уведено је у правни систем Србије, а потпуно изједначење брачне и ванбрачне деце постигнуто Уставом из 1974. године. Док између ванбрачних партнера нема наслеђивања, код ванбрачне деце (у односу на децу рођену у браку) по том питању нема разлике. Према породичном закону Србије 2005. године, признато дете, рођено ван брака, наслеђује свог умрлог родитеља исто као и дете рођено у браку. Ванбрачна деца, као и она рођена у браку, успостављају правне односе са мајком и њеним сродницима, као и оцем и његовим сродницима (Ковачек Станић, 2007). Међутим, иако су ова деца правно изједначена постоји разлика код утврђивања њиховог правног статуса и то код утврђивања очинства. Док однос мајке и детета настаје искључиво чињеницом рођења, код оца закон прави разлику¹⁸. Још од римског права постоји правило које је и данас на снази: „Мајка је увек позната“. Према члану 42 Породичног закона Србије, из 2005. године: „Мајка детета јесте жена која га је родила“. Овом одредбом је за чињеницу материнства постало неважно да ли је дете рођено у браку или изван брака¹⁹ (Роџића, 2010: 145–146). Ипак, код утврђивања очинства постоји разлика. За дете које је рођено у браку, очинство се утврђује на основу правне претпоставке да је муж мајке отац детета²⁰. У нашем праву, као и у већини правних система, не

---

¹⁸ Важно је напоменути да постојање евентуалне разлике у погледу очинства детета ни у ком случају не утиче на правни садржај односа детета и родитеља.

¹⁹ Бивши закон о браку и породичним односима предвиђао је различите поступке за утврђивање материнства брачног и ванбрачног детета

²⁰ Према нашем праву: „Оцем детета које је рођено у браку сматра се муж мајке детета“ – члан 45. став. 1.

примењује се аутоматска претпоставка о очинству ванбрачног партнера који живи са мајком у ванбрачној заједници. Очинство над дететом рођеним ван брака у нашој земљи, може бити утврђено на два начина: 1. утврђивање очинства признањем оца што представља лични и добровољни чин, и 2. утврђивање ванбрачног очинства путем суда уколико именовано лице од стране мајке, као ванбрачни отац, одбија да призна дете као своје (Роџића, 2010: 151–163).

Дакле, након извесних додатних формалности, закон изједначава статус деце, какав год био брачни статус њихових родитеља. Обзиром на то, позакоњење, односно склапање брака родитеља, чиме ванбрачна деца накнадно стичу брачни статус, губи на правном значају који је имало раније (Ковачек Станић, 2007). „Конституција породице без брака постала је део норми и укључила се у закон – тако да се не може прихватити хипотеза о „дезинституционализацији“ (Segelan, 2009: 149). Ништа, дакле, не обавезује парове да се венчају и да у таквим заједницама рађају и одгајају децу.

4. Репродуктивно понашање у савременом друштву

Промене у репродуктивном понашању становника већине европских земаља испољавају се најчешће у виду недовољне репродукције – опадање укупног и брачног фертилитета, пораст ванбрачних рађања, повећање просечног броја година за рађање деце, а „на глобалном нивоу у виду ниског наталитета и ниског или негативног природног прираштаја“ (Golubović, Marković Krstić, 2008: 57).

У развијеним европским земљама *смањење наталитета* наступило је након „компензацијског раздобља“, после Другог светског рата, а нарочито током 1970-их и 1980-их, те још интензивније током 1990-их, *примарно као последица касније доби уласка у брак и касније доби рођења првог детета*. То је довело демографску ситуацију до тога да је већина ових земаља средином 1980-их година забележила стопу наталитета између 10 и 14 живорођених на 1000 становника, док стопа природног прираштаја није прелазила ниво од 0,5 промила. У неким од тих земаља (нпр. тадашња СР Немачка, Данска) већ је тада регистровано природно смањење

становништва (Council of Europe, 1992)²¹. Стопа наталитета била је 1985. године најнижа у СР Немачкој и износила је 9,6 промила, а за њом следе Италија (10,1), Данска (10,5), Луксембург (11,2), Белгија (11,6) Шведска (11,8). Највише стопе наталитета забележене су у Ирској (17,6) и Низоземској (16,0), а нешто испод границе постранзицијског нивоа била је Француска (13,9). Тотална стопа фертилитета, као најбољи статистички показатељ нивоа плодности, била је 1985. године најнижа у СР Немачкој (1,28), а за њом следе Италија (1,41), Данска (1,45) и Аустрија (1,47). Највиша тотална стопа фертилитета забележена је тада у Ирској као земљи са традиционално највишим нивоом фертилитета у Европи (2,50), што је било знатно изнад нивоа просека у осталим европским земљама. Нижу вредност тоталне стопе фертилитета од тзв. критичне заменске, имале су остале развијене европске земље Француска (1,81), Велика Британија (1,80), Шведска (1,73), Норвешка (1,68), Финска (1,64) итд. (Wertheimer Baletić, 1999, 2004, 2005).

Док је током 80-их година забележена тенденција смањивања стопе наталитета односно фертилитета уз одређене, мање или веће осцилације (у смислу повећања и смањења у појединим годинама и у појединим земљама), у 90-им годинама наставило се смањење већ и тако ниске (испод нивоа генерацијског обнављања) стопе наталитета и фертилитета и то у већини развијених европских земаља, али без већих осцилација (Wertheimer Baletić, 2005: 300–301). У развијеним европским земљама, 1990-те године, тотална стопа фертилитета једино је у Ирској (2,11) и Шведској (2,13), била на нивоу генерацијског обнављања, а у свим осталим, више или мање испод тог нивоа. Међутим, ферилитет је између 1990. и 2000. године у тим земљама стално опадао (Wertheimer Baletić, 2004, 2005).

Пратећи развијене европске земље, у периоду од 1990. до 2000. године, према бројчаном нивоу стопе наталитета, природног прираштаја/пада и тоталне стопе фертилитета, А. Балетић их сврстава у три групе. Прву групу, са најнижим нивоом релевантних виталних стопа чине Италија, Немачка и Аустрија. Другу групу чине земље са нешто вишом стопом наталитета и вишом тоталном стопом фертилитета, а то су: Велика Британија, Француска, Низоземска и Финска. Ирска,

---

²¹ Природно смањење становништва износило је 1985. у Данској – 0,9 на 1000 становника, а у СР Немачкој – 1,9 промила (Council of Europe, 1992).

Шведска и Норвешка са највишим нивоом фертилитета приближиле су се нивоу који је потребан за обнављање генерација и оне према ауторки спадају у трећу групу (Wertheimer Baletić, 2005: 302–304).

Почетком 21. века у домену наталитета, односно фертилитета у развијеним европским земљама релативно повољна ситуација је само у три земље које су забележиле тоталне стопе фертилитета између 1,8 и 1,9 (Француска – 1,89, Ирска – 1,89 и Норвешка – 1,85). Међутим, ни у њима није осигурано генерацијско обнављање становништва, односно и те три земље захваћене су (иако релативно слабије) процесом генерацијске депопулације укупног становништва (Wertheimer Baletić, 2004, 2005).

У бившим социјалистичким земљама средишње и источне Европе, већ средином 60-их година ниво наталитета нашао се на критичној тачки од 14 промила или испод ње, а тотална стопа фертилитета пала је испод 2,1, тако да је ниво фертилитета у тим земљама био нижи него у западноевропским земљама. Мађарска је била прва међу овим земљама у којој је дошло до опадања нивоа фертилитета испод 2,1 и то већ 1960-те године; затим следе Бугарска и Румунија (око 1965. године), Хрватска (1967) Чехословачка (1970), Немачка Демократска Република (1973), те Словенија (око 1975). За разлику од осталих земаља, у Пољској и у СССР-у, и поред тенденције пада, тотална стопа фертилитета се дуго задржала изнад нивоа који је неопходан за просту репродукцију (2,1). У Пољској је најнижа вредност тоталне стопе фертилитета забележена 1989. године (2,08), а у тадашњем СССР-у у 1965. години (2,12) (Wertheimer Baletić, 2000: 166).

Након извесног пораста стопе фертилитета током 70-их година у већини социјалистичких земаља, 80-их година, а још интензивније 90-их, фертилитет се смањује знатно испод нивоа које захтева генерацијско обнављање. У 90-им годинама демографска ситуација у подручју репродукције становништва погоршана је у већини бивших европских социјалистичких земаља, као одраз политичких потреса везаних уз слом комунистичког састава (Wertheimer Baletić, 2000: 172–173). Подаци показују да је репродуктивна норма од двоје деце (која је била успостављена мерама пронаталитетне политике до почетка осамдесетих година) у 90-им, а посебно након 1993. године, готово преполовљена тако да је у

другој половини 90-их година смањена на просечно једно дете. Чак се у Источној Немачкој током 1993–1994. региструју, изузетно ниски нивои рађања од само 0,77 детета по жени, да би после тога, 1998. дошло до пораста на 1,06 (Wertheimer Baletić, 2000: 173; Bobić, 2013: 74). „Смањење фертилитета у овим земљама настало током 1990-их година није само одраз престанка деловања пронаталитетне политике услед привредно-економског застоја и кризе, већ у знатној мери и других „спољашњих чиниоца. Ради се првенствено о заједничком деловању многих социопсихолошких чиниоца и утицаја условљеним политички турбулентним догађајима“ (Wertheimer Baletić, 2000: 173–174).

Почетком 21. века, опадање фертилитета испод нивоа који је неопходан за просту репродукцију демографска је карактеристика свих европских земаља. „Разлике међу земљама су присутне, али се распон тих разлика креће само у оквирима вредности фертилитета које су испод нивоа замене генерација“ (Magdalenić, Vojković, 2015: 43). Уколико узмемо у обзир опште прихваћено становиште у демографији да је за просту репродукцију неопходно да свака жена роди у просеку 2,1 детета, видећемо да су све европске земље испод нивоа потребног за обнављање становништва. Међутим, ако узмемо у обзир такође прихваћено мишљење демографа, да је тешка рехабилитација становништва у случају нивоа рађања испод 1,5, видећемо да међу овим земљама постоје одређене разлике. Према подацима из 2004. године, у земље испод овог просека можемо сврстати: Чешку (1,23), Немачку (1,37), Естонију (1,4), Грчку (1,29), Шпанију (1,32), Италију (1,33), Мађарску (1,28), Аустрију (1,42), Пољску (1,23), Португал (1,42). Просек виши од 1,5 детета по жени имају: Белгија (1,64), Данска (1,78), Француска (1,9), Ирска (1,99), Холандија (1,73), Финска (1,8), Шведска (1,75), Велика Британија (1,74) (Segalan, 2009: 156). Неки аутори, вишу стопу укупног фертилитета у земљама као што су Данска, Холандија, Шведска (од око 1,8 детета по жени), на једној страни, и са друге стране, најниже нивое плодности у земљама јужне Европе – Италија, Шпанија и Грчка (од око 1,3 па и мање), објашњавају како у контексту развијеније државне подршке, тако и високе родне једнакости у првим земљама, и мање трансформисаним, асиметричним родним системима у другим земљама (Mc Donald, 2006: 499). Такође, као фактори разлика у оквиру

нискофертилитетних земаља: с једне стране северозапад Европе, изузев Немачке, са стопом укупног фертилитета изнад 1,7, а с друге централни, источни и јужни део Европе (са пар изузетака), где је ова стопа најчешће испод 1,5, наводе се: економски развој, промене норми које се односе на породичне структуре и родне улоге, пораст цена деце (укључујући стамбено питање), популациона политика, економска неизвесност (нарочито незапосленост) и брзе структурне промене у друштву (Sobotka, 2011; нав. према Сл. Гласник, 2018: 5). М. Бобић истиче, да „не треба заборавити да у јужној Европи системи опорезивања фаворизују породицу с једним запосленим, те се примећује недостатак институција за чување деце, флексибилног радног времена, плаћених одсуства и сл.“ (Бобић, 2010: 437)

Феномен недовољног рађања деце није реалност само у развијеним земљама нити искључиво западне цивилизације, будући да се, према процени Уједињених нација, са овим феноменом данас суочавају 83 државе света, односно 46% светске популације укључујући цео европски континент, али и неке од најмногољуднијих земаља – Кину, САД, Бразил, Русију, Јапан, Вијетнам, Немачку, Иран, Тајланд и Велику Британију. Притом су неке од ових држава све до недавно биле синоним веома високог фертилитета (Сл. Гласник, 2018: 4).

Последњих деценија, *пораст просечних година жена при рађању детета и прворођењу* чини заједничку карактеристику европских земаља. Међутим, и овде су приметне разлике. Према подацима за 2012. годину, просечна старост жена при рађању детета кретала се у распону од 27,1 година у Бугарској, до највише регистроване у Шпанији 31,6. Србија се са 28,5 година налазила при самом крају листе, изнад Румуније и Бугарске (Eurostat database, 2013). Просечна старост при рађању првог детета 1970-их у Европи кретала се у распону од 22 до 25 година (OECD Family database), да би се средином 1990-их година значајно повећала у већини земаља, али је најинтензивнији пораст регистрован у Француској и Холандији. Тренд пораста просечне старости при прворођењу настављен је и након деведесетих, али нешто умеренијим темпом. Запажа се диференцираност међу државама, па се најниже забележене вредности региструју у Бугарској – 25,7 година, а највише у Италији – 30,6. Србија се са вредношћу од 27,3 у тој години (2012), нашла на доњој трећини листе (Eurostat database, 2013). Старост приликом

прворођења је континуирано расла у свим земљама, али су присутне диспропорције у интензитету њеног раста. У првој деценији 21. века, највећи пораст, поред Србије (повећање са 24,1 на 27,2), забележиле су Литванија (са 23,9 на 26,6) и земље Централне Европе, Чешка (са 24,9 на 27,8) и Словачка (са 24,2 на 27,4) (Magdalenić, Vojković, 2015: 56).

Поред смањења наталитета и пораста просечних година за рађање, једна од одлика репродуктивног понашања у савременом друштву, јесте и све чешће *одвајање рађања од брака*. На демографском пољу, то се манифестује смањењем броја деце рођене у браку, на једној страни, и порастом броја деце рођене ван брака, на другој страни. „У САД-у се 1960-их година 95% беба рађало у браку, да би до 1990-их тај број опао за трећину“ (Vobić, 2013: 76). Овакво смањење процента деце рођене у браку, резултат је две појаве: 1) пораста ванбрачног фертилитета са 25 на 45%, у раздобљу између 1975. и 1995. године; и 2) драстичног пораста удела жена у репродуктивном периоду, посебно оптималном (20–30 година) ван брака. У 21. веку, у Америци 40% деце рађа се у кохабитацијама (Vumprass and Lu, 2000; нав. према Waite, 2005).

Последњих педесетак година, широм Европе забележено је повећање удела ванбрачних рађања у укупном броју живорођења. Највећи део европских земаља одликује се уделом од 20–50% ванбрачних рађања у укупном. Ипак, у Европи су данас присутне државе у којима је удео ванбрачно рођене деце већи од удела деце рођене у браку. Према подацима за 2008. годину, у те земље спадају: Исланд (64%), Норвешка (55%), Шведска (54,7%), Француска (51,6%) Естонија (59%), Словенија (52,8%), Бугарска (51,1%). Са друге стране, најмањи проценат ванбрачно рођене деце бележе следеће државе: Грчка (5,9%), Кипар (8,9%), Босна и Херцеговина (10,7%), Хрватска (12%), Македонија (12,2%), Црна Гора (17,4%) и Швајцарска (17,4%). Видљиво је дакле, да у погледу ванбрачних рођења у овим земљама постоје значајне разлике, па се не може говорити о јединственом европском моделу ванбрачног фертилитета. Разлози постојања разлика су многоструки, а могу се наћи у разноликости културних, економских, политичких, верских, али и демографских прилика (Stanković, Penev, 2010: 15–17). Земље Северне Европе јесу земље са највећим уделом ванбрачних рађања који се креће од 40,7% у Финској, до 64,1% на

Исланду. У Данској, Шведској и Исланду, најраније и најинтензивније долази до пораста удела ванбрачних рађања. Од 70-их година, оне спадају у земље са највећим уделима ванбрачних рађања. Још 1985. године, ванбрачна рађања у њима представљала су преко 40% свих живорођења. Тачније, у тој години, удео рођених ван брака у Данској износио је 43%, у Шведској 46,4% и на Исланду 48%. Од средине осамдесетих до 2008. године, Данска бележи лагани пораст овог удела²² (за 3,2%), Шведска нешто интензивнији²³ (за 8,3%), док на Исланду долази до највећег пораста удела ванбрачно рођене деце (за 16,1%). Данас се Исланд сматра за земљу са највећим процентом ванбрачних рађања. У 2008. години у овој земљи регистровано је чак 64,1% деце рођене ван брака. Такође, Финска и Норвешка данас спадају у земље са великим процентом ванбрачних рађања. У Финској се 2008. године 40,7% деце рађа ван брака, а у Норвешкој више од половине (55%). Код њих је међутим, кретање овог удела било нешто другачије у односу на напред наведене земље. Наиме, Финска и Норвешка су се почетком 70-их одликовале релативно ниским уделима ванбрачних рађања (6–7%). До умереног повећања долази након 1980-их година, а до интензивнијих промена током 1990-их у Финској, и током прве половине 2000-их у Норвешкој (Stanković, Penev, 2010: 15–17).

У земљама Западне Европе, удели ванбрачних рађања су се углавном кретали у интервалу од 30–45%. Изузетак је Швајцарска, са 17% ванбрачних рађања и Француска са 52%. Иначе, почетком 1970-их у земљама Западне Европе удели ванбрачних рађања били су ниски (5–10%) или врло ниски (2–5%), а једини изузетак била је Аустрија која се 1970. године са 12,5% рођених ван брака, налазила на самом европском врху, одмах иза Исланда, Шведске и Естоније, и одмах испред Србије. У наредних тридесетак година, у свим европским земљама регистровано је веома интензивно повећање ванбрачних рађања, а у неким је оно износило од 12 до 19 пута (Ирска, Белгија и Холандија). Релативно најмање повећање забележено је у Аустрији, а апсолутно најмање у Швајцарској – земљи са најмањим уделом ванбрачних рађања (Stanković, Penev, 2010: 17–18).

---

²² 2008. године, у Данској, проценат рођених ван брака у укупном броју живорођене деце износио је 46,2%.

²³ Шведска, 2008. године бележи, 54,7% ванбрачно рођене деце у укупном броју живорођених.

Земље Јужне Европе су се током читавог посматраног раздобља одликовале најнижим уделима ванбрачних рађања. Током 1970-их удели су у свим земљама, осим у Португалији, били ниски (кретали су се на нивоу од око 5%), а почетком те деценије су углавном износили испод 2%. Иако је и у јужноевропским земљама јасно изражен растући тренд, значајно повећање удела ванбрачних рађања се временски може лоцирати на почетак 2000-их, а просторно, пре свега на Португалију, Шпанију, Малту и Италију. Као резултат таквих промена, удели ванбрачних рађања су се у тим земљама за мање од десет година (2000–2008) приближно удвостручили, тако да су према подацима за 2008. годину, рађања ван брака представљала од једне петине (Италија – 18% у 2007) до преко једне трећине свих живорођења (Португалија – 36%). Истовремено, у Грчкој и Кипру, земљама са јако израженом православном традицијом, ванбрачна рађања су, упркос њиховог сталног раста, и даље ретка, а њихов удео у укупном броју живорођене деце најнижи у Европи (у Грчкој 5,9%, а на Кипру 8,9%) (Stanković, Penev, 2010: 18).

У земљама у транзицији, за разлику од многих других земаља Европе, промене процентних удела ванбрачних рађања највећим делом остварене су, али су и постале приметније тек после 1990. године (Stanković, Penev, 2010: 19). У Мађарској и Чешкој Републици промене су постале видљиве током 1980-их, а у осталим земљама трајекторија је била спорија, па су референтне вредности 1990-их много ниже него у претходно наведеним „предводницама“ промена у Централној и Источној Европи. Типичан пример је ниво ванбрачних рађања, који је 1990-их у Пољској износио свега 6,2%, а у Источној Немачкој читавих 35% (Bobić, 2013: 74).

Од последње деценије 20. века највеће промене у Европи, у домену демографског развитка, али и у многим областима друштвеноекономског развоја, биле су присутне у тзв. земљама у транзицији. Таква констатација важи и за ванбрачна рађања у укупном броју живорођене деце. Уједно, те промене су за разлику од осталих великих подручја Европе водиле ка повећању разлика по земљама, а не ка њиховој хомогенизацији у погледу значаја ванбрачног у укупном фертилитету. Према подацима који се односе на 2008. годину, међу европским бившим социјалистичким земљама највећи удео ванбрачних рађања је регистрован у Естонији (59%), Словенији (52%) и Бугарској (51%). Истовремено, најмањи део

рођених ван брака забележен је у три бивше југословенске републике: Босни и Херцеговини (10,7%), Хрватској (12) и Македонији (12,2). Место Србије на европској ранг листи земаља према висини удела ванбрачних рађања се стално мењало, и то са врха ка дну листе. Док се Србија 1970-те године, са 11,8% рађања, налазила у групи земаља са највећим уделом рођених ван брака (после Исланда, Шведске, Естоније и Аустрије), она је 1990-те године, тј. почетком транзиционог периода, са 13,1% била на средини европске листе. Међутим, у 2008. години Србија се, упркос континуираном повећању удела ванбрачних рађања, са достигнутих 22,8% налазила у доњем делу европске листе. Те године нижи удели ванбрачних рађања од Србије регистровани су у свега 11 земаља, углавном земљама у транзицији, а међу њима и у свим бившим југословенским републикама (осим у Словенији), затим у три бивше совјетске републике (Белорусија, Украјина и Молдавија), као и две јужноевропске земље (Грчка и Кипар) (Stanković, Penev, 2010: 19).

4. 1. Демографски аспекти промена репродуктивног понашања у Србији

Усвајање ниских репродуктивних норми, све присутнији феномен одлагања рађања, повећање старости мајке при рођењу првог детета и пораст ванбрачног рађања одреднице су репродуктивног модела у Србији. Ниво фертилитета који опада испод нивоа потребног за просту репродукцију за последицу има негативне стопе природног прираштаја, интензиван процес старења становништва и депопулацију.

Генерални образац промена у стопама рађања након Другог светског рата у Републици Србији био је сличан оном који је регистрован у већини европских држава: након послератног компензационог фертилитета са нивоима рађања значајно изнад просте репродукције (тзв. *baby boom*), уследио је пад на ниво простог обнављања, а затим пад испод овог нивоа. Главна разлика у односу на европски образац је да се у Србији „експлозија рађања“ завршила готово 15 година раније, што је довело до тога да се наше друштво суочило са феноменом недовољног рађања још средином прошлог века (Сл. Гласник, 2018: 1). Од 50-их година 20. века статистика у Србији региструје промене у правцу измењеног

репродуктивног модела: смањује се број живорођења, опада просечан број живорођене деце по жени, па су, аналогно томе, присутне промене у партиципацији жена у репродукцији и њиховој дистрибуцији према броју деце. Видљив је пораст жена које не учествују у репродукцији, оних које рађају једно дете и интензивни пораст оних које рађају двоје деце. Са друге стране, имамо умереније смањење процента жена које рађају троје деце и изражено смањење жена које рађају четворо, петоро и више деце.

У категорију нискофертилитетних подручја наша земља се сврстала још почетком 70-их година 20. века, када је пређен праг недовољног рађања. Стопа укупног фертилитета била је 1971. године за око 15% нижа од потреба прсте замене генерација у Централној Србији, односно за око 20% у Војводини. На том нивоу се фертилитет одржао следећих двадесетак година, да би током 1990-их дошло до даљег снижавања (Рашевић, 2006, 2007, 2015; Bobić, 2013). Највеће опадање броја живорођених статистика је регистровала током 90-их година. Уколико узмемо податке којима располажемо, тј. податак из 1991. године, када је рођено укупно 142.641 беба, и податак из 1999. године, у којој је регистровано 72.222 беба, видећемо да је за непуну деценију, број беба готово преполовљен²⁴. У том периоду, стопа укупног фертилитета у Централној Србији опала је са 1,73 на 1,40 детета по жени, а у Војводини са 1,72 на 1,43 детета по жени (Рашевић, 2007, 2015: 84; Bobić, Vukelić, 2011: 165).

На демографску слику Србије 90-их година, умногоме су деловали бурни догађаји: распад СФРЈ, рат у окружењу, санкције међународне заједнице, политички проблеми, криза институција, војна интервенција НАТО пакта. Живот у сталном стресу, сиромаштво, незапосленост, брига за егзистенцију основне су одлике живљења овог периода. Резултат је да нисконаталитена подручја Србије у 1990-им годинама бележе јасан пад (Рашевић, 2015: 84).

Након лаганог повећања нивоа рађања у Србији (без података за Косово и Метохију) током 2000-те и 2001. године, и његовог трогодишњег задржавања на

---

²⁴ Потребно је истаћи да је овакав пад једним делом, последица тога што Попис становништва 1991. године на територији АП Косово и Метохија није у потпуности спроведен, а од 1998. године, Републички завод за статистику не располаже појединим подацима за АП Косово и Метохија, тако да они нису садржани у обухвату података за Републику Србију.

нивоу од 1,6 детета по жени, од 2005. године стопа укупног фертилитета поново бележи пад, достижући вредност од само 1,38 детета по жени у 2007. години. У наредним годинама ниво рађања стабилизује се на незнатном вишем нивоу (око 1,4) (Рашевић, 2015: 85). Према последње доступним подацима, који се односе на 2018. годину, стопа укупног фертилитета у Републици Србији износи 1,5 (РЗС, 2019а: 2) што је испод европског просека, који износи 1,58 детета по жени²⁵, далеко испод нивоа који је потребан за просту замену генерација, али такође и испод нивоа када је према демографима природно обнављање популације уопште могуће. Другим речима, када се Република Србија посматра као целина, ниво рађања је у континуитету од 1999. године, за чак 30% нижи од потреба простог обнављања становништва (Рашевић, 2015; Ђурђевић, Арсенић, 2015; Сл. Гласник, 2018: 2).

Дистрибуција жена према броју живорођене деце у 2011. години, показује да је највећи удео жена у Србији родило два детета (57,46%), а потом следи удео жена које су родиле једно дете (26,55%), троје (11,95%), четворо (2,63%) и на крају се налази удео оних које су родиле петоро деце (1,41%). Уколико узмемо податке за 1953. годину видећемо да је једно дете рађало 20,44% жена, двоје 22,84%, троје 16,22%, четворо 11,72% и петоро и више чак 28,78% (РЗС, 2013а: 11). Наведени подаци јасно говоре о трансформацији репродуктивног модела жена у Србији.

Промене у репродуктивном понашању рефлектовале су се и преко транзиције у *старосном обрасцу рађања*. Просечна старост мајке при рађању уопште, а посебно при рађању првог детета континуирано расте од 70-их година до данас. За непуних пола века рађање првог детета се видно померило у касније године. Године 1970-те жена је рађала своје прво дете, са просечно 22,2 година, 1990. године са 23,8, 2000-те са 24,9, а 2011. године са 27,5 године (РЗС, 2016а: 67). Последњи податак којим располажемо (за 2018. годину) показује да жена у Србији своје прво дете роди са 28,6 година (РЗС, 2019а: 2). Дакле, жена у ферилном периоду, 2018. године, роди прво дете за око 6 година касније (просечно 6,4 година) него жена у 1970. години. Највећи број деце у 2018. години, родиле су жене старости од 30 до 34 године. Просечна старост мајке за 2018. годину износи

---

²⁵ У поређењу са другим европским земљама, Србија се налази у нешто повољнијој ситуацији у односу на Португалију, Шпанију и Пољску у којима су регистроване најниже вредности фертилитета од око 1,3.

30 година. Разлике су видљиве према типу насеља, јер жене из града рађају нешто касније (30,8) у односу на жене у селу (28,3) (РЗС, 2019а: 2). Видљиво је дакле, да одлагање рађања представља карактеристику репродуктивног понашања у нашој земљи, што је важан узрок ниског фертилитета у Србији²⁶. Потврђено је да у Србији постоји јасна веза између броја живорођене деце и просечне старости мајке при рођењу првог детета, у смислу да се са порастом броја живорођене деце смањују интервали између сукцесивних порођаја, што указује на важност спровођења мера везаних за ранији улазак у родитељство (Рашевић, 2015а: 79; Сл. Гласник, 2018: 3). Одлагање рађања неће бити у стању да надокнади кохортне ефекте, односно изгубљено рађање у оптималном животном добу у узрасту од 20–24 године. Управо се то догодило у Србији – одлагање рађања у оптималној доби живота, уз интензиван пад стопе укупног фертилитета, највећа је цена плаћена током 90-их година (Рашевић, 2006, 2007; нав. према Vobić, Vukelić, 2011: 165).

Посматрано са аспекта брачности, од педесетих година 20. века, континуирано се смањује број рођених у браку, тако да демографи сматрају да је „смањење броја живорођене деце првенствено резултат смањења рађања у браку“ (Stanković, Penev, 2010: 10). Број живорођене деце у браку, 1950. године био је 184.729, док тај број 2016. године износи 47.951. На другој страни, расте број деце рођене ван брака, јер је 1950. године регистровано 13.790 такве деце, а 2016. године 16.783. Однос живорођених у браку и ван брака, 1950. године, био је 93:7, 1990. године – 87:13, 2010. – 76:24, а 2016. – 74:26²⁷. У поређењу са другим европским државама, појава ванбрачног фертилитета у Србији оцењује се као умерена. Ипак, треба упозорити на чињеницу да се данас више од четвртине деце у Србији рађа ван брака. Притом, ванбрачна рађања нису резултат избора, намере, већ случаја

---

²⁶Појава одлагања рађања не мора нужно водити ка ниској или веома ниској стопи укупног фертилитета, што потврђују примери Ирске, Шведске, Норвешке или Данске, код којих је просечна старост мајке при рођењу детета виша за 1,5–2 године него у Србији (Eurostat, 2017). Ово је у сагласности са тумачењем по коме фактор одлагања рађања губи на значају са напретком друге демографске транзиције која у најразвијенијим друштвима омогућава „надокнађивање пропуштеног“ кроз релативно високе стопе рађања у каснијем добу. У том случају, кључна група детерминанти ниског укупног фертилитета остају различита структурна и институционална ограничења (Sobotka, 2018), што указује да мере институционалног карактера могу имати ефекта на феномен недовољног рађања деце (Сл. Гласник, 2018: 3).

²⁷ Прорачун аутора на основу података у: *Демографска статистика 2016. године*, Републички завод за статистику, стр. 74–77.

(Stanković, Penev, 2010). Док је у земљама „предводницама“ (Скандинавији, Холандији, Великој Британији) прво опште усвојена пракса кохабитација, па се потом проширило и ванбрачно родитељство, тј. рађање међу лицима која нису у браку (кохабитацији), дотле је земље централне и источне Европе, као и Србију, захватио тренд скока рађања изван брака у условима готово одсутне постмодерне диверзификације типова домаћинстава (младих), а посебно кохабитација (Vobić, 2010).²⁸ Србија се одликује умереним (малим) учешћем лица у ванбрачним заједницама (кохабитацијама), док је проценат деце рођене ван брака знатно већи, што значи да повећање рађања ван брака није пропорционално праћено ширењем кохабитационих веза.

Повећање ванбрачног фертилитета у нашој земљи није одраз одмакле транзиције партнерских односа јер се већина рађања ван брака не одвија у оквиру модерних кохабитација већ, највећим делом у оквиру једнородитељских породица (најчешће мајке и детета). Према Попису, 2011. године, породице типа²⁹ ванбрачни пар без деце односно тзв. ванбрачне породице, чине свега 4,60% од укупног броја породица са децом. Знатно већи удео припада једнородитељским породицама – 24,91% (и то 19,74% са мајком и 5,17% – отац са децом). Притом су једнородитељске породице у Србији често део проширених породица (најчешће родитеља мајке) које одликује неповољан социоекономски статус. Због тога се једнородитељске породице препознају као ограничавајући оквир за пораст стопе рађања будући да је женама у оваквим породицама далеко теже да остваре више редове рођења. Ово потврђују и статистички подаци за 2011. годину који показују да је међу једнородитељским породицама – (мајка/отац са дететом) највише породица са једним дететом (преко 70%), потом породица са два детета, близу ¼,

---

²⁸ Распрострањеност кохабитација није увек од највећег утицаја на ниво рађања ван брака. Тако, Велика Британија и Ирска имају виши, а Холандија и Немачка нижи ниво ванбрачних рађања него што би се то могло очекивати на основу степена распрострањености кохабитација у овим земљама. То указује на утицај норми о браку као уобичајеном оквиру за рађање деце (Kierpau, 2001). Утицај норми о браку као најпогоднијем амбијенту за гајење деце огледа се и у разликама које међу европским земљама постоје у пропорцији претварања кохабитација у брачне везе после рођења детета. Према проценама до склапања брака најређе, у трећини случајева, долази у Француској и Великој Британији, а најчешће, у око 70% случајева, у Аустрији, Италији, али и Шведској (Stanković, Penev, 2010: 4).

²⁹ Републички завод за статистику у пописима од 1971. године користи следећу класификацију породица: брачни/ванбрачни пар без деце, брачни/ванбрачни пар са децом, мајка са децом и отац са децом.

док је мало учешће породица са три и више детета (испод 4%). Поређења ради, међу породицама са оба родитеља учешће породица са три и више детета је знатно више (9,69%). Број једнородитељских породица у Србији све је већи, а њихов тенденцијски пораст добрим делом се одвија у оквиру проширених домаћинстава, што представља једну од препрека пораста наталитета. Међу породицама са децом, од 70-их година долази до смањења удела брачног/ванбрачног пара са децом и повећања удела једнородитељских породица. Док је 1971. године однос парова са децом и једнородитељских породица био 87:13, тај однос 1991., износио је 85:15, 2002. – 79:21 и 2011. године, 75:25 (РЗС, 2013б: 10; РЗС, 2014а: 10, 21).

У Србији је *све већи број жена које не учествују у репродукцији становништва* што је један од непосредних узрока опадања фертилитета. До благог пораста удела жена које не учествују у репродукцији долази између 1981. и 1991. године, да би се интензивирање овог тренда регистровало у наредном међупописном периоду (између 1991. и 2002. године), а нарочито између последња два пописа (од 2002. до 2011. године). Подаци за 2011. годину показују да је у Србији свака дванаеста, а у Београдском региону свака осма жена изашла из периода плодности не учествујући у репродукцији. Поред физиолошког, приметан је и социолошки стерилитет. Посебно скреће пажњу податак о великом уделу жена које нису родиле ниједно дете у најплоднијем периоду живота, од 25. до 35. године старости, истовремено добу када је рађање најмање ризично како за мајку, тако и за дете. Жене узраста од 20 до 24 године у 82,1% случајева нису учествале у репродукцији, од 25 до 29 година у 55,3%, и у годинама између 30 и 34 у 30,6% случајева (Рашевић, 2015а: 84–85).

Сходно све већем неучествовању жена у репродукцији, запажа се и повећање *брачних/ванбрачних парова без деце*. Њихов удео у укупном броју породица³⁰ 1971. године износио је 27%, а највећу вредност достигао је 1991. године, када је чинио трећину породица, односно када је износио 33%. Према Попису 2011. године, удео ове категорије у укупном броју породица износи 30,57% (РЗС, 2014а: 10).

---

³⁰ Републички завод за статистику у пописима од 1971. године користи следећу класификацију породица: брачни/ванбрачни пар без деце, брачни/ванбрачни пар са децом, мајка са децом и отац са децом.

Структура породица са децом (69,43% од укупног броја породица), показује да су међу њима најзаступљеније породице са једним дететом (свака друга породица), односно 51,8% од укупног броја породица са децом. Следе породице са двоје (40%), а потом са троје (6,7%) деце. Знатно мање заступљене су породице са четворо деце (1,1%), док су породице са петоро и више деце права реткост (0,4%). Просечан број деце породица у Србији износи 1,58 (РЗС, 2013б: 23; 2014а: 10, 21).

Смањење рађања током дужег периода довело је до негативног природног прираштаја, и то најпре у Војводини, крајем 80-их година 20. века (1989), а након тога, током 90-их година и у осталим деловима наше земље.³¹ Негативни природни прираштај³² у Србији, 1998. године, износио је -23.046. Већ 2000. године, негативан природни прираштај износи 30.278, да би 2005. године достигао вредност од -34.591, и 2010. године -34.907. Стопа природног прираштаја³³, у 1998. години износила је -2,9‰, у 2000. години, била је -3,8‰, потом, 2005., -4,6‰, 2010. године, -4,8‰ (РЗС, 2012а: 21), док у 2018. години износи -5,4‰. Највиша негативна вредност стопе природног прираштаја регистрована у Региону јужне и источне Србије (-8,0‰). Подаци показују да Србија у 2018. години има негативан природни прираштај од -37.680. Број живорођених је 63.975, док је број умрлих 101.655. Посматрајући период од 2009. до 2018. године, статистика износи податак да је само на основу природног прираштаја број становника смањен за око 360.000 (РЗС, 2019а: 1). Дуготрајност недовољног рађања, уз пораст емиграције основни су покретачи депопулације, што указује на изузетно неповољну демографску слику садашњости, али и на негативна кретања у будућности.

---

³¹ У Региону јужне и источне Србије, 1991. године, 1992. у Београдском региону и 1993. у Региону Шумадије и западне Србије.

³² *Природни прираштај* представља разлику између броја живорођених и умрлих у посматраној години.

³³ *Стопа природног прираштаја* представља годишњу разлику живорођених и умрлих у односу на број становника у посматраној години.

6. Популациона политика – мере и подстицаји за рађање деце

Током историје различите државе спроводиле су експлицитне (директне) или имплицитне (индиректне) типове популационе политике, примењујући рестриктивне или стимулативне мере. Француска се најчешће наводи као пример развијене земље са експлицитном пронаталитетном политиком, као земља која готово цело столеће води овакву варијанту популационе политике. У земљама средишње и источне Европе, тзв. социјалистичким земљама популациона политика у варијанти експлицитне стимулативне политике, појавила се у другој половини 20. века, тачније 60-их година 20. века, (Мађарска, Чехословачка, Бугарска, СССР)³⁴. Тек средином 70-их година она се јавља и у развијеним европским земљама³⁵ (наравно, са изузетком Француске у којој се појавила знатно раније) (Wertheimer Baletić, 2000: 165). Са друге стране, Шведска је пример често цитираног „скандинавског“ модела имплицитне популационе политике инаугурисаног још 1930-их година 20. века.

Током 1980-их и 1990-их година 20. века, развијене европске земље одликовала је различитост у погледу приступа популационој политици. Док је Француска и даље пример земље која спроводи експлицитну пронаталитетну политику, Шведска пример земље која у оквиру политике благостања спроводи имплицитну популациону политику (под називом породичне/социјалне политике). Немачка (пре 1990. године искључиво СР Немачка) иако забринута ниским наталитетом, у погледу популационе политике још увек заступа „*laissez-faire*“ приступ (Wertheimer Baletić, 1999, 2000). Велика Британија углавном није показивала пронаталитетне амбиције због специфичног географског, оточног положаја и релативно густе насељености, док Низоземска сматра да је у њој пад наталитета добродошао због високе густине насељености. Земље јужне Европе, попут Италије, Шпаније, Грчке, Португалије, и поред забележене најниже стопе

---

³⁴ Једина земља међу државама средишње и источне Европе која се битно разликовала по популационој политици била је Румунија. Она је спроводила репресивне, односно мере присиле, што је противречно савременим начелима популационе политике у свету.

³⁵ Ово се објашњава тиме што се у бившим социјалистичким земљама средишње и источне Европе, бројчани ниво наталитета већ средином 60-их налазио на критичном нивоу од 14 промила или испод тога, а тотална стопа фертилитета пала је испод 2,1, тако да је ниво фертилитета у тим земљама био нижи него у западноевропским земљама.

фертилитета, све до средине 1990-их, па и до њиховог краја, нису уопште разматрале потребу популационе политике, односно пронаталитетних мера. Репродукција становништва у овим земљама сматрана је приватном сфером у којој нема места интервенцији друштва. Италија тек након 2000. године започиње ширу расправу о потреби адекватне пронаталитетне популационе политике (Wertheimer Baletić, 2005: 305).

Данас је експлицитна популациона политика карактеристична за већину земаља у развоју, али је такође присутна и у неким развијеним земљама попут Француске. Ипак, већина развијених земаља, посебно западноевропских земаља, опредељује се за имплицитну популациону политику.

Популациона политика у Србији је, од Другог светског рата, прошла различите фазе развоја, и углавном је следила ставове ОУН о популационим питањима. Све до санкција међународне заједнице, наша земља била је учесник у свим активностима на том плану (II светска конференција о становништву одржана је у Београду 1965. године). Међутим, усвајање резолуција савезне и републичке скупштине из 1969. године, затим 1983. и 1989. није пратила потребна активност на доношењу и спровођењу одговарајућих мера (Гавриловић, 2006а: 27).

Праћењем популационе политике наше државе у периоду од 1994. до 2004. године, аутори М. Мацура и А. Гавриловић показали су да „популациона политика, као систем мера државе, *није била експлицитно дефинисана*, концептуално и стратешки одређена, широко распрострањена, континуирана, а није била ни конзистентна. Постојале су одређене мере, које су се често мењале, што је објективно умањивало њихов могући значај и домет“ (Gavrilović, 2006: 118). Налази истраживања су показали да у наведеном периоду, у основним правним актима нема одредаба о популационој политици, али да постоје опште одредбе о заштити породице и деце које су операционализоване у прописима о запошљавању и правима незапослених, радно-правним прописима, прописима о здравственом и социјалном осигурању (Gavrilović, 2006: 118).

Један од система важних за популациону политику био је систем друштвене бриге о деци. Он је у свом развоју прошао кроз неколико фаза, а познавао је 27 популационих мера, као што су: дечији додатак, одређена права деце у

предшколским установама, право на накнаду зараде запослених породиља. Законом о финансијској подршци породици са децом 2002. године, систем друштвене бриге о деци је декомпонован, дечјем додатку је одузет популациони карактер, напуштен је концепт подршке и рађању и подизању деце, а установљена је само једна мера за подршку рађању – родитељски додатак као једнократна помоћ. Све друге популационе мере, осим накнаде зараде запосленим породиљама, укинуте су, а за мере зване социјалним услови су драстично заострени. На пример, број деце обухваћене дечијим додатком смањен је са 692.783 у 2002. (непосредно пред доношење Закона о финансијској подршци породице са децом) на 460.468 деце у 2005. години, или за око 33,5 процената. У Закону о буџету Републике Србије од 2002. године, у оквиру раздела Министарства за социјална питања, односно Министарства рада, запошљавања и социјалне политике, средства за бригу о деци воде се као функција „Породица и деца“. Удео ових средстава у буџету Републике Србије износио је 10,2% у 2001. години. У годинама које су уследиле смањивање је било драстично, па се удео остваривао на следећи начин: 5,9% у 2002., 5,4% у 2003., 4,0% у 2004., 4,3% у 2005., и 4,2% у 2006. години.

У неким државама *дечији додатак* представља моћан инструмент популационе политике. Дечији додаци дају се свим породицама са децом у: Белгији, Данској, Француској, Ирској, Луксенбургу, Шведској, Великој Британији. Из националног дохотка за дечији додатак највише издвајају нордијске земље (3,5%), потом западно-европске (2–3%) и на крају јужно-европске земље (испод 1%) (Гавриловић, 2006: 37–38). Код нас дечији додатак нема популациони карактер, и он спада у социјалну политику, односно дефинисан је као мера социјалне политике. Законом о финансијској подршци породици са децом одређено је да дечији додатак имају само породице са нижим примањима. Висина дечијег додатка везује се за остваривање егзистенцијалних потреба детета и не диференцира се према реду рођења. Право на дечији додатак стиче се за прва четири детета по реду рођења у породици, а изузетно и за наредно дете, у ситуацији када једно од прво четворо изађе из права по основу старосне границе прописане Законом.

Компаративном анализом Закона о финансијској подршци породици са децом и укинутог Закона о друштвеној бризи о деци, аутори су утврдили да је обим

друштвене бригае о деци и помоћи породици у глобалу смањен као и да је стање у области друштвене бригае о деци лошије чак и у оном аспектима који нису непосредно зависни од материјалних могућности друштва (нпр. у домену законске регулативе). Последично, угашене су активности Републичког центра за планирање породице у делу едукација младих, престало је и издавање часописа намењених ширењу информација о развоју становништва, популационој политици, репродуктивном здрављу и другим питањима од значаја за демографски развој. Предшколске установе, чија је улога незаобилазна и растућа у популационој политици, декомпоновањем система друштвене бригае о деци нашле су се у систему образовања и васпитања. Акцент у политици надлежних за њихово садашње функционисање је припрема за полазак у школу, а о функцијама релевантим за популациону политику нема ни помена (Gavrilović, 2006: 120).

Закон о финансијској подршци породици са децом, који је први пут усвојен априла 2002. године, последњи пут измењен је у јулу 2018. године. Овом изменом увећан је дотадашњи родитељски додатак. Иначе, родитељски додатак исплаћује се за прво, друго, треће и четврто дете у породици. Накнада за прво дете исплаћује се једнократно, док се за друго, треће и четврто дете исплаћује у 24 једнаке месечне рате. Његов износ расте са редом рођења и усклађује се са растом трошкова живота. Закључно са 30. 06. 2018. године, износ родитељског додатка за прво дете био је 39.345, а од 01. 07. 2018., када је дошло до измена и допуна Закона о финансијској подршци породици са децом, износ је повећан на 100.000 динара. За друго дете, уместо ранијег износа рате од 6.410 динара, предвиђено је повећање у износу од 10.000 динара у периоду од 24 месеци. Изменом закона, посебно су подстицајне мере за треће и четврто дете. Наиме, уместо ранијих месечних рата од 11.538 за треће, и 15.384 динара за четврто дете у периоду од две године, рате су 12.000 за треће, односно 18.000 за четврто дете, у периоду од чак 10 година (РС, 2018). Новину представља и то да се родитељски додатак увећава за *паушал за беби опрему*. Овај паушал исплаћује се једнократно уместо досадашњег права на рефунацију ПДВ-а за куповину хране и опреме за бебе, прописане чланом 56 б Закона о порезу на додату вредност. Наиме, до доношења новог Закона о финансијској подршци породицама са децом важила је Одлука о повраћају ПДВ на

беби опрему из 2013. Овом одлуком родитељи деце која нису старија од две године, имали су право на повраћај ПДВ-а на беби опрему у укупном износу од 75.029,08 динара и то: у току дететове прве године до 42.873,76 динара, а у току друге године 32.155,32 динара (РС, 2017). Међутим, ова одлука престаје да важи од 1. јула. 2018. године, када се изменама и допунама Закона о финансијској подршци породици са децом, прописује да се родитељима, уз износ родитељског додатка за прво дете, односно уз прву рату за друго, треће и четврто дете, исплаћује 5.000 динара паушала за набавку опреме за дете³⁶.

Накнада зараде за време породилског одсуства, одсуства са рада ради неге детета и одсуства са рада ради посебне неге детета још је једна од мера популационе политике прописана Законом о финансијској подршци породици са децом. Ово је класична мера финансијске подршке породици путем које се олакшава усклађивање рада и родитељства. Између осталих, новину измењеног Закона о финансијској подршци породици са децом представља различит начин утврђивања основице ове накнаде³⁷ који се у пракси није показао најбољим решењем. Напротив, велики број жена, како оних са мањим, тако и оних са највећим примањима оштећено је овом изменом. Такође, у пракси се показало да подстицање трећег и четвртог детета није дало задовољавајуће резултате, тако да се најављују поновне ревизије закона, којима ће се више новца издвајати за рађање првог и другог детета.

Данас се као мера популационе политике посебно истиче *биохемијски потпомогнута оплодња о трошку државе*. Измењеним Правилником о обиму и садржају права на здравствену заштиту из обавезног здравственог осигурања, у делу који се односи на биомедицински потпомогнуту оплодњу (БМПО), од 17. јуна 2016. године, из средстава обавезног здравственог осигурања финансирају се три, уместо до тада два покушаја биомедицински потпомогнуте оплодње. Парови имају могућност да се одреде да тај поступак обаве у државној или у једној од 11 приватних установа са којима Фонд има закључен уговор (РС, 2017).

---

³⁶ Детаљније видети: Закон о финансијској подршци породици са децом, члан 22–25.

³⁷ Закон о финансијској подршци породици са децом, члан 12–22.

Поред наведених мера, Влада Србије је 31. јануара 2008. године, по први пут, а 16. марта 2018. године, по други пут, усвојила *Стратегију подстицања рађања*, као стратешки документ државе у сфери популационе политике према фертилитету становништва. У стратегијама је прихваћено експлицитно дефинисање популационе политике. Усвајање Стратегије подстицања рађања 2008. године, чинило се као добар први корак у одговору државе на изузетно низак фертилитет становништва. Међутим, пуно спровођење стратегије које се очекивало у 2009. години је изостало. Њена имплементација, мере и активности везане за директну финансијску подршку породици, одложена је услед суочавања Србије са последицама светске финансијске кризе. Од мера материјалне природе Стратегијом је предвиђено да се почев од 2009. године исплаћује пуна накнада трудници услед привремене спречености за рад, као и да се врати популациони смисао родитељском додатку, тако што ће се исплаћивати увећан, једнократно, при рођењу другог, трећег и четвртог детета у породици. Предвиђено је да износ за треће и четврто дете буде у висини двоструког износа који се обезбеђује за друго дете. Према демографима, „усвојен модел директне финансијске подршке породици путем родитељског додатка је сличан по изразу и чини се буџетском оптерећењу оном који је спровођен од средине 2002. до почетка 2006. године“ (Rašević, Mićatović, 2002; нав. према Rašević, 2009: 56). Ова чињеница отвара питање да ли је светска финансијска криза била изговор за неспровођење стратегије. Реализација већине предвиђених мера као што су: усклађивање рада и родитељства, снижавање психолошке цене родитељства, промоција репродуктивног здравља младих, популациона едукација и сл., не захтева велика материјална улагања, па њихово неспровођење указује да економски моменат није пресудан (Rašević, 2009: 56).

Савет за популациону политику, који је формиран 2016. године³⁸, предложио је Влади Републике Србије, 2018. године, ревидирану Стратегију о

---

³⁸ Београд, 26. децембар 2016. године – Влада Републике Србије усвојила је на седници Одлуку о формирању Савета за популациону политику, на чијем је челу председник Владе Републике Србије Александар Вучић. Заменик председника Савета за популациону политику је министар без портфеља задужен за демографију и популациону политику Славица Ђукић Дејановић.

подстицању рађања³⁹. Нова стратегија уважава резултате истраживања у области демографије, која су урађена у периоду од девет година између две стратегије. Текст нове стратегије акцентује два нивоа: национални (који ће се остваривати кроз међусекторску сарадњу), и локални (који ће се остваривати кроз активније укључивање јединица локалне самоуправе). У Стратегији се наводи да добро креирана политика захтева међусекторски приступ и координацију, јер је чине политике које потичу из различитих сектора власти, укључујући социјалну и здравствену заштиту, образовање, рад и запошљавање (Сл. Гласник, 2018: 14).

Доминира размишљање да недовољно рађање има широку детерминистичку основу, те да на њега делује скупина различитих (не само економских) варијабли. Истичу се субјективни осећај благостања родитеља и усклађивање запослења и породичног живота као важне детерминанте фертилитета. Један од базних постулата, како претходне, тако и нове стратегије је и став да се најсложенији проблем који популациона политика према фертилитету становништва треба да разреши налази у свести – политичкој, друштвеној и индивидуалној. Отуда се инсистира на стицању знања, пре свега о популационом фактору, репродуктивном здрављу, о родитељству, што може утицати на филозофију живљења, а самим тим и на ставове, погледе, уверења, вољу.

С обзиром на уочену тенденцију смањења стопе завршног фертилитета, после њеног вишедеценијског стабилног нивоа, основни циљ нове стратегије је да се у року од 10 до 15 година достигне ниво стопе од 1,85 детета по жени, односно пораст од минимум 10%. Успешно остварење овог циља значило би да примењене мере поседују капацитет који, на дужи рок, може водити и ка теоријски пожељном нивоу од 2,1 детета по жени, који обезбеђује стационирано становништво, тј. становништво у коме ће следеће генерације бити исте величине као и постојеће. Досезање овог општег циља неминовно захтева и претходно досезање посебних циљева: ублажавање економске цене подизања детета, усклађивање рада и родитељства, снижавање психолошке цене родитељства, борба против неплодности, здраво материнство, активирање локалне самоуправе, итд. (Сл.

---

³⁹ Док је носилац и главни кординатор Стратегије 2008. године, било *Министарство рада и социјалне политике*, сада је, сходно новонасталој ситуацији ту улогу преузело *Министарство без портфеља задужено за демографију и популациону политику*.

Гласник, 2018: 16). У оквиру посебних циљева предвиђене су посебне стимулативне мере⁴⁰, као што су нпр. *родитељски додатак*, као мера која има превасходно популациони ефекат, дефинисана је у Стратегији подстицања рађања у оквиру појединачног циља *Ублажавање економске цене подизања детета*. Такође, у оквиру посебног циља *Усклађивање рада и родитељства* предвиђено је низ мера и активности, и то од оних које се односе на подстицање за запошљавање младих мајки, сузбијање неформалног рада, па до увођења лиценци за привредне субјекте који поштују обавезе родитеља и дају подршку породици (Сл. Гласник, 2018). Важно је нагласити да поред општинских мера које се спроводе јединствено на нивоу републике, и мање територијалне јединице, покрајине, општине, односно органи локалне самоуправе могу, такође да утврде и донесу мере за подстицај рађања деце, ако су за то обезбедили средства. Ово је од велике важности, а добар пример деловања у нашој земљи је АП Војводина⁴¹.

III ТЕОРИЈЕ ПРОМЕНА БРАЧНОГ И РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА

Многи аутори улажу напоре да објасне узроке промена брачног и репродуктивног понашања у нашој земљи. М. Бобић мишљења је да су нови облици понашања, „последница високог нивоа трауматизације становништва, компресије породице и одсуства животних шанси и избора појединаца у друштвеном расулу и системском хаосу“ (Вобић, 2006: 126). Према Н. Половини, у Србији је у последњих 20 година, одлука о родитељству и броју деце у породици под дејством и „транзицијских (лична и егзистенцијална несигурност и бројне тешкоће у одлагању деце, велико трошење финансијских, енергентских ресурса) и глобализацијских процеса (нови формат радног времена, нови тип односа између посла и приватног живота, нови начин коришћења времена, високи захтеви посла и родитељске улоге). Паралелно присуство ове две линије промена актуализује

---

⁴⁰ Међу предложеним мерама нема рестриктивних, јер су искуства других (Румуније, Бугарске, Чехословачке, Пољске, Мађарске) показала да, на пример, мере везане за ограничавање контроле рађања не дају жељене резултате или имају само краткотрајне демографске ефекте.

⁴¹ Детаљније видети: Гавриловић, А. (2006); Рашевић, М. и сар. (2011).

суочавање и антагонизам између старих и нових модела породичног живљења“ (Половина, 2010: 93–94). М. Митровић је мишљења да је опадање фертилитета и наталитета непосредно детеминисано променама у структури и функцијама савремене породице, а посредно деловањем других друштвених чинилаца који изазивају те промене. Према њему, сви чиниоци „сабирају се и преламају око породице као примарне људске заједнице и још увек главне репродуктивне друштвене установе чија је основна улога да за друштво обезбеђује рађање и подизање деце“ (Митровић, 2015: 76). М. Девеџић истиче да је опадање брачности и фертилитета код нас проузроковано „помаком вредносне оријентације са породице на појединца. Колективни интереси у савременом друштву постају маргинални, породица слаби, а појединци снижавају репродуктивне норме, јер их већи број деце онемогућава у самореализацији, задовољењу професионалних преференци и редукује им доходак и слободно време“ (Девеџић, 2006: 51). Ауторка посебно истиче утицај образовања жена, које као израз женске аутономије и јачања индивидуализма има изузетан, можда и кључни, значај за трансформацију њихове друштвене позиције, али и за промене у демографским процесима, јер је већи образовни ниво покренуо нова демографска понашања. Образоване жене изабрале су да рађају мање (Девеџић, 2006). М. Бубало Живковић и Т. Лукић такође истичу културолошке чиниоце, односно ниво образовања као важан: „Степен школске спреме је веома битан фактор који у значајној мери има утицаја на опредељеност родитеља да ли ће имати децу, колико деце ће имати, да ли ће та деца бити рођена у браку или ван брака. У другој половини 20. века, са повећањем образовног нивоа, младе жене су рађале све мањи број деце, тако да имамо смањење просечне величине домаћинства. Често су високообразоване жене рађале по једно дете“ (Бубало Живковић и Лукић, 2015: 43). Аутори П. Голубовић и С. Марковић Крстић истичу да су промене брачног и репродуктивног понашања код нас, настале услед „немогућности младих да изнесу финансијски терет издвајања из родитељског домаћинства и формирања сопственог домаћинства“ (Golubović, Marković Krstić, 2008: 21). Поред тога, аутори истичу и детерминирајуће дејство сплета културних чинилаца (особена култура, националност, образовање, религијски утицаји, итд.). С. Томановић, пишући о транзицијама и стратегијама деловања младих у

породичном домену, истиче да оне могу бити „зависне од доминантног и од младе особе прихваћеног нормативног оквира, структуралних (материјалних) услова, као и од институционалног контекста“ (Tomanić, 2012: 127). М. Рашевић, такође истиче сложено дејство различитих варијабли. Поред структурних препрека, као што су незапосленост, тешкоће у решавању стамбеног питања, незадовољавајући економски стандард и друге појаве из овог круга, све значајнији утицај почињу имати фактори који су део наше цивилизације, било да представљају њена позитивна достигнућа или њене слабости. У ове факторе она убраја: еманципацију и индивидуализам, нуклеарну породицу и измењен положај жене и деце у њој, инсистирање на квалитету сопственог живота и квалитету живота детета, либералан закон о абортусу и доступност ефикасне контрацепције, материјалистичку свест са потрошачким менталитетом и лични живот. Ови и други узроци подстичу стицање и хедонизам, тако да је у савременим условима, слобода појединца далеко изнад алтруизма, одговорности и солидарности (Рашевић, 2013). Видљиво је да су ови, али и многи други аутори, на разне начине објашњавали промене брачног и репродуктивног понашања у Србији. Но, поред тога, и пре тога, у литератури постоји велики број званичних теорија којима се настоје објаснити шире, глобалне демографске промене, промене у брачном и репродуктивном понашању које су карактеристичне за савремено друштво уопште. Постоје, такође и бројне, различите класификације, које нису ваљане ни потпуне. С обзиром на то, овде су наведене само неке од теорија, као и њихове ревизије које се чине релевантним за теоријски оквир овог истраживања.

1. Теорија (прве) демографске транзиције

Теорија (прве) демографске транзиције изграђена је током 20. века (Landry 1909., 1934., 1949.; Notestein 1945., 1950., 1953.; Thompson 1929., 1944., 1963). Француски демограф Адолф Лондри (*Adolphe Landry*), сматра се „оцем“ ове теорије. Он је први, 1909. године, образложио идеју о демографској транзицији, користећи за њу назив *демографска револуција*⁴². Најзаслужнији за развој *теорије*

---

⁴² Међутим, овај назив у демографској и социолошкој литератури углавном није прихваћен и замењен је називом демографска транзиција.

демографске транзиције сматрају се Ворен Томсон (*Warren Thompson*) и Франк Нотештајн (*Frank Notestein*). Они развитак становништва приказују као процес етапног развоја који се одвија у уској повезаности са етапама друштвено-економског развоја. Њихов модел троетапних демографских промена, односно теорија демографске транзиције чији су они творци, заснива се на два основна постулата: 1) демографски преображај је историјски процес који је под директним утицајем социоекономских детерминанти; и 2) демографска транзиција подразумева промене у наталитету, морталитету и природном прираштају које изазивају промене у демографским, али и социјално-економским структурама становништва. Ф. Нотештајн и В. Томсон дају класификацију етапа под следећим називима: 1) етапа потенцијала високог раста становништва, 2) етапа транзиционог раста и 3) етапа иницијалног почетног смањења становништва) (Notestein, Thompson; нав. према Wertheimer Baletić, 1973, 1999).

Ипак, у литаратури (Petrović, 1979; Avramov, 1993; Девеџић, 2006; Vobić, 2007; Golubović, Marković Krstić, 2008) најчешће су коришћени и прихваћени називи етапа које је дао Доналд Бог (*Donald Bogue*, 1969). Реч је о следећим етапама:

1. Предтранзициона етапа или етапа пре демографске транзиције
2. Етапа демографске транзиције или демографских прелаза, која се дели на три подетапе:
  - а) подетапа ране транзиције
  - б) централна транзициона подетапа
  - в) подетапа касне транзиције
3. Пост-транзициона етапа.

Предтранзицијска фаза одликује се високим стопама наталитета и морталитета (просећно око 40 живорођене деце, односно око 40 умрлих особа на 1.000 становника). Ово резултира стационарним становништвом са просечно нултом стопом раста. *Етапа демографске транзиције*, са својим подетапама подразумева сложен процес прелаза од високих на ниске стопе наталитета и морталитета. Ниво који треба испунити да би се оценило да је популација ушла у средишњу транзициону фазу, јесте за морталитет испод 30 умрлих на 1000

становника и за наталитет ниво од 30 живорођених на 1.000 становника. Овај праг се узима као оса диференцијације преображаја од традиционалног ка модерном (Vobić, 2007: 130). Прва подетапа транзиције одликује се високим стопама наталитета, док су стопе морталитета у јаком паду; долази до пораста становништва, старосна структура је изразито млада, уз вишак мушких, становништво је концентрисано у пољопривредним занимањима и примарним делатностима уз преовладавајући удео сеоског живља. У другој подетапи (централној) започиње пад наталитета који је у односу на смањивање стопа морталитета нешто бржи, па стопа природног прираштаја започиње лагано падати; морталитет опада, али знатно спорије услед растућег учешћа старијих лица. У трећој подетапи, подетапи касне транзиције, стопа морталитета углавном стагнира на ниском нивоу, а стопа наталитета лагано пада па долази до смањивања стопа прираштаја. У старосној структури запажа се пораст старијих лица, у структури по полу доминирају жене, становништво се све више концентрише у високопроизводним непољопривредним занимањима и у градовима (Wertheimer Baletić, 1973: 72; Petrović, 1979: 5–7). Највећи број популација развијених земаља данас припада овом типу становништва (Golubović, Marković Krstić, 2008: 13). Као последица снижавања наталитета уз претходно већ снижен морталитет, природни прираштај је у паду, тако да демографска експлозија не представља више препреку убрзаном економском расту и социјалнокултурном напредовању. Становништво не врши више снажан притисак на ограничене ресурсе, већ обрнуто, капиталистичка акумулација капитала и пораст продуктивности рада у индустрији обезбеђују вишкове производа и екстрапрофит (Vobić, 2007: 131).

Према ауторима теорије, након етапе демографске транзиције наступа *пост-транзициона етапа* која се везује за постиндустријска друштва. Њу карактеришу ниске стопе наталитета и морталитета (испод 14 промила), које су веома блиске, тако да природни прираштај стагнира, док у појединим годинама може бити чак и негативан. Поново се успоставља равнотежа између наталитета и морталитета за шта битну улогу има широко прихваћен економски фертилитет као модел рационалног одлучивања и понашања. Резултат је природна стагнација становништва као дугорочна тенденција. За разлику од природне равнотеже у

предтранзиционој етапи постигнуте у тешким условима биолошке репродукције (уз веома високе стопе наталитета и морталитета) која је одговарала ниском, примитивном ступњу развитка производних снага, равнотежа у постраниционој етапи резултат је дуготрајног процеса демографског и друштвено-економског развитка (Wertheimer Baletić, 1973: 110).

Реконституција демографске прошлости и уочене регионалне разлике у темпу промена довели су до преиспитивања теорије демографске транзиције. Садржајно осиромашена теорија демографске транзиције умногоме је допринела ширењу заблуде да социоекономски развој аутоматски мотивише породице да контролишу фертилитет. Међутим, пракса, историјска и микрорегионална истраживања показали су неоснованост премисе да постоји аутоматизам између структурног преображаја економије и промена у нивоу фертилитета (Аврамов, 1993: 31–32). Демографска транзиција, са својим подетапама, отпочиње у различито време, јавља се под различитим условима или сплетом одређених фактора и има различита обележја у појединим земљама и регионима. Предвиђање теорије (прве) демографске транзиције о уравнотеженом демографском развоју са ниским или приближно једнаким стопама наталитета и морталитета није се остварило. Демографска репродукција се није стабилизовала на нивоу прсте репродукције како се очекивало. Неразвијене и земље периферије још увек нису искусиле постранициони развој са ниским стопама обнављања становништва и нултим природним прираштајем. У неразвијеним земљама, од друге половине 20. века, на делу је демографска експлозија. У највећем броју случајева ове земље данас се налазе у фази још увек високе стопе плодности и силазној стопи смртности, односно на почетку друге етапе централне транзиције. С друге стране, у развијеним земљама Запада, уместо демографског уравнотежења, од средине 20. века долази до опадања фертилитета испод нивоа неопходног за просту репродукцију. Ове земље захватио је талас непредвидивог, постраниционог демографског развитка, познатог у литератури и као „друга демографска транзиција“.

На основу својих истраживања (1967, 1986), која показују да су европска национална искуства веома разнолика у погледу услова под којима је отпочео пад

рађања, Ван де Вол и Нодел (Van de Walle & Knodel) закључују да је до пада фертилитета у Европи дошло под разноликим дијапазоном друштвених, економских и демографских услова, да је пре пада наталитета планирање породице било непознато највећем делу становништва, да је пад брачног фертилитета иреверзибилан онда када отпочиње планирање породице и коначно да је културни миље утицао на настајање и ширење контроле фертилитета независно од социоекономских услова (Van de Walle & Knodel, 1986; нав. према Avramov, 1993: 31). Области које су се разликовале у нивоу социоекономског развоја, али су имале сличности у култури нашле су се у транзицији у приближно исто време, док су области са сличним социоекономским условима у период транзиције ушле у различито време (Kertzer and Fricke, 1997: 13; нав. према Vobić, 2013: 18).

1. 2. Ревизије теорије (прве) демографске транзиције

1. 2. 1. Коулова ревизија теорије (прве) демографске транзиције

Енсли Коул (*Ansley Coale*) је полазећи од историје Западне Европе, 1963. године у Принстону, покренуо велико истраживање с циљем преиспитивања теорије демографске транзиције. Након дугог (двдесетценијског) компаративног истраживања у 700 европских провинција, Е. Коул је увидео да је дотадашња теорија демографске транзиције неодржива и да је за пад фертилитета неопходно да се испуне и удруже три предуслова. То су:

- мотивација за мању породицу, тј. да парови уочавају предности и економске користи редукције фертилитета,
- да рађање постаје резултат рационалног избора брачног пара, и да је то оствариво у контексту постојећих моралних, религиозних и културолошких норми,
- да се подразумева познавање и овладавање техникама лимитирања рађања, као и доступност контрацептивних средстава.

Неопходност другог предуслова – да нема религиозних, ни моралних дилема и страхова приликом ограничавања плодности, тј. да редукција рађања постане и друштвено/културно прихватљива, указује у Коуловој ревизији теорије

демографске транзиције, нема супротстављања економских и културних фактора. Дакле, интеракција између економије и културе кључ је разумевања пада фертилитета у Европи. Према Е. Коулу, један или више предуслова могу се јавити независно од модернизације, тј. модернизација није неопходна за пад фертилитета. Ово потврђују не само транзиције фертилитета у европским провинцијама, већ и најновији примери из земаља трећег света (Бангладеш и Хаити) у којима се пад фертилитета одвија у аграрним и неразвијеним земљама (Девеџић, 2006: 44–45).

Коул и његови сарадници наглашавали су значај брачности за ниво фертилитета. Они су помоћу нупцијалитета утврдили квантитативне методе за почетак транзиције фертилитета. Као индикаторе за транзицију фертилитета, они су користили између осталог и индекс брачног и ванбрачног фертилитета, индекс пропорције удатих жена (Девеџић, 2004: 76). Коул је извео закључак да је у демографској транзицији у Западној Европи велику улогу одиграла контрола нупцијалитета, будући да је у дужим временским периодима између 25 и 30 посто жена, понекада и више, остајало неудато до позних година старости (Coale, 1973; нав. према Avramov, 1993: 32).

1. 2. 2. Теорија о спремности, вољи и могућности

На темељу Коулових предуслова пада фертилитета настала је теорија Рон Лестхица и Камил Вандерхефтове (Ron Lesthaeghe and Camille Vanderhoeft, 1997), названа *Ready, Willing and Able*. Спремност, жеља и могућност, неопходни су фактори да би транзиција започела. Неопходно је да се тзв. RWA предуслови удруже, а начин на који се транзиција одвија зависи од промене расподеле ова три фактора. Ново репродуктивно понашање зависи од испуњавања, али и од комбинације сва три предуслова. Вредност сваког фактора налази се у распону од 0 до 1, што подразумева да ће најмањи од ова три предуслова одредити транзицију плодности. Рецимо да је контрола фертилитета етички и религиозно неприхватљива, фактор *W* имаће вредност 0, а уколико нема моралних (културолошких) ограничења вредност овог фактора биће 1. Фактор *A*, имаће вредност једнаку нули у случају да не постоје сазнања о контрацепцији, 0,5 уколико постоје само традиционалне методе, и вредност 1 ако постоји потпуна

могућност регулације фертилитета. Исти распони важе и код R фактора. „Теорија полази од укрштања сва три предуслова на индивидуалном нивоу, који обликује репродуктивно понашање појединца, али се истим механизмом објашњавају и глобалне промене у фертилитету“ (Девецић, 2006: 45).

1. 2. 3. Теорија о интергенерацијском току богатства

Још једна од реинтерпретација теорије демографске транзиције јесте и Џон Колдвелова (*John Caldwell, 1967, 1976*) теорија о интергенерацијском току богатства. Аутор, централну улогу даје међугенерацијским трансферима и истиче да се појединци при одлуци о рађању, односно родитељству, понашају рационално, тј. у зависности и у складу са сопственим интересима. У том смислу, он репродукцију види као *економски рационално понашање*. Према њему, постоје два „чиста“ режима фертилитета (не укључујући транзицију): први, код кога не постоје економски добици за појединце од ограничавања и/или смањења фертилитета; и други, код кога се показују економски добици од таквих ограничења. Уколико се међугенерацијски трансфер одвија у корист родитеља, висок фертилитет је рационална опција, а уколико се он одвија у корист деце, за родитеље је рационалан минималан фертилитет (Мijatović, 2000: 68).

Суштину транзиционог процеса Џ. Колдвел је видео у *смеру интергенерацијског богатства*. Смер и интензитет међугенерацијских трансфера, тј. „тока богатства“ мењају се током времена. У традиционалним, прединдустријским друштвима, пре појаве модерних пензијских система, деца су имала улогу обезбеђења дохотка, рада у домаћинству и старања/чувања родитеља у старости. Ово је посебно било изражено у сеоским срединама. Међугенерацијски трансфер у том смислу, ишао је од деце ка родитељима, што је утицало на високе стопе фертилитета у традиционалним друштвима. Са друштвеним и економским развојем, у индустријском и постиндустријском друштву, те појавом пензијских система, деца нису више толико потребна из ових разлога (Мijatović, 2000; Девецић, 2006). Улога деце као радне снаге и као социјалне потпоре са модернизацијом готово нестаје, што према Џ. Колдвелу, доводи до нуклеаризације породице (Девецић, 2006: 46). Међугенерацијски токови сада се окрећу од

родитељима ка деци. У преусмеравању тока богатства Џ. Колдвел пресудну улогу даје масовном образовању деце. Постоје пет механизма посредством којих масовно образовање делује на пад наталитета:

- 1) образовање смањује потенцијал деце као радне снаге,
- 2) повећава трошкове родитеља и изнад нивоа трошкова неопходних за само школовање јер школована деца имају веће захтеве,
- 3) друштво почиње сматрати децу будућим ресурсом, па очекује од родитеља да то од њих и учине, и да тако сачувају „друштвену инвестицију“,
- 4) образовање убрзава културне промене,
- 5) у земљама у развоју, образовање промовише вредности западних земаља које воде снижавању наталитета (Wertheimer Baletić, 1999: 140).

Са оваквим променама нужно долази до смањења фертилитета у развијенијем делу света (Мијатовић, 2000: 67–68). Колд је својом теоријом реинтерпретирао теорију демографске транзиције, прихватајући економске, али истовремено уважавајући и социокултурне чиниоце као значајне за транзицију наталитета, посебно наглашавајући *образовање*.

2. Микроекономска теорија породице и фертилитета

Основа теорије о интергенерацијском току богатства, која указује да је репродукција економски рационално понашање, разрађена је у микроекономској теорији породице и фертилитета.

Према микроекономској теорији, постоје два основна принципа на основу којих појединци доносе одлуке. То су: *принцип рационалности* и *принцип максимизације корисности*. По принципу рационалности појединац бира оно што је за њега добро, а не лоше (бира задовољство а не бол). Принцип максимизације, иде корак даље и гласи да појединац између решења која препознаје као добра, бира оно које му доноси највећу добит. Појединац практично врши рангирање алтернатива и одлучује се за ону која за њега значи највећу корисност. Микроекономска теорија предност даје појединцу, па се и корисност одређује индивидуално, или потпуно апстрактно. Може потицати од сваког извора корисности којима појединац тежи – од материјалних добара, задовољстава од

сопствене великодушности, уживања у уметности или у подизању деце. Разлике међу људима претпостављају и разлике у приписивању корисности деци, материјалним добрима и осталим задовољствима. Отуд долазимо и до следећег појма – појма *преференција*, којим микроекономска теорија настоји да објасни начин доношења одлука појединца. Уколико су снажније преференције појединца према деци, то ће, при осталим једнаким околностима, бити и њихова већа тражња за децом (Михајловић, 2000: 61).

Гери Бекер (*Gery Becker*) је најзаслужнији за развој и популарност економске теорије породице и фертилитета. Свакако, његовом имену придружују се Либенштајн и Истерлин, који су поставили основе овој теорији. Харви Либенштајн (*Harvey Leibenstein*) је тврдио да се у неразвијеним земљама, деца вишег реда рађају након калкулације родитеља да ли она повећавају или смањују њихову корисност. Према његовом схватању, три су оквира корисности, односно деца су жељена из три разлога: непосредног уживања у њима, доприноса економској активности у домаћинству и подршке родитеља у старости. Лајбенштајн је уочио и да током економског развоја последња два разлога губе на значају, тако да преостаје *психолошко задовољство у подизању деце* (Leibenstein, 1957; нав. према Мијатовић, 2000: 61)

У Истерлиновом објашњењу цикличног кретања демографских трендова нагласак је стављен на ниво економског развоја. Фаза *baby boom-a* (до половине 1960-их) резултат је високог економског раста у раздобљу након Другог светског рата. Пораст бруто националног производа, повећање нивоа личних доходака, високе стопе (мушке) запослености, заједно су довели до високих стопа склапања брака и одсуства контроле брачног фертилитета. Насупрот томе, фаза *baby bust-a*, која са неким осцилацијама траје све до данас, последица је економске кризе која се у развијеним европским државама и у Америци јавља 1970-их и 1980-их.

Истерлинов модел фертилитета (1975, 1978) заснива се на три основне детерминанте које утичу на ниво фертилитета:

- 1) тражња за децом, односно број деце коју би родитељи желели да имају, уз претпоставку да је контрацепција бесплатна,

2) понуда деце (број деце коју би родитељи имали уколико не би свесно ограничавали рађање) и

3) трошкови регулације фертилитета (субјективни и финансијски).

У Бекеровој савременој микроекономској теорији, ради се о правој економској теорији породице, тј. новој економици домаћинства из 60-их година, којом је обухваћено не само репродуктивно већ и брачно понашање (ступање у брак, развод, избор партнера, карактер брака, начин одлучивања, подела рада у породици и сл.). Г. Бекер ставља нагласак на материјалне ресурсе као одлучујуће факторе у процесу „доношења одлука“ о рађању/родитељству (Becker, 1981; нав. према Vobić, 2003: 53). Будући родитељи доносе одлуку о рађању, практично процењујући, с једне стране, корисност коју ће им дете донети и с друге стране, висину трошкова које ће имати од детета, уз ограничења која им постављају доходак и цене. Дете се третира као трајно потрошно добро, па родитељи, слично калкулацији приликом куповине других потрошних добара, „праве прорачун“ и доносе одлуку о рађању.

Према *статичком моделу фертилитета* одлуке о рађању доносе се договором партнера или један од родитеља одлучује у најбољем интересу породице. Тражња за децом зависи од релативне цене детета и дохотка родитеља. Доходак поред тржишне новчане зараде обухвата и неплаћени рад у кући. Цена детета је једнака за свако дете и утврђује се на основу цене добара и услуга. Наравно, држава може да утиче на цену кроз различите инструменте и бенефиције: повољне цене обданишта, дечији додатак, бесплатно школовање и здравствену заштиту, пореске олакшице за производе намењене деци итд. Смањење оваквих облика државне помоћи, повећава цену детета и смањује тражњу за децом.

Демографи су кроз историју утврдили да сеоске породице имају више деце од градских, па се трагало за одговором на који начин се то уклапа у овај модел. Објашњење је пронађено у *нижој цени детета у селу него у граду*. Наиме, постоје два разлога за то. Први је ниска цена становања и исхране на селу, а други је значајан допринос сеоске деце економској активности породице (Becker, 1991: 138; нав. према Мijatović 2000: 63). Овом другом разлогу Бекер даје предност. Из наведеног произилази да је тражња за децом већа на селу него у граду, али и да

цена детета није једнака за свако дете, како се истиче у статичком моделу фертилитета. Такође, према овом моделу, раст дохотка родитеља увек повећава тражњу за децом, а истраживања (Simon, 1974) показују да се за савремено друштво не може установити позитивна веза између дохотка родитеља и броја деце. Чак штавише, на основу анализе података у САД, утврђено је да постоји негативна веза између бројности породица и кретања дохотка током времена. Ово је сугерисало ирелевантност микроекономске теорије и захтевало објашњење. Према Бекеровом објашњењу, са доходком родитеља расте и цена деце, тако да ако родитељи више зарађују деца их и више коштају. Да би ово било јасније, Бекер уводи два појма: „*квалитет*“ деце и „*опортунитетне трошкове*“. Он прави разлику између квалитета и броја деце. Родитељи са већим дохотком између квалитета и квантитета деце, бирају квалитет. Тачније, они већу пажњу придају квалитету деце, па теже њиховом мањем броју. У тежњи да повећају шансе за квалитетан живот деце, имају и веће трошкове, издвајајући за њихово образовање, здравље, путовања, спорт и друге активности. Како наводи Бекер: „деца вишег квалитета коштају више“ (Becker, Lewis, 1973). Други аргумент којим Бекер објашњава раст цене детета са порастом дохотка, налази се у *повећању опортунитетног трошка родитеља, најчешће мајке*. Наиме, у цену детета урачуната је вредност времена које мајка утроши на подизање и старање о детету. То време има своју економску вредност, јер би га мајка, када не би подизала децу, могла утрошити на друге активности, тржишне или вантржишне. Економском терминологијом, опортунитетни трошак је пропуштена шансе мајке да створи економску вредност кроз тржишне активности. Он је већи, уколико је њена пропуштена зарада већа, дакле, расте како расту и њени приходи, те представља цену пропуштеног времена на тржишту рада (Becker, Barro, 1986). Једноставно речено, више кошта подизање детета од стране мајке која зарађује више, него од стране мајке која зарађује мање (Васић, 2012: 244). Језгро оваквог схватања је теорија која посматра домаћинство не само као потрошача, већ и као произвођача (Мијатовић, 2000: 66).

Према Бекеровој теорији, разлози за низак фертилитет могу се наћи у порасту нивоа образовања и запослености жена. Током економског развоја, те

повећањем образованости жена, долази до високе активности жена на тржишту рада уз све већу реалну зараду. Повезано са тим долази и до пораста опортунитетног трошка времена усмереног на подизање деце. „Високообразованим женама замена радног места пословима у домаћинству и бригом за децу финансијски је неисплатива. Када нису на тржишту рада оне губе зараду коју би иначе имале“ (Ћипин, 2011: 29). То је утицало да се у породици јављају недоумице: да ли рађати децу и изгубити зараду жене или не? Многе породице, сматрају да су губици у заради и цена детета огромни па се одлучују за мањи број деце. Дакле, уколико се у трошкове подизања детета укључи и пропуштена економска вредност времена мајке, расте и цена детета, што доводи до смањења фертилитета. Економски речено: повећање вредности жениног времена има негативни ефекат на рађање, док се даље претпоставља да повећање зараде оца има позитивни ефекат (Мијатовић, 2000: 66–67). Дакле, према Бекеровом схватању, дугорочно смањење фертилитета настаје под утицајем замене квантитета квалитетом и повећањем опортунитетних трошкова мајчиног времена, који у том процесу могу деловати комбиновано.

Динамичким моделима фертилитета настоји се објаснити време рођења првог детета и временски размак између деце, стохастичност природе људске репродукције и однос између понуде рада жена, инвестиција у људски капитал и одлука о рађању. Према овим моделима, доносећи одлуке о рађању деце родитељи максимализују своју функцију корисности током животног века, водећи рачуна о коришћењу времена и алокацији ресурса. Ограничења при њиховом избору су временска, финансијска и технолошка, одлуке се доносе у извесности или неизвесности, зависе од спецификације економског живота (отворена или затворена привреда, савршено или непостојеће тржиште капитала (Мијатовић, 2000: 68). Према економским теоријама фертилитета, људски капитал има једну од најважнијих улога у одређивању доби рађања (Gustafsson, 2001, нав. према Ћипин, 2011: 29). Демографи В. Хотс, Ј. Клерман и Р. Вилс (*V. Hotz, J. Klerman and R. Wills*) истичу да време рађања првог детета зависи од три чиниоца. Прво, од вредности деце за потенцијалне родитеље, друго, од структуре тржишта капитала, и треће, од кретања трошкова мајчиног времена током њеног животног циклуса

(Hotz, Klerman and Willis, 1997; нав. према Mijatović, 2000: 68–69). Вредност деце за родитеље битна је како би могла бити упоређена у калкулацији са трошковима рађања и подизање деце. Тржиште капитала може да пружи могућност штедње и задуживања, па родитељи практично могу да троше више него што тренутно имају. Уколико то није случај, они су ограничени постојећим дохотком и имају другачију стратегију потрошње, па самим тим и рађања. Велику улогу у калкулацији потенцијалних родитеља има процена пропуштене зараде жена, што не укључује само потпуно повлачење из запослења и збир текуће пропуштене зараде жене, већ и њихово прелажење на *part time* посао, немогућност потенцијалног повећања зараде услед депресијације њеног знања, смањеног радног искуства и смањене амбиције у погледу каријере. Уз опште прихваћен став у економској науци да је доходак појединца низак током младости, да потом расте и достиже максимум да би пред крај живота опао, као и уз претпоставке о савршеном тржишту капитала и о депресијацији знања жене током искључења са тржишта рада, за породицу је најбоље да добије дете раније. Најбољи тренутак да жена роди јесте онда када је њена зарада ниска. У супротном, уколико је зарада жене висока најбоље је да одложи рађање, а уколико не постоји опадање вредности жениног знања свеједно је када ће родити прво дете. У случају да не постоји тржиште капитала, тада се у разматрање узима и зарада мушкарца. Према К. Хапел, К. Хил и А. Лоу (К. *Happel*, К. *Hill* and А. *Low*), уколико се женино знање не смањује, најбоље време рађања јесте тренутак када је зарада мушкарца највећа, јер је тада маргинална корисност новца најмања (Happel, Hill and Low, 1984; нав. према Mijatović, 2000: 69). У објашњењу већег временског размака између рођења деце, динамички модели (засновани на претпоставци о непостојању тржишта капитала), нагласак стављају на раскораку између жеље родитеља да остваре корист од деце и чекања повољног економског тренутка када ће доходак породице да порасте (Mijatović, 2000: 69–70).

Када говоримо о начинима одлучивања и доношењу одлука о репродукцији, можемо рећи да постоје разлике сходно другачијим ситуацијама. Постоје ситуације у којима се одлуке доносе релативно лако, где породица има јединствену функцију корисности, где постоји консензус унутар породице или где влада алтруизам или, пак, одлуке доноси један од партнера који је доминантнији. Међутим, постоје и

друкчије ситуације, у којима се одлуке доносе кроз процес преговарања између партнера уз постојање и уважавање (поштовање) њихових личних преференција. Партнери немају јединствену породичну функцију корисности, већ свако од њих има своје сопствене. Оне могу бити повезане, али могу бити и опонентске (супротне). У тим (таквим) оквирима, микроекономска теорија начин доношења одлука о рађању, објашњава помоћу *теорије игара*. Ова теорија полази од претпоставке да су учесници игре рационални и да настоје да остваре и повећају сопствену корисност, узимајући у обзир дате околности и стратегије других играча. У домаћинству, то значи да ће свако од партнера гледати сопствене интересе, имајући у виду опције које му доноси самостални живот, снагу своје преговарачке позиције и стратегију партнера. Постоје два модела теорије игара која се користе у анализи породице. То су: кооперативни и некооперативни модел. Први подразумева одвојене, али међусобно повезане функције корисности, тако да се добробит једног партнера налази у позитивној корелацији са добробити другог партнера, а доходак породице је јединствен. Кооперација, договор двеју страна најбољи је начин остварење максималне добити оба партнера. Некооперативни (или стратешки) модел заснива се на одвојеним функцијама корисности и подразумева индивидуалне дохотке, што значи да партнери максимизују своје сопствене функције корисности, уз могући трансфер корисности између партнера. У сваком случају, партнери више брину о сопственој корисности него о партнеровој из чега често произлазе конфликти, који се покушавају решити договором у циљу обостране користи и задовољства. Снага преговарачке позиције појединца зависи од тзв. преломне тачке, која означава максималну корисност за појединца ван домаћинства и претставља велики трошак остајања у домаћинству. Преговарачка позиција је јача што је виша преломна тачка, тј. што појединац има боље перспективе ван заједнице. Уколико је корисност ван домаћинства већа од оне коју појединац може да оствари у домаћинству, он ће се одлучити за *развод*. У оквиру домаћинства партнери настоје остварити корисност од материјалних добара, али и од других задовољстава. Због тих задовољстава појединац може бити спреман да поднесе изванредан губитак на уштрб материјалних добара, али постоји граница изражена преломном тачком (Мijatović, 2000: 71).

Теорији игара се често замера да брачну заједницу посматра исувише рационално, свдећи је на уговорну заједницу засновану на максимализацији користи. Занемарује се да се брачна заједница темељи на љубави, другим лепим емоцијама, разумевању, романтици итд. (Мијатовић, 2000: 70–71). Критичари наводе и то да теорија није нарочито погодна за сложене ситуације, те да не пружа довољно увида у проблеме реалног света. Што се тиче економских теорија породице и фертилитета, поједини аутори сматрају да је јачина утицаја економских детерминанти на рађање подложна дискусији, јер су економисти често склони да овим детерминантама дају већи значај од реалног (Szakadat, 1998; нав. према Мијатовић, 2000: 72). П. Голубовић и С. Марковић Крстић мишљења су да овакав „теоријски приступ, који полази од индивидуалног, рационалног и корисног, може бити прихватљив уколико се не заустави на разматрању само економских мотива рађања“ (Golubović, Marković Krstić, 2008: 27–28).

2. 1. Ревизије микроекономских теорија породице и фертилитета

2. 1. 1. Булатаова ревизија микроекономских теорија

Родолфо Булатао (*Rodolfo Bulatao*) је један од демографа, који су покушали да превазиђу ограничења микроекономских теорија, укључујући поред економских и социопсихолошке и културолошке чиниоце за доношење одлуке о фертилитету.

Он наводи три нивоа садржаја одлуке о фертилитету:

1. Социјетални и културални чиниоци
2. Карактеристике пара и домаћинства и структура трошкова и могућности
3. Перцепције, ставови и процене везане за жеље о величини породице, вредност и невредност деце, трошак регулисања фертилитета, потенцијал рађања (Bulatao, 1984: 165; нав. према Благојевић, 1997: 53).

Међутим, специфичност његовог приступа огледа се у томе што он најпре доводи у питање сам концепт одлучивања за фертилитет. Указује на проблематичност претпоставке о постојању одлуке о рађању детета. Како сматра, тешко је утврдити да ли су, у већини случајева, одлуке уопште биле донете, јер

многи парови имају дете онда када то и не намеравују, имају сексуални однос без размишљања о последицама, или подижу децу без размишљања о алтернативама. Према његовом схватању, померање од неодлучивања ка одлучивању је заправо историјски процес. Р. Булатао такође указује на тзв. *пасивне одлуке*, тј. на инертне или рутинске одлуке, у којима не постоји исти степен разматрања и размишљања као у другим одлукама. Зато „свака посебна одлука може бити третирана као комбинација активних и пасивних елемената, а одлука сваког пара као померање од једног ка другом типу и назад у зависности од специфичних околности“ (Bulatao, 1984: 161; нав према Vladojević, 1997: 53). Поред тога, Р. Булатао сматра да посебан проблем представља и *временска димензија доношења одлука*. Наиме, микроекономска теорија претпоставља да се одлука о рађању детета доноси у једном тренутку, без накнадног разматрања, довођења у питање, или учвршћавања. Такође, у изворној микроекономској теорији фертилитета, имплицитно је садржана претпоставка о томе да одлуку доноси појединац. У настојању да превазиђе поменута ограничења Р. Булатао наводи категорије садржаја и процеса доношења одлуке о фертилитету. Под *садржајем* он подразумева „разлоге који леже у основи одлуке, перцепције, ставове и очекивања која детерминишу избор. Садржај није стриктно рационалан, он укључује емоционалне реакције и чак замишљене последице понашања“. *Процеси*, с друге стране, укључују: „правила која одређују како је процењен садржај; процедуру или секвенцијалне акције које одређују избор; интеракције и преговарање које води избору када је укључено више особа. Тако садржај одговара на питање зашто је одлука донета, а процес одговара на питање како је одлука донета“ (Bulatao, 1984: 164; нав према Vladojević, 1997: 53).

2. 1. 2. Теорија Клиленда и Вилсона

Кроз критичку анализу економских теорија фертилитета, а ослањајући се на снажну емпиријску основу коју чине: 1) резултати принстонског пројекта који је открио кретање фертилитета у Европи током 19. и почетком 20. века, 2) тзв. „back“ пројекције Е. Риглија (*E. Wrigley*) и Р. Шафилда (*R. Schofield*) за Енглеску све до 16. века, и 3) богати материјал о фертилитету из 41 земаља у развоју, који је дала Светска анкета о фертилитету, Џон Клиленд (*John Cleland*) и Кристофер Вилсон

(*Christopher Wilson*), стварају своју идеациону теорију. Аутори се оштро супротстављају економским/тржишним теоријама објашњења фертилитета, истичући да је реч о једностраном тумачењу пада фертилитета, као последици промена у добицима и трошковима које деца доносе. Будући да у разним друштвима промена фертилитета више кореспондира са променом образовања родитеља нпр. него са породичном економијом или запосленошћу жене, аутори закључују да се транзиција одвија пре под утицајем културних, него под утицајем економских фактора. Она је у непосредној вези са социјалним, а не са економским развојем. Поред овог, генералног (општег), фуднаменталног става, Клиленд и Вилсон наводе и следеће:

- У традиционалним друштвима највероватније није постојала свесна примена контроле рађања у облику који данас познајемо. Ово одсуство, међутим не значи аутоматски да су деца имала велику економску вредност за родитеље, нити да су варирања фертилитета у претранзиционим друштвима зависила од економске улоге деце.
- Брзина којом се контрола фертилитета појављује у одређеним културним заједницама, и брзина којом се одвија пад брачног фертилитета, потврђују пре дифузију (ширење) нових идеја него микроекономске утицаје.
- „Пад родитељске „потражње“ за децом не јавља се као пратећа појава транзиције фертилитета, нити је жељени број деце значајно мањи у модерним секторима. Разлике између група које нису промениле фертилно понашање и оних које су искусиле транзицију је у склоности да се жеље преточе у адекватно репродуктивно понашање“ (Девецић, 2006: 49–50).

3. Теорија (друге) демографске транзиције

Дирк Ван де Ка и Рон Лестхиц (*Van de Kaa and Ron Leastheaghe*), 1986. године сковали су парадигму *друга демографска транзиција* којом су желели да обухвате најновије демографске промене које су се почеле дешавати од 60-их и 70-их година 20. века у земљама Западне Европе. Наиме, ове земље захватио је талас непредвидивог, постранициног демографског развоја, што је изазвало бројна преиспитивања и сумње у теорију (прве) демографске транзиције. Можемо

слободно рећи да теорија друге демографске транзиције представља ревизију како теорије прве демографске транзиције, тако и извесно супростављање појединим савременим теоријским приступима који су склони да економским детерминантама дају одлучујући утицај.

Према ауторима друге демографске транзиције, промене нису наставак претходних транзиционих процеса, већ „фундаментално нов преображај“. Две кључне речи дефинишу норме које леже у основи двеју транзиција: алтруизам и индивидуализам. „Првом транзицијом ка ниском фертилитету доминирала је брига за породицу и потомство, а друга наглашава права и самореализацију појединца“ (Van de Каа, 1987; нав. према Avramov, 1993: 38). Прва транзиција означила је нестанак малтузијанског модела породичног формирања, а друга је постала могућа захваљујући повећању животних опција и ниском нивоу уважавања колективних интереса. Д. Ван де Ка и Р. Лестхиц, сматрају да је прва транзиција донела јачање породице као институције док, друга најављује њено слабљење (Avramov, 1993: 78).

У домену брака, аутори наводе да се промене огледају у: опадању универзалности и популарности брака, а што се испољава преко опадања броја лица која су у браку тј. пада брачности, повећања просечне старости ступања у први брак, одлагања брака, скока развода, опадања поновног склапања брака након развода или смрти супружника, ширења кохабитација (предбрачних и постразводних) и других алтернативних партнерских заједница. Такође, аутори примећују да брак све више губи функцију биолошке репродукције. У погледу фертилитета (репродукције) истичу следеће промене: опадање рађања преко одлагања, повећања просечних година код првог детета, структурално недовољно рађање (испод нивоа потребног за просто обнављање становништва, деца се све више рађају ванбрачно – наводи се пораст рађања изван брака због тога што кохабитација постаје оквир родитељства, док се са друге стране, јавља тзв. вољни-социолошки стерилитет – пораст нерађања међу паровима јер се супружници све више добровољно одричу родитељства (Vobić, 2007: 141; Vobić, 2010: 157). Опадање фертилитета није се зауставило на нивоу како су претпоставили

аналитичари прве демографске транзиције. Уместо тога, долази до драстичног пада фертилитета испод прага неопходног за просту репродукцију становништва.

У настојању да објасне наведене промене Д. Ван де Ка и Р. Лестхиц установили су три основне димензије социјалног система кроз које се реализују демографски процеси: структурни, културни и технолошки, као и три социјалне јединице: секундарне групе, примарне групе и индивидуе. *Структурни* фактори подразумевају социоекономске промене и напредак у друштву, односно то је систем позиција социјалних јединки (индивидуа, група, земаља), *културни* фактори обухватају културно наслеђе, систем симбола (вредности – промене у вредносном систему, норме, институције) и *технолошки* – технолошка достигнућа, систем техника за прављење и производњу ствари и њихову примену. Примарне групе засноване су на сродству и обухватају два подсистема: брачну дијаду и дијаду родитеља и деце, полазећи од два суштинска процеса – формирање партнерске заједнице и рађања. Секундарне групе се ослањају на социјалне мреже по основу професионалих односа (колеге), политичке припадности (партијско чланство), слојног повезивања (синдикати и покрети), религиозне афилијације (деноминације).

Д. Ван де Ка истиче да су промене у структури, које назива *процесом модернизације* имале несумњив утицај на појединце и групе да измене свој однос према репродукцији и тако се прилагоде новој друштвеној структури. Културни процеси који су утицали на промене брачног и репродуктивног понашања подразумевају промене вредности у правцу индивидуализма, егалитаризма и рационализма. Утицај технолошких иновација на измењен однос према репродукцији може се уочити између осталог у примени различитих средстава контрацепције и њиховом утицају на слободу односа међу половима (Golubović, Marković Krstić, 2008: 17). Према аутору, са мењањем економских прилика, ширењем контрацептивних средстава, мењају се и ставови према браку, предбрачним односима, броју деце у породици. Објашњење се дакле, налази у економској самосталности појединца и породице, те могућностима избора, планирања и одлучивања на пољу брака/партнерства и репродукције (Golubović, Marković Krstić, 2008: 15–17). М. Петровић истиче да се према теорији друге

демографске транзиције, промене дешавају као манифестације животних стилова који исходе из структурних и идеационих промена. Међу структурне подстицаје спадају: постиндустријски развој економије, пораст значаја и нивоа образовања, раст економске активности жена, финансијска/материјална сигурност, социјална сигурност, високи ниво урбанизације. Такве структурне промене омогућавају замах процеса индивидуализације и самоактуализације (Petrović, 2011: 54).

Структурни, културни и технолошки фактори међусобно су повезани, тако да је њихова међусобна интеракција основа друге демографске транзиције. Међутим, иако ова теорија у свом објашњењу укључује садејство више фактора, нагласак је на променама у вредностима, нормама и очекивањима у постиндустријском друштву, као кључним за разумевање (или за настанак) нових форми брачног и репродуктивног понашања. Да теорија придаје посебан значај промени вредности показује тврдња коју наводи Лестхиц, према којој прихватање постматеријалистичких вредности може да буде окидач новог, „демографског понашања и у оним друштвима где достигнута фаза социоекономског развика не иде томе у прилог (случај постсоцијалистичких земаља Централне и Источне Европе, западног Балкана и сл.)“ (Vobić, 2013: 19).

Посебан нагласак аутори теорије придају ширењу *Масловљевих потреба вишег реда* и прихватању постматеријалистичких вредности као што су: аутономија, самореализација, самоиздржавање, креативност, иницијативност, лична експресија у раду и у социјализацији, базична демократија, признавање од стране других, толеранција, самокритичност и сл. Но, осим Масловљевим идејама, теорија је инспирисана и *Аријесовом тезом о две сукцесивне мотивације за родитељство* (Aries, 1962). Првом, везаном за модерна друштва, „за дете“ (*king child era*) и другом, постмодерном „за родитеље“ (рађање у функцији самореализације и експресије одраслих) (Vobić, 2013: 19–20). Ван де Ка сматра да је дошло до преласка „златног доба брака ка зори кохабитације“, од „ере краља-детета са родитељима ка ери пара-краља са дететом“, од „превентивне контрацепције ка само-потврђујућој концепцији“, од униформне ка плуралисичкој породици и домаћинству” (Van de Каа, 1987: 11). У литератури се наводи да је друга демографска транзиција (од краја 1960-их па до данас) тесно повезана са

четири велике „револуције“: 1) контрацептивном (проналазак и ширење савршене контрацепције – пилуле и спирале, 2) сексуалном (одвајање сексуалности од брака и рађања, 3) родном (тежња ка родној симетрији и егалитарности у савременом друштву); 4) политичко-идеационом (опадање значаја групне солидарности, породице, родитеља, као и институција, држава, политичких партија, синдиката, цркве и војске) (Vobić, 2013: 20).

Уколико начинимо осврт на теорију прве демографске транзиције видећемо да она није придавала нарочит значај променама у брачној и породичној структури. „У примарним друштвеним групама остварује се репродукција, али се промене у њиховом оквиру не третирају као чинилац промена у репродукцији“ (Golubović, Marković Krstić, 2008: 18). Насупрот томе, теорија друге демографске транзиције, акценат у објашњењу насталих промена, ставља на трансформацију у примарним друштвеним групама, изменама у структури, односима унутар брака, породице и домаћинства и њиховим промењеним функцијама (Golubović, Marković Krstić, 2008: 18). Док се промене у оквиру прве демографске транзиције схватају као прелазак из „неконтролисане“ у „контролисану репродукцију“, промене у оквиру друге схватају се као потпуно контролисана репродукција од стране пара и породице (Golubović, Marković Krstić, 2008: 16). „Средиште нове демографске транзиције сада је само породично језгро тј. брачна унија. Наступа коренита трансформација мушко-женских или родних односа, што подразумева напуштање дотадашњих уобичајених животних стилова и диверзификацију облика и типова домаћинства. Мењају се форма и садржај брака и партнерства, наместо профамелизма и алтруизма који је обликовао модерну нуклеарну породицу у први план истичу се вредности индивидуализације, самоактуелизације и самореализације“ (Vobić, 2007: 141).

Теорија друге демографске транзиције указује на међузависност брачности и фертилитета. Према ауторима, опадање фертилитета испод нивоа потребног за просту репродукцију, одраз је између осталог смањења популарности брака, повећаног броја развода, смањења склапања брака другог и вишег реда. Теорија друге демографске транзиције наглашава да брак губи своју првобитну,

хришћанску функцију рађања потомства, тј. реформише се, док породица постаје нуклеарна (Девеџић, 2004: 78).

Теорија друге демографске транзиције као макротестија, предвиђала је да ће друга демографска транзиција кроз своје димензије (структурну, културну и технолошку) захватити све регионе света, како развијеног Запада тако и мање развијеног дела, Истока (Азије), додуше неједнаким темпом и са извесним заостањем у односу на земље центра (Скандинавију и Западну Европу). У пракси су се показала извесна одступања од теорије. Практика показује да промене у брачном и репродуктивном понашању не морају бити одраз ни промењених вредносних оријентација ни економски повољних услова (позитивних структуралних промена). Прве демографске промене регистроване су у земљама Западне Европе и то код образованијег дела популације, код оних који су усвојили постматеријалистичке вредности, повезане са индивидуализацијом и равноправношћу полова, оних који су мање религиозни и мање подржавају ауторитете (Lesthaeghe, Neidert, Surkyn, 2006; Petrović, 2011: 54). Међутим, у неким земљама, промене везане за другу демографску транзицију прво су забележене међу припадницима нижих класа и превасходно су одраз социоекономских тешкоћа и депривације (објективне или субјективне у односу на расположиве ресурсе за улазак у брак и родитељство), а не вредновања нових облика брачног и репродуктивног понашања по себи. Тиме се доводи у питање универзална релевантност теорије (која уважава само разлике у времену и темпу испољавања очекиваних промена) (Vumprass, 1999) и сугерише постојање многоструких модела. То отвара питање да ли исте снаге делују на промене брачног понашања и породичних структура у различитим европским земљама, те да ли постоје фактори специфични за одређене (групе) земаља (Billari, Liefbroer, Philipov, 2006; нав. према Petrović, 2011: 55). Такође, поставља се питање да ли се становништво балканских земаља озбиром на ниске стопе фертилитета и природног прираштаја и актуелне промене у брачном и репродуктивном понашању налази у другој демографској транзицији у смислу како је описују и објашњавају Д. Ван де Ка и Р. Лестхиц, или се ту ради о отуђењу становништва од брака и репродукције, услед неповољних социоекономских околности? У том контексту, анализирајући теорију друге

демографске транзиције и њене последице, П. Голубовић и С. Марковић Крстић истичу да се у развијеним земљама Запада, с једне стране, и у земљама источне и јужне Европе (посебно у неким балканским земљама), с друге стране, ради заправо о два различита пута, о различитим узроцима који доводе до истог резултата: опадања брачности и ниског фертилитета. Према ауторима, економска самосталност младих људи, самостално одлучивање и измењен систем вредности могу бити оквир који утиче на промењен однос према браку и репродукцији у већини развијених земаља, док узроке промена у земљама источне и јужне Европе треба тражити у немогућности младих људи да оснују своје домаћинство и да се осамостале, дакле, у смањеној економској снази, незапослености и нерешеном стамбеном питању (Golubović, Marković Krstić, 2008: 15–16, 20–21; Ђошић, 1996: 10).

4. Теорије трансформације брака и породице

Поред и након теорије друге демографске транзиције, која је акценат ставила на промене у примарним друштвеним групама, појавило се неколико теоријских присупа који указују да промене у правном и друштвеном значају брака и породице, трансформације њихове структуре, промене њихових функција, улога, као и односа унутар њих, битно утичу на измењено брачно и репродуктивно понашање. На овом месту образложићемо три таква приступа: *парадигма структура/култура*, *приступ породици као приватном акту* и *теорија процесуалности породичне промене*.

4. 1. Парадигма структура/култура

Ханс Хофман Новотни (*Hans Hoffmann Nowotny*), творац парадигме структура/култура, указује на то да је породица у савременом друштву претрпела значајне промене а потом изгубила значај као институција. Према његовом схватању, долази до растакања грађанске породице засноване на браку као државно контролисаном акту. Он успоставља парадигму структура–култура према којој овакве промене настају као последица структурне и културне револуције. Полазећи

од Диркемове поделе маханичке и органске солидарности и Тенисовог разликовања заједнице од друштва, он породицу види у контексту динамике од *Gemeinschafta* до *Gesellschafta*. Породица јесте подсистем макродруштвених система, и она има своју структуру и културу. Пошто модерна друштва карактеришу брзе структуралне и културолошке промене, аутор извучи три закључка: 1) норме које регулишу друштвене односе су нестабилне па превладава аномијска ситуација, 2) чланови друштва су у непрекидном трагању за оријентирима и 3) структуре које ничу на нестабилном и брзо мењајућем тлу културе и саме морају бити нестабилне.

У условима динамичких промена структура и културе „традиционална породица, која је била универзална и квазиприродни феномен у Европи не само да се мења већ хита ка ишчезавању“ (Hofmann Nowotny, 1987). Породица нестаје као друштвена институција. Још увек опстаје као правна институција и као заједница, јер је значајан удео становништва интериоризовао социјално дефинисан модел интимне заједнице. Транзиција у *Gesellschaft* је у први план ставила појединца као основну јединицу друштва. Будући да је развој појединца, а не породице као групе, претпоставка за развој друштва, породица као подсистем изгубила је сва обележја *Gemeinschafta*. Породица је постала *Gesellschaft*, што значи да се дезинтегрисала, закључује Хофман. Битно су ослабљене функције брака и породице: економска функција, функција социјализације (изузев примарне социјализације мале деце) и функција давања друштвеног статуса. Чиниоци који су мотивисали појединце да формирају нераскидиве заједнице ишчезавају, а надомешћују их емоционални и лични критеријуми.

Сложеним друштвеним структурама модерних друштава одговара идеолошки плурализам. Стога, истиче Х. Хофман Новотни, тежња ка приватним филозофијама живљења у функцији је одржавања и развоја система. У погледу будућности структура, сматра да се може очекивати убрзање промена и повећана диференцијација у свим друштвима у којима су сложеност и мобилност важна обележја. У домену културе се, такође, може очекивати даље повећање плурализма. Пошто сматра да је процес растакања породице укорењен и индукован структуралним карактеристикама и културом модерних друштава, аутор истиче да

је мало вероватно да би могло да дође до културног фундаментализма на основу којег би родитељство поново постало морална обавеза (Avramov, 1993: 117).

4.2. Породица као приватни пакт

Према Луису Раселу (*Louis Roussel*) са променом демографског режима долази до дезинтеграције и неизвесности саме породице и брака као институције. У првом демографском режиму брак је био под патронатом државе и имао је предност пре свега због извесних привилегија и погодности које је друштво давало брачној заједници. Велика породица била је уточиште и инструмент опстанка. Идеал велике породице је обликован и религиозним учењем. Крајњи циљ традиционалне породице био је опстанак групе, а породица као институција била је инструмент и регулатор понашања. У традиционалном демографском режиму четвртина деце умирала је пре прве године живота, а половина пре 20 године. Стога, констатује Л. Расел, заједнички изазов свих традиционалних породица био је како преживети заједно.

У новом демографском режиму долази до промена како на подручју брака, тако и у породици. Пошто брак прераста у пуку конвенцију, а друштвене погодности се, под притиском грађана, проширују и на заједнице које су алтернативне браку, сам брак, као правно санкционисана заједница, губи ексклузивитет. Предност добијају флексибилнији облици емотивних и сексуалних заједница, којима брак све теже конкурише. У складу са тим и традиционална породица више нема визу за будућност. Из друштвене институције, породица, у савременом друштву постаје приватни пакт, у коме су мушкарац и жена главни актери, а сентимент једина легитимна спона. Будући да је љубав једини оправдани регулатор понашања партнера, приватни пакт се релативно лако раскида. Деца нису више инструмент опстанка групе, већ израз афективне солидарности пара. Породица губи ригидност институције и поприма плуралитет форми, јер приватни пактови не почивају на друштвеној контроли већ на афективној солидарности пара.

Према Л. Раселу, у првом демографском режиму доминирала је борба против колективне смрти, у другом трагање за личном срећом (Roussel, 1989). Он истиче да модерна времена карактерише *modelle de bonheur* у којем су критеријуми

среће неизвесни и променљиви. У трагању за срећом појединци предност дају одлукама које су реверзибилне и избегавају преузимање обавеза које су дефинитивне (Avramov, 1993: 118). Насупрот стратегији опстанка групе, модерна времена омогућавају афирмацију стратегије среће. Од породице засноване на групној солидарности, која у доба примарне индустријализације има функцију групног уточишта, промене су се кретале у правцу егалитарне асоцијације мушкарца и жене. Циљ који већина породица поставља, није више „како преживети заједно“ него „како бити срећни заједно“. Према мишљењу Л. Расела, биолошки предуслов за нуклеаризацију и индивидуализацију било је овладавање морталитетом. Поред тога, идеал велике породице још више је губио на значају са процесом секуларизације (Девеџић, 2006: 80).

Са доминацијом приватног над јавним, долази до умножавања разних облика живота удвоје, као и модела породичног живота. Међутим, истиче Л. Расел, права граница између старог и новог режима није морфолошке природе. Линија „не раздваја парове који се венчавају од оних који то не чине, већ оне који верују да је брак конститутивни акт од оних који у браку виде пуку формалност“ (Roussel, 1989). Процес дезинституционализације последица је усвајања уверења да је породица приватни споразум. Плурализму значења, који се даје породици, одговара плурализам форми (Avramov, 1993: 119).

4.3. Теорија о процесуалности породичне промене

Теорија о процесуалности породичне промене (*Janet Chafetz, 1992*) повезује *однос пола/рода и породичне промене*. Централно место у објашњењу процеса породичне промене ова теорија придаје женином запослењу. Трансформација породице одиграва се тако што улога запослене жене добија функционално дејство у односу на већ постојеће женине улоге у породици. Излазак жене из куће делује дезинтеграционо на традиционално-патријархалне структуре, постепено их обликујући у правцу модерно-егалитарних, што се најјасније изражава у порасту жениног ауторитета код доношења породичних одлука (Вовић, 2003: 60). Према теорији, промена се одвија у пет фаза: у првој фази се догађају макроструктуралне промене које резултирају економском и технолошком експанзијом (деаграризација

и индустријализација). У другој фази се појачава индустријализација и урбанизација, интензивирају се миграције село-град, те се повећавају потребе за запосленошћу жена, додуше у нискоакумулативним гранама (текстилна, индустрија обуће и одеће, трговина, услуге). Побољшавају се прилике у погледу образовања жена, али се задржава разлика породичног и непородичног сектора (неудатих и удатих жена/мајки). У трећој фази, интензивно расту стопе економске активности међу женском популацијом, укључујући удате жене и мајке. Производ експанзије женске запослености јесте „двоструко оптерећење“ (у кући и на радном месту) што имплицира интензивни лични и друштвени конфликт. У четвртој фази, долази до промене градске, нуклеарне породице, тако да се рађање своди на мањи број деце, а затим следи опадање популарности брака, пораст диворцијалитета, те појава и ширење кохабитација. Тиме се отвара пут за женске иницијативе и покрете. У петој фази, долази и до промене јавног мњења о роду/полу као и о породици, уз прихватање измењених садржаја полних, родитељских и професионалних улога. Мње се свест о томе да је функција мушкарца да зарађује и штити породичне чланове, док их жена негује и брине о њима. Захваљујући тим променама настаје теза о конвергенцији полних/родних улога (Sogner, 1986; нав. према Vobić 2003: 60), чиме се омогућава и њихова размењивост. Суштина егалитарности женске позиције је у оствареној шанси за самоактуализацијом, која превазилази уски круг породице. Обзиром на лепезу реализованих животних циљева могућа је диференцијација различитих образаца и животних стилова: с једне стране су жене које примат остављају породици, са друге стране, оне које теже да обједине различите улоге (и у породици и на радном месту), али се појављује и категорија жена које се опредељују само за професију и каријеру, у једном делу животног тока или у његовој целини („социолошки стерилитет“) (Vobić 2003: 60).

На овом месту, занимљиво је поменути теорију аустралијског демографа Петера Мекдоналда (*Peter McDonald*) која произлази из поделе на „јавни“ патријархат, који је званично укинут, и „приватни“ – који је у појединим друштвима и даље постојећи. Заправо ради се о подели на јавну – мушку, и породичну – женску социјалну сферу грађанског друштва. У друштвима у којима и

даље постоји неравноправност жена у посебно у приватној сфери долази до ниског фертилитета, док је у друштвима са високим нивоом родне једнакости присутан и виши фертилитет. На једној страни су Данска, Холандија, Финска и Шведска које имају релативно високу стопу укупног фертилитета од 1,8 детета по жени, удружену са високим нивоом женске равноправности, док су на другој страни Италија, Шпанија и Грчка које имају стопе од око 1,3 (и ниже) удружене са високим степеном родне асиметрије (McDonald, 2006: 499; нав. према Vobić, 2013: 54–55). Према схватању П. Мекдоналда, низак фертилитет последица је сукоба различитог нивоа родних једнакости, односно, комбинације високог нивоа равноправности жена у јавној сфери (степен образовања, економска активност) са стално ниским нивоом равноправности жена као супруга унутар породице (у породичној структури). Ову диспропорцију, у породичним и индивидуалним, ванпородичним позицијама жене, аутор објашњава веома спорим и постепеним променама у породици због тесне повезаности система породице са конзервативним инситуацијама, као што је религија. Та веза, према његовом мишљењу, учвршћује инситуацију породице кроз идеализовани породични морал (McDonald, 1996; нав. према Devedžić, 2006a: 71).

5. Парадигма ресурси – ограничења – понашање

Ханс Хофман Новотни и Бит Фукс (*Hans Hoffmann Nowotny and Beat Fux*) указују на дејство и интеракцију неколико фактора те постављају парадигму ресурси-ограничења-понашање. Ова парадигма омогућава повезивање макросоцијалних услова модерности са одлукама и акцијама индивидуа, тако да је комплементарна парадигми структура/култура. На тај начин успоставља се добра спона између макро нивоа (глобалног друшва) и микро нивоа (индивидуа). Према овом приступу, појединцима, пару, породици или друштвеним групама стоје на располагању одређени ресурси. То су: биолошки ресурси (пол, старост), економски (приходи, доходак, власништво, квалитет живота, тј. материјални и стамбени стандард и друга преимућства), социокултурни (образовни ниво, политичка уверења, национална и религиозна припадност и сл.), социопсихолошки (социјализација, самоперцепција, социјална интеграција и тзв. *locus controle* –

указује на степен преузимања одговорности појединца за своје одлуке и понашања). Наведени ресурси, заједно са искуствима појединца, пара, друштвене групе, на једној страни, као и са њиховим вредностима, уверењима, нормама, на другој страни, усмеравају одређено понашање. Поред тога, друштвено окружење може пружити, извесна олакшања, али и створити извесна ограничења, што све утиче на понашање појединаца и парова и обликује њихове „животне ситуације“. Међу великим бројем детерминанти за људско деловање аутори посебно издвајају следеће: економске услове, социјалну стратификацију, историјске околности датог друштва (политичке прилике, културне промене), традицију друштва (језик, религија, политички систем), време настанка националне државе и фазу у обликовању националног идентитета (националне државе), степен развијености државе благостања, технолошку развојеност друштва – доступност биотехнолошких иновација становништву и сл. Повезаност и испреплетеност ограничавајућих и олакшавајућих фактора, видљива је на много начина. Као пример Х. Новотни наводи укоренењени традиционализам у Италији, (настао под дуготрајним утицајем католичке доктрине), који може да утиче на веома успорен и касни развитак државних давања (државе благостања), због развијене праксе ослањања на породицу и шире сродничко окружење. На другој страни, два битна фактора, рана секуларизација у државама које су прве прихватиле протестантизам, као и доминација социјалдемократских политичких режима, утицали су да се у тим државама најпре развије снажна држава благостања као и полно/родна једнакост (Hoffman Nowotny and Fux, 2001; нав. према Vobić, 2003: 54, 2003а: 73–74).

Рационално понашање представља основни услов живота у савременом друштву. Оно је усмерено ка максимализирању добити, а посредством сталног актеровог преиспитивања: „спољашњих околности (економских прилика, политичке ситуације, историје, традиције, актуелног система вредности) производа претходног делања, нивоа постојећих ресурса и изражених интереса“. Веберовским језиком речено, понашајући се циљно рационално индивидуа просуђује могуће правце акције, узимајући у обзир ефекте непознавања чињеница, неизвесности и цене сваке могуће одлуке, што се све изражава у времену, енергији и емоционалном стресу (Hoffmann Nowotny and Fux, 2001). У свом понашању,

појединац покушава да доведе у равнотежу ограничене ресурсе (биолошке, социоекономске и психолошке) и изабрани правац акције. Услови у друштву имају велики утицај у усмеравању и резултатима акције. На пример, што су већа социјална ограничења за одређено понашање (нпр. за склапање брака и рађање), то је и мање вероватно да ће доћи до њиховог реализовања. У том погледу, велики значај има интервенција државе која може да уклони део структурних баријера, кроз разне мере и акције популационе политике (Вобић, 2003: 53–54).

6. Теоријски приступ у истраживању: *Социјалне детерминанте брачног и репродуктивног понашања младих из југоисточне Србије*

Након излагања наведених теорија и њихових ревизија, потребно је одредити и властити приступ истраживању. Видљиво је да се неке теорије, условно могу поделити на оне које настоје објаснити брачно и репродуктивно понашање дајући предност појединим факторима (социоекономским или социокултурним) и на оне које у објашњењу промена настоје начинити интеграцију (ових и још неких) фактора. Према томе, у прву групу теорија спадале би: теорија (прве) демографске транзиције (*Landry, Notestein and Thompson*), микроекономска теорија (*Leibenstein, Easterlin, Becker*), идеациона-културолошка теорија (*Cleland and Wilson*) и теорија друге демографске транзиције. У настојању да објасни промене брачног и репродуктивног понашања, теорија друге демографске транзиције (*Van de Kaa and Leastheaghe*), укључује више фактора и њихову интеракцију. Међутим, нагласак ставља на социокултурни аспект, тачније на промену вредности. У том смислу, ова теорија се може сврстати у идеационе-културолошке теорије. Друга група аутора, односно теорија, теже објашњењу које укључује садејство више фактора, а самим тим и ревизији наведених теорија. Тако се рецимо теорији (прве) демографске транзиције, према којој је демографски преображај под директним утицајем социоекономских детерминанти, супротставља Коул (*Coale*) који, на бази истраживања, показује да не постоји аутоматизам између економског развоја и нивоа фертилитета. Његова ревизија теорије (прве) демографске транзиције укључује како економску, тако и културну димензију у објашњењу демографских

промена. Булатао (*Bulatao*) је један од демографа, који су покушали да превазиђу ограничења микроекономских теорија, укључујући поред економских и социопсихолошке и културолошке чиниоце за доношење одлуке о рађању. Такође о сложеном сплету фактора који утичу на брачно и репродуктивно понашање говори и парадигма ресурси–ограничења–понашање (*Hoffmann Nowotny and Fux*).

На основу изнетих теоријских приступа који разматрају промене у сфери брачног и репродуктивног понашања, може се истаћи да брачно и репродуктивно понашање има широку и веома сложену детерминистичку основу, тако да је за његово комплексно испитивање неопходно користити поставке више теоријских оријентација. Због тога се, у овом истраживању, настоји утврдити утицај како социоекономских, социодемографских, тако и социокултурних детерминанти на брачно и репродуктивно понашање младих.

Нереално је однос младих према браку и репродукцији редукционистички свести искључиво на економску или на културну детерминанту. Исправније је рећи да овај однос зависи од већег броја варијабли између којих чак постоји међусобна интеракција и дејство. Прихватамо мишљење да су промене брачног и репродуктивног понашања код нас, настале услед „немогућности младих да изнесу финансијски терет издвајања из родитељског домаћинства и формирања сопственог домаћинства“ (Golubović, Marković Krstić, 2008: 21), али такође, прихватамо и став да је опадање брачности и фертилитета код нас проузроковано „помаком вредносне оријентације са породице на појединца. Индивидуализам, потрошачки менталитет, високо вредновање слободе избора у животу, уз дуготрајно деловање модернизације узроци су насталих промена (Девеџић, 2006: 53). Стога је, у истраживању прихваћено становиште да деловање ових фактора није исто у свим групама и да, у складу са тим, постоје одређене разлике. Наиме, код неких група младих још увек делују и важе традиционални ставови и норме по питању брачности и репродукције, па сходно томе код њих постоје и одређени облици брачног и репродуктивног понашања.

IV ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА БРАЧНОГ И РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА

За истраживање социјалних детерминанти брачног и репродуктивног понашања младих од изузетног је значаја база коју чине истраживања аутора који су се на неки начин, потпуно или бар у појединим аспектима, бавили овом проблематиком. Нека од тих истраживања специфично су се тичала ове теме, док су друга обухватала брачно и репродуктивно понашање младих у контексту неког ширег истраживачког проблема.

Како у Европи и свету, тако и у Србији, истраживачи су успели да акумулирају извесну количину емпиријских података о брачном и репродуктивном понашању и њиховим детерминантама. На овом месту, нећемо се упуштати у подробно набрајање мноштва драгоцених резултата до којих су аутори истраживања дошли, већ ћемо указати само на оне који су од значаја за наше истраживање.

1. Резултати претходних истраживања у Србији

Проучавању брака и родитељства посебно се посветила наша ауторка Марина Благојевић. Она је у континуитету од скоро 25 година, спровела десетак емпиријских истраживања, како у Србији, тако и у региону. У најкраћем, њен приступ истраживању може се означити као родно освешћен приступ у истраживању свакодневице на полупериферији. Према њеном схватању, „однос младог човека према браку условљен је низом чинилаца, од карактеристика глобалног друштва и преовлађујућег типа понашања у вези са браком, до конкретних услова његове социјализације и искуства које је имао у властитој породици. Осим тога, овај однос условљен је и личним искуством појединца, тј. сплетом његових прошлих и постојећих емотивних веза“ (Blagojević, 1988: 181).

У истраживању *Ставови младих о браку* (1988), ауторка је испитивала ставове студентске омладине у Београду, анализирајући њихове одговоре на отворена питања: Шта мислите о браку уопште и о браку у нашем друштву? Истраживање је спроведено 1985. године, а ауторка је применила претежно

квалитативну методологију. Пошто узорак није био репрезентативан, резултати истраживања имали су експлоративни и хипотетски карактер.

Истраживање је показало да код младих преовладава позитивно мишљење о браку и да је прилично раширена идеалистичка, романтична представа брака. Идеалистичка слика о браку, према схватању ауторке, јавља се као један од најдубљих узрока развода бракова, нарочито код младих људи. Разочарења која код њих настају, била би избегнута реалистичнијом представом брака, а самим тим би и њихови бракови имали шансу да опстану (Blagojević, 1988: 183–184). У нешто мањој мери, присутни су и другачији ставови младих о браку. Индивидуалистички приступ браку имају млади који брак одређују индивидуалним карактеристикама особа које га склапају. Према њеном схватању, индивидуалистички приступ је, мада у нешто мањој мери, као и идеалистички, бег од реалности. Особе које заступају индивидуалистичке ставове према браку, иако свесне да постоји раскорак између идеалног и стварног брака „чекају праву особу која ће их разумети и прихватити, такве какве јесу, дати им слободу и независност“ (Blagojević, 1988: 186). На тај начин, млади постају пасивни, препуштајући се судбини, „налетању“ на праву особу, при чему успех или неуспех, срећа или несрећа, не зависе ни од њих самих, нити од друштвених околности (Blagojević, 1988: 186). Негативан став према браку изражавају млади који брак проглашавају „преживелом, застарелом институцијом“ или „институцијом у одумирању“. У мишљењу да брак данас није неопходан, или да је пука формалност, крије се афирмативан однос према ванбрачној заједници за коју се, у овом истраживању, изјашњава велики број испитаника. Међутим, и поред нормативног прихватања ванбрачних заједница, мало је испитаника који у ванбрачним заједницама виде алтернативу браку, тј. излаз из постојеће кризе брака. Они као предности ванбрачне, у односу на брачну заједницу, истичу: њену савременост, спонтаност, слободу партнера, њихову независност, али и могућност да се избегну „брачне обавезе“. Ипак, највише младих ванбрачну заједницу виде као нешто што претходи браку у фази без деце. Дакле, толерантност према ванбрачној заједници не значи нужно одбацивање брака (Blagojević, 1988: 186–188). Истраживање је показало да највећи број младих брак везује за родитељство. Према њиховом мишљењу, рађање и подизање деце одвија

се првенствено у браку. Чак и они испитаници који имају позитивно мишљење о ванбрачној заједници, сматрају да је брак „прикладнији облик организовања породице“ и да деца из ванбрачних веза немају исти третман као и деца рођена у браку. Брак се такође, сматра неопходним за психички, физички и друштвени развој личности детета. Према мишљењу младих људи, деца оправдавају брак, чине га неопходним и смисленим. После љубави, деца су најчешћи мотив за склапање и одржавање брака. Брак је потребан због деце, али су и деца потребна због брака. Из тога је видљива прилична инструментализација брака. Брак се не види као заједница двоје људи, већ инструмент за стварање потомства, радне снаге, продужење врсте, чланова друштва. Појединац, односно, његов лични живот и срећа се занемарују, стављају у други план, док првенство имају деца, жртвовање за њих, а тиме посредно за друштво (Влагојевић, 1988: 188–189).

Млади људи увиђају да је брак у нашем друштву „у кризи“. Ставови о узроцима кризе су поларизовани. Узроке нестабилности брака многи млади људи виде у неповољној економској и друштвеној ситуацији. Сматра се да је услед економске кризе брак угрожен, зато што друштво није у стању да младим људима обезбеди посао, ни стан, што је основно за живот. С обзиром на такву ситуацију, млади се не усуђују да уђу у брак. Такође, велики број младих кризу брака повезују са слабљењем традиционалних вредности. Са друге стране, мањи број младих заступа мишљење према којем патријархална идеологија доводи до кризе брака. Они сматрају да је брак у нашем друштву још увек на чврстим патријархалним основама услед чега је жена често преоптерећена, што ствара често разне фрустрације, размимолажења итд. Према схватању ових испитаника, положај жене у браку није се много променио, а због економске кризе, он се и погоршао (Влагојевић, 1988: 190–191)

Истраживање *Ставови младих о родитељству* (1993), М. Благојевић је спровела крајем 80-их година 20. века, тачније 1988. године. То је било уједно и прво социолошко истраживање које је имало за циљ да истражи узроке ниског фертилитета повезивањем са друштвеним окружењем. Истраживањем од 1310 испитаника обухваћена је претежно урбана популација из Београда и Крагујевца, како они који јесу, тако и они који нису родитељи. Бирајући приступ свакидашњег

живота са циљем повезивања микро и макро нивоа истраживања, као и комбинацијом квалитативне и квантитативне методе, ауторка је дошла до ширег увида у однос младих према родитељству.

Према мишљењу М. Благојевић, родитељство је друштвени однос, па су и сами ставови о родитељству друштвено условљени. Међутим, ауторка напомиње и деловање других фактора, односно истиче да је веома тешко раздвојити три детерминанте које чине склоп и делују симултано: биолошку, психолошку и друштвену. „Родитељство је биолошка чињеница и у његовој основи несумњиво лежи и биолошки детерминизам. С друге стране, на друштвену условљеност родитељства указују разлике у нивоу репродукције које постоје између различитих друштава, различитих слојева, друштвених група и сл.“ (Blagojević, 1993: 331). Истраживање је показало да неповољни друштвени услови утичу на одрицање од жељеног броја деце. Изражен је тренд одлагања рађања, и он ће се, како ауторка тада претпоставља, наставити код младих и убудуће. Како наводи, релативно касно започињање рађања најчешће је повезано са малим бројем деце, али и са смањењем вероватноће добијања деце (повећање стерилитета). Опште прихваћена репродуктивна норма која подразумева „двоје деце различитог пола“ обликује ставове, очекивања и понашања. Она је израз колективне рационалности, која се успоставља прилагођавањем жеља и могућности. Када се жељени број деце упореди са „очекиваним“ и „реализованим“ бројем деце види се да су очекивања, па и реализовања на нижем нивоу. Очекивани број деце је за око 20% мањи од жељеног броја деце. Испитаници су као ограничавајуће услове видели искључиво материјалне могућности. За 3/5 испитаника најважнији је материјални стандард породице, односно, на одлуку о још једном детету најдиректније утиче материјални положај породице, што значи: ниво прихода, стамбени услови, запосленост оба партнера. Међутим, ауторка на основу одговора које су дале неке испитанице сматра да су материјални разлози само рационализација или прикривање дубљих разлога везаних за конфликт улога (Blagojević, 1993a: 570–573).

Како је показала квантитативна анализа, доминирају два мотива родитељства: продужење врсте и смисао живота. Родитељство се дакле, бар у вербалним исказима, доминантно ослања на универзалне вредности. Иако

универзални, примерени самој суштини људскости, ови мотиви се често, мање или више, приближавају инструментализацији деце. Међутим, отворена инструментализација је релативно ретка и постепено се губи, што је у складу са мењањем односа родитељи – деца у савременом друштву. М. Благојевић сматра да „са друштвеним развојем деца постају „растуће инвестиције“ за родитеље – њихов потенцијални економски допринос пада, а „трошак“ се повећава и у смислу новца и у смислу времена. Са развојем, такође, долази и до смањивања инструменталне вредности деце, а до проширавања оних „предности“ које се везују за психолошку „добит“, за саму интеракцију родитељ – дете“ (Blagojević, 1993: 339). Чак 2/3 испитаника према браку има позитиван став. Испитаници ипак показују склоност да одвоје брачне односе од родитељских. Само 1/10 испитаника одговорило је да људи улазе у брак због деце (Blagojević, 1993a: 582). Међутим, када се пореде вредности за „најбоље“ године ступања у брак и добијање/рађање првог детета види се да су те разлике изузетно мале и да значе добијање детета одмах по ступању у брак. Индиректно ови подаци указују на још увек веома високу повезаност брака и родитељства, односно на родитељство као основни мотив брака (Blagojević, 1993a: 574).

Истраживање је показало да су очинство и материнство битно различите, не само биолошке, већ и друштвене улоге. Патријархалним обрасцима подизања деце, по којима је мајка најодговорнија за чување детета, свакако доприноси и реална пракса незапослености жена која велики број жена окреће искључиво породици. Ауторка указује на то да су неке промене полних улога у родитељству присутне, али више на нивоу свести, него на нивоу стварног понашања (Blagojević, 1993a: 578–581).

Истраживање *Родитељство и фертилитет* (1997) представља анализу родитељства у контексту Србије 1990-их година, тако да М. Благојевић разматра фертилитет у контексту сиромаштва, лоших услова живота, раста насиља и ретрадиционализације. Квантитативном методологијом, путем анкетног упитника 1995. године, испитано је 800 жена – мајки широм Србије.

Истраживање је показало да на одлуку о не/рађању утиче сплет фактора: вредности и норме, лични став жене, породичне околности, услови живота, као и

ограниченост женских ресурса који се у „економији преживљавања“ интензивно и екстензивно троше (Blagojević, 1997: 160).

На нивоу општих налаза показује се да оно што утиче на рађање (нарочито следећег детета) није толико везано за конкретне особине жене, ни за конкретне услове њеног живота, па ни за одговарајуће мере пронаталитетне популационе политике, колико за њену личну вредносну оријентацију и/или подложност општој норми. Не/спремност на рађање показује се као нееластична варијабла, док димензија традиционализам/модернизам показује релативно јак, а димензија колективизам/индивидуализам јак утицај на фертилно понашање (Blagojević, 1997: 163). На број деце у већој мери утиче општа норма о „оптималном“ броју и „идеалној“ полној комбинацији, него личне особине испитаница (Blagojević, 1997: 161). Ово је истраживање, као и претходно, показало да је утицај опште норме значајнији од индивидуалних разлика. Но, осим тога, истраживање показује да је овај утицај јачи и од евентуалних мера пронаталитетне популационе политике усмерених директно на фертилитет. Такође, истраживање је показало да је општа норма израз не само ниског степена индивидуализације, већ и колективне рационалности и крајње ограничених могућности избора у свакодневном животу. Ради се о прилагођавању општој норми у постојећим неповољним друштвеним условима (Blagojević, 1997; нав. према Blagojević, 2014: 392). Чак око ½ жена желело би да роди још једно дете, наводећи као доминантан мотив „љубав према деци“. Жене које не желе више да рађају углавном су се изјасниле да је то због материјалних ограничења. У идеалним условима чак 47% жена имало би троје деце. Међутим, сходно бројним ограничењима, оне очекују да ће имати бар једно дете мање. Ауторка закључује да нерађање исто као и рађање може бити резултат друштвене принуде (Blagojević, 1997: 161). Видљиво је, такође, да је смањивање жељеног броја деце изазвано и појачаном одговорношћу према деци. Низак наталитет није узрокован ниским вредновањем деце, нити „егоизмом“ или хедонизмом, већ супротно, појачаним алтруизмом. Што је виши ниво захтева који родитељи постављају себи, што су деца важнија у њиховим животима, и што су друштвене могућности ограниченије, то је логична индивидуална стратегија пара – рађање малог броја деце (Blagojević, 1997: 160–161).

Истраживање упућује на јачање саможртвујућег микроматријархата. Овај модел формиран је како под утицајем традиционалних вредности, тако и под утицајем негативних социоекономских услова. Ауторка закључује да се жртвени модел жена, као доминантан облик родитељства, јавља као узрок ниског наталитета у Србији и као основна препрека за његов раст, услед ограничених женских ресурса. Све интензивније трошење женских ресурса уз појачану одговорност према деци, недостатак подршке партнера, као и неадекватан рад институција за помоћ породици, резултира ниској општој, али и индивидуалној репродуктивној норми (Влагојевић, 1997: 159; Влагојевић, 2014: 392–393).

Родни барометар (2006, 2012) представља квантитативно и квалитативно истраживање у коме М. Благојевић родитељство анализира пре свега из родне перспективе. Узорак је био репрезентативан за популацију старости од 20 до 50 година. У поређењу са 2006. годином, учешће оних који живе у браку и оних који су родитељи, знатно је смањено. У браку је 2006. године било 51% жена и 42% мушкараца, а 2012. године 42% жена и 39% мушкараца. У истраживању 2012. године, свега 45% мушкараца старости од 30 до 39 година, и 63% мушкараца од 40 до 50 године, живело је у браку са дететом/децом. Мушкарци старости од 20 до 50 година немају деце у 50% случајева. У поређењу са 2006. годином порастао је број мушкараца који немају деце, са 45% на 50%, као и жена (20–25), са 32% на 40%. Чак 44% мушкараца старости од 20 до 29 година наспрам 26% жена те старости нема деце. У најстаријој посматраној генерацији сваки пети мушкарац нема деце, наспрам сваке шесте жене. Са друге стране, на питање „Колико Вам је породица важна у односу на посао?“ само 4% мушкараца и 2% жена одговорило је да им је посао важнији (Влагојевић, 2006, 2012; нав. према Влагојевић, 2014: 395). У транзиционом српском друштву, „економија преживљавања“ појачава зависност како жена, тако и мушкараца од породице. Породица за њих има централну вредност, она за њих постаје важнија од посла. Она је једино упориште у друштву хаоса и рецесије. Посебан значај има за испитанике који се налазе у позицији социјалне несигурности. Мушкарци, који као и жене подједнако вреднују породицу, немају јаку и изражену улогу у њој, а с друге стране имају веома ограничене могућности и у јавној сфери да би остварили своју улогу „храниоца“. У

великој мери уздрмана родна улога мушкарца, уз реално јачање егалитарности у приватној и јавној сфери, уз све осцилације, доприноси јачању патријархалних идеологија као реакцији на то стање. Ипак, промене на нивоу понашања одвијају се у правцу успостављања егалитарности, чак и када ставови рефлектују патријархалну идеологију, што је обрнуто од ситуације која је постојала 1980-их и 1990-их година када су неегалитарне праксе знатно заостајале за идеолошким, декларативним изјавама о „једнакости“ (Blagojević, 2014: 394). Један од најзначајнијих налаза истраживања 2012. године јесте да је „саможртвујући микроматријархат“ само прелазни облик у јачању општег егалитарног тренда. Нове генерације успостављају егалитарнији модел, више заснован на „заједништву“ и одговорности обе стране (Blagojević, 2012; нав. према Blagojević, 2014: 394).

У својим радовима, а посебно у делу *Брак и/или партнерство* (2003), Мирјана Бобић разматрала је сложен процес транзиције партнерства и појаву алтернативних заједница. Ауторка је испитивала младу, урбану, образовану популацију која живи у консензуалним заједницама⁴³. Емпиријско квалитативно истраживање спровела је у оквиру преиспитивања теоријске парадигме друге демографске транзиције.

Истраживање је показало да су консензуалне заједнице (ЛАТ заједнице и кохабитације) само форме партнерства које претходе браку а не трајне заједнице живота у пару. Њихови актери одлажу брак и рађање за касније године живота. Међутим, овакво понашање није повезано са индивидуализацијом животних стилова, већ са њиховом неповољном социоекономском ситуацијом. Стамбена ситуација младих, како парова, тако још више појединаца, може се оценити као веома неповољна. Код парова постоји значајно ослањање на ресурсе породице порекла, као и на неформалне мреже (Bobić, 2003: 207–208).

Кохабитација као живот у заједничком домаћинству, без венчања, веома је пожељан облик испитивања брачне спремности и начин усаглашавања личности

---

⁴³ Истраживање је спроведено на основу 20 парова који живе изван брака, односно у следећим заједницама: 1. тзв. ЛАТ заједнице, то су парови који не живе заједно; 2. кохабитације у заједничком домаћинству, и 3. кохабитације са децом рођеном изван брака. Што се тиче прецизнијих демографских карактеристика, испитивано је млађе средовечно (од 20 до 39 година), образованије (високо или средње образовање), урбано становништво (из централног градског језгра Београда). Према схватању ауторке, треба очекивати да ови слојеви становништва буду носиоци промењеног односа према браку и репродукцији.

партнера (успостављање односа). Само партнерство је изразито инструментализовано, зато што живот у пару није циљ *per se*. Веома је присутно уверење да је брак оквир природне репродукције будући да се одлука о трансформацији кохабитације доноси у непосредној вези са одлуком о рађању (Вобић, 2003: 208). Резултати показују извесне промене у сфери домаћег рада где је дошло до већег укључивања мушкараца, али у начелу садржај родних улога остаје традиционалан. Показује се да кохабитација мање експлоатише људске ресурсе (емоције, време, активности), као и да пружа нешто већу могућност за женску самореализацију, али само привремено – до склапања брака и репродукције (Вобић, 2003: 208, 212). Резултати показују да ће код младих парова, са догађајем венчања (који је у директној вези са одлуком о рађању, пре или након концепције) доћи до регресије у развоју односа у пару, због трансфера емоција, интеракција и комуникација на дете. Тако ће брак задржати смисао оквира природне репродукције (непосредне варијабле фертилитета), а тежиште ће се са партнерства пренети на родитељство, чиме ће оно остати централна димензија живота у пару (Вобић, 2003: 212). О одустајању од рађања нема говора, пошто је посебно код жена присутан оправдан страх да дуго одлагање рађања носи ризик од стеченог, физиолошког стерилитета (Вобић, 2003: 210). Рађање изван брака, вољни стерилитет, двокаријерне породице, отворени брак и сл. не наилазе на широко прихватање. Ванбрачно рађање није „у интересу детета“ нити у интересу „саме мајке“. Трајни целибат експлицитно се не одобрава. Једино је усвојена свест о разводу као и о браковима вишег реда. Измењен је однос према прељуби. Она не мора бити непосредни повод за распад уније, мада се још увек отвореније толерише када је реч о мушкарцу, а не о жени. Једнородитељске породице се прихватају само као последица развода брака, али не и као облик ванбрачног фертилитета (Вобић, 2003: 208–209).

Одлагање рађања толерише се све до краја треће деценије живота (жене) (Вобић, 2003: 211). Рационализација редукције фертилитета оправдава се тежњом за већим економским и психолошким инвестирањем у (једно) дете. Међутим, дубља анализа изнетих одговора о томе који су то предуслови које треба обезбедити пре него се роди дете, указује на постојање унутрашњег конфликта који се огледа у

тежњи да појединац како себи, тако и будућем детету обезбеди „што виши животни стандард“. У листу учртаних циљева које треба остварити пре рађања убрајају се следећи: куповина већег стана или породичне куће, стално подизање квалитета живота, жеља да се још мало „проживи“, пропутује и сл., што је све реално тешко остварљиво. Тим пре, што су многи од партнера већ достигли старост, коју сматрају као „крајње време“ за почетак репродукције (Bobić, 2003: 211). Квалитативно истраживање унутрашњег смисла (значења) показало је да су на делу више формалне (квантитативне) демографске промене, тј. прерасподела брачне динамике и родитељства у касније године, што ће, уз појачану емиграцију младих из земље довести до још већег смањења рађања и депопулације (Bobić, 2003: 212–213).

Биљана Станковић и Горан Пенев у својим радовима *Ванбрачна рађања и ванбрачне заједнице између маргинализације и модернизације* (2010а) и *Трендови ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. века и почетком 21. века у ширем Европском контексту* (2010), на основу статистичких података⁴⁴ показују да је у Србији, као и у свим европским земљама последњих педесетак година значајно повећан удео ванбрачних рађања у укупном броју живорођења. Наиме, у Србији је у периоду 1950–2008, удео ванбрачних рађања увећан 2,8 пута (са 8,0% на 22,8%) а њихов број за петину (са 13.141 на 15.747). С друге стране, број рођених у браку је сведен на трећину, од 150.000 у 1950. на 53.000 у 2008. години (Stanković, Penev, 2010: 1). Поред тога, аутори су указали на то да су ванбрачна рађања пракса пре нижих, него виших слојева. Статистички подаци за 2009. годину показују да су ванбрачну децу у Србији највише рађале жене које су: према активности – незапослена и издржавана лица; према образовању – без школске спреме, према типу насеља становнице села и према националној припадности Ромкиње. На основу тога, аутори закључују да ванбрачна рађања у Србији не представљају феномен везан за усвајање нових вредности и норми, већ да је такво понашање последица структурних ограничења нижих слојева и да је реч о наставку већ приступних тенденција у средини у којој су још увек раширене традиционалне

---

⁴⁴ Анализа обухвата кретање броја живорођене деце у браку и ван брака и уделе ванбрачних рађања у укупним живорођењима на основу званичних статистичких података РС, у периоду од 1950. до 2008. године.

моралне норме (Станковић, Пенев, 2010а: 4). Како наводе: „Промене у понашањима које претходе променама у вредносном систему објашњавају се утицајем измењених структурних услова у друштву, често присутним економским кризама, када ново понашање може да представља реакцију на неповољне животне олове, а мање последицу нових избора и личних приоритета“ (Станковић, Пенев, 2010а: 1).

До готово истог резултата и закључка дошла је и Мина Петровић у свом раду *Промене брачности и породичних модела у постсоцијалистичким земљама: закаснела и непотпуна или специфична друга демографска транзиција?* Ауторка износи податке истраживања на репрезентативном узорку за Централну Србију (UNDP-SECONS, 2010)⁴⁵, који показују релативно већу заступљеност кохабитација и ванбрачних рађања на доњем делу социјалне стратификације. Према резултатима овог истраживања, заступљеност ванбрачних заједница и ванбрачних рађања већа је код испитаница са најнижим образовањем, у односу на оне са средњим и високим образовањем, као и код жена које живе у сеоским насељима, у поређењу са женама које живе у граду. Сходно томе, М. Петровић истиче да структурални контекст у Србији, чије су карактеристике ратна дешавања, национални сукоби и спора друштвено-економска трансформација доводи до апсолутне депривације нижих слојева што има за последицу њихово практиковање нежељених облика понашања, попут кохабитација и ванбрачних рађања. На тај начин ауторка објашњава парадокс да особе које припадају нижим социјалним слојевима, иако имају традиционалније и конзервативније вредности, постају носиоци „нових“ модела понашања (Petrović, 2011: 53–78).

Маја Кораћ у својој студији *Заточенице пола*, 1991. године, бавила се проблемом друштвеног положаја и идентитета млађих сеоских жена (од 18 до 30 година) у селу Јаловик. Квалитативно истраживање показало је да савремени друштвени процеси и вредности савремене културе нису довели до битних промена када је у питању положај жене у селу. Сеоске жене свој идентитет виде и остварују првенствено у улози мајке, домаћице, супруге. Потекле из традиционалне

---

⁴⁵ Истраживање је спровео UNPD у сарадњи са домаћом консалтинг агенцијом SECONS, на узорку од 2500 домаћинстава, 2010. године.

структуре ауторитета у породици, одрасле и социјализоване у патријархалним условима ове младе жене доживљавају своју улогу у домаћинству као саставни део своје женске природе (Кораћ, 1991: 73). Поред тога што запажају вишеструку оптерећеност жена, оне то доживљавају као нешто нормално, и спремне су да готово у потпуности пренесу овај модел односа међу половима и на своју децу (Кораћ, 1991: 80). Показало се да је самоперцепција младих сеоских жена у тој мери везана за њихову улогу у домаћинству да је битно не мењају ни образовање, ни евентуална запосленост, као ни животна доб и статус (Кораћ, 1991: 74). Будући да су им сужене могућности доласка до друштвено угледнијег занимања, и услед недостатка активности изван куће, улога домаћице постаје значајан моменат њихове самоперцепције. На сличан начин, улога мајке постаје најзначајнији моменат њихове самореализације. Патријархални односи и традиционална култура високо вреднују улогу жене–мајке. Рађајући потомство жена унеколико мења свој положај у породици и заједници. То је практично једини могући канал њене социјалне промоције у друштву изразито патријархалног устројства и вредности (Кораћ, 1991: 75–76).

Услед измена у начину производње и развоја технологије питање бројности деце више није кључно питање радне снаге на породичном газдинству. Четворочлана породица младог родитељског пара постала је нека врста норме и у селу. Отуда млада жена на селу није више изложена притиску рађања великог броја деце. Међутим, ово не важи у оним младим породицама у којима су оба детета девојчице. Родитељи се тада одлучују и за треће или четврто дете, ради остварења жеље за „наследником“. Питање наследника/сина остаје и даље један од значајних захтева савремене сеоске породице и заједнице. Само у случајевима када је прво дете мушко младе сеоске жене успевају да одгоде рађање другог детета, односно да битније утичу на овај домен свог живота (Кораћ, 1991: 76–77).

Традиционално васпитање и притисак средине, њеног суда и процене, нарочито изражене у сеоској заједници, доприносе свакој врсти отпора на промене. Чак и у оним случајевима када и постоји изражено незадовољство начином живота и положајем, сложени сплет механизма социјалне контроле и осталих облика „системске инхибиције“ у условима сеоског живота онемогућава јасно

артикулисање личних потреба као и њихово адекватно задовољавање (Korać, 1991: 75, 139).

Новије истраживање (2011) родитељства у српском селу *Породични и друштвени положај мајке у селу*, ауторке Марине Новаков, потврђује неке од налаза претходног истраживања. Истраживање је спроведено 2007. године, у селима Војводине. Путем научног разговора и делом посматрања, ауторка је испитивала породични и друштвени положај мајке у селу, уопште родитељство у српском селу. Узорак је обухватио 300 жена које имају остварену улогу материнства.

Резултати показују да су се у селима задржала традиционална схватања као што су: инсистирање на остварењу родитељске улоге, брак као увод у родитељство и материнство као природна „дужност“ жене, традиционална подела рада по полу у домаћинству и строга дистинкција послова између мушке и женске сфере. Устаљена схватања везана за улогу жене у породици се тешко мењају, а саме жене прихватају то као природну чињеницу. Оне високо вреднују брак, децу, породицу и ретко своју улогу доживљавају као терет (Новаков, 2011: 184–185). Породица је за њих највеће задовољство, највећи лични успех, а рођење деце и испуњење материнске улоге најбитнији догађај у животу. Истраживање је показало да је рад изван породице егзистенцијална нужност, а не настојање жене да „продре“ у јавну сферу и има економску независност од мужа. О томе сведочи и податак да би половина запослених испитаница напустиле посао и посветиле се деци када би им материјална ситуација то дозвољавала (Новаков, 2011: 184). Осим тога, традиционална оријентација на трпљење и жртвовање због и за децу није изостала. Такође, сеоска средина и даље на другачији начин третира децу рођену у браку и ван брака. Више од четвртине испитаница види биолошку немогућност једног од супружника (неплодност) као довољан разлог за развод брака (Новаков, 2011: 182).

Док са једне стране, истраживање показује изразито задржавање традиционалних вредности, са друге стране, запажа се да је некада заједнички живот већег броја генерација у породици на селу замењен нуклеарном породицом. Усвојене су норме о малом броју деце у породици – двоје, по могућству различитог пола. Истраживање је показало интергенерацијски пад фертилитета, као и то да су

материјални услови најзначајнији за одлучивање о рађању, односно нерађању. Лоша материјална ситуација је разлог због кога ове жене нису родиле жељени број деце. Већу материјалну помоћ државе виде као један од начина за подстицање рађања (Новаков, 2011: 183–184).

Нада Половина у раду *Промене у мишљењу родитеља о броју деце у породици током периода транзиције* (2010) посебан значај у објашњењу промена брачног и репродуктивног понашања, придаје моделу Стјуарта и Хилија (Stewart & Nealy, 1989). Овај модел истиче повезаност и ефекте интеракције социоисторијског контекста и индивидуалног развоја у смислу ограничења и/или изазова с којима се одређена генерација суочава када настоји да реализује развојно важне задатке у специфичном историјском контексту (Stewart & Nealy, 1989: 30; нав. према Половина, 2010: 91). Н. Половина износи и пореди резултате два истраживања спроведених у нашој земљи, конкретно у Новом Саду. Реч је о истраживањима о веома сложеној теми одлучивања о будућем родитељству и броју деце у породици која су реализована у два временска пресека 1998. и 2009. године. То су уједно и две различите фазе транзицијских процеса у Србији. Врхунац социоекономске и политичке кризе и драматична историјска догађања одлике су времена првог истраживања, док време другог истраживања претпоставља завршну фазу транзицијских промена. У истраживањима је испитивано мишљење родитеља (који имају бар једно дете узраста до 7 година) о жељама, плановима и могућностима, односно ограничењима за повећање броја деце у породици. У оба истраживања примењен је исти упитник са 16 питања затвореног типа. Узорак у првом истраживању чинило је 80 родитеља (45 мајки и 35 очева), просечне старости 32 године, а у другом 24 родитеља (20 мајки и 4 оца), просечне старости нешто изнад 39 година.

Резултати су показали да група испитаника (2009), која је родитељство реализовала у фази окончања друштвене кризе, у односу на групу испитаника (1998) која је родитељство реализовала у периоду најтеже кризе, има већи број деце и мањи несклад жеља и планова везаних за потенцијално родитељство. Такође, у узорку из 2009. године већи број родитеља има стални посао и редовна примања, боље стамбене услове и дужи брачни стаж (Половина, 2010: 96–97). Испитаници из

2009. године, имају у просеку више деце (1.71), у односу на испитанике из 1998. године (1.65) (Половина, 2010: 98). Упоредјујући модел репродуктивног понашања у породици порекла и репродуктивно понашање у породици прокреације, ауторка запажа да испитаници из 1998. године потичу из породица са више деце (2.15), него испитаници из 2009. (1.96) (Половина, 2010: 98). Ипак, „пад“ просечне вредности броја деце већи је у узорку из 1998. године, него у узорку из 2009. године. Према мишљењу Половине, резултати ових истраживања „иду у прилог моделу Стјуарта и Хилија“ (Половина, 2010: 100).

Мина Петровић у истраживању *Свакодневни живот у граду и родитељство* (1994) полази од социолошког појма свакодневног живота који обезбеђује адекватне аналитичке нивое посредовања између индивидуе и њених потреба и глобалног друштва, и према мишљењу ауторке, представља добру основу за истраживање проблема родитељства. Као један од циљева ауторка наводи продубљена сазнања о непосредном утицају становања на време уласка у брак, време рађања деце и коначну величину породице, те могућност планирања ових елемената. У циљу прикупљања потребних података, примењена је анкета (затворена и отворена питања) која је спроведена на 100 испитаника, односно испитаница из Београда. Истраживањем је одређено да испитанице буду запослене жене које су у браку, које живе у потпуним породицама и које се налазе у периоду раног и почетног периода средњег материнства. Старост жена у узорку креће се у распону 27–48 година, а просечна старост је 36,8.

Истраживање је показало повезаност склапања брака и намере да се имају деца. Просечна старост испитаница приликом склапања брака била је 24,5 година, а просечна старост при рођењу првог детета 26,6 година (Petrović, 1994: 63). У одговору на питање о идеалном броју деце, гледано на нивоу просека, потврђује се познати однос вишег идеалног (2,43) од реализованог броја (1,88) деце. Насупрот другим истраживањима, показује се прилична уједначеност норми о идеалном и жељеном (2,45) броју деце (Petrović, 1994: 63).⁴⁶ Жене до 35 године живота имају исти идеални број деце, као и старије жене. Очекивано, родиле су у просеку мање

---

⁴⁶ Истраживања спроведена 1970. и 1976. године (Тодоровић, 1980), насупрот овом, показују да је идеални број деце већи од жељеног (Petrović, 1994: 75).

деце (1,71) него жене које имају преко 36 година (1,98). Међутим, запажа се да млађе испитанице желе мањи број деце (2,35) него старије жене (2,51) (Petrović, 1994: 62).

Као разлози већег жељеног од оствареног броја деце наводе се, у 75% случајева нека од одређених (негативних) егзистенцијалних околности: материјални, стамбени проблеми и несигурност друштва. У погледу услова за рађање већег броја деце, 16,7% изјавило је да ће безусловно родити и исто толики проценат жена категорично је изјавило да више неће рађати ни под каквим условима. Остале жене изјавиле су да би рађале у случају боље материјалне, стамбене или друштвене ситуације (Petrović, 1994: 80). У процени разлога због којих се родитељи све ређе одлучују за треће дете, највећи значај испитаници су опет придали разлозима материјалне природе. Међу њима највише се истичу неповољне стамбене прилике, а потом и жеља родитеља да деци пруже боље услове живота. Према исказима неких испитаника процена животних услова њихове деце најзначајнији је елемент о рађању одређеног броја деце (Petrović, 1994: 84–86).

И поред истицања значајности стамбених услова за рађање жељеног, односно већег броја деце, на директно питање да ли је стамбено питање утицало на одлагање тренутка када су се одлучиле да ступе у брак и роде прво дете, мали број испитаница одговорило је потврдно. Најчешће навођени разлог одлагања брака и родитељства био је проблем запошљавања (свог или мужевљевог) (Petrović, 1994: 97). Пракса показује да је заиста у време уласка у брак велики број испитаница био лишен одвојеног становања, а више од трећине њих имало је настањеност испод нормалног прага. У току прве две године брака 73,3% испитаница родило је дете, што је значајно погоршало стамбени положај испитаница, јер је мали број њих, за тако кратко време успео да изађе из заједнице и обезбеди адекватно становање (Petrović, 1994: 98–99). Међутим, и касније, код већег броја испитаница, рађање другог и трећег детета додатно је погоршало стамбене услове њиховог и живота њихових породица, што указује на скучене могућности решавања стамбеног питања и стварања бољих (стамбених) услова живота у нашем друштву.

Дакле, према исказима испитаница и њиховом понашању, услови становања нису имали већег утицаја на њихову одлуку о рађању и на време када су рађале. Анализа стамбеног положаја испитаница према броју деце, показује да су жене са двоје и троје деце имале неповољнији положај у погледу стамбеног статуса и квалитета становања у време рађања, него жене са једним дететом, односно да су жене са троје деце рађале у релативно лошијим условима него жене са двоје деце (Petrović, 1994: 105). Поређења услова становања, жена са једним, двоје и троје деце, показују да се повољности стамбеног питања не може дати готово никаква тежина у разлозима зашто су се жене одлучивале за одређени број деце, већ да је значајнији утицај психолошке сложености одлучивања о репродукцији у којој рационални елемент нема пресудну улогу, јер се судећи по стамбеним (не) условима деца уопште не би рађала (Petrović, 1994: 109). Због тога се, како наводи ауторка, репродуктивно понашање испитаница не може разумети без увида у њихов систем вредности спрам деце и родитељства. Високо вредновање детета и модела породице са два детета, допринело је готово безусловном рађању првог или другог детета, а код великог броја испитаница имало је највећег утицаја да се не одреде за друго односно треће дете (Petrović, 1994: 126).

Посматрано у целини, жеља за децом, одређена је психолошким мотивима док се инструментални мотиви јављају веома ретко. Честа позивања на инстинктивну базу жеље за децом указују на одсуство свесног и рационалног промишљања. Иако број деце у основи подлеже контроли према процењеним животним условима, чињеница општеприхваћеног модела од двоје деце указује на инерцију и прихватање ставова друштвене средине (Petrović, 1994: 78).

Јована Чикић, у свом истраживању *Биолошка репродукција породичних газдинства: из перспективе руралног родног режима* (2017), показује да биодемографски и социјално-културни фактори имају израженији утицај од социоекономских фактора на учешће сеоских жена у репродукцији. Анализа које је извршена на узорку од 1.096 породичних газдинства у Војводини, показује да социоекономски фактори немају јединствен утицај и да нису одлучујући на предикцију партиципације жена у биолошкој репродукцији.

Истраживање је показало да се у савременом српском селу брак и даље високо вреднује. На то указује његова универзалност и изостанак диверзификације брачности у правцу модернијих форми (ванбрачна заједница, развода). Свега 0,7% чланова породичних газдинстава наводи да је разведено, док само 0,2% њих кохабитира. Чак 70,6% свих чланова породичних газдинства старијих од 15 година је (било) у браку (Čikić, 2017: 111).

Међу појединачним факторима нупцијалитет се сматра изузетно важном компонентом руралног фертилитета. Свега три од 1.419 жена на породичним газдинствима родило је ван брачне заједнице, што указује да је у нашем селу и даље присутна неблагонаклона слика о ванбрачним заједницама и њиховим члановима, а посебно деци (Čikić, 2017: 112). Међутим, у истраживању је уочено и одлагање брака и рађања. Анализе показују да је међу удатима тек 1,5% жена у адолесцентном периоду (Čikić, 2017: 112). То значи да је традиционални образац раног ступања у брак међу сеоским девојкама модификован у смеру модерног обрасца одлагања нупцијалитета. Како се брак сматра пожељним (и јединим) оквиром биолошке репродукције, то значи да одлагање нупцијалитета води уједно одлагању рађања. Ово потврђују и резултати анализе. Постоји статистички значајна и веома изражена разлика у искуству брачности међу женама у оптималној фертилној доби, с обзиром на искуство рађања. Док је за жене које су рађале браčnost универзална (94,3%), међу женама које нису рађале, тек свака шеста је (била) у браку. Одлагање партиципације у биолошкој репродукцији потврђује податак да већина жена у оптималној фертилној доби није рађала (70,9%) (Čikić, 2017: 113).

Анализе су показале утицај нивоа образовања на фертилитет. Са порастом образовног нивоа смањује се удео оних које су рађале – док је у биолошкој репродукцији партиципирало чак 2/3 жена са завршеном основном школом, то је учинило тек 29% жена са вишим и високим образовањем (Čikić, 2017: 113).

Обележја анализираног биодемографског фактора представљају значајну препреку у биолошкој репродукцији газдинства. Наиме, показује се висока медијална старост жена (33 године) на газдинству. Индекс старења жена на

породичним газдинствима је веома висок (1,00). Фертилном контингенту анализираних породичних газдинстава припада свака друга жена (Čikić, 2017: 110).

На основу анализираних резултата, односно утицајности појединих фактора ауторка износи закључак да се партиципација жена у биолошкој репродукцији газдинства одвија под утицајем делимично модификованог руралног родног режима (Čikić, 2017: 102). Партиципацију жена у биолошкој репродукцији данас обликују како традиционални елементи (попут универзалности брачности, брака као оквира рађања), тако и модернизовани елементи (што подразумева чешће одлагање брачности и рађања) (Čikić, 2017: 118).

За анализу брачног и репродуктивног понашања од изузетног значаја су и нека од истраживања вредности рађених у нашој земљи. У оквиру *Европског истраживања вредности (European Value Study)*, које је спроведено 2008. године, поред тема као што су: политика, религија, слободно време и посао, пријатељи и познаници, обухваћена су и питања везана за брак, породицу, родитељство. Истраживање је спроведено у форми анкете, а узорак је обухватио 1512 испитаника.

Полазећи од идеално типског модела традиционално-модерно, општи налаз истраживања показује да у транзиционој Србији можемо говорити о присуству различитих вредности (како традиционалних, тако и егалитарних вредносних образаца). Главни стожери егалитарних вредности налазе се, пре свега, у сфери измењених родних улога, а најтрадиционалнији вредносни обрасци у сфери односа родитељ-дете (Gavrilović, 2013: 87–95; Gavrilović, Zaharijevski, 2012: 1096–1098, Ковачевић, 2013: 677–681). Ипак, на овом месту, изнећемо само податке који су од значаја за наше истраживање.

Резултати истраживања говоре о томе да испитаници у Србији највећу важност од свих понуђених животних феномена, придају управо породици. Према резултатима, за 85,3% испитаника породица је веома важна, а за 13,5% породица је важна (Gavrilović, 2013: 87). Објашњење за то може бити у томе да људи често придају велики значај и идеализују породицу као једину преосталу стабилну област у несигурном, транзиционом друштву. Таква нужна егзистенцијална везаност не би могла бити одређујућа карактеристика традиционалног породичног обрасца, већ,

стратегија преживљавања у условима транзиције (Gavrilović, 2013: 93). На традиционализам указује то што велики број испитаника (чак 79,5%) брак види као искључиви облик партнерског живота (Gavrilović, 2013: 93), и то што такође велики број (70,1%) испитаника сматра да су брак и дуга стабилна веза нужни за срећу (Ковачевић, 2013: 679). Осим тога, традиционализам је видљив и у томе што постоји изражено вредновање верности (78,2% сматра врло важним и 18,9% важним) и деце (70,5% и 25,6%) као услова за успешан брак (Gavrilović, 2013: 93; Gavrilović, Zaharijevski, 2012: 1097). Са друге стране, високо прихватање равноправног учешћа супружника у обављању кућних послова (85,9%) као услова за успешан брак (Ковачевић, 2013: 678), говори о помаку ка модерним вредностима. Да долази до промена традиционалних вредности указује и податак да се 70,1% испитаника слаже са тврдњом да су очеви у принципу једнако способни да брину о деци као и мајке. Поред тога, највећи број испитаника, 93,9% се слаже са тврдњом да би мушкарци требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене (Ковачевић, 2013: 681). Уочљиво је прихватање кохабитација, с обзиром да се велики број (62,9%) испитаника слаже са тврдњом да је у реду да двоје људи живи заједно и без ступања у брак (Ковачевић, 2013: 679). Такође, 66,3% испитаника сматра да је живот одвојен од родитеља важан за успешан брак (Ковачевић, 2013: 678), а само 22% испитаника не одобрава развод брака (Gavrilović, 2013: 93; Gavrilović, Zaharijevski, 2012: 1097). Чак и високо вредновање деце може другачије да се посматра, ако знамо да 95,4% испитаника сматра да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не, а само 8,3% се потпуно слаже и 25,5% слаже са ставом да је рађање обавеза према друштву (Gavrilović, 2013: 93). Паралелно функционисање различитих вредносних модела показује се и код ставова о родитељству. На традиционални модел указује високо прихватање става да детету требају оба родитеља да би имало срећно детињство (85,9%), и схватања да би жена (73,4%) и мушкарац (72,3%) требало да имају децу да би им живот био испуњен. С друге стране, податак да се чак 63,9% испитаника слаже са ставом да жена може имати дете и као самохрана мајка говори о супротном вредносном обрасцу (Gavrilović, 2013: 93; Gavrilović, Zaharijevski, 2012: 1097–1098).

Истраживања породица 2008. године, које је реализовао Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, дошла су до сличних резултата. Истраживање је спроведено на узорку од 1212 породица млађих и старијих супружника.

Резултати истраживања показују да већина испитаника прихвата идеју о кохабитацијама тј. партнерствима невенчаних парова (61%). Са друге стране, на традиционализам указује то што се већина испитаника не слаже са ставом да је брак као институција превазиђен. Са тим ставом сложило се само 6% испитаника (Milić, 2010: 245). Однос према разводу је амбивалентан, будући да су испитаници готово подједнако подељени између прихватања и неприхватања става *Када пар не може да реши брачне проблеме најбоље је да се разведе* (Milić, 2010: 246). Више од половине испитаника слаже се са ставом: *Жена је једино испуњена кад постане мајка*. Чак 65% жена се слаже са овом тврдњом (Milić, 2010: 243). Живот у заједници (са мајком и оцем), као неопходан услов срећног одрастања детета, заступа 76% испитаника што указује на јак традиционализам (Milić, 2010: 246). Насупрот томе, модернистичка оријентација превладала је код ставова о улози оца у породици. У целини гледано, већина испитаника оба пола има позитиван однос према ставу: *Отац може исто тако добро да васпитава дете као и мајка*. Ипак, присутна је и амбиваленција код става: *Бригом о деци првенствено треба да се бави мајка, па тек онда отац*, пошто се у том случају испитаници у целини деле: половина се слаже са овим ставом или је неодлучна, а половина се не слаже (мада је највећи део груписан у интензитету умереног одбацивања) (Milić, 2010: 243).

Имајући у виду укупне економске, социјалне и политичке прилике које су последњих деценија обележиле друштво Србије, Марија Радоман у раду *Ставови и вредносне оријентације средњошколаца у Србији* (2012), поред осталог, испитује скуп ставова према браку и породици. Концепт „вредносне оријентације“ је редукован на опозитне вредности либерализам – конзерватизам. Полази од хипотезе да је општа слика српског друштва обликована претежно у знаку традиционализма, са обележјем патријархата, али да се од средњошколаца очекује прихватање либералнијих ставова. У истраживању је примењен метод анкете, односно упитник. Као инструмент истраживања коришћена је Ликертова скала.

Узорак истраживања чини укупно 630 средњошколаца из различитих градова Србије (Београд, Нови Сад, Зрењанин, Крушевац, Ниш и Нови Пазар).

Истраживање указује на подељеност у ставовима средњошколаца између традиционализма и либерализма. Традиционализам средњошколаца видљив је у томе што се већина сложила са ставовима: *Породица и брак су светиње* (77%) и *Заснивање породице је нешто чему сви треба да тежимо* (78%). Са ставом да жене треба више да рађају да бисмо опстали као нација сложило се 43% испитаника, док се није сложило 28% (Радоман, 2012: 256). На промене у правцу либералности, односно егалитарности родних улога, указује то да се са ставом: *Бригом о деци треба првенствено да се бави мајка, па тек онда отац*, није сложило 48% испитаника, док се са тим ставом сложило 28% њих. Такође, у још већој мери на равноправност полова и поделу одговорности везаних за децу, указује нам и резултат да се 80,5% средњошколаца сложило са ставом да је у родитељству битно да и мушкарац буде укључен – како би жена могла да се посвети другим стварима. Против овог става, било је свега 9% испитаника. Да је жена једино испуњена кад постане мајка, став је који је у овом истраживању подржало 30% испитаника (Радоман, 2012: 257). Посматрано према полу, традиционализам је код свих испитиваних ставова израженији код младића (Радоман, 2012).

У раду *Ставови студената релевантни за будуће репродуктивно понашање* (2003) Анкица Кубуровић износи резултате истраживања који указују на могуће репродуктивно понашање студената – популације која треба да започне реализацију прокреативне функције. Истраживање је спроведено 1998. године, у четири универзитетска центра: Београду, Новом Саду, Крагујевцу и Нишу, на укупно 494 студената.

У истраживању се родитељство прихвата као најбитнија животна опција у контексту других индивидуалних аспирација, мада ни значај партнерства битније не заостаје (Kuburović, 2003: 56). Више од 90% студената (оба пола) показало је изражену спремност и жељу за родитељством (Kuburović, 2003: 43). Што се тиче мотивационе основе родитељства, родитељство се у већој мери доживљава као индивидуална потреба (смисао живота, љубав према деци) него као улога која има

ширу друштвену важност (дуг према нацији) (Kuburović, 2003: 44). Преовлађује жртвени модел родитељства, али је „жртвовање“ више особина материнства. Активности које су углавном везане за најраније детињство и подразумевају сталну ангажованост и бригу родитеља више се везују за материнство (Kuburović, 2003: 55–56).

Међу анкетираним студентима значајно је изражена оријентација ка склапању брака. Преовлађујући је став: *Сваки нормалан човек треба да живи у браку. У погледу става Брак је бољи од ванбрачне заједнице јер гарантује сигурност* уочава се смањивање сагласности. Близу $\frac{1}{2}$ анкетираних студената не би се одлучило за реализацију родитељства у ванбрачној заједници, док сваки трећи испитаник има позитиван став. Прилично је изражена неодређеност у погледу одлучивања о рађању деце у оваквим заједницама (код $\frac{1}{5}$) (Kuburović, 2003: 52). Негативан став најчешће се објашњава са становишта положаја деце (сваки пети студент). Следећи готово уједначени негативни разлози су сигурност у таквим заједницама, као и постојање колективне свести о осуди таквог понашања (оба близу 10%). Објашњење позитивног става углавном се своди на интерпретацију става да „брак није услов за рађање деце“ ($\frac{1}{4}$). Не може се говорити о значајнијем прихватању става да брак и без деце има смисла, као и о спремности девојака на самосталну реализацију материнства (Kuburović, 2003: 52–53).

Студенти у просеку желе да имају готово троје деце (2,95) док су очекивања нешто нижа, али су на нивоу који би обезбеђивао просту репродукцију (2,35). Вредности оптималних (идеалних) норми су на прилично уједначеном нивоу са очекивањима (2,45) (Kuburović, 2003: 48). Студенти сматрају да ће на њихову одлуку о броју деце највећи утицај имати квалитет брачне заједнице, потом адекватно решење стамбеног питања и социјално-економски статус. Такође, степен ангажовања партнера у реализацији родитељства истиче се као важан чинилац на одлуку о броју деце, док најмању вредност има рађање у функцији учвршћивања брачне заједнице (Kuburović, 2003: 49–50).

У анализи временске димензије одлучивања о рађању, истраживање је показало да више од $\frac{1}{3}$ испитаника нема одређен став о временском аспекту одлуке да постане родитељ. Они који су одговорили на родитељство се не би

одлучили пре напуњених двадесет седам година (просечна старост 27,5). У просеку младићи са 28,7 и девојке са 26,7. Одлагање почетка реализације родитељства студенти су најчешће објашњавали потребом постојања одређених егзистенцијалних услова (завршетак образовног процеса, запослење – код више од 1/3). Као посебан услов издваја се значај психичког сазревања и спремности за родитељство (Kuburović, 2003: 51).

У погледу перцепције чинилаца који утичу на опредељивање људи да имају мањи број деце од жељеног, као најбитније структурне препреке студенти су навели незапосленост и пад животног стандарда, којима је указана уједначена важност. Одмах потом следи значај решавања стамбеног проблема. Осим тога, не треба занемарити ни важност става „мањи број деце – бољи услови“, који представља промену у преовлађујућем вредносно-нормативном систему. Перцепција важности мера у складу је са значајем структурних препрека одлучивања (Kuburović, 2003: 57–58).

Да се репродуктивна функција високо вреднује међу младима показује истраживање које 2004. године спроводе Артур Бјелица и Нила Капор Стануловић, на узорку од близу хиљаду новосадских студената. У овом истраживању, чак 65,4% испитаника (70,8% мушких и 62,5% женских) сматра да жена мора да има децу да би била испуњена, док се 34,6% (29,2% мушких и 37,5% женских) са тим не слаже (Бјелица, Капор Стануловић, 2004: 136). Ово истраживање показало је да остварење улоге родитеља има велики значај за младе, посебно за жене, чак иако се дете роди ван традиционалних оквира брачне заједнице. Наиме, међу испитаним студентима 68,9% (52,6% мушких и 77,5% женских) прихвата да жена, уколико жели децу, може да то оствари и без стабилне партнерске везе, односно да буде самохрани родитељ, док 31,1% (47,4% мушких и 22,5% женских) не прихвата ту идеју (Бјелица, Капор Стануловић, 2004: 137). По овом питању, као што видимо, регистроване су значајне међуполне разлике.

Душан Мојић, у својој студији *Између села и града. Млади у Србији у првој деценији трећег миленијума* (2012), посебно се бавио разликама, како у друштвеном положају, тако и у вредносним оријентацијама између сеоске и градске омладине. За емпиријску основу узима два анкетна истраживања,

спроведена у Србији током прве деценије трећег миленијума (2003. и 2007. године).⁴⁷ Аутор је показао да је друштвени положај градске омладине знатно повољнији од положаја сеоске омладине, као и то да је традиционализам заступљенији код младих на селу. У истраживању Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2007. године, млади људи питани су за планове у вези њихове будућности. Као понуђени одговори стајали су: каријера, школовање, становање (налажење, проширење, уређивање стана) и планирање породице (венчање, рођење детета, одвајање). Уочене су статистички значајне разлике између градске и сеоске омладине. Планове за каријеру има 70,6% младих из града наспрам 55,9% младих из села, док је код школовања разлика још већа – 74,1% наспрам 46%. Са друге стране, породице чешће планирају млади из села – 48,1%, у односу на младе из града – 39,9% (Мојић, 2012: 86). Аутор сматра да је логично објашњење за то у културним чиниоцима (вредностима), конкретније у већој везаности за породицу у сеоским срединама. Д. Мојић је такође указао на статистички значајне разлике у перцепцији дистрибуције породичног ауторитета и родним улогама у приватној и јавној сфери код сеоске и градске омладине. Традиционалистичка оријентација (манифестована превасходно у патријархалности и ауторитарности) израженија је код сеоске него код градске омладине. У анализи је коришћена Ликертова скала за мерење ставова, односно мерен је степен слагања или неслагања са четири става. Са првим ставом: *Ако је у браку само један супружник запослен, природније је да то буде мушкарац* не слаже се 34,6% младих из града наспрам 28% младих из села. На супрутном полу, са датом тврдњом слаже се 50,7% младих из града и 59,5% младих из села (Мојић, 2012: 117–118). Са ставом: *Већина послова у домаћинству по својој природи више одговара женама* не слаже се 40,6% градске и 28,5% сеоске омладине. Супротно, патријархалну оријентацију исказује 45,7% младих из града и чак 58,4% младих са села. Трећу тврдњу: *Добро је да су жене и мушкарци равноправни у браку, али је по*

---

⁴⁷ Ради се о истраживањима Института за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Београду на репрезентативном узорку становништва Србије. Прво истраживање је спроведено у оквиру макро пројекта „Трансформацијске стратегије друштвених група у Србији“, а друго у оквиру пројекта „Друштвени актери и друштвене промене у Србији 1990–2010“. Аутор из оквира ових ширих истраживања, узима, односно анализира и упоређује два подузорка младих (од 18 до 29 година), односно радне стратегије и вредносне оријентације градске и сеоске омладине.

правилу боље да мушкарац има последњу реч, не прихвата 60% градске и 48,9% сеоске омладине. На другој страни, наведени став прихвата 26,6% младих из града и 37,2% младих из села (Мојић, 2012: 118). Неслагање са четвртом тврдњом која гласи: *Мушкарцима су блискије јавне, а женама приватне активности* исказало је нешто више од половине (51,1%) градске омладине наспрам 38,2% сеоске омладине, док је слагање потврдило 21,5% младих из града и 36% младих из села (Мојић, 2012: 119).

Смиљка Томановић, кроз своје самосталне радове – *Транзиције у породичном домену; Транзиција (прелазак) у одраслост: темпо, обележја и промене* (2012), али и радове са другим истраживачима – *Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења* (Томановић, Игњатовић, 2004) у: *Млади загубљени у транзицији* (ур. С. Михаиловић) и *Млади у Србији: стања, опажања, веровања и надања* (Томановић, Станојевић, 2015), бавила се проучавањем младих људи, посебно њиховим односом према кључним животним догађајима, као што су, између осталог, склапање брака и остварење улоге родитељства. У истраживањима спроведених 2003 (Томановић, Игњатовић, 2004)⁴⁸ и 2011 (Томановић, 2012)⁴⁹, аутори су, имајући притом у виду веома често одлагање кључних догађаја (посебно финансијску самосталност и заснивање породице), у категорију младих уврстили особе старости до 35 година, тачније у истраживању 2003. од 16 до 35, и у истраживању 2011. од 19 до 35. Због упоредивости података са сличним истраживањима у региону, 2015. године, истраживачи су за узорак младих узели особе узраста од 15 до 29 година (Томановић, Станојевић, 2015)⁵⁰.

Поређењем података истраживања, запажа се пораст удела лица која нису у браку, односно смањење оних који су у браку. Ово је посебно видљиво код

---

⁴⁸ Ово истраживање део је једног макро истраживања под називом *Статус и улога омладине на преласку векова. Потонути или пливати у таласима транзиције*, које је спровео истраживачки тим сарадника Центра за проучавање алтернатива. Истраживање је реализовано на узорку од 3180 младих, а подаци су прикупљени путем непосредног личног интервјуа уз помоћ упитника.

⁴⁹ Истраживање је део првог, квантитативног дела пројекта *Изазови нових друштвених интеграција: концепти и актери* Института за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Београду. Путем анкете/упитника прикупљени су подаци на узорку од 1627 испитаника у 62 општине на територији Србије (без Косова). Циљну популацију у узорку чинили су млади узраста од 19 до 35 година.

⁵⁰ Истраживање је део међународног пројекта под покровитељством *Friedrich Ebert Stiftung i Shell*. Истраживање је садржало комбинацију квалитативне и квантитативне методологије (дубински интервју и анкета/упитник). Величина узорка била је 1186 младих из свих крајева Србије.

„старије” групације младих (од 31 до 35 година), у оквиру које је 2003. године било 20% неожењених/неудатих и 67% оних који су у браку, док је 2011. године проценат неожењених/неудатих повећан на 31,9%, а проценат оних који су у браку смањен на 52% (Томановић, Игњатовић, 2004: 46; Томановић, 2012: 134–135, 137).

Истраживање 2015. године показало је да три четвртине (74,1%) испитиваних младих живи са родитељима. Знатно мањи број младих живи са партнером (11,6%) (Томановић, Станојевић, 2015: 42). Ожењених/удатих у истраживању је свега 8,7%. Заједнички живот, без брака практикује 3,3% испитаника (Томановић, Станојевић, 2015: 50). Истраживање показује да млади све чешће одлажу брак, што се потврђује и кроз њихову процену у којим годинама је најбоље ступити у брачну заједницу. Испитаници сматрају да су оптималне године уласка у брак за жене 26,5 и 28,9 за мушкарце. Постоји статистички значајна разлика према типу насеља ($p < 0,001$). Млади из града наводе више године у процени када жена треба да се уда (26,93), у односу на године које за то наводе млади из села (25,87). Такође, тако је и у процени када мушкарац треба да се ожени, пошто је то нешто касније за испитанике из града (29,34), него за испитанике из села (28,16) (Томановић, Станојевић, 2015: 48).

Кохабитација је прихваћена код већине испитаника у истраживањима. Позитиван став према заједничком животу са ванбрачним партнером има око 78% испитаника, односно негативан око једне петине (22%), у истраживањима (2003. и 2011.) (Томановић, Игњатовић, 2004: 54; Томановић, 2012: 129). У новијем истраживању (2015) као предности кохабитације млади су најчешће наводили: лакше окончање везе (17,3%), независност партнера (14,6%) и више простора да се партнери посвете каријерама (10,1%). Ипак, највећи број испитаника 29,8% изјаснило се да нема предности, нема разлике (Томановић, Станојевић, 2015: 46). Приликом навођења предности брака, испитаници су се у највећем проценту одлучили за опцију: *Брак обезбеђује већу одговорност између партнера* (28%), као и за опцију: *Брак обезбеђује већу одговорност према деци* (24,7%), док преко петине (22,2%) сматра да нема предности, нема разлике (Томановић, Станојевић, 2015: 46).

Истраживања показују да је прихватање кохабитација више нормативно, јер је практикује мали број испитаника, 2003. године – 2,5%, 2011. године тај проценат износио је 5,7 и 2015. године, 3,3%. (Tomanović, Ignjatović, 2004: 54; Tomanović, 2012: 131; Tomanović, Stanojević, 2015: 50). Такође истраживања су показала да се ванбрачна заједница не схвата као вид партнерског живота *per se* или облик породице, већ као једна фаза која претходи браку. У том смислу она би имала предности као припрема за брак – прилагођавање партнера. Брак као институција, међутим, нуди осећај сигурности у односима партнера и посебно у односу на децу. Брак се углавном везује за децу, односно за остварење родитељства и обрнуто. Да се ради више о нормативном прихватању кохабитације, указују одговори на питање како млади људи виде себе у будућности: 83,4% види себе у браку/породици, 10,5% са партнером ван брака и 3,7% наводи да себе у будућности види као саму/самог без партнера и без деце (Tomanović, Stanojević, 2015: 119).

У истраживању 2015. године, разматрани су фактори који су значајни за избор брачног партнера. Редослед важности испитиваних фактора је следећи: личност (90,3%), заједничка интересовања (85,2%), изглед (69%), ниво образовања (63,7%), одобравање од стране породице (46,2%), верску припадност (38,8%), национално порекло (31,7%), материјални статус/положај (30,7%), место порекла (18%) и девичанство (13,7%) (Tomanović, Stanojević, 2015: 49). У компаративној перспективи гледано, редослед значајности фактора сличан је код младих из различитих земаља, са изразитим специфичностима у потенцирању значајности појединих фактора. Млади у Србији су најсличнији њиховим вршњацима у Бугарској, Хрватској и Румунији (Hurrelmann, Weichert, 2015; нав. према (Tomanović, Stanojević, 2015: 49). Девичанство које изражава традиционалне односе и традиционално поимање брака, данас је најмање релевантан фактор и ту млади из Србије изражавају савременије ставове од младих из већине истраживаних земаља, са изузетком Словеније и Хрватске. Значајније потенцирање појединих фактора повезано је са типом насеља. Девичанство као фактор који је највише везан за традиционализам значајније је потенциран код младих из села, док је онај који указује на највиши степен индивидуализације – личност партнера, значајније цењен код младих из града (Tomanović, Stanojević, 2015: 49–50).

Истраживања показују да се родитељство високо вреднује међу младима. У погледу значаја родитељства за испитанике, показује се да је 2003. године, 61,5%, а 2011. године, 56,1% сматрало да је родитељство једна од важних ствари у животу, док је оних који су сматрали да је родитељство најважније, 2003. било 20%, а 2011. године 30,9% (Томановић, Игњатовић, 2004: 54; Томановић, 2012: 130). Значај родитељства потврђује се и у томе што се оно показује као битан чинилац задовољства и испуњености појединаца на личном плану. Према резултатима истраживања 2003. године, значајне су разлике у крајњим екстремним одговорима на питања о задовољству и испуњености на личном плану гледано према родитељском статусу испитаника. Значајно већи проценат испитаника који су родитељи потпуно је задовољно и испуњено, наспрам оних који нису родитељи. Са друге стране, за опцију „уопште нисам задовољан“ определило се знатно мање младих који имају децу у односу на оне који немају децу (Томановић, Игњатовић, 2004: 56).

Док истраживања показују високо вредновање и значај родитељства, пракса говори о малом броју младих који су се остварили као родитељи. У истраживањима 2003. и 2011. године (у којима је присутна и категорија од 31 до 35 година), свега око једне петине (2003), до једне четвртине, тачније 27,6% (2011) испитаника има децу, а у истраживању 2015. године, младих родитеља (од 15 до 29 година) свега је 9% (Томановић, Игњатовић, 2004: 54; Томановић, 2012: 137; Томановић, Станојевић, 2015: 51). Истраживање 2015. године, показује да је младих родитеља више на селу, него у граду. Жељени број деце концентрише се око двоје (55,2%) и троје (30,6%), па је тако средња вредност 2,4 (Томановић, Станојевић, 2015: 49). У сва три истраживања највише младих који су родитељи имају једно, потом два, па три и више детета. Уочљиве су разлике између оствареног и жељеног броја деце.

У истраживању 2015. године, у којем је веома мали број родитеља, већина младих (73,9%) планира да добије дете и то највише (62,5%) у периоду од 27 до 30. године (Томановић, Станојевић, 2015: 49). У истраживањима 2003. и 2011. године, за млађе испитанике, тридесета година показује се као оптимална за рађање/добијање првог детета, док старији испитаници (31–35), који нису родитељи, планирају да добију дете 34–38 године (најчешће наводе 35. и 36. годину) (Томановић, Игњатовић,

2004: 54; Tomanović, 2012: 130). Забрињавајући је податак да у најстаријој узрасној групи (31–35), у истраживању 2003. године има 30% младих без деце, док тај проценат 2011. године, достиже чак 43,2% (Tomanović, Ignjatović, 2004: 54; Tomanović, 2012: 137). Подаци да 2011. године – 19,1% младих, и 2015. године – 17,2% младих, не планира децу, показују се као алармантни (Tomanović, 2012: 130; Tomanović, Stanojević, 2015: 49).

Као препреке, односно, као неопходне услове за заједнички живот и родитељство испитаници су највише истицали структуралне услове. У истраживању 2011. године, као неопходне услове за почетак заједничког живота са партнером, испитаници су наводили: посао (33,4%), приходе (30,6%) и стан (14,6%) (Tomanović, 2012: 129). Исти су и највише рангирани услови за родитељство, само нешто другачијим редоследом: на првом месту се истиче поседовање властитог стана (73,9%), потом стални посао (72,4%) и високи месечни приходи (58,2%) (Tomanović, 2012: 131). Међутим, истраживање је показало да млади родитељи имају изразито неповољне материјалне и стамбене услове. Две трећине њих има веома мале или недовољне приходе по члану породице. Тек половина има сталан посао, док је више од петине (21,8%) незапослено, а више од шестине (16,5%) у несигурном радном статусу. Подаци о стамбеном статусу показују да једна четвртина (24,8%) младих родитеља живи у породици порекла, а да 12,7% има привремени стамбени статус, било да изнајмљује стан или да живи код рођака. Чак 37,7% младих родитеља стамбени простор стекли су преко ресурса родитељске породице, а тек петина (19,6%) властитим средствима (Tomanović, 2012: 138–140). Сходно томе, у закључку студије *Млади наша садашњост* аутори истичу „Структурални контекст није одлучујући фактор за заснивање породице, јер млади са лошијим друштвено-економским положајем раније почињу заједнички живот и постају родитељи тиме подржавајући традиционални облик породичне транзиције који не претпоставља финансијску и стамбену аутономију“ (Tomanović, Stanojević, 2012a: 278).

2. Резултати истраживања у Европи и свету

Фондација *Friedrich Ebert Stiftung* (FES) спровела је неколико истраживања младих у транзиционим, пост-социјалистичким земљама. Земље у којима је спроведено истраживање (Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Хрватска, Косово, Македонија, Румунија, Словенија, Србија) често означавају једним појмом, као земље “југоисточне Европе”, иако се оне међусобно разликују у многим аспектима. У свим наведеним земљама, основа за истраживање био је упитник развијен 2006. године, према моделу Шелових (Shell) истраживања младих (*Shell Youth Survey*) започетих у Немачкој 1953. године. Одређене измене упитника урађене су на основу контекста земље у којој се спроводи истраживање како би се осигурала релевантност унутар појединих националних питања, али је методологија остала иста, што омогућава даљу компаративну анализу резултата на регионалном нивоу. Реч је о свеобухватним студијама младих које су укључиле испитивање ставова према: демократији, политици, управљању, Европској Унији, образовању, запошљавању, религији, браку, породици и начину живота. Поред испитивања ставова, истраживања су обухватила и истраживање праксе, односно, учешћа младих у овим областима. Испитаници су одговарали на питања из упитника током интервјуа “лице у лице”, у трајању од 40 до 50 минута. Репрезентативни узорци били су величине од око 1000 испитаника. Поред тога, већина земаља укључила је и квалитативно истраживање. Оне су спровеле пет до десет проширених биографских интервјуа од 30 до 40 минута и/или две или три фокус групе дизајниране тако да би се добиле детаљне информације о испитиваним темама. Само Словенија и Босна и Херцеговина нису спровеле квалитативно истраживање. Неки од резултата истраживања у Србији (Томановић, Stanojević, 2015) већ су наведени у претходном делу. Код нас је истраживање обављено 2015. године, док је у другим (постсоцијалистичким) земљама, оно спроведено раније.

Просечна величина породице у којима млади живе, указује на извесне разлике између земаља. Број чланова породице значајно је већи у Албанији (4,26), Македонији (4,53), и посебно на Косову (5,65). Очигледно да етничка припадност има велики утицај на величину породице. Просечан број чланова породице у

осталим земљама креће се у распону од 3,44 колики је у Словенији до 3,82 колико износи у Босни и Херцеговини (Flere, 2015: 75). Налаз, са једне стране, указује на пропаст проширене породице која је дуго постојала нарочито у руралним подручјима, док с друге стране, у неким земљама указује на заостајање у демографској транзицији која је карактеристична за развијене земље Запада и Европе. Словенија се у процесу транзиције породичних облика, највише приближила развијеним земљама, а одмах потом следи Хрватска. Србија (3,75) се налази негде на средини (Томановић, Stanojević, 2015: 43).

Испитаници у свим земљама живе у великој мери са родитељима.⁵¹ Живот у заједници, скоро је универзалан на Косову (93%) и Македонији (91%). Резултати показују да је у Бугарској најмањи проценат младих који живе са родитељима (69%). Процент младих који живе у заједници у осталим земљама креће се у распону од 74,1% у Србији до 85% у Албанији (Flere, 2015: 73; Томановић, Stanojević, 2015: 42). У свим земљама, више је заступљен међу испитаницима мушког пола и смањује се са годинама, иако разлике у старости нису увек значајне. Разлика према полу обично се приписује ранијем сазревању жена. Албанија у том погледу показује оштру разлику, однос између мушкараца и жена које живе у домаћинству са родитељима износи 90:80, вероватно услед прераног ступања у брак (Flere, 2015: 74).

Подаци указују на то да су млади из Словеније највише склони индивидуализацији живота и одвајању од родитеља. Више од половине њих (61%) одговорило је да би се одвојило од родитеља када би им финансијска ситуација то дозвољавала. Највећи традиционализам по питању живота у заједници, показују млади са Косова, из Албаније, Босне и Херцеговине (Flere, 2015: 77). Мада није могуће направити поуздану компарацију Србије са осталим земљама, пошто се подаци којима располажемо за Србију односе на младе од 15 до 29 година, а за остале земље на младе старије од 18 година, ипак, резултати истраживања показују

---

⁵¹ Такође и резултати Светског европског истраживања вредности (*World Value Survey, 1999–2004*) потврђују да је заједнички живот са родитељима изузетно честа појава међу младима у Албанији (83,7%), Италији (80,8%), Шпанији (71,2%), Грчкој (68,7%) и Бугарској (64,5%). Другим речима, то је прилично јужно-медитерански феномен. У северним земљама (Данска и Шведска), и у Великој Британији тај проценат је мањи од 24%, док је у осталим централним западноевропским земљама (Белгија, Немачка) и Португалу, тај проценат на средњем нивоу (44–49%).

да би се у Србији трећина испитаника осамосталило када би имали финансијских могућности, док више од половине (58,5%) младих живот у заједници види као најбоље могуће решење. Ово може бити последица још увек јаког деловања традиционализма у нашем друштву, али је такође, у значајној мери, реч о стратегији преживљавања, с обзиром на то да трећина испитаника износи да би живели самостално (одвојено) услед боље финансијске ситуације. Родитељска сагласност није главна препрека да се живи самостално, напротив, проценти који указују на ову препреку веома су мали (2,6%) (Томановић, Станојевић, 2015: 119). Дакле, главна препрека за победу индивидуализације, барем у перцепцији испитаника јесу финансијска ограничења.

У погледу перцепције властитог живота у будућности, највећи број испитаника у свим земљама определило се за живот у браку, у породици. У културама Босне и Херцеговине (88%), Македоније (91%), Косова (86%), Србије (83%) и Албаније (81%), брак је и даље универзално прихваћен. У овим земљама брак и породица су друштвени стандарди од којих одступа мали број испитаника. Такође, и млади из других земаља у највећем проценту виде себе у браку: у Хрватској (77%), у Румунији (67%), Словенији (62%) и Бугарској (60%). За опцију “сам, без партнера” определило се од 1% у Македонији, до 7% испитаника у Хрватској (Flere, 2015: 78). Србија се налази на средини, са 3,7% младих који се одлучују за овакав живот (Томановић, Станојевић, 2015: 119). У погледу перцепције будућег живота у ванбрачној заједници, већина земаља креће се у распону од 1% (у Македонији) до 10% (у Албанији и Србији). Другачија опредељења имају само млади из Словеније и Бугарске, где се за ову опцију опредељује око четвртине испитаника (24% у Словенији, и 22% у Бугарској), што одговара реалној заступљености ових заједница у тим земљама (Hurrelmann & Weichert, 2015; нав. према Томановић, Станојевић, 2015: 47).

Перцепције испитаника о пожељним годинама за улазак у брак указују на савремени тренд одлагања брака за касније године у свим истраживаним земљама. Словенија је највише одмакла у заступању овог тренда типичног за савремену Европу. Наиме, просечне (погодне) године за улазак у брак, према испитаницима су 30,4 за мушкарце, и 28,8 за жене. Не заостаје ни Хрватска, где ове године износе

29,4 за мушкарце, и 26,9 за жене (Flere, 2015: 78). У компаративној анализи према перцепцији најбољих година за склапање брака (26,5 за жене и 28,9 за мушкарце) млади из Србије смештају се одмах након Словеније и Хрватске (Томановић, Stanojević, 2015: 48). Са друге стране, перцепција о ранијем склапању брака присутна је посебно код младих са Косова и Метохије (26,2 за мушкарце и 23,6 за жене), али и у осталим испитиваним земљама постосоцијалистичке трансформације (за мушкарце 27–28 година, за жене 24–25 година) (Flere, 2015: 78).

Упоредивањем података који се односе на факторе које испитаници сматрају важним приликом избора брачног партнера испитаника, запажамо да је Словенија најдаље одмакла на путу ка индивидуализацији партнерства. Компарацијом са другим земљама, у Словенији је најмањи проценат младих, који се опредељује за традиционалне факторе као битне за избор партнера, нпр. одобравање родитеља (23%), невиност (3%), националност (3%), вера (14%) итд. Са друге стране, велики проценат младих високо оцењују/вреднују личност (91%) и физичку привлачност (73%), као фактор који треба узети у обзир приликом избора супружника. Ови фактори показатељи су индивидуализације, они омогућавају тзв. „чисте односе“. Истина, и у другим земљама доста се високо вреднују ови фактори, али је разлика у томе што су у Словенији, сви остали критеријуми за избор партнера упадљиво мање важни у односу на ова два фактора. Хрватска је најближа Словенији. У њој су личност и физички изглед високо вредновани као фактори (87%, односно 73%). Невиност није значајније вреднована у Хрватској (свега 10% испитаника је оцењују као значајну), док религијска припадност спада у значајније вредноване факторе (43%) (Flere, 2015: 79).

На другом полу, стоји Косово, као типичан контраст Словенији. Иако фактор личност и овде достиже високу оцену (89%), очигледно је да ће у пракси овај фактор изгубити на значају, пошто велики број младих уважава традиционалне факторе – одобравање родитеља (87%), невиност (75%), веру (85%) итд. Одобрење родитеља високо вреднују млади у Албанији (84%), али верска припадност, као и невиност партнера нису посебно значајни фактори (17%, односно 21%). Традиционалним се показују млади у Босни и Херцеговини, који такође у великом проценту (69%), оцењују фактор “одобравање родитеља” као значајан приликом

избора партнера, и готово једнако вреднују и верску припадност (68%). Поред тога, трећина испитаника (32%) у овој земљи сматра девичанство важним приликом избора брачног друга⁵² (Flere, 2015: 79–81). Поред омладине са Косова, и младих из Босне и Херцеговине, може се рећи да је и омладина из Македоније и Албаније, ближа традиционалним погледима, док се Словенија и Хрватска приближавају развијенијим земљама Европе. У већини случајева, Бугарска и Румунија су између ове две групе земаља. То се, на основу података којима располажемо, може рећи и за Србију. У погледу невиности/девичанства као фактора за избор партнера, млади из Србије изражавају савременије ставове од младих из већине земаља, и по том питању, налазе се одмах након Словеније и Хрватске. Такође, високо вредновани су личност (90,3%) и физички изглед (69%). Са друге стране, одобрење од родитеља (46,2%), верска припадност (38,8%) и национално порекло (31,7%) показали су се као мање значајни фактори⁵³ (Томановић, Stanojević, 2015: 49).

„Судећи по компаративној анализи, Словенија је једина средина у којој процес индивидуализације узима маха. Међутим, ни овде он није остварен у потпуности. Наиме, поред тога што одобравање породица у словеначком узорку достиже мање од једне четвртине (позитивних) одговора, у Словенији се још увек не ради о индивидуализацији идеалног типа, јер су његови традиционализма и даље присутни“ (Flere, 2015: 80).

Петар Голубовић и Сузана Марковић Крстић, у својој студији *Демографске структуре неких балканских земаља* (2008), на основу резултата емпиријског истраживања⁵⁴, извршили су анализу брачног и репродуктивног понашања становништва Србије, Македоније и Бугарске. Истраживање је обухватило укупно 1786 испитаника старијих од 18 година.

Резултати истраживања показују да су испитаници Србије, Македоније и Бугарске, највећим делом у браку (63,9%). Неожењених/неудатих је 23,1%, разведених 3,4%, удоваца/удовица 8,6%, док је ванбрачна заједница присутна код 1,1%. На основу ових података, може се закључити да је на истраживаном простору

---

⁵² Разматрани узорци у овој анализи укључују младе старости од 18 до 25 година.

⁵³ Подаци за Србију односе се на узорак младих од 15 до 29 година.

⁵⁴ Истраживање носи назив *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану*. Спроведено је 2003. године, у оквиру реализације пројекта *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*.

Балкана, брак (као формално-правно склопљена заједница) још увек доминантан облик заједничког живота особа супротног пола. У истраживаним популацијама, односно на нивоу националности присутне су одређене разлике. Ожењени/удате највише су заступљени у Србији (68,0%), неожењени/неудате у Македонији (30,1%), док су разведени (5,4%), удовци/удовице (12,2%) и ванбрачне заједнице (1,8%) најчешће заступљени у Бугарској. Ожењених/удатих је највише међу Ромима, док је код Влаха ванбрачна заједница заступљена у највећем броју. Ванбрачних заједница нема међу испитаним Ромима и Македонцима (Golubović, Marković Krstić, 2008: 65 –66).

Бракови се на истраживаном подручју Србије, Македоније и Бугарске највише склапају у старосној групи 19–25 година, мада постоје значајне разлике: код Рома је најзаступљеније склапање брака у старосном узрасту 16–18 година, а у односу на припаднике друге националности и склапање брака пре навршених 15 година, док је за Бугаре и Србе карактеристично склапање брака у старијим годинама (26–30 и више од 30 година) (Golubović, Marković Krstić, 2008: 67).

Деца се на истраживаном подручју Балкана, најчешће рађају у брачним заједницама. Најчешће прихваћени репродуктивни модел је са двоје деце. Неожењени/неудати најчешће немају децу, али оно што забрињава јесте податак да чак четвртина њих не планира (14,2%) или не жели (10,6%) децу. У ванбрачним заједницама подједнако је учешће са једним и са двоје деце (по 26,3%), али се за чланове ванбрачних заједница такође везују негативни ставови по питању планирања потомства јер 10,5% не жели да има децу (Golubović, Marković Krstić, 2008: 70).

Аутори су уочили да у оквиру истраживаних популација Србије, Македоније и Бугарске, постоје два модела репродуктивног понашања, при чему се јасно издвајају: 1. националности са већим бројем рођене деце (троје и више) и малим присуством негативних ставова према рађању деце (не жели да има децу, нема и не планира да их има), и 2. националности чија је особеност нижа плодност, односно мањи број рођене деце (двоје или једно) и ставови типа – не жели да има децу и не планира да их има. У прву групу спадају Албанци, Роми и Власи, док

другој групи припадају Бугари, Срби, Македонци и Турци (Golubović, Marković Krstić, 2008: 71–72).

Анализа дистрибуције домаћинства по броју чланова, показује да је најзаступљенији модалитет домаћинства у истраживаним земљама домаћинство са 3–4 члана. Ово је преовлађујући тип домаћинства код свих истраживаних националности, изузев ромске. Разлике на нивоу националности, показују да је само код Рома преовлађујући тип домаћинства са пет и више чланова (60%). Значајно учешће ових домаћинстава присутно је код Албанаца, који су задржали традиционалне репродуктивне норме. Са друге стране, код припадника бугарске националности, у односу на остале, највеће је присуство домаћинства од два члана (35,4%). Овај тип домаћинства, није занемарљив ни код Турака (24,3%), Влаха (20%), али и код Срба (17,2%) (Golubović, Marković Krstić, 2008: 85). Припадници ових националности прихватили су савремене репродуктивне норме, што ствара „проблеме“, у смислу немогућности замене генерација и биолошког обнављања.

Аутори су утврдили и утицај религиозности, односно конфесионалне припадности испитаника на ниво фертилитета. Наиме, припадници ислама – муслимани и протестанти усвојили су високе репродуктивне норме које се изражавају кроз већи број рођене деце. Са друге стране, за православце, као и за оне које не признају конфесионално порекло, не знају ког су конфесионалног порекла или не желе да се изјасне, везује се прихватање ниских репродуктивних норми које се изражавају кроз мањи број рођења и одсуство репродуктивних жеља и планова. Код православаца је доминантно присуство модела са двоје деце, који је и најзаступљенији у односу на друге конфесије. Осим тога, за њих је карактеристично најмање присуство већег броја деце (троје до петоро и више) у односу на остале конфесије, као и пораст оних који немају, не планирају или не желе да имају децу (Golubović, Marković Krstić, 2008: 82–83).

У истраживању је испитивано и материјално стање породице (субјективна процена) као детерминанта фертилитета. Уочена је тенденција пораста броја једнорођења са погоршањем материјалног стања породице. Међу испитаницима са веома лошим и неподношљивим материјалним стањем, знатно је више оних са једним дететом него међу онима који се налазе у бољем материјалном стању.

Присутна је и тенденција пораста броја оних који су се изјаснили да не желе да имају децу у зависности од степена погоршања материјалног стања. Аутори наводе да се овим потврђују полазне претпоставке о детерминирајућем утицају економских чинилаца на репродукцију, али да не треба занемарити ни податке који показују да је већи број рођене деце у породицама са веома лошим и неподношљивим материјалним стањем, у односу на оне са релативно добрим материјалним стањем. Међу испитаницима који своје материјално стање оцењују релативно добрим, модел од троје до петоро деце заступљен је у 19,1% случајева, док је код оних са веома лошим овај модел заступљен у 22,7%, а још чешће, у 24,4% случајева код оних који се налазе у неподношљивом материјалном стању. Такође, модел петоро и више деце, заступљенији је код оних са веома лошим (5,2%) и неподношљивм материјалним стањем (3,8%) него међу онима који своје материјално стање оцењују релативно добрим (2,3%). Осим тога, подаци показују да су негативни ставови према рађању (не планира и не жели да има децу) чак заступљенији код испитаника са веома добрим (6,7%) и релативно добрим (6,5%), него код оних са веома лошим (6,2%) и неподношљивим материјалним стањем (6,1%). Репродукција је, дакле, резултат сплета чинилаца, не само оних економских, већ и образовних, културних и других карактеристика појединца (Golubović, Marković Krstić, 2008: 76–78).

Истраживањем су утврђене разлике у репродукцији становништва према типу насеља/месту становања испитаника. Једно дете чешће имају они који живе у граду (18,1%), него они који живе у приградском насељу (13,3%) или у селу (15,3%). Модели са више деце (троје до петоро деце, петоро и више деце) имају у већем проценту становници села (28,2%; 4,7%) и приградских насеља (27,7%; 3,6%) у односу на становнике града (17,2%; 2,2%). Негативни ставови према рађању (не жели и не планира да има децу) највише су заступљени међу приградским становништвом (7,1%), потом међу градским (6,3%), а најмање међу сеоским становништвом (5,8%). Са друге, стране, планирање бројнијег потомства особеност је становника града (Golubović, Marković Krstić, 2008: 78–79).

Истраживање је показало да се са повећањем степена школске спреме испитаника смањује број деце. Једно дете најчешће имају испитаници са

завршеном средњом (20,6%), вишом или високом школом (19,1%). Међу онима који не желе да имају децу највише је оних са вишом или високом школом. Испитаници без школске спреме у највећем проценту, у односу на друге образовне групе, имају троје до петоро деце (44,9%), као и петоро и више деце (23,6%). Са друге стране, пак, резултати указују на то да се са повећањем степена школске спреме повећава број планиране деце. Највећи проценат испитаника са средњом стручном спремом планира двоје деце, испитаници са вишом и високом школом планирају троје деце, док је међу испитаницима без школске спреме мали број оних који планирају потомство. Очигледно је да постоји раскорак између планова и реализације потомства код високообразованих (Golubović, Marković Krstić, 2008: 80–81).

Резултати светског европског истраживања вредности (World Value Survey, 1999–2004), показују да већина становника свих европских земаља има позитиван став према браку. Гледано на целокупном узорку, велики број испитаника у Албанији (91,4%), Данској (85,0%), Грчкој (84,3%), Италији (83%), Шпанији (82,5%), Мађарској (82,9%), Бугарској (82,1%), Западној Немачкој (81,4%) и Источној Немачкој (82,5%) не слаже се са ставом да је брак застарела институција. Нешто је мањи (али још увек значајан) проценат неслагања са наведеном тврдњом у Белгији (69,4%), Великој Британији (74,1%), Португалу (74,4%) и Шведској (79,6%). Посматрајући подузорок младих (узраста од 15 до 29 година), такође се уочава да већина младих у свим европским земљама подржава брак као институцију. Међутим, и овде се уочавају извесне разлике. Ставовe у прилог браку у највећем проценту заступају млади из Грчке, Албаније, а потом и млади из Данске и Шведске. Са друге стране, најмање таквих ставова имају млади у Великој Британији и Бугарској, па онда и млади у Западној Немачкој, Португалу и Шпанији. Уколико упоредимо подузорок младих са укупним узорком, видећемо да у већини земаља, млада популација (узраста од 15 до 29 година), даје мању подршку браку, у односу на укупну популацију. Највећи јаз уочава се у Бугарској, Западној Немачкој, Шпанији и Великој Британији, где подузорок младих показује знатно мање одобравање брака у односу на укупан узорак. Са друге стране,

изузетак су Белгија, Грчка и Шведска, где се млади показују традиционалнијим по питању брака од укупне популације.

Усвајање самохраног родитељства високо је у Шпанији (65,6%), Данској (52,3%), Белгији (51,6%) и Бугарској (46,4%). Најнижи проценат оних који одобравају ову врсту родитељства је у Албанији (11,6% од укупног броја), док се у другим земљама, креће на око 1/3 узорка. Међу младима највеће прихватање самохраног родитељства је у Шпанији (79,6%), Бугарској (56,6%), Белгији (54,4%) и Данској (52,5%), а најмање у Албанији (18,4%), Шведској (24,5%) и Италији (26,1%). Код већине европских земаља, млади у већем проценту прихватају самохрано родитељство у односу на укупну популацију. У Западној Немачкој, Шпанији и Португалу, али и у Великој Британији и Бугарској, разлике су видљивије, па млади у знатно већем броју подржавају такав облик родитељства. Шведска се и овде појављује као изузетак, пошто се у њој подузорок младих показује традиционалнијим у поређењу са укупним узорком испитаника.

Са циљем да се прикупе и анализирају подаци о ставовима студенткиња према браку, рађању и разводу, у Грчкој је 2006. године, спроведено истраживање у форми анкете, од стране особља одељења Егејског универзитета, Лезбос (*Aegean University Department, Lesbos, Greece*). Узорак истраживања сачињен је од 220 неударних жена студенткиња на свим факултетима и година студија. Испитанице су биле узраста од 18 до 30 година, а просечна старост износила је 20.54 година (Rontos, 2010: 553). Упитник је састављен од 43 питања, углавном затвореног типа.

Према резултатима овог истраживања, готово све испитанице (91,4%) слажу се са тврдњом да се данас млади људи много теже одлучују да уђу у брак. Већина (81,8%) студенткиња исказује ставове који говоре у корист брака, док је мање од петине (18,2%) њих било против брака. Истовремено, већина изјављује да би као алтернативу изабрали да са партнером живе заједно (87,5%), а више од половине (59,6%) изјављује да би више волеле да кохабитирају него да буду у браку. Такође, око половине (53,4%), од оних које су се изјасниле у прилог браку, истовремено дају извесне предности кохабитацији (Rontos, 2010: 553).

Према мишљењу испитаница, разлози који жене доводе до склапања брака, јесу у првом реду емотивни разлози (66,4%), а потом и веровање у установу брака

(59,5%) и друштвени разлози (изузев верских) (46,4%). Финансијски или верски разлози, према њима, мање су важни (Rontos, 2010: 553).

Више од половине испитаница желе да имају двоје деце (59,1%), док више од четвртине (29,5%) њих наводе троје или више деце а свега 2,3% студенткиња, наводе да не желе децу уопште (Rontos, 2010: 554). Истраживање је показало да су ставови према браку статистички значајно повезани са бројем деце који су студенткиње желеле да имају. Ниједна студенткиња која говори у корист брака не изјављује да не жели децу уопште. Није постојала статистички значајна повезаност између преферирања кохабитације и броја деце који би студенткиње желеле да имају. Међутим, број студенткиња које преферирају кохабитацију опада како се број деце повећава. У том смислу, карактеристично је да све студенткиње које би радије да немају децу (не желе децу) исказују ставове у корист кохабитације. Такође, 75% оних које би желеле да имају једно дете било је за кохабитацију, док је проценат пао на 56,9% за оне које су изјавиле да би волеле да имају троје или више деце (Rontos, 2010: 554–555).

Што се тиче њиховог односа према ванбрачном рађању, подаци показују да 27,7% од укупног броја студенткиња уопште не види себе у будућности са децом изван брака, 31,8% њих никада нису размишљале о томе, али је ипак значајан проценат од 40,5% оних које сматрају да је могуће да ће имати децу без удаје. Истраживање је показало да су ставови према браку снажно повезани са перспективом рађања деце ван брака. Међу оним студенткињама које су биле против брака, 62,5% је сматрало могућом перспективу да ће имати децу ван брака, док је проценат таквих код оних испитаница које су за брак знатно мањи – 35,6% (Rontos, 2010: 555).

Завршетак студија и постдипломске студије су приоритет за већину испитаница (89%), док је улазак на тржиште рада приоритет за 9,6% студенткиња. Само 0,9% је имало за приоритет брак и породицу. Просек оптималних година за брак, према мишљењу студенткиња је 28,34 година. Ставови према браку, као што је очекивано, били су јако повезани са најпогоднијим добом за брак. Ниједна од студенткиња које су против брака не сматра да је узраст жене од 24 година или мање од тога погодан за улазак у брак (Rontos, 2010: 555).

У Хрватској је 2010. године спроведено истраживање ставова студената о кохабитацији и браку (Bartolac, 2013). У истраживању је учествовало 417 студената узраста од 18 до 36 година, при чему је просечна старост износила 23,42 године (Bartolac, 2013: 113). За испитивање је коришћена „Скала ставова о кохабитацији и браку“ која садржи 17 честица.

Са изјавом: *Брак је застарела институција* не слаже се 80,8% свих испитаника (Bartolac, 2013: 120), што је резултат готово идентичан са Европским истраживањем вредности које је спроведено у Хрватској – 80,9% (Rimas, 2010; нав. према Bartolac, 2013: 121). Ово указује да је брачна заједница у Хрватској и даље високо цењена. Међутим, истраживањем је утврђено да студенти заступају амбивалентан став према браку, јер и поред тога што изражавају ставове којима вреднују брак, они се истовремено изјашњавају и у прилог невеначном партнерском животу. Резултати истраживања показују да студенти као скупина заступају умерено позитиван став према кохабитацији. Ипак, прихватање кохабитације израженије је у облику „тестирања везе“ односно „припреме за брак“ него у облику трајне партнерске везе. У прилог томе сведоче разлике у степену прихватања између ставова који говоре о привременом и трајном карактеру оваквих веза. Већина испитаника слаже се са ставом: *Добро је да пар живи заједно пре брака како би сазнали да ли се уистину слажу* (83,4%), као и са ставом: *Заједнички живот пре брака побољшати ће шансе парова за наставак сретног брака* (72,9%). Са ставовима о кохабитацији као трајном облику партнерског живота, сложио се нешто мањи, али ипак значајан постотак испитаника (више од половине). Са изјавом: *Прихватљиво је да пар живи заједно иако немају никакву намеру да се венчају* сложило се 68%, а са ставом: *Ако су партнери заиста заљубљени није важно да ли су венчани или не*, сложило се 60% испитаника (Bartolac, 2013: 121–122).

Степен религиозности показао се као подручје статистички значајне разлике међу испитаницима. Испитаници који се изјашњавају изразито религиознима заступају најмање позитивне ставове према кохабитацији. Са друге стране, они који се изјашњавају нерелигиознима или само формално религиознима (они који су рођени у породици која изражава припадност одређеној религији, но они сами не

практикују ту вероисповест) заступају најпозитивније ставове о кохабитацији као трајном облику партнерске заједнице (Bartolac, 2013: 125–126). Осим религиозности, пол се показао као значајна детерминанта прихватања појединих ставова. Девојке су традиционалније у односу на младиће. Оне се значајно више од младића слажу са ставом: *Добар брак и породични живот су изузетно важни*, док су значајно мање склоне прихватању става да је брак застарела институција. По питању односа према кохабитацији, родне разлике нису се показале статистички значајним, осим код става: *Заједнички живот пре брака побољшати ће шансе парова за наставак сретног брака*, чијем прихватању су значајно склонили студенти у односу на студенткиње (Bartolac, 2013: 121–122).

Како би се испитале промене у брачном и репродуктивном понашању које се дешавају последњих деценија у Сједињеним Америчким Државама, односно како би се идентификовали и разумели фактори који доводе до њих, у САД-у се спроводе бројна истраживања ставова и понашања младих везано за њихове романтичне везе, сексуалне односе и брак. На овом месту приказаћемо за нас значајне податке и закључке из следећих националних истраживања: 1. *The National Longitudinal Survey of Youth 1997 (NLSY97)*, 2. *Monitoring the Future (MTF, 1976–2006)* и 3. *The 2002 National Survey of Family Growth (NSFG)*. У приказу ћемо се послужити подацима ових истраживања које су у раду под називом: *Pathways to Adulthood and Marriage: Teenagers' Attitudes, Expectations, and Relationship Patterns* (2008) користили аутори Роберт Г. Вуд, Сара Авелар и Брајан Гослинг (*Robert G. Wood, Sarah Avellar and Brian Goesling*).

The National Longitudinal Survey of Youth 1997 (NLSY97) истраживање је које се од 1997. године, спроводи сваке године у САД-у. Истраживање се ради путем анкете, на великом узорку младих. Аутори чији рад овом приликом користимо (*Robert G. Wood, Sarah Avellar and Brian Goesling*) фокусирали су се на два таласа овог истраживања, који су погодни за упоредну анализу искустава и ставова младих људи. Они су користили податке из 1999. године, на репрезентативном узорку тинејџера (више од 6.600) који су у време истраживања имали од 15 до 18 година, како би описали њихове породичне околности, рана искуства и односе, као и податке из 2005. године, како би испитали романтичне везе, кохабитације и

брачне обрасце ове исте кохорте младих људи када су они били узраста од 21 до 24. године.

Већина тинејџера у истраживању 1999. (NLSY97, 1999) изјавили су да су имали везу, а добар део њих (од четвртине до половине – зависно од узраста) изјавило је да су имали сексуалне односе. Везу је имало 74% испитаника од 15 година, 84% оних од 16 година, 91% од 17 година и 94% оних од 18 година старости. Сексуалне односе имало је 22% петнаестогодишњака, 37% међу онима са 16 година, 52% испитаника од 17 година, и 65% оних од 18 година (NLSY97, 1999; нав. према Wood et al., 2008: 12–13).

Према резултатима истраживања 2005. године (NLSI97, 2005) већина (60%) ових младих људи, сада узраста од 21 до 24 године, било је у некој врсти романтичне везе, односно имали су љубавног партнера у време истраживања. Релативно мали проценат – 16% њих било је у браку, нешто више – 17% у кохабитацији, а 27% се забављало (имало је неку врсту везе). За младе у раним двадесетим много је вероватније да су искусили кохабитацију (39%) него брак (18%) (NLSY97, 2005; нав. према Wood et al., 2008: 16).

Млади који кохабитирају имају тенденцију да оцењују квалитет њиховог односа као врло висок. Они изјављују да је ниво квалитета њиховог односа сличан онима који су у браку. Међутим, истраживање показује да се ванбрачне заједнице распадају много чешће него брачне заједнице. Око трећине оних који су икада били у кохабитацији (који су искусили кохабитацију) у тренутку истраживања није било ни у ванбрачној заједници ни у браку. Насупрот томе, само 1 од 10 од оних који су икада били венчани нису више били у браку у тренутку истраживања (NLSY97, 2005; нав. према Wood et al., 2008: 16–17).

Већи је проценат жена него мушкараца у браку или кохабитацији. Наиме, 20% жена узраста од 21 до 24 године, налазило се у браку, у поређењу са 12% мушкараца истог узраста. Слично томе, 45% жена је живело у кохабитацији у својим раним двадесетим годинама, у поређењу са 31% младића. Овакав јаз одсликава образац по коме жене обично ступају у брак у млађем добу од мушкараца и често формирају односе са мушкарцима који су нешто старији од њих (NLSY97, 2005; нав. према Wood et al., 2008: 17).

На основу резултата ова два таласа истраживања (1999. и 2005), утврђена је повезаност ранијег склапања брака и уласка у кохабитацију са брачним статусом родитеља, односно структуром породице у којој су испитаници одрастали. До својих раних двадесетих, у браку је било свега 9% испитаника који су одрастали са једним никада венчаним родитељем, што је знатно мање у поређењу са укупним проценом младих који су искусили брак (18%). За младе који су живели без биолошких родитеља карактеристично је да улазе у брак и кохабитирају у већем проценту. Међу њима, 22% је искусило брак (у поређењу са 18% за целокупан узорак) и 52% кохабитацију (у поређењу са 39% за укупан узорак). Подаци показују да они који су одрасли са венчаним биолошким родитељима имају мање шансе да кохабитирају у поређењу са осталим тинејџерима. Заједнички живот са партнером искусило је 22% младих који су одрастали са венчаним биолошким родитељима, 46% оних који су живели са родитељима који су по други пут ушли у брак и 41% оних чији су родитељи разведени или удовци (NLSY97, 1999, 2005; нав. према Wood et al., 2008: 17–19).

Такође, истраживања су показала да је вероватноћа живота у кохабитацији међу младима снажно повезана са њиховим ризичним понашањем, док вероватноћа раног ступања у брак није. Вероватноћа да млади кохабитирају посебно је повезана са напуштањем школе и раним ступањем у сексуалне односе. Међу младим људима, 50% оних који су избачени из средње школе живели су заједно у време када су били у својим раним 20-им, у поређењу са 35% матураната. Слично томе, међу онима који су имали сексуални однос до своје 16 године 47% је оних који су живели заједно као млади (21–24), у поређењу са 32% оних који су иницирали сексуалну активност у неком каснијем тренутку. Међутим, ни напуштање школе ни рана сексуална активност није повезана са вероватноћом раног ступања у брак. Ова вероватноћа је отприлике иста за оне који напуштају школу и за дипломце/матуранте (18 наспрам 16 процената). Слично томе, вероватноћа раног ступања у брак не разликује се с обзиром на раније или касније сексуалне односе (18 наспрам 15 процената) (NLSY97, 1999, 2005; нав. према Wood et al., 2008: 19).

Истраживања *Monitoring the Future (MTF, 1976–2006)*⁵⁵ и *The 2002 National Survey of Family Growth (NSFG)*⁵⁶, показују да већина тинејџера придаје велики значај браку и породици као и то да већина њих очекује да ће бити у браку једног дана. Поред тога, све већи део тинејџера одобрава заједнички живот пре брака и већи део њих показује тенденцију одлагања брака.

Према истраживању 2002. године (NSFG) скоро две трећине (64%) средњошколаца (од 15 до 18 година) слаже се са изјавом: *Боље је да се особа ожени/уда него да остане сама у животу* (NSFG, 2002, нав. према Wood et al, 2008: 24). Слично томе, у истраживању 2006. године (MTF), 91% средњошколаца-матураната сматра да им је добар брак и породични живот или „прилично важан“ или „изузетно важан“; 81% очекују да ће се удати/оженити једног дана, а 72% сматрају да се осећају добро припремљени за брак (MTF, 2006, нав. према Wood et al, 2008: 24–25). Иако подршка за брак остаје јака међу тинејџерима, све већи део њих одобрава кохабитацију пре брака. Наиме, истраживања (MTF, 1976–2006), показују да је све већи удео средњошколаца-матураната који прихватају став: *Добро да парови живе заједно пре него што уђу у брак*. Овај став, 1976. године одобравало је 40% матураната, 1986. – 47%, 1996. – 61% и 2006. године – 64%. Током овог периода, међу њима је повећан и проценат оних који желе да одлажу брак најмање пет година и то са 27% средином седамдесетих на 47% у 2006. години (MTF, 1976–2006; нав. према Wood et al., 2008: 26–27).

Тинејџери имају више позитивних ставова према браку него тинејџерке. На пример, у истраживању NSFG (2002), 69% тинејџера (од 15 до 18 година) сложили су се да је боље за особу да се ожени/уда него да остане сама у животу, у поређењу са 56% тинејџерки (NSFG, 2002, нав. према Wood et al., 2008: 28). Такође, више

---

⁵⁵ Од средине седамдесетих, МТФ (*Monitoring the Future*) студија спроводи се сваке године, у форми анкете. Она прати ставове и очекивања средњошколаца-матураната према браку, али је такође погодна за праћење ризичног понашања младих. Иако студија прикупља податке на великом узорку (више од 10.000 матураната годишње), анализа у овом извештају заснива се на мањем случајно одабраном подзорку од 2.500 ученика на основу којег је урађена анализа ставова према браку.

⁵⁶ Подаци из истраживања *The 2002 National Survey of Family Growth (NSFG)*, погодни су за испитивање разлика у ставовима према браку, разводу и ванбрачном рађању између младих са различитим карактеристикама породице (као што су структура породице и породични приходи). Испитивана популација у овом истраживању је узраста између 15 и 44 године. Међутим, за свој извештај аутори су користили подзорак испитаника узраста од 15 до 18 година, који обухвата 900 тинејџера и 909 тинејџерки.

момака него девојака слаже се да људи имају испуњеније и сретније животе када се ожене/удају и више њих не одобрава рађање ван брака, односно виде брак као једини оквир за рађање деце. Упркос овим позитивнијим ставовима према браку, истраживање у 2006. години (MTF) показује да би момци касније ступили у брак него девојке. Наиме, 85% момака матрураната жели да одложи брак за најмање четири или пет година у поређењу са 79% матуранткиња (MTF, 2006; нав. према Wood et al., 2008: 29). Иако родни јаз у одлагању брака и даље постоји, аутори указују да се он знатно смањује последњих неколико година. Наиме, преференције девојака које се односе на време уласка у брак постају све приближније преференцијама младића (Wood et al., 2008: 29).

Истраживање NSFG (2002), показује да су ставови тинејџера према браку најуже повезани са њиховом породичном структуром. Тинејџери који живе са оба биолошка родитеља изражавају најјачу подршку за брак. Међу тим тинејџерима, 66% процената се слаже да је боље да се венчају него да остану сами у животу, у поређењу са 58% тинејџера из других породичних типова. Поред тога, тинејџери који живе са оба биолошка родитеља у мањој мери одобравају развод (42% наспрам 49%) и ванбрачна рађања (50% наспрам 61%) од других тинејџера. Ове разлике у ставовима тинејџера су статистички значајне (NSFG, 2002; нав. према Wood et al., 2008: 33–34).

Насупрот томе, испитивани ставови нису значајно повезани са њиховим породичним приходима или њиховом расном или етничком групом (NSFG, 2002). Тинејџери из породица са ниским и вишим приходима имају сличне ставове према браку. Нешто више тинејџера са ниским примањима сложило се са ставом да је за особу боље да буде у браку, него да остане сама у животу. Дакле, мања подршка за брак била је међу тинејџерима из групе са вишим приходима, али разлике нису биле статистички значајне. Такође, није било статистички значајне разлике између група тинејџера према приходима у њиховим ставовима према разводу и ванбрачном рађању (NSFG, 2002; нав. према Wood et al., 2008: 34).

Истраживање 2006 (MTF), показује да ставови тинејџера према браку значајно варирају између младих у руралним и урбаним подручјима. Подршка за брак јача је међу тинејџерима који живе у руралним подручјима. Са ставом да људи

који су у браку имају испуњенији и срећнији живот, сложило се 41% средњошколаца из села, у поређењу са 33% средњошколаца из града. Такође, средњошколаци из сеоских средина (у поређењу са онима из градских средина) у мањој мери прихватају заједнички живот пре брака (59% наспрам 65%). Ове разлике показале су се као статистички значајне. Међутим, и поред разлика у ставовима, тинејџери имају слична очекивања везано за брак, без обзира на место становања. Исти проценат средњошколаца-матураната (82%) из руралних и урбаних средина очекује да ће једног дана склопити брак. Међу средњошколцима који очекују да уђу у брак, 89% из руралних подручја и 91% из урбаних подручја очекују да ће остати у браку са истом особом целог живота (MTF, 2006; нав. према Wood et al., 2008: 34).

Аутори Ликсија Кју и Рут Вестон (*Lixia Qu and Ruth Weston*) у чланку *Attitudes towards marriage and cohabitation* (2008) разматрају ставове према браку и кохабитацији код Аустралијанаца уопште (старијих од 15 година), као и разлике у ставовима зависно од пола и узраста. Њихова анализа заснива се на подацима из петог таласа истраживања о домаћинствима, приходима и динамици рада у Аустралији – Хилда (HILDA) које је спроведено 2005 године (*The Households, Income and Labour Dynamics in Australia (HILDA) Survey: Wave 5, 2005*).

Већина испитаника (70,5%) није се сложила са ставом: *Брак је застарела институција*, што указује на широко прихватање брака код Аустралијанаца. Са овим ставом сложило се 15,4%, док је неодлучних било 14,1%. Жене су показале већи степен традиционалности у односу на мушкарце. Наиме, већи проценат жена у односу на мушкараце изразило је неслагање са датом тврдњом (72,8% наспрам 68%). Значајније разлике уочене су код снажног неслагања са ставом – 40,9% жена у односу на 34,4% мушкараца изразило је потпуно неслагање (HILDA, 2005; нав. према Qu i Weston, 2008: 6).

Подаци показују да је прихватање брака као институције, широко распрострањено у свим старосним групама. Око две трећине до три четвртине испитаника у свакој старосној групи није се сложио са изјавом да је брак застарела институција. Ипак, тенденција одбацивања брака већа је међу млађим групама. Испитаници из млађих група су се у нешто већем проценту сложили са овим

ставом, у односу на испитанике из старијих група. Највећу подршку браку као институцији дале су најстарије категорије испитаника. Са изјавом да је брак застарела институција, није се сложило 70,9% особа старости од 50 до 59 година, 75% испитаника старости од 60 до 69 година и чак 78% испитаника из категорије старости од 70 и више година. Разлике у старосним групама очигледне су код израженог слагања са наведеним ставом. Код млађих испитаника, тачније у прве три категорије старости (15–19, 20–29 и 30–39) проценат оних који у потпуности одбацију овакав став креће се у распону од 31–33%, док се тај проценат код три најстарије категорије (50–59, 60–69 и 70 и више година) креће од 38,3% до 56,2% (HILDA, 2005; нав. према Qu i Weston, 2008: 6–7).

Резултати истраживања показују да већина испитаника прихвата кохабитацију као облик трајног партнерског живота. Наиме, већина испитаника (67,2%) сложило се са ставом: *У реду је да пар живи заједно, чак иако немају намеру да се венчају*. Готово идентичан проценат је оних који у потпуности прихватају овај став (33,7%) и оних који се делимично слаже са њим (33,5%). Неодлучних испитаника било је 12,1%, а 20,6% сматрало је да није у реду да пар живи заједно без намере да се венчају. Жене се и по питању кохабитација показују традиционалнијим у поређењу са мушкарцима. Нешто је већи проценат мушкараца у односу на жене изразио слагање са наведеним ставом (69,4% наспрам 65,2%). Обрнуто, већи је проценат жена него мушкараца веровало да је такво понашање неприхватљиво (21,8% наспрам 19,4%) (HILDA, 2005; нав. према Qu i Weston, 2008: 7).

Резултати потврђују да су ставови о кохабитацији различити по старосним групама. Млађи испитаници у односу на старије склонији су већем одобравању заједничког живота ван брака. Конкретније, у оквиру прве три старосне групе (15–19, 20–29 и 30–39), са ставом да је у реду живети заједно и без намере да се уђе у брак, сложило се од 73,7% до 76,7% испитаника, док је код старијих група проценат сагласности са овом изјавом прогресивно опадао са повећањем старосног доба групе. У оквиру три последње старосне групе (50–59, 60–69 и 70 и више година) проценат сагласности кретао се у распону од 38,6% до 65,6%. Обрнуто, несасгласност са датом тврдњом мања је у млађим групама у односу на старије. У

најмлађој групи од 15 до 19 година свега 14,2% испитаника није се сложило са овом изјавом, док је највеће неслагање у најстаријој групи од 70 и више година и то 40,5% (HILDA, 2005; нав. према Qu i Weston, 2008: 7–8).

Према схватању аутора, разлике међу старосним групама могу бити резултат промене ставова људи са њиховом зрелошћу или пак резултат различитих животних околности у којима су људи живели (рођени у различитим временима). У првом случају реч је о томе да људи са годинама постају мање толерантни на кохабитацију (бар тамо где нема намере венчања), док се у другом случају ради о другачијим (измењеним) друштвеним вредностима. Данас је за млађе људе од око 25 година постало уобичајено/нормално да живе заједно ван брака углавном без притиска и осуде. Са друге стране, они који су сада у 70-им годинама одрастали су у доба када је живот ван брака био ретка појава која је добијала снажну друштвену осуду, те сходно томе они заступају и традиционалније ставове. Аутори међутим, не поричу могућност да ће и старији људи са временом променити своје мишљење. Наиме, иако су се некада супротстављали ванбрачном животу, током времена они могу постати толерантнији, јер живот у кохабитацији постаје све чешћи. Другим речима, они који су одрастали у доба када је кохабитацију пратило друштвено неодобравање (старији људи) имају могућност да промене поглед како би се прилагодили новој стварности у којој живе (Qu i Weston, 2008: 8).

За преглед ставова становништва према кохабитацију у Британији, ауторка Ернестина Кост (*Ernestina Coast*) у раду *Currently cohabiting: relationship attitudes, expectations and outcomes* корисити податке из британског истраживања домаћинстава (*British Household Panel Survey – BHPS*). Уз помоћ тих података она испитује какав је однос према кохабитацији и да ли се он мења током времена. Како наводи, присутна је тенденција ка већем прихватању кохабитација код Британаца. Процент појединаца који изражавају јако позитивне ставове према ванбрачном животу се повећава, док проценат оних који имају јако негативне ставове опада. Таласи истраживања 1992., 1994. и 1996. године за испитивање односа према кохабитацији користили су изјаву: *Живети заједно пре брака је увек погрешно*, док су таласи од 1998. године користили изјаву: *У реду је да људи живе заједно чак иако немају намеру да се венчају*. У свим таласима степен (не)слагања

са ставовима мерио се уз помоћ Ликертове петостепене скале. У истраживању 1992. године, 16,7% испитаника, у потпуности се сложио са ставом да је живети заједно пре брака погрешно, док се тај проценат четири године касније (1996) смањио на 14,1%. Са друге стране, оштро супротстављање са тим ставом се повећало од 53,3% у 1992. години, на 57,4% у 1996. години. Новији таласи истраживања, такође показују веће одобравање кохабитације током времена. Са ставом: *У реду је да људи живе заједно чак иако немају намеру да се венчају*, 1998. године у потпуности се сложило 64,4%, а 2004. године 69,4% испитаника, док се са тим уопште није сложило 12,2% испитаника у 1998. години, и 10,6% испитаника у 2004. години (Coast, 2009: 5). Поред овога, ауторка на основу анализе података, показује да новије генерације имају тенденцију мање традиционалних ставова у поређењу са претходним генерацијама. Код старијих кохорти много је мање вероватно прихватање кохабитације. Мушкарци имају нешто прихватљивије ставове према кохабитацији, иако је ова разлика занемарљива за новије генерације. Код испитаника свих генерација који су имали искуства са кохабитацијом (који су икада живели у ванбрачној вези) вероватније је одобравање кохабитације (Coast, 2009: 6).

У овом раду анализирани су и предности и недостаци кохабитације у перцепцији испитаника током времена. Четири најчешће навођене предности кохабитације биле су исте 1998. као и 2003. године. То су: пробни брак, одсуство правних веза, лична независност и финансијска предност. Међутим, током времена уочљиво је смањивање процената оних који као предности кохабитације наводе пробни брак (од 30,7% у 1998. години на 23,6% у 2003. години) и непостојање правних веза (од 29,8% на 24,5%). Са друге стране, запажено је повећање процената оних који примат кохабитацији дају на основу финансијске предности (16,1% на 22,2%) и личне независности (од 10% на 11%). Као недостаци у оба истраживања редом се наводе: финансијска несигурност, недостатак правног статуса везе, друштвена стигма, недостатак посвећености између партнера и ефекти на децу. Током времена овде се уочава смањење процената испитаника који као недостатак ванбрачне заједнице наводе финансијску несигурност (39% – 1998., 30,4% – 2003. године), друштвену стигму (16,3% – 1998. године и 11,3% 2003.

године), као и оних који истичу недостатак посвећености као ману живота у кохабитацији (од 15,6% на 9,6%). Са друге стране, одсуство правног статуса као недостатак кохабитације наводи скоро дупло више испитаника 2003. године (32,1%), у односу на 1998. годину (16,6%) (Coast, 2009: 13).

Није пронађена значајна веза између пола и навођења предности кохабитације. Међутим, статус родитељства показао се као значајан. Свеукупно, код испитаника који су родитељи значајно је мања вероватноћа пријављивања предности заједничког живота у поређењу са онима који нису родитељи. Засебно посматрано, „пробни брак“ као предност кохабитације чешће пријављују они који нису родитељи, док они који су се остварили као родитељи чешће наводе личну независност и одсуство правне везе као предности заједничког живота ван брака. Анализа је показала да су жене у поређењу са мушкарцима склоније пријављивању недостатка кохабитације и то нарочито ако су имале претходну везу у кохабитацији, или уколико су се већ оствариле у улози родитељства (Coast, 2009: 14–16).

У целини гледано, резултати досадашњих истраживања говоре о високом вредновању брака и родитељства, на једној страни, и о њиховом смањеном практиковању, на другој страни. Осим тога, исказује се комбинација традиционалних и модерних вредности, те се поред задржавања традиционалних ставова и форми заједница и родитељства запажа и тенденција ка прихватању и практиковању ванбрачних видова партнерства, али и родитељства. Уз претходно изнете теоријске приступе брачног и репродуктивног понашања, резултати наведених истраживања, представљају значајну емпиријску основу овог истраживања.

V МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

1. Предмет и проблем истраживања

Предмет истраживања је испитивање социјалних детерминанти брачног и репродуктивног понашања младих из југоисточне Србије. Детаљније, истраживање је усмерено на утврђивање разлика у вредновању и практиковању одређених облика брачног и репродуктивног понашања код младих с обзиром на њихове социоекономске, социокултурне и социодемографске карактеристике.

Полазну основу чине резултати бројних социолошких и социодемографских истраживања, као и статистички подаци који показују да је Србија захваћена процесом депопулације (Рашевић, Пенев, 2010; Пенев и Маринковић, 2011; Рашевић, 2015; Ђурђевић, Арсенић, 2015; Пенев, Станковић, 2018; Марковић Крстић, 2016, 2018). Негативни демографски трендови током дужег периода довели су до значајно ослабљеног демографског потенцијала у нашој земљи. Са једне стране, рађа се све мање деце, а са друге стране, становништво у све већем броју напушта земљу. Другим речима, депопулација је последица природног кретања становништва, односно недовољног рађања, али и механичког кретања становништва, тј. емиграција. На тај начин, Србија је суочена са двоструким губитком људског ресурса.

Када је реч о миграцијама, оне утичу не само на смањење становништва, већ и на наталитет, с обзиром на то да се највише исељава младо становништво које је углавном способно за репродукцију. Ипак, истраживачка пажња усмерена је на младе људе који остају у земљи и на њихово брачно и репродуктивно понашање. Србија је захваћена интензивним променама у сфери брака и биолошке репродукције. Што се брака тиче, долази до опадања броја лица која су у браку (смањење стопе нупцијалитета), односно, повећава се удео нежењених и неудатих лица. Такође, долази до пораста броја развода (повећање стопе диворцијалитета), одлагања и одустајања од брака, повећања просечне старости супружника приликом склапања првог брака. Поред тога, присутне су и другачије форме партнерства, попут ванбрачних заједница или кохабитација. Код рађања је видљиво одлагање, повећање просечног броја година приликом рађања првог детета, што

може довести до смањења вероватноће добијања деце, односно повећања физиолошког/биолошког стерилитета. Такође, запажа се постојање свесног одустајања од рађања, тзв. вољног/социолошког стерилитета, који се односи на личну одлуку појединца или пара да не учествује у репродукцији (Bobić, 2007: 73). Актуелне тенденције промена за последицу имају све мањи број деце, тј. пад наталитета. Најчешће прихваћени модел репродуктивног понашања подразумева рађање једног или два детета, али и одустајање од рађања што није довољно ни за просту репродукцију. Наведене промене на подручју брака и репродукције потврђују емпиријска социолошка и социодемографска истраживања многих наших аутора (Blagojević, 1991; Bobić, 2003; Milić, 2010; Tomanović, 2004, 2012; Bobić, Vukelić, 2011; Petrović, 2011; Рашевић, 2013; Марковић Крстић, 2013; Tomanović, Stanojević, 2015).

Иако се код нас биолошка репродукција и даље најчешће одвија у оквирима брака, присутна су и ванбрачна рађања и њихов број се увећава, док број рођених у браку континуирано опада (Avramov, 1993; Станковић, Пенев, 2010; Petrović, 2011; Рашевић, 2015). Осим тога, уочава се да партнерство, па и брак временом губе функцију биолошке репродукције. Наиме, дешава се да људи имају емотивне везе, живе заједно или склапају брак, али не планирају остваривање родитељства. Због тога је ово истраживање усмерено на испитивање социјалних детерминанти које утичу на вредновање и/или практиковање брачних и ванбрачних заједница као облика партнерства по себи, али и као основе за репродукцију. Такође, намера је да се истраживањем утврди да ли постоје и какве су евентуалне разлике по овим питањима између сеоске и градске омладине.

Чињеница да млади људи који заснивају (ван)брачну заједницу чине окосницу репродукције/обнове становништва утицала је на одлуку да њихово брачно и репродуктивно понашање буде предмет овог истраживања. Због све чешћег одлагања брака и родитељства, померања старосних граница за улазак у брак и рађање, односно феномена „продужене младости“, узорак у истраживању чине младе особе узраста од 15 до 35 година.

Одабир региона (статистичког) за ово истраживање произлази из сазнања да је Регион јужне и источне Србије демографски најугроженији (у односу на остале

статистичке регионе у Србији: Београдски регион, Регион Војводине, Регион Шумадије и западне Србије, Регион Косово и Метохија). У њему је забележено највеће смањење броја становника (-201.736), што је 53,5% од апсолутног пада становништва Србије у периоду 2002–2011. године. Подаци показују да је 2010. године у овом региону забележена најнижа стопа наталитета (8,2‰) и природног прираштаја (-7,1‰). Такође, стопа укупног фертилитета (1,283) и нето стопа репродукције (0,62) најниже су у односу на остале регионе у Републици Србији (Марковић Крстић, 2013: 41–62). Према подацима за 2018. годину, стопа природног прираштаја у Србији износи -5,4‰, а највиша негативна вредност стопе природног прираштаја регистрована у Региону јужне и источне Србије (-8,0‰) (РЗС, 2019а: 1). Наведени демографски показатељи сами по себи говоре о потреби и важности истраживања социјалних детерминанти брачног и репродуктивног понашања младих у овом региону. Неопходно је социолошко испитивање вредновања и практиковања одређених модела брачног и репродуктивног понашања, као и сплета чинилаца који утичу на различите вредносне оријентације и понашања младих у сфери брака и репродукције, што ће бити учињено у овом истраживању.

2. Значај истраживања

Истраживање има научни, друштвени и практични значај. Истраживања социјалних детерминанти брачног и репродуктивног понашања младих из југоисточне Србије нису рађена, па се *научни значај истраживања*, у првом реду, огледа у стварању научне искуствене евиденције о поменутих питањима. Резултати истраживања допринели би продубљеном теоријском и емпиријском изучавању комплексности динамике склапања брака и учесталости рађања код младих у југоисточној Србији чиме би се социолошки обогатиле демографске анализе настале на основу статистичких података.

Тема докторске дисертације има *друштвени значај* јер се бави значајним питањем опстанка, уопште одрживости социјалног живота у демографски најугроженијем подручју у Србији. И поред изразито неповољних демографских показатеља, недовољна је заинтересованост друштва и науке за конкретна решења за оживљавање оваквих подручја. Осим малог броја значајнијих истраживања

простора југоисточне Србије, већ дуже време питања опстанка и обнове овог подручја само су спорадично предмет пажње истраживача и (не)одговорних друштвених актера. Скромни емпиријски увиди и сегментирани научни налази, који захватају само поједине аспекте социјалне реалности, потврђују да је стање алармантно, јер се уочава девастација социоекономског и културног живота овог простора Србије. С обзиром да је питање будућих демографских, али и укупних друштвених кретања у рукама младих људи/омладине, од изузетног значаја су истраживања младих, а посебно истраживање социјалних детерминанти њиховог брачног и репродуктивног понашања. Омладина је природни ослонац репродукције становништва, те је стога овакво истраживање веома значајно за опстанак и будућност (југоисточне) Србије.

Практични значај истраживања огледа се у томе што добијени резултати могу послужити изради стратегија омладинске, пронаталитетне политике, као и политике регионалног развоја, које би утицале на обнову становништва на овом простору и побољшање демографске слике Републике Србије. Са једне стране, резултати истраживања омогућавају да се утврде норме, вредности, потребе и жеље младих, а са друге стране, пружају могућности за сагледавање актуелног стања младих, њихових могућности, односно релевантних проблема, специфичних ограничења и препрека у домену брака и репродукције. Истраживање укључује испитивање и идентификовање манифестних, али и латентних чинилаца који одређују брачно и репродуктивно понашање код различитих категорија младих у југоисточној Србији. Тиме оно може послужити друштвено одговорним актерима, како на локалном, тако и на нивоу округа, региона и државе, у њиховом раду усмереном на конципирање адекватних мера и спровођење активности у циљу повећања наталитета и одрживости брачне заједнице као оквира за репродукцију. Истраживање обухвата и испитивање планова младих људи, по питању брака и репродукције, као и услова који су неопходни за брак и родитељство. У том смислу, истраживање открива и чиниоце који би допринели промени и развоју, што може да користи формулацији потребне државне интервенције и предузимању конкретних акција на пољу социјалне и популационе политике.

3. Циљ и задаци истраживања

Основни циљ истраживања је испитивање утицаја социјалних детерминанти на брачно и репродуктивно понашање младих из југоистичне Србије. Конкретније, истраживање има за циљ испитивање комплексности динамике уласка у брак и рађања код младих људи, као и утврђивање разлика у вредновању и/или практиковању одређених облика брачног и репродуктивног понашања младих пре свега према њиховим социокултурним и социоекономским обележјима. Циљ истраживања је такође усмерен на испитивање разлика у брачном и репродуктивном понашању младих с обзиром на тип насеља (као социодемографске варијабле), као и на утврђивање доминантних фактора за избор партнера, мотива, услова за заједнички живот и родитељство.

Ради остварења овако постављеног циља, конкретизовани су задаци истраживања, који се могу поделити у пет група:

1. Испитивање вредновања различитих модела брачног и репродуктивног понашања – брака, кохабитације, рађања и родитељства у браку и ван брака, идеалних година за брак и рађање, идеалног и жељеног броја деце, као и испитивање њиховог практиковања (брачни/партнерски и родитељски статус, године склапања брака и рођења детета, остварени и очекивани број деце, заједница рођења детета и планови/тенденције по том питању);
2. Испитивање разлика у вредновању и практиковању одређених облика брачног и репродуктивног понашања с обзиром на социокултурне карактеристике младих (брачни/партнерски и родитељски статус испитаника, тип заједнице испитаника, брачни статус њихових родитеља и тип заједнице родитеља, породица порекла – ниво традиционалности, величина породице/број чланова и структура породице, образовање испитаника и њихових родитеља);
3. Испитивање разлика у вредновању и практиковању брачног и репродуктивног понашања према социоекономским карактеристикама

- младих (материјално стање, приходи, радни статус, стамбени статус, стамбени услови);
4. Испитивање разлика у вредновању и практиковању брачног и репродуктивног понашања према типу насеља;
  5. Испитивање фактора који су значајни за избор партнера, разлога/мотива за брак/ванбрачну заједницу и родитељство, услова који су непоходни за заједнички живот партнера и родитељство, као и утврђивање разлика које у тим сегментима постоје код младих с обзиром на тип насеља у којем живе.

4. Хипотетички оквир истраживања

На основу теоријског приступа истраживању постављена је генерална хипотеза: *Брачно и репродуктивно понашање младих детерминисано је бројним социјалним чиниоцима, при чему доминирају социокултурни фактори.* Поред ове генералне хипотезе, у оквиру група постављених задатака, формулисане су опште и посебне хипотезе.

У оквиру прве групе задатака постављена је општа хипотеза: *Практиковање одређених облика брачног и репродуктивног понашања младих није у складу са њиховим вредновањем,* или другачије речено: *Постоји раскорак између вредновања и практиковања различитих облика брачног и репродуктивног понашања код младих.* Из ове опште издвојене су посебне хипотезе:

Хипотеза 1: Млади људи високо вреднују брак, али значајан број њих није у браку и не планира брак ускоро.

Хипотеза 2: Млади људи високо вреднују рађање и родитељство, али значајан број њих нису родитељи, нити планирају родитељство ускоро.

Хипотеза 3: Код младих људи идеални и жељени број деце виши је од планираног и оствареног.

Хипотеза 4: Млади људи позитивно оцењују кохабитацију, али је ретко практикују.

Хипотеза 5: Млади људи позитивно оцењују родитељство ван брака, али се мали број њих одлучује на такво понашање.

У оквиру друге групе задатака постављена је општа хипотеза: *Постоје разлике у вредновању и практиковању одређених облика брачног и репродуктивног понашања између испитаника различитих социокултурних карактеристика.*

У вези са *брачним/партнерским статусом и типом заједнице родитеља испитаника* постављене су следеће хипотезе:

Хипотеза 1: Млади људи чији су родитељи у браку више вреднују брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу, у односу на младе чији су родитељи другачијег брачног/партнерског статуса – у ванбрачној заједници, разведени и удовци.

Хипотеза 2: Млади људи чији родитељи живе у ванбрачној заједници, више вреднују кохабитацију и родитељство ван брака у односу на младе чији су родитељи другог брачног статуса – у браку, разведени и удовци.

У вези са *типом заједнице* у којој живе родитељи испитаника постављене су следеће хипотезе:

Хипотеза 3: Међу младим људима чији су родитељи у браку већи је проценат оних који су и сами склопили брачну заједницу, а мањи проценат оних који кохабитирају у односу на младе чији родитељи живе у ванбрачној заједници.

Хипотеза 4: Међу младим људима чији су родитељи у браку већи је проценат оних који планирају брак ускоро у односу на младе чији су родитељи у ванбрачној заједници.

Хипотеза 5: Млади људи чији су родитељи у браку у мањој мери су спремни да трајно живе у кохабитацији у односу на младе чији родитељи живе у ванбрачној заједници.

Када је у питању *породица порекла*, конкретно *ниво традиционалности породице порекла*, претпоставке су следеће:

Хипотеза 1: Млади људи који живе у ванбрачним заједницама потичу из породица које имају ниже нивое традиционалности у односу на младе који живе у браку.

Хипотеза 2: Млади људи који уопште не планирају или не размишљају о браку потичу из породица које имају ниже нивое традиционалности у односу на младе који планирају и желе брак (у ближој или даљој будућности).

Хипотеза 3: Млади људи који исказују спремност да живе у ванбрачној заједници (трајно или привремено) потичу из породица које имају ниже нивое традиционалности у односу на младе који не прихватају да кохабитирају.

Хипотеза 4: Постоји позитивна повезаност између традиционалности породице порекла и вредновања брака и рађања/родитељства у традиционалном смислу.

Хипотеза 5: Постоји негативна повезаност између традиционалности породице порекла и вредновања кохабитације и изванбрачног родитељства.

Хипотеза 6: Постоји позитивна повезаност између традиционалности породице порекла и идеалног, жељеног и планираног броја деце код младих људи.

У вези са *величином породице порекла*, постављена је следећа хипотеза:

Хипотеза 7: Млади који потичу из проширених породица – вишечланих, вишегенерацијских (6–10 чланова и три генерације) имају већи идеални, жељени, планирани и стварни број деце у односу на младе људе који долазе из мањих породица (2–5 чланова и две генерације).

Претпоставка је такође да постоје разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања код младих с обзиром на *структуру породице порекла* тј. на *потпуност, односно непотпуност породице порекла*:

Хипотеза 8: Млади чије су породице порекла потпуне више вреднују брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу, док млади чије су породице порекла непотпуне више вреднују кохабитације и родитељство ван брака.

Хипотеза 9: Међу младим људима чије су породице порекла потпуне већи је проценат оних који су у браку, док је међу младима чије су породице порекла непотпуне већи проценат оних који кохабитирају.

С обзиром на *образовни ниво испитаника и образовни ниво њихових родитеља* постављене су следеће хипотезе:

Хипотеза 1: Млади људи који имају више или високо образовање више вреднују ванбрачне заједнице и родитељство ван брака у односу на младе са основним или средњим образовањем.

Хипотеза 2: Млади људи чији родитељи имају више или високо образовање више вреднују ванбрачне заједнице и родитељство ван брака у односу на младе чији родитељи имају основно или средње образовање.

Хипотеза 3: Млади људи са вишим и високим образовањем сматрају да је идеално време за улазак у брак и рађање касније у односу на младе са основним или средњим образовањем.

Хипотеза 4: Млади људи који имају више или високо образовање имају мањи идеални, жељени, планирани и стварни број деце у односу на младе који имају основно или средње образовање.

У оквиру треће групе задатака, претпоставка је да у склопу социоекономских детерминати највећи утицај на брачно и репродуктивно понашање имају стамбени услови, посебно стамбена (не)самосталност, док остали социоекономски чиниоци – радни статус, висина прихода и материјална ситуација у породици немају значајан утицај. Конкретније, у вези са тим постављене су следеће хипотезе:

Хипотеза 1: Савременије облике брачног и репродуктивног понашања – кохабитацију и родитељство ван брака више вреднују млади људи који су стамбено самостални у односу на младе који живе са родитељима.

Хипотеза 2: Међу младима који су стамбено самостални већи је проценат оних који су у браку него међу младима који нису стамбено самостални.

Хипотеза 3: Међу младима који су стамбено самостални већи је проценат родитеља него међу младима који нису стамбено самостални.

Хипотеза 4: Млади људи који нису стамбено самостални склонији су одлагању брака и родитељства у односу на младе који су стамбено самостални.

Четврта група задатака има општу хипотезу која гласи: *Постоје разлике у вредновању и практиковању одређених модела брачног и репродуктивног понашања код младих с обзиром на тип насеља у којем живе*. Ова хипотеза састоји се од неколико посебних хипотеза:

Хипотеза 1: Млади људи из села више вреднују брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу у односу на младе из града.

Хипотеза 2: Млади људи из града више вреднују кохабитацију и родитељство ван брака у односу на младе из села.

Хипотеза 3: Постоје разлике у брачном/партнерском статусу испитаника према типу насеља у којем живе: међу младима у селу већи је проценат оних који су у браку него међу младима у граду.

Хипотеза 4: Међу младим људима у селу већи је проценат родитеља него међу младима у граду.

Хипотеза 5: Млади људи у селу имају већи стварни, идеални, жељени и планирани број деце у односу на младе у граду.

Хипотеза 6: Млади људи у селу раније ступају у брак и постају родитељи у односу на младе у граду.

Хипотеза 7: Млади људи у селу сматрају да је идеално време за удају, рађање и женидбу раније у односу на време које за то сматрају млади из града.

Хипотеза 8: Постоје разлике у планирању брака код младих с обзиром на тип насеља у којем живе: међу младим људима у селу већи је проценат оних који планирају брак ускоро него међу младима који живе у граду.

Хипотеза 9: Млади људи из града имају израженију тенденцију да живе у кохабитацији у односу на младе у селу.

Хипотеза 10: Постоји разлика у планирању родитељства код испитаника с обзиром на тип насеља у којем живе: млади људи у граду склонији су одлагању родитељства у односу на младе у селу.

Пета група задатака садржи претпоставку да *постоје разлике када је реч о факторима који су значајни за избор партнера, разлозима/мотивима за брак/ванбрачну заједницу и родитељство, као и да постоје разлике у важности услова за заједнички живот партнера и за родитељство између испитаника који живе у различитим типовима насеља*. Конкретније, претпоставке су следеће:

Хипотеза 1: Приликом избора партнера код младих у селу (у односу на младе у граду) значајнији су традиционални фактори (невиност, одобравање родитеља, националност, вера), док млади у граду већи значај придају факторима који су показатељи индивидуализације (личност, особине, заједничка интересовања, ниво образовања).

Хипотеза 2: Социјални/друштвени мотиви за улазак у брак, односно ванбрачну заједницу (притисак породице или средине, „зато што је тако нормално, тако треба“) израженији су код младих из села, него код младих из града.

Хипотеза 3: Мотиви за родитељство израженији су код сеоске у односу на градску омладину.

Хипотеза 4: Стамбена самосталност значајнији је услов за улазак у брак/ванбрачну заједницу за градску него за сеоску омладину.

Постављене хипотезе захтевају да се у истраживачком поступку провере. Оне су биле реалан оквир за истраживање и сагледавање социјалних детерминанти брачног и репродуктивног понашања младих људи.

5. Методе, технике и инструменти истраживања

У истраживању је примењена комбинација квалитативних и квантитативних метода. Квалитативна методологија коришћена је за тзв. предистраживање. Наиме, најпре је примењен дубински интервју, са циљем бољег разумевања, описивања и дубљег увида у предмет истраживања, како би се касније наставило његово испитивање методама и техникама које укључују мерење.

Пре интервјуа састављене су одређене теме, под-теме и питања што је послужило као основа за разговор⁵⁷. Општа питања у току разговора допуњена су појединим потпитањима, зависно од ситуације. Овим предистраживањем регистровани су постојећи облици брачног и репродуктивног понашања младих, социјалне детерминанте истог, као и неки од ставова који су помогли конструкцији упитника, односно прецизнијем постављању питања у анкети. Захваљујући вербалним одговорима на отворена питања, дошло се до бољег разумевања појединих сегмената предмета истраживања, као и до бољег упитника за примену квантитативне методе. У квантитативном истраживању за прикупљање података употребљене су технике анкетирања и скалирања.

---

⁵⁷ Основа за разговор дата је у прилогу (Прилог 1), а укратко тиче се запажања испитаника о односу младих у њиховом окружењу према браку, ванбрачним заједницама и рађању, о разликама које у том погледу они уочавају у односу на претходне генерације. Такође, присутна је и тема о факторима који по њиховом мишљењу утичу на брачно и репродуктивно понашање младих, као и тема о неопходним условима за брак и родитељство.

Питања у упитнику била су комбинована: потпуно затворена и делимично отворена питања. Сва питања у упитнику могу се поделити у четири групе.

Прва група питања укључује социодемографске, социоекономске и социокултурне детерминанте, односно карактеристике испитаника. Детаљније, то изгледа овако:

- *социодемографске карактеристике* (пол, тип насеља, округ, године);
- *социоекономске карактеристике* (оцена материјалог стања породице, укупни месечни приходи породице, радни статус, стамбени положај, стамбена (не)самосталност, површина стамбеног простора и број соба, оцена стамбене ситуације);
- *социокултурне карактеристике* (брачни/партнерски, родитељски статус и тип заједнице испитаника, брачни/партнерски статус родитеља испитаника и тип заједнице родитеља, породица порекла – ниво традиционалности, величина/број чланова и структура (потпуна или непотпуна породица), образовни ниво испитаника и образовни ниво родитеља испитаника.

У овој групи питања, примењена је једна скала – скала *традиционалности породице порекла*, која се састојала од 10 ајтема истог смера. Кронбахов коефицијент алфа говори о високој поузданости ове скале и унутрашњој сагласности ставки од којих се она састоји ($\alpha=0,821$). Скала са свим ајтемима дата је у прилогу (Прилог 2), а опште карактеристике скале у табели која следи:

Табела 1. Табеларни приказ карактеристика скале *традиционалности породице*

N=500	Ајтеми	Распон вредности		Теоријска средња вредност	α
		Min.	Max.		
Традиционалност породице порекла	10	10	50	30	0,821

Друга група питања односи се на остварено, планирано, жељено или идеално брачно и репродуктивно понашање:

- *остварено* (брачни/партнерски статус, године склапања брака, родитељски статус, заједница у којој је дете рођено, године остварења родитељства, број деце испитаника);

- *планирано* (планови за брак, тенденције за живот у кохабитацији, планови за родитељство, тенденције за ванбрачно родитељство, тенденције за самохрано родитељство) и
- *идеално и жељено понашање* (жељени број деце, идеални број деце, идеалне године да се жена уда, идеалне године да се мушкарац ожени, идеалне године да жена роди прво дете).

Трећа група питања састоји се од скала којима се мери важност: мотива/разлога за улазак у брак/ванбрачну заједницу, фактора за избор партнера/супружника, услова за ступање у брак/ванбрачну заједницу, мотива/разлога за родитељство и услова за родитељство. Њихова важност изражена је на петостепеној скали где 1 значи уопште (нимало) није важно, а 5 изузетно (веома, много) је важно. Детаљан приказ скала налази се у упитнику (Прилог 2).

Четврту групу питања чине четири скале које указују на *вредновање различитих облика брачног и репродуктивног понашања*. Свака од скала састојала се од три става, односно ајтема. Испитаницима су представљени ставови и од њих се затражило да на Ликертовој петостепеној скали искажу свој степен слагања са сваким од њих. Након испитивања сви ставови који су негативно формулисани обрнути су и приступило се провери поузданости мерне скале. Кронбахов коефицијент алфа је код све четири скале већи од 0,7 што показује веома добру поузданост и унутрашњу сагласност сваке од скала (De Vellis, 2012). Формирањем скала и потврдом њихове поузданости омогућено је упоређивање вредновања и практиковања одређених модела брачног и репродуктивног понашања и утврђивања разлика између њих.

Скала вредновања брака састојала се од следећих ставова: 1. Брак је светиња, 2. Сваки човек треба да живи у браку и 3. Брак је превазиђена институција. Кронбахов алфа коефицијент говори о високој поузданости ове скале ($\alpha=0,836$).

Скала вредновања кохабитације укључила је ставове: 1. У реду је да двоје људи живи заједно пре брака, 2. У реду је да пар живи заједно, иако немају никакву намеру да се венчају и 3. Срамота је живети у ванбрачној заједници. Кронбахов коефицијент је овде нешто мање, али задовољавајуће поузданости ($\alpha=0,706$).

Скала вредновања рађања и родитељства у традиционалном смислу састоји се од следећих тврдњи 1. Родитељство је најважнија ствар у животу, 2. Рађање деце је веома важно за функционисање брака и 3. Деца треба што више да се рађају да бисмо опстали као нација ($\alpha=0,722$).

Скала вредновања родитељства ван брака: 1. У реду је бити родитељ у ванбрачној заједници, 2. У реду је да се жена/мушкарац у улози мајке/оца оствари као самохрани родитељ, и 3. Срамота је да жена роди ванбрачно дете ($\alpha=0,714$). Табеларни приказ општих карактеристика свих скала са средњим вредностима, дат је у првом делу резултата квантитативног истраживања.

6. Узорак истраживања

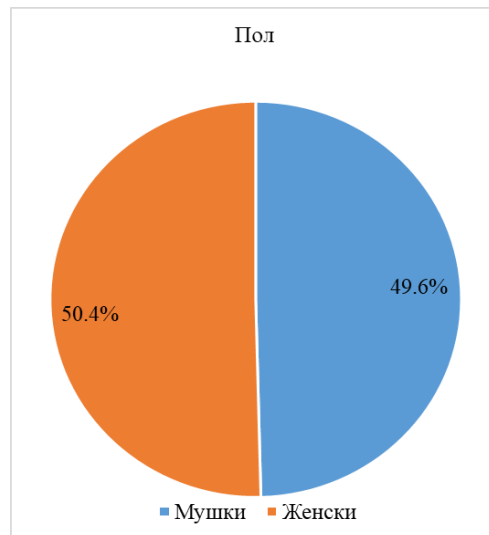
У квалитативном делу истраживања, односно у предистраживању, обављен је разговор са укупно 26 испитаника. Најмлађи испитаник имао је 19, а најстарија испитаница 35 година. Настојало се да узорак буде мешовит, првенствено према месту становања – округу и типу насеља као и према полу. Испитано је по двоје до троје испитаника из сваког округа, а од укупног броја испитаника 14 је из градских и 12 из сеоских насеља. Посматрано према полу, узорак је чинило 14 мушкараца и 12 жена. Остале, детаљније карактеристике узорка биће приказане у делу о резултатима.

Узорак главног, квантитативног истраживања чинили су млади људи узраста од 15 до 35 година који живе на територији Региона јужне и источне Србије. Квотни узорак се састојао од укупно 500 испитаника, одабраних према критеријумима округа, типа насеља, старости и пола. Према детерминишућим варијаблама готово је истоветна структура узорка и популације.

Социодемографске карактеристике испитаника

Полна структура испитаника.

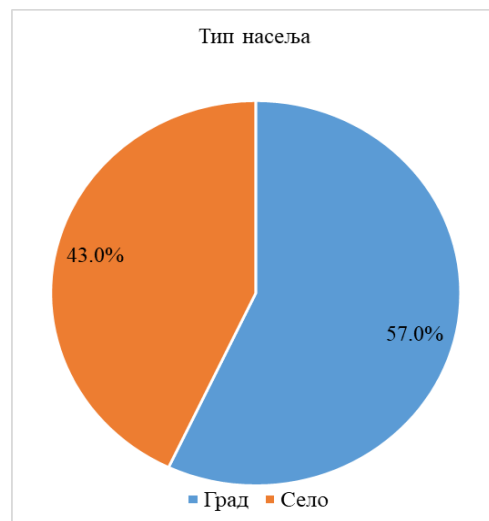
Истраживањем је обухваћено 248 мушкараца (49,6%) и 252 жена (50,4%) (Графикон 1).

Графикон 1. Полна структура испитаника

Структура испитаника према типу насеља

Гледано према типу насеља, узорак је чинило 285 испитаника из града (57%) и 215 испитаника из села (43%) (Графикон 2).

Графикон 2. Структура испитаника према типу насеља

Структура испитаника према округу

Истраживањем је анкетирано 37 младих из Борског округа (7,4%), 56 из Браничевског округа (11,2%), 33 из Зајечарског (6,6%), 71 из Јабланичког (14,2%), 125 из Нишавског округа (25%), 27 из Пиротског округа (5,4%), 67 из Подунавског (13,4%), 55 из Пчињског (11%) и 29 из Топличког округа (5,8%) (Табела 2).

Табела 2. Испитаници према округу

Округ у коме живе испитаници	N	%
Борски	37	7,4
Браничевски	56	11,2
Зајечарски	33	6,6
Јабланички	71	14,2
Нишавски	125	25,0
Пиротски	27	5,4
Подунавски	67	13,4
Пчињски	55	11,0
Топлички	29	5,8
Укупно	500	100,0

Структура испитаника према старости

Према старости, испитаници су подељени у четири категорије, које су сразмерно заступљене у истраживању. У најмлађој категорији од 15 до 19 година, испитано је њих 123 (24,6%), 124 у категорији од 20 до 24 године (24,8%), 124 у категорији од 25 до 29 година (24,8%) и 129 у најстаријој категорији узраста од 30 до 35 година (25,8%) (Табела 3).

Табела 3. Старосне категорије испитаника

Старосне категорије	N	%
15–19	123	24,6
20–24	124	24,8
25–29	124	24,8
30–35	129	25,8
Укупно	500	100,0

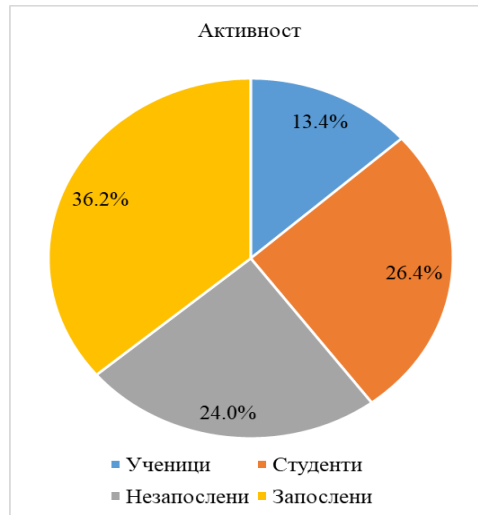
Када је реч о просечној старости испитаника, она износи 25,05 година (минимално 15, а максимално 35 година).

Табела 4. Старост испитаника

	N	Min.	Max.	AS	SD
Старост испитаника	500	15	35	25,05	5,930

Статус испитаника према активности

Што се тиче статуса према активности, испитаници су подељени у четири групе (ученици, студенти⁵⁸, незапослени и запослени). Према томе, истраживањем је обухваћено 13,4% ученика средњих школа, 26,4% студената, 24% незапослених и 36,2% запослених младих људи (Графикон 3).

Графикон 3. Статус испитаника према активности

Образовна структура испитаника

Табела 5. Образовна структура испитаника – цео узорак

Школска спрема	N	%
Основна школа	72	14,4
Трогодишња средња школа	54	10,8
Четворогодишња средња школа	235	47,0
Виша или висока школа	64	12,8
Факултет или академија	62	12,4
Последипломске студије (мастер/магистратура, докторат)	13	2,6
Укупно	500	100,0

У Табели 5 приказана је образовна структура испитаника која показује да је 72 испитаника, односно 14,4% са завршеном основном школом. Међутим, већина ових испитаника (67) су ученици средњих школа (налазе се у процесу даљег школовања). Више од половине (57,8%) испитаника има завршену средњу школу: трогодишњу, њих 54 (10,8%) и 235 (47%) има четворогодишњу средњу школу.

⁵⁸ Нико од испитаних студената није био у радном односу.

Такође, треба напоменути да је међу овим испитаницима велики број студената. Високообразованих је нешто више од четвртине (27,8%) испитаника, тачније у узорку је 64 испитаника са вишом или високом школом (12,8%), 62 са завршеним факултетом или академијом (12,6%), и свега 13 (2,6%) са завршеним последипломским студијама.

Уколико из анализе изоставимо младе који се још увек налазе у процесу школовања (ученике и студенте) добићемо нешто другачију образовну структуру испитаника. Наиме, знатно је мање испитаника који имају основну (1,7%), као и оних који имају трогодишњу (17,3%), а посебно оних који имају четворогодишњу средњу школу (39,9%) (Табела 6).

Табела 6. *Образовна структура испитаника који нису у процесу образовања*

Школска спрема	N	%
Основна школа	5	1,7
Трогодишња средња школа	52	17,3
Четворогодишња средња школа	120	39,9
Виша или висока школа	58	19,3
Факултет или академија	54	17,9
Последипломске студије (мастер/магистратура, докторат)	12	4,0
Укупно	301	100,0

Образовна структура родитеља испитаника

Што се тиче образовне структуре мајки испитаника, са основном школом је њих 8,4%. Највећи проценат (61,6%) је са завршеном средњом школом и то 19,2% са трогодишњом и 42,4% са четворогодишњом средњом школом. Високообразованих је нешто мање од трећине мајки испитаника, и то са вишом или високом школом 16,8%, са факултетом 10,8% и 2,4% са завршеним последипломским студијама (Табела 7).

Табела 7. *Образовна структура мајки испитаника*

Школска спрема	N	%
Основна школа	42	8,4
Трогодишња средња школа	96	19,2
Четворогодишња средња школа	212	42,4
Виша или висока школа	84	16,8
Факултет или академија	54	10,8
Последипломске студије (мастер/магистратура, докторат)	12	2,4
Укупно	500	100,0

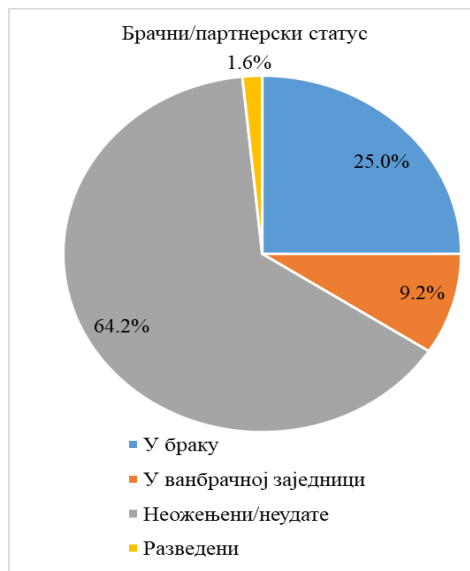
Табела 8. *Образовна структура очева испитаника*

Школска спрема	N	%
Основна школа	22	4,4
Трогодишња средња школа	103	20,6
Четворогодишња средња школа	207	41,4
Виша или високо школа	92	18,4
Факултет или академија	61	12,2
Последипломске студије (мастер/магистратура, докторат)	15	3,0
Укупно	500	100,0

У Табели 8 дат је приказ образовне структуре очева испитаника, на основу кога се види да је очева са завршеном основном школом 4,4%, што је скоро дупло мање него мајки са тим нивоом образовања. Са завршеном средњом школом, готово идентичан проценат као и код мајки испитаника (62%) и то са завршеном трогодишњом школом 20,6% а са четворогодишњом 41,4%. Вишу или високу школу има 18,4% очева, а факултет њих 12,2%. Последипломске студије завршило је 3%.

Брачни/партнерски статус испитаника

Гледано према брачном/партнерском статусу, највише испитаника (64,2%) је неожењено/неудато. Четвртина испитаника (25%) је у браку, 9,2% у ванбрачној заједници, док је разведених мали проценат (1,6%) (Графикон 4).

Графикон 4. *Брачни/партнерски статус испитаника*

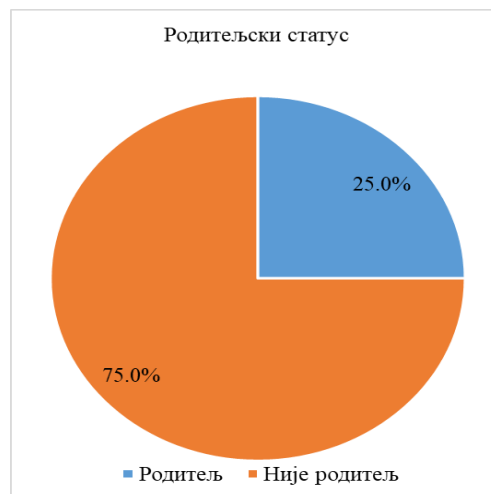
Брачни/партнерски статус родитеља испитаника показује да је највећи број родитеља у браку (65,2%). У ванбрачној заједници живи 14%, а разведених је 12%. Удоваца је 7,2%, док је категорија родитеља који се нису венчали нити су живели заједно најмање заступљена, свега 1,6% (Табела 9).

Табела 9. Брачни/партнерски статус родитеља испитаника

Брачни/партнерски статус родитеља	N	%
У браку	326	65,2
У ванбрачној заједници	70	14,0
Никада се нису венчавали, нити су живели заједно	8	1,6
Разведени	60	12,0
Удовци	36	7,2
Укупно	500	100

Родитељски статус испитаника

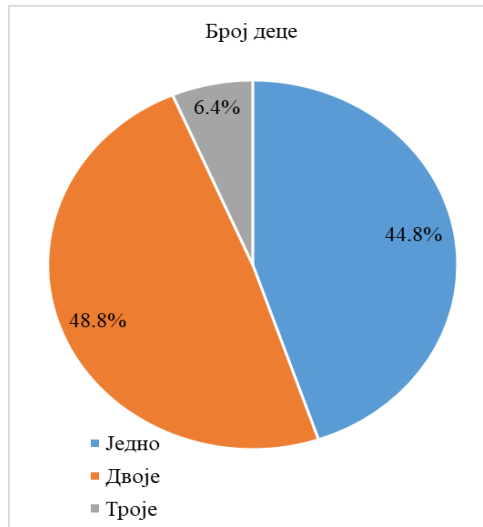
Према родитељском статусу, већина испитаника нису родитељи (75%), док се једна четвртина (25%) остварило као родитељ (Графикон 5).

Графикон 5. *Родитељски статус испитаника*

Родитељи према броју деце

Подаци показују да највећи број родитеља има двоје деце (48,8%), а одмах потом једно дете (44,8%). Свега осморо испитаника, односно 6,4% има троје деце (Графикон 6).

Графикон 6. Родитељи према броју деце

Оцена материјалног стања породице

Више од половине испитаника оцењује материјално стање своје породице као просечно (59,6%), мање од петине (17,6%) као добро и близу четвртине (22,8%) као лоше (Графикон 7).

Графикон 7. Структура испитаника према материјалном стању породице

Тип домаћинства

Већина испитаника није стамбено самостална, односно живи у заједници са родитељима (78,6%). Детаљнија структура домаћинства дата је у наредној табели:

Табела 10. Тип домаћинства испитаника

Тип домаћинства	N	%
Живе у породици порекла, као нежењени/неудате	317	63,4
Живе у породици одређења самостално ⁵⁹	95	19,0
Живе у проширеном домаћинству – са родитељима и са партнером и/или дететом	76	15,2
Живе без родитеља и без партнера – самачка домаћинства	12	2,4
Укупно	500	100,0

Подаци показују да највећи број испитаника живи у породици порекла као нежењени/неудате (63,4%). Самостално са партнером и/или дететом живи 19,2% испитаника, а у заједничком домаћинству 15% испитаника. У самачким домаћинствима живи 2,4% испитаника (Табела 10).

7. Ток истраживања и обрада података

Истраживање је спроведено у периоду од септембра 2018. године до јуна 2019. године. Током септембра 2018. године обављени су разговори са младим људима из региона. Испитаници су били нама непознате особе како претходна сазнања о њима не би утицала на сам разговор. Индивидуални интервјуи трајали су просечно 20 минута. Уз пристанак испитаника, разговори су снимани диктафоном и потом транскрибовани. Након тога, приступило се корекцији и допуни питања и сачињен је коначни упитник за квантитативно истраживање. Анкетирање омладине спроведено је од 15. октобра 2018. године до 1. априла 2019. године. У већини округа, обављено је самостално анкетирање на терену, док су у појединим местима ангажовани анкетари (социолози). Сви анкетари индивидуално су упознати са предметом, циљевима, задацима истраживања, као и техником прикупљања података, односно начином попуњавања појединих питања. Анкетирање је вршено појединачно или у групама, са просечним временским трајањем око 30 минута, уз добровољни пристанак и загарантовану анонимност. Након упознавања испитаника са предметом и циљем истраживања, анкетирање је наишло на позитиван пријем код испитаника. Испитаници су самостално и без проблема попуњавали упитнике, уз објашњења и упутства за поједина питања. Унос података у статистичку базу СПСС-а вршен је континуирано у истом периоду (од 15. октобра 2018. године до 1.

⁵⁹ Засновали брак/ванбрачну заједницу, породицу и живе одвојено од родитеља или сродника.

априла 2019. године). Након уноса података приступило се чишћењу и сређивању базе за потребе обраде података која је извршена у периоду од априла 2019. до јуна 2019. године. Обављена је провера социодемографских карактеристика узорка, након чега је установљено да не постоји потреба за његовим кориговањем (уравнотежавањем/пондерисањем). Након увида у природу података, из истраживачких разлога, код неких категоријских променљивих било је потребно извршити смањење броја категорија. Ајтеми у скалама по потреби су реверзно кодирани и спроведене су анализе поузданости. Обављене су прелиминарне анализе да би се доказало задовољење претпоставки о нормалности, линеарности и хомогености варијансе за спровођење параметријских техника. Поред дескриптивне анализе, од статистичких техника из СПСС-а примењене су: једнофакторска анализа варијансе (ANOVA), Т-тестови и Хи-квадрат тест, Пирсонова линеарна корелација (r), Поинт-бисеријска корелација (r_{pb}). Код анализе варијансе, накнадним *post hoc* тестом (LSD поређењем) утврђено је прецизно постојање разлике између различитих група. Као показатељ повезаности, односно јачине утицаја код Хи-квадрат теста, за табеле 2 са 2 коришћен је фи коефицијент корелације (ϕ), а за веће табеле Крамеров коефицијент (V) и коефицијент контингенције (C). Осим наведених техника и показатеља из СПСС-а, употребљени су показатељи који су израчунати уз помоћ одређених формула и коришћењем података из резултата истраживања. То су ета квадрат у Т-тестовима и анализи варијансе којим је мерена величина разлике, односно јачина везе између променљивих, као и коефицијент детерминације тј. заједнички део варијансе две променљиве код Пирсонове корелације.

ДРУГИ ДЕО

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА – АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

I ДЕМОГРАФСКА СЛИКА РЕГИОНА ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Пре приступања анализи резултата добијених истраживањем, са циљем одређења ширег контекста испитиване појаве, потребно је дати преглед основних демографских карактеристика подручја на коме је истраживање рађено. Емпиријско истраживање социјалних детерминанти брачног и репродуктивног понашања младих спроведено је у Региону јужне и источне Србије. Овај регион чине девет статистичких области, односно округа, и то: Борски, Браничевски, Зајечарски, Јабланички, Нишавски, Пиротски, Подунавски, Пчињски и Топлички.

У погледу смера демографских промена Регион јужне и источне Србије не разликује се битније од кретања карактеристичних за Србију као целину. Негативан природни прираштај уз негативан миграциони салдо за резултат имају депопулацију становништва. Ипак, смањење становништва није истог интензитета у свим регионима и окрузима у земљи, а посебно је изражено на подручју Региона јужне и источне Србије и у појединим његовим окрузима.

Табела 11. Упоредни преглед броја становника у статистичким областима Региона јужне и источне Србије од 1961. до 2011. године

Статистичка област/округ	Број становника по пописима					
	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Борска област	160.096	175.848	180.463	178.718	146.551	124.992
Браничевска област	263.780	263.466	264.182	253.992	200.806	183.625
Зајечарска област	178.623	172.424	170.682	158.131	137.561	119.967
Јабланичка област	254.855	260.982	262.531	255.011	240.923	216.304
Нишавска област	327.367	363.292	394.110	396.043	381.757	376.319
Пиротска област	145.789	136.008	127.427	116.926	105.654	92.479
Подунавска област	180.122	197.205	220.425	226.089	209.987	199.395
Пчињска област	222.520	230.373	238.753	243.529	227.690	159.081*
Топличка област	141.141	129.542	121.933	111.813	102.075	91.754
Регион јужне и источне Србије	1.874.293	1.929.140	1.980.506	1.940.252	1.753.004	1.563.916

Извор: РЗС, 2014: 95–125.

* Ово је званичан податак Републичког завода за статистику. Међутим, демографи Г. Пенев и Б. Станковић, имајући у виду масовно прихваћен позив на бојкот пописа становништва у општинама Бујановац и Прешево дали су процене о укупном броју становника у Пчињској области. Према тим проценама, у овом округу 2011. године, било је укупно 205.841 становника (Пенев, Станковић, 2018: 77).

Смањење броја становника Региона јужне и источне Србије први пут је забележено између Пописа 1981. и 1991. године (Табела 11 и Табела 12). Тада је регистровано смањење за 2,03% становништва, да би у наредним међупописним периодима оно било све интензивније.

Табела 12. *Промене броја становника Региона јужне и источне Србије по окрузима*

Статистичка област/округ	Промена броја становника				
	1971/1961	1981/1971	1991/1981	2002/1991	2011/2002
Борска област	15.752	4.615	-1.745	-32.167	-21.559
Браничевска област	-314	716	-10.190	-53.186	-17.181
Зајечарска област	-6.199	-1.742	-12.551	-20.570	-17.594
Јабланичка област	6.127	1.549	-7.520	-14.088	-24.619
Нишавска област	35.925	30.818	1.933	-14.286	-5.438
Пиротска област	-9.789	-8.581	-10.501	-11.272	-13.175
Подунавска област	17.083	23.220	5.664	-16.102	-10.592
Пчињска област	7.853	8.380	4.776	-15.839	-68.609*
Топличка област	-11599	-7609	-10.120	-9.738	-10.321
<i>Регион јужне и источне Србије</i>	54.847	51.366	-40.254	-187.248	-189.088

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику наведених у претходној табели.

У раздобљу од 1991. до 2002. године број становника смањено се за 9,65%, а између Пописа 2002. и 2011. године, за 10,78% (Табела 13). Гледано према окрузима, процес депопулације захватио је раније Зајечарски, Пиротски и Топлички округ. Подаци показују да је смањење становништва у овим окрузима континуирано од 1961. године. У односу на друге округе, у Нишавском, Подунавском и Пчињском округу „најкасније“ долази до опадања броја становника. У тим окрузима демографско пражњење региструје се у Попису 2002., односно у међупописном периоду од 1991. до 2002. године. Највећи пад броја становника између 1991. до 2002. године региструју Браничевски (20,94%) и Борски (17,99%), а у раздобљу од 2002. до 2011. године, Борски (14,71%), Зајечарски (12,78%) и Пиротски округ (12,46%)⁶⁰. Смањење броја становника у оба ова перода најмање је у Нишавском округу, и то у периоду од 1991. до 2002. године за 3,60%, и у периоду од 2002. до 2011. године за 1,42%. Детаљнији приказ смањења становништва у проценатима дат је у Табели 13.

*Уколико се прорачун ради на основу процене демографа о броју становника који су бојкотовали Попис 2011. године, овај број је знатно мањи и износи -21.849 (Пенев, Станковић, 2018: 77).

⁶⁰ Према подацима Пописа из 2011. године Пчињски округ је подручје са најизразитијим смањењем броја становника и то за чак 30,13% између 2002. и 2011. године. Међутим, имајући у виду и уважавајући процене демографа с обзиром на бојкот Пописа 2011. у општинама Бујановац и Прешево, број становника између два последња пописа у овом округу смањен је за 9,59%.

Табела 13. Смањење становништва Региона јужне и источне Србије по окрузима у периоду од 1991. до 2011. године (изражено у процентима)

Статистичка област/округ	Смањење становништва у процентима		
	1991–2002	2002–2011	1991–2011
Борска област	17,99	14,71	30,06
Браничевска област	20,94	8,55	27,70
Зајечарска област	13,00	12,78	24,13
Јабланичка област	5,52	10,21	15,17
Нишавска област	3,60	1,42	4,98
Пиротска област	9,64	12,46	20,90
Подунавска област	7,12	5,04	11,80
Пчињска област	6,50	30,13*	34,67*
Топличка област	8,70	10,11	17,93
Регион јужне и источне Србије	9,65	10,78	19,39

Извор: Израчунато на основу података РЗС наведених у претходним табелама.

Поред константног опадања укупног броја становника, Регион јужне и источне Србије карактерише и промена старосне структуре. Долази до пораста удела старијих људи и смањења броја младих људи. Посматрајући резултате последња три пописа, запажамо континуирано смањење удела младих од 15 до 35 година и то у свим окрузима у региону (Табела 14).

Табела 14. Промене броја становништва од 15 до 35 година у Региону јужне и источне Србије и њеним окрузима, према пописима 1991., 2002. и 2011. године.

Статистичка област/округ	Број младог становништва		
	1991	2002	2011
Борска област	48.585	36.532	27.775
Браничевска област	64.313	49.493	41.742
Зајечарска област	35.282	30.401	25.141
Јабланичка област	69.456	62.761	53.130
Нишавска област	98.281	97.583	94.097
Пиротска област	28.278	24.727	20.658
Подунавска област	61.994	55.867	50.421
Пчињска област	75.298	65.332	41.633**
Топличка област	28.530	24.986	21.536
Регион јужне и источне Србије	510.017	447.682	376.133

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику (РЗС, 1992: 44–45., РЗС, 2002: 48–58 и РЗС, 2012: 372–578).

Резултати пописа показују да се у посматраном раздобљу (од 1991. до 2011. године) број младих људи у Региону јужне и источне Србије смањено за 133.884, односно за 26,25% (Табела 15).

* Корекцијом укупног броја становништва Пчињског округа према демографима смањење износи 9,59% за период од 2002. до 2011. године, односно 15,47% за период од 1991. до 2011. године.

** Напред поменутом корекцијом овај број износи 51.084.

Табела 15. Смањење броја младих у Региону јужне и источне Србије у међуписним периодима од 1991. до 2011. године

Статистичка област/округ	Смањење броја младог становништва					
	1991–2002		2002–2011		1991–2011	
	N	%	N	%	N	%
Борска област	-12.053	24,80	-8.757	23,97	-20.810	42,83
Браничевска област	-14.820	23,04	-7751	15,66	-22.571	35,09
Зајечарска област	-4.881	13,83	-5.260	17,30	-10.141	28,74
Јабланичка област	-6.695	9,63	-9.631	15,34	-16.326	23,50
Нишавска област	-698	0,71	-3.486	3,57	-4.184	4,25
Пиротска област	-3.551	12,55	4.069	16,45	-7.620	26,94
Подунавска област	-6.127	9,88	-5.446	9,74	-11.573	18,66
Пчињска област	-9.966	13,23	-23.699*	36,27*	-33.665*	44,70*
Топличка област	-3.544	12,42	-3.450	13,80	-6.994	24,51
<i>Регион јужне и источне Србије</i>	-62.335	12,22%	-71.549	15,98%	-133.884	26,25%

Извор: Израчунато на основу напред наведених података Републичког завода за статистику.

Највеће смањење у периоду од 1991. до 2002. године, бележе Борски (24,80%), Браничевски округ (23,04%) и Зајечарски округ (13,83%). У периоду од 2002. до 2011. године, највеће смањење забележено је у Борском (23,97%), Пчињском (36,27%, односно 21,80%) и Зајечарском округу (17,30%). У двадесетогодишњем периоду (од 1991. до 2011. године) број младих људи највише се смањило у Борском (42,83%), Браничевском (35,09%) и Пчињском округу (44,7%, односно 32,15%) (Табела 15). Поред наведеног, у посматраном периоду смањује се и удео младих у укупном броју становништва, тако да са 26,28% колико је чинио у 1991. години, опада на 24,05% у 2011. години. Смањење броја младих људи врло се негативно одражава на природни прираштај, будући да су управо они носиоци процеса репродукције. Основни покретач процеса депопулације јесте смањење вредности природног прираштаја. Стопе природног прираштаја имају негативан предзнак у Србији од 1998. године, а у Региону јужне и источне Србије од 1991. године. Поред тога што је опадање наталитета и природног прираштаја раније почело у овом региону, оно је и интензивније у односу на Србију као целину. Подаци за 2010. годину показују да су стопе наталитета за Србију 9,4%, док су за Регион јужне и источне Србије 8,2%. Исте године, стопа природног прираштаја у Србији износила је -4,8%, а најнижа њена вредност забележена је у Региону јужне и источне Србије (-7,1%). Наведено је последица тога што је број живорођених у

* Узимајући у прорачун коригован број младих у Пчињском округу, смањење у периоду од 2002. до 2011. године износи -14.248, што представља смањење за 21,80%, а за укупан период од 1991. до 2011. године смањење износи -24.214, односно 32,15%.

јужној и источној Србији континуирано опадао од 1961. године, док се са друге стране, број умрлих од тада константно повећавао (Табела 16).

Табела 16. Природно кретање становништва у Региону јужне и источне Србије од 1961. до 2010. г.

Година	Број становника	Живорођени	Умрли	Природни прираштај	Умрла одојчад	На 1000 становника			Умрла одојчад на 1000 живор.
						Живорођени	Умрли	Природни прираштај	
1961	1.874.293	31.763	17.480	14.283	2.454	16,9	9,3	7,6	77,2
1971	1.929.140	28.012	18.795	9.217	1.211	14,5	9,7	4,8	43,22
1981	1.980.506	23.672	21.388	2.284	704	12,0	10,8	1,2	29,7
1991	1.940.252	23.172	23.272	- 100	376	11,9	12,0	- 0,1	16,2
2001	1.897.721	19.314	24.700	- 5.386	220	10,2	13,0	- 2,8	11,4
2010	1.655.499	13.592	25.384	- 11.792	129	8,2	15,3	- 7,1	9,5

Извор: РЗС, 2012а: 157.

У периоду од 1961. до 2010. године, број живорођених смањен је за 57%, а број умрлих повећан за 45%. Новији подаци приказани у Табели 17 показују да се овакви негативни трендови настављају и у наредним годинама.

Табела 17. Природно кретање становништва у Региону јужне и источне Србије од 2011. до 2017. г.

Година	Број становника	Живорођени	Умрли	Природни прираштај	Умрла одојчад	На 1000 становника			Умрла одојчад на 1000 живор.
						Живорођени	Умрли	Пр. прир.	
2011	1.612.220	13.072	25.567	-12.495	106	8,11	15,86	-7,75	8,11
2012	1.597.014	13.032	25.757	-12.725	91	8,17	16,15	-7,98	6,96
2013	1.581.787	12.989	24.739	-11.750	101	8,22	15,66	-7,44	7,78
2014	1.567.010	12.920	24.977	-12.057	108	8,25	15,94	-7,69	8,36
2015	1.551.604	12.489	25.320	-12.831	74	8,05	16,32	-8,27	5,93
2016	1.536.217	12.492	24.509	-12.017	75	8,13	15,95	-7,82	6,00
2017	1.521.081	12.587	24.958	-12.371	72	8,28	16,41	-8,13	5,72

Извор: РЗС, 2018: 54–61.

Посматрано према окрузима, запајају се одређене разлике и посебна угроженост појединих округа. Детаљнији приказ виталних догађаја по окрузима дат је у Табели 18.

Табела 18. Витални догађаји на 1000 становника по окрузима, 1991., 2001. и 2010. година

Статистичка област/округ	На 1000 становника								
	Живорођени			Умрли			Природни прир.		
	1991	2001	2010	1991	2001	2010	1991	2001	2010
Борска област	10,41	9,1	6,8	11,4	12,4	17,4	-1,0	-3,3	-10,6
Браничевска област	10,9	9,8	7,4	11,7	12,8	18,4	-0,8	-3,0	-11,0
Зајечарска област	8,9	7,6	7,0	16,0	17,0	20,5	-7,1	-9,4	-13,5
Јабланичка област	12,5	10,6	8,4	11,1	13,1	15,6	1,4	-2,5	-7,3
Нишавска област	10,8	9,5	9,1	12,0	13,2	14,6	-1,2	-3,7	-5,5
Пиротска област	9,2	7,4	6,7	15,2	15,5	16,8	-6,0	-8,1	-10,1
Подунавска област	12,2	10,1	8,6	11,0	12,2	13,6	1,2	-2,1	-5,1
Пчињска област	18,5	14,1	9,2	9,4	9,9	10,8	9,1	4,2	-1,6
Топличка област	11,9	11,2	7,8	14,5	15,1	14,8	-2,6	-3,9	-7,0
Регион јужне и источне Србије	11,9	10,2	8,2	12,0	13,0	15,3	-0,1	-2,8	-7,1

Извор: РЗС, 2012а: 158–205.

Подаци показују да су у свим окрузима у посматраном периоду (од 1991. до 2010. године) присутни негативни демографски процеси: опадање стопа наталитета, пораст стопе морталитета и негативане стопе природног прираштаја као њихов резултат. Ипак, у појединим окрузима ови процеси били су интензивнији, што је резултирало да 2010. године највише негативне вредности природног прираштаја имају Зајечарски (-13,5), Браничевски (-11,0) и Борски (-10,6) округ.

Најновији подаци указују на посебну угроженост Региона јужне и источне Србије.

Табела 19. Витални догађаји на 1000 становника у Србији и њеним регионима, 2018. година

РЕГИОН	На 1000 становника		
	Живорођени	Умрли	Пр. Прираштај
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	9,2	14,6	-5,4
СРБИЈА – СЕВЕР	9,8	13,7	-3,9
Београдски регион	10,6	12,7	-2,1
Регион Војводине	9,1	14,6	-5,5
СРБИЈА – ЈУГ	8,5	15,4	-7,0
Регион Шумадије и западне Србије	8,6	14,8	-6,2
Регион јужне и источне Србије	8,2	16,2	-8,0

Извор: РЗС, 2019: 1.

Стопа природног прираштаја у Републици Србији за 2018. годину износи -5,4%. У Београдском региону забележена је најнижа негативна вредност природног прираштаја (-2,1%), док је највиша негативна вредност природног прираштаја забележена у Региону јужне и источне Србије (-8,0%) (Табела 19).

Да би се брачно и репродуктивно понашање младих на испитиваном подручју што свестраније објаснило и разумело, потребно је поред резултата овог истраживања, као и наведених статистичких података, указати на још неке податке које ближе описују појаву коју истражујемо. У већини публикација Републичког завода за статистику које се баве анализом брачног статуса и фертилитета женског становништва нису дати подаци за старосну категорију од 30 до 35 година, већ за категорију од 30 до 39 година, па ће у складу са тим бити изнети званични подаци који се односе на брачно и репродуктивно понашање у региону и његовим окрузима.

У наредној табели дата је брачна структура становништва старости од 15 до 39 година, које је у време Пописа 2011. године живело у Региону јужне и источне Србије.

Табела 20. Становништво старости од 15 до 39 година из Региона јужне и источне Србије према брачном статусу 2011. године

Брачни статус	Старосна категорија				Укупно	Процент %
	15–19	20–24	25–29	30–39		
Неожењен/неудата	88.343	80.362	57.481	59.785	285.971	59,55
Ожењен/удата	1.187	11.498	34.893	129.572	177.150	36,89
Удовац/удовица	12	37	113	1.141	1.303	0,27
Разведен/разведена	45	531	1.766	9.457	11.799	2,45
Непознато	727	1.106	841	1.302	3.976	0,82
Укупно	90.314	93.534	95.094	201.257	480.199	100

Извор: РЗС, 2013: 128.

Резултати приказани у Табели 20 показују да је више од половине неожењено/неудато, док је нешто више од трећине у браку. Упоредивши са подацима за 2002. годину, видљиве су промене у брачној структури становништва. Наиме, долази до пораста удела неожењених/неудатих, а до смањења броја лица у браку. Према подацима за 2002. годину учешће лица у браку код становништва старог од 15 до 39 година, износило је 47,79%, док у 2011. години износи 36,89%. Са друге стране, неожењених/неудатих 2002. године било је 49,12%, док их је 2011. године 59,55%. Благи пораст у наведеном раздобљу показује и удео разведених лица, од 2,29% на 2,45%⁶¹. Новији подаци говоре о порасту броја разведених бракова. Према подацима за 2011. годину, у јужној и источној Србији, регистровано је 1539 разведених бракова, док је у 2017. години, њихов број 1919 (РЗС, 2018: 57). Учешће лица у браку расте са годинама старости. Према резултатима последњег пописа (2011), близу три четвртине испитаника који су засновали брачну заједницу налази се међу најстаријом посматраном категоријом. Подаци Републичког завода за статистику показују пораст година за закључење брака, како за младу, тако и за младожењу. Према резултатима Пописа 2011. године, просечне године склапања брака у јужној и источној Србији за младожењу износиле су 32,5 а за младу 28,8. Према подацима за 2017. годину, оне износе за младожењу 33,5 а за младу 30,2. Разлике су приметне и код закључења првог брака.

⁶¹ Израчунато на основу података Републичког завода за статистику (РЗС, 2003: 163–171, 180–186, 204–224; РЗС, 2003а: 160–166, 232–242, 404–525; РЗС, 2016а: 54; РЗС, 2013: 128).

У 2011. години мушкарци су у први брак улазили са просечно 29,7, а жене 26,4 година, док су те године нешто више у 2017. години и износе 30,5 за младожењу и 27,6 за младу (РЗС, 2018: 148–149).

Гледано према типу насеља, међу градским становништвом већи је проценат неожењених/неудатих и разведених, док је међу сеоским становништвом већи проценат оних који су у браку (Табела 21 и Табела 22).

Табела 21. Градско становништво старости од 15 до 39 година у Региону јужне и источне Србије према брачном статусу 2011. године

Брачни статус	Старосна категорија				Укупно	Процент %
	15–19	20–24	25–29	30–39		
Неожењен/неудата	48.415	46.752	35.652	34.557	165.376	60,51
Ожењен/удата	452	4.910	18.639	73.466	97.467	35,66
Удовац/удовица	6	18	52	635	711	0,26
Разведен/разведена	20	290	1.085	6.276	7.671	2,80
Непознато	340	554	406	737	2.037	0,74
Укупно	49.233	52.524	55.834	115.671	273.262	100,00

Извор: РЗС, 2013: 128.

Табела 22. Сеоско становништво старости од 15 до 39 година у Региону јужне и источне Србије према брачном статусу 2011. године

Брачни статус	Старосна категорија				Укупно	Процент %
	15–19	20–24	25–29	30–39		
Неожењен/неудата	39.928	33.610	21.829	25.228	120.605	58,28
Ожењен/удата	735	6.588	16.254	56.106	79.683	38,50
Удовац/удовица	6	19	61	506	592	0,28
Разведен/разведена	25	241	681	3.181	4.128	1,99
Непознато	387	552	435	565	1.939	0,93
Укупно	41.081	41.010	39.260	85.586	206.937	100,00

Извор: РЗС, 2013: 128.

Поред тога што је међу сеоским становништвом већи проценат лица у браку, подаци показују да је у селу већи проценат млађих категорија становништва засновало брачну заједницу у односу на градску популацију (Табела 23).

Табела 23. Процент лица у браку према старосним категоријама и типу насеља

Тип насеља	Старосна категорија			
	15–19	20–24	25–29	30–39
Град	0,46	5,03	19,12	75,37
Село	0,92	8,26	20,39	70,41
Укупно	0,67	6,49	19,69	73,14

Извор: Израчунато на основу података РЗС датим у претходним табелама.

Посматрајући брачни статус према окрузима, подаци показују да је највећи проценат неожењених/неудатих у Борској (64%), Подунавској (63,74%) и Браничевској области (62,02%). Са друге стране, највећи проценат

ожењених/удатих забележено је у Јабланичкој (42,51%), Пчињској (40,11%) и Пиротској области (38,20%) (Табела 24).

Табела 24. Брачни статус лица старости од 15 до 39 година из Региона јужне и источне Србије према окрузима, изражен у процентима, 2011. година

Статистичка област/округ	Брачни статус				
	Неожењен/ Неудата	Ожењен/ Удата	Удовац/ Удовица	Разведен/ разведена	Непознато
Борска област	64,00	31,31	0,24	3,20	1,23
Браничевска област	62,02	33,80	0,28	2,70	1,17
Зајечарска област	60,46	35,01	0,27	3,44	0,79
Јабланичка област	54,81	42,51	0,28	2,01	0,37
Нишавска област	58,80	37,47	0,22	2,56	0,92
Пиротска област	58,90	38,20	0,25	2,35	0,27
Подунавска област	63,74	32,77	0,28	2,40	0,79
Пчињска област	57,24	40,11	0,28	1,73	0,61
Топличка област	58,14	38,10	0,37	2,01	1,35
<i>Регион јужне и источне Србије</i>	59,55	36,89	0,27	2,45	0,82

Извор: Израчунато на основу података РЗС, 2013: 128–171.

У Попису 2011. године, по први пут је уведена категорија лица у ванбрачној заједници. Међу становништвом старом од 15 до 39 година, на подручју Региона јужне и источне Србије, регистровано је укупно 32.228 таквих особа. Они чине 6,71% у укупном броју лица те старости у овом региону. Подаци показују да су ванбрачне заједнице заступљене како у граду, тако и у селу, чак је њихов удео већи унутар сеоског становништва (Табела 25).

Табела 25. Ванбрачне заједнице у Региону јужне и источне Србије међу становништвом од 15 до 39 година према типу насеља

Тип насеља	Број лица у ванбрачним заједницама	Укупан број становника од 15 до 39. г.	Удео ванбрачних заједница у укупном броју у граду/селу (%)	Удео ванбрачних заједница у укупном броју у округу (%)
Град	17.047	273.262	6,23	3,54
Село	15.181	206.937	7,33	3,16
Укупно	32.228	480.199	/	6,7

Извор: Израчунато на основу података РЗС: 2013: 198.

Резултати показују да су ванбрачним заједницама највише склони они који живе у Браничевској (11,57%), Борској (9,82%) и Подунавској области (9,77%), а најмање они који живе у Пчињској (4,07%), Пиротској (4,63%) и Нишавској области (4,85%) (Табела 26).

Табела 26. Становништво старости од 15 до 39 г. у ванбрачној заједници према окрузима у Региону јужне и источне Србије, 2011. године

Статистичка област/округ	Број лица (15–39) у ванбрачним заједницама	Укупан број лица (15–39) у областима/ Региону	Удео лица у ванбрачним заједницама у укупном броју лица (15–39) у округу/Региону	Удео ванбрачних заједница округа у укупном броју ванбрачних заједница у Региону
Борска област	3.528	35.908	9,82	10,94
Браничевска област	6.244	53.961	11,57	19,37
Зајечарска област	2.227	32.448	6,86	6,91
Јабланичка област	3.384	67.831	4,98	10,50
Нишавска област	5.815	119.848	4,85	18,04
Пиротска област	1.225	26.402	4,63	3,80
Подунавска област	6.245	63.907	9,77	19,38
Пчињска област	2.140	52.470	4,07	6,64
Топличка област	1.420	27.424	5,17	4,41
<i>Регион јужне и источне Србије</i>	32.228	480.199	6,71	/

Извор: Израчунато на основу података РЗС: 2013: 198–209; РЗС, 2012: 372–560.

Што се тиче репродуктивног понашања, статистички подаци говоре о порасту удела жена које не учествују у репродукцији, односно смањењу удела жена које рађају. Према резултатима Пописа 2002. године, у Региону јужне и источне Србије однос жена (старости од 15 до 39 година) које су рађале и оних које нису био је 56:44⁶², док је тај однос 2011. године готово изједначен (50,36:49,64). Детаљнији приказ репродуктивног понашања према старосним групама, у време Пописа 2011. године, дат је у Табели 27.

Табела 27. Женско становништво старости од 15 до 39 година у Региону јужне и источне Србије према учеићу у репродукцији и старосним групама, 2011. године.

Старосна група	Укупно	Није рађало		Рађало	
		N	%	N	%
15–19	43.400	41.921	96,60	1.479	3,40
20–24	45.185	34.975	77,40	10.210	22,60
25–29	45.779	21.026	45,92	24.753	54,08
30–39	97.872	17.368	17,74	80.504	82,26
15–39	232.236	115.290	49,64	116.946	50,36

Извор: РЗС, 2013а: 175 (проценти: прорачун аутора).

Како показују резултати, највећи број жена које су на почетку плодног периода (15 до 19 година) није учествовало у репродукцији, што је и очекивано и разумљиво, будући да је то период када оне нису у потпуности спремне (физички, психички, економски итд.) за преузимање такве улоге. Међутим, велико

⁶² Израчунато на основу статистичких података (РЗС, 2004: 122–240).

неучествовање у репродукцији показују жене старости од 20 до 24 године. Више од три четвртине жена овог узраста није родило ниједно дете. Такође, код жена старости од 25 до 29 година запажа се релативно велико неучествовање у репродукцији становништва. Скоро половина жена старости између 25 и 29 година још увек није рађала, односно свака друга жена ове старосне доби у време Пописа 2011. године није учествовала у репродукцији. У најстаријој посматраној категорији (од 30 до 39 година) свака десета жена није родила ниједно дете. Просечна старост мајке при рођењу детета за 2011. годину износила је 27,5, а за 2017. годину 28,5. Такође, расте број година када је у питању рођење првог реда. Наиме, жене у Региону јужне и источне Србије 2011. године своје прво дете родиле су просечно са 26,3 година, док је тај број у 2017. порастао на 27 година (РЗС, 2018: 74).

Посматрано по окрузима, запажене су мање разлике. Према последњем попису (2011), у репродукцији највише учествују жене из Јабланичког (54,48%), Топличког (52,29%) и Браничевског (52,03%), а најмање жене из Нишавског (47,24%), Борског (49,66%) и Подунавског округа (49,82%).

Може се рећи да највећи број жена које учествују у репродукцији прихвата ниске репродуктивне норме. Нешто више од половине родиле су двоје деце, а нешто више од трећине једно дете. Рађања вишег реда су ретка. Троје деце родило је 9,85%, четворо 2,10% и петоро и више свега 0,83% жена.

Табела 28. Женско становништво од 15 до 39 година из Региона јужне и источне Србије према окрузима и броју живорођене деце, 2011. године.

Округ	1		2		3		4		5 и више		Укупно	Просек
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%		
Борски	3160	37,33	4328	51,12	761	8,98	155	1,83	61	0,72	8465	1,54
Браничевски	4924	35,87	6922	50,42	1380	10,05	350	2,54	150	1,09	13726	1,56
Зајечарски	3207	20,90	3761	24,51	613	3,99	128	0,83	50	0,32	15341	1,51
Јабланички	5734	32,03	10004	55,88	1697	9,47	339	1,89	127	0,70	17901	1,6
Нишавски	11566	41,42	13729	49,16	2039	7,30	397	1,42	191	0,68	27922	1,5
Пиротски	2446	38,36	3335	52,31	456	7,15	93	1,45	45	0,70	6375	1,48
Подунавски	5233	34,28	7534	49,35	1958	12,82	416	2,72	123	0,80	15264	1,58
Пчињски	3707	29,18	6779	53,36	1674	13,17	395	3,10	147	1,15	12702	1,67
Топлички	1881	27,53	3740	54,74	945	13,83	186	2,72	80	1,17	6832	1,66
<i>Регион јужне и источне Србије</i>	41858	35,79	60132	51,41	11523	9,85	2459	2,10	974	0,83	116946	1,56

Извор: РЗС, 2013а: 175–236 (проценти: прорачун аутора на основу података).

Резултати приказани у Табели 28 показују да једно дете највише рађају жене из Нишавског (41,42%), Пиротског (38,36%) и Борског округа (37,33%). Двоје деце

највише се рађа у Јабланичком (55,88%), Топличком (54,47%) и Пчињском округу (53,36%). Поред Пчињског и Топличког, и Подунавски округ издваја се по највећем броју жена које су родиле троје и четворо деце, а Браничевски по женама које су родиле петоро и више деце. Гледано према просеку, највећи просечан број деце имају жене Пчињског (1,67), Топличког (1,66) и Јабланичког округа (1,6), а најмањи жене из Пиротског (1,48), Нишавског (1,5) и Зајечарског округа (1,51).

Из наведених статистичких података, који говоре о дуготрајним негативним демографским процесима, “назире“ се неповољна демографска слика овог региона и у будућности, поготово ако се настави тренд биолошке регресије. Наиме, када се узму у обзир показатељи који се односе на природно кретање становништва, поготово стопе природног прираштаја, тенденција смањења удела фертилног становништва и велико неучествовање жена у репродукцији, многи демографи кроз демографске пројекције указују на изузетно мрачну прогнозу (Nikitović, 2010, 2013; Rašević 2009; Рашевић, Пенев, 2010; Пенев и Маринковић, 2011; Пенев, 2013; Рашевић, 2015; Ђурђев, Арсеновић, 2015; Маринковић, 2018). Без одрживих мера популационе политике и озбиљне социјалне интервенције неће бити могућ демографски опоравак Региона јужне и источне Србије, а посебно појединих његових округа и општина. Будући да су млади људи у крајњој линији покретачи и носиоци друштвеног и демографског напретка, односно потенцијал за развој поменутог подручја, на наредним странама биће разматран њихов однос према према браку и репродукцији/родитељству.

II РЕЗУЛТАТИ КВАЛИТАТИВНОГ ИСТРАЖИВАЊА

Као што је наведено у напред описаној методологији, првобитно је (као предистраживање за касније квантитативно истраживање) примењен квалитативни метод – дубински интервју. Након пажљивог и вишеструког преслушавања снимљеног материјала и ишчитавања транскрипта, издвојена су карактеристична схватања, погледи, обрасци мишљења у односу на предмет истраживања.

Већина испитаника са којима је обављен разговор уочили су да млади људи у њиховом окружењу/средини одлажу брак и родитељство, за шта су, како истиче највећи део њих, најважнији економски фактори: незапосленост, недостатак финансија, проблеми са стамбеним простором, несамосталност тј. зависност од родитеља.

Младић из Браничевског округа објаснио је ситуацију следећим речима:

Млади у мом окружењу се тешко одлучују да уђу у брак и постану родитељи... Они се све касније одлучују на такав корак... после 25. или 26., па чак и после 30. године... Фактори који утичу на такве њихове одлуке су, по мом мишљењу, првенствено економски: многи су незапослени или уколико су запослени имају слабу зараду. Њихово материјално стање је лоше и они немају услова за издржавање породице. Немају где да живе, плаше се да неће имати довољно новца и услова да издржавају дете. Све касније успевају да се осамостале, па зато и одлажу брак и дете. Они чекају „да стану на своје ноге“ па да се онда одлуче на такав корак, како за брак, тако и за дете“.

(Младић, 24 године, село, Браничевски округ)

На сличан начин и многи други испитаници објашњавају разлоге одлагања и одрицања од брака и родитељства:

Велика незапосленост међу младима је један од главних фактора. Родитељи издржавају своју децу до касне младости, зато се млади ређе венчавају и рађају децу, јер немају довољно новчаних средстава за почетак новог живота.

(Младић, 27 година, град, Борски округ)

Млади људи углавном немају сталан посао или уопште немају посао. Велики проблем је и стамбени простор. Много младих људи нема услова да се осамостали, и даље живе са родитељима, у малом простору. Како онда да имају своју децу која такође треба да имају свој простор?

(Младић, 30 година, град, Топлички округ)

Неколико младих испитаника истичући економске факторе, нагласак стављају на државу коју оштро критикују и приписују јој највећу одговорност:

Да би се видело који су то фактори, требало би се прво запитати у каквој држави млади људи живе?! Ако је држава јака на економском плану онда млади људи неће одлагати брак и родитељство, јер ће они моћи да издржавају породицу. Ако је држава слаба на економском плану, они немају од чега да издржавају породицу и логично је да се све слабије одлучују да заснују породицу.

(Младић, 20 година, град, Пчињски округ).

Сматрам да је тако због статуса наше државе, велике стопе незапослености и лоше материјале ситуације. Нема се посла, немају се паре. Држава не чини ништа како би то променила, штити националне мањине а своје угрожава и ставља на последње место. Већина људи одлаже брак и децу јер немају основне услове за породицу.

(Младић, 19 година, село, Нишавски округ)

То је тако због државе, за брак и за децу потребна су финансијска средства. У држави у којој је плата 200 евра, свако од нас ће се запитати шта ће он моћи да пружи својој жени и деци. Већина људи не жели да има дете јер нема услове да га издржава и образује на квалитетан начин. Они који реше да имају дете, углавном имају једно дете, зато што мисле једно дете па све за њега да имају убаво, а ако имају два можда неће имати довољно да им приуште.

(Младић, 19 година, град, Јабланички округ)

Обухватајући шире структуралне услове, односно бројна институционална ограничења у нашој држави мушкарац из Подунавског округа објаснио је разлоге неповољног односа младих према браку и репродукцији:

По мом мишљењу, основни разлог за одлагање брака и родитељства је лоше уређена држава и лоше материјално стање у друштву. Начин обезбеђивања основних прихода за егзистенцију у нашој држави је веома тежак. Поред тога, институције су јако лоше уређене, првенствено здравство, вртићи и школство. Лош систем здравства, васпитања и образовања не иде на руку будућим срупружницима тј. родитељима. У последње време, верујем да утицај врши и законска регулатива која би требало да се бави повећањем natalитета, а у ствари труднице и породиље доводи у неповољан финансијски положај.

(Ожењен, отац једног детета, 30 година, град, Подунавски округ)

Стање у држави је за младе људе веома лоше и млади људи који желе да се венчају и добију дете немају услова за то. Њихов труд, рад и таленат се слабо цени, заправо млад човек нема ту прилику да првенствено добије посао којим би приуштио нормалне услове како за свој живот, тако касније и за живот своје породице. Због тога су људи приморани да траже „спас“ за себе у страним земљама, а на тај начин ретко ко успе да оствари нормалан породични живот у патријархалном духу.

(Девојка, 19 година, село, Зајечарски округ)

Нешто старији испитаници, уз економске истичу и неке друге факторе као што су продужено школовање, усавршавање на пословном плану, егоизам, губитак толеранције и сл.

Све је више младих људи који одлажу брак и родитељство. Има више разлога за то. Недостатак финансија јесте велики разлог... многи млади људи данас немају запослење и због тога се теже одлучују за крупне кораке као што су брак и родитељство. Више се школују а самим тим време пролази, а и постали смо сви мало себични, волимо да имамо време само за себе... Да путујемо, да се проводимо... Још нешто, врло битно! Данас између младих не постоји толеранција... Неће нико ништа да трпи! Ја не кажем да треба свашта да се трпи, али нешто мора и да се прећути и да се преко неких ствари пређе (мислим на обе стране).

(Удата, мајка двоје деце, 32 године, село, Јабланички округ)

По мом мишљењу, главни разлози који утичу на одлуке младих да све касније уђу у брак и постају родитељи у неким 30-тим годинама су висока стопа незапослености, немање адекватног стамбеног простора, похађање факултета (продужено школовање), усавршавање на пословном плану, као и одлагање тог типа обавеза ради путовања, забаве и продужења младалачког дела живота што је дуже могуће.

(Младић, 29 година, село, Пчињски округ)

Поред тога што се све мање удају и жене, данас је велики проблем што породице имају по једно, евентуално два детета и не размишљају да се шире. Тачно је да финансијска ситуација није повољна, али тачно је и то да све више младих људи данас за приоритет има каријеру, а брак и децу стављају на друго место. Осим тога, они све чешиће желе што више провода, а мањи број обавеза. Желе да прођу што више у животу, путују и проводе се. Сматрају да за све има времена, а нису ни свесни да биолошки сат откуцава и да могу остати без деце и породице.

Исти испитаник увиђа разлику у односу на претходне генерације, додајући том приликом као значајне чиниоце и слабљење пољопривреде и миграције из села у градове:

Све се то променило у односу на раније... У односу на наше баке и деке, па и на наше родитеље. Некада су у брак ступали доста млађи, неки чак нису ни били пунолетни... Наше баке и деке имали су по више браћи и сестара. Породица је била велика, радило се пуно и била је потребна радна снага. Данас нема толико пољопривреде, нема ни финансија... Сви одлазе из села... Девојке неће да дођу да живе у село, неће да се удају у село.

(Ожењен, отац двоје деце, 34 године, село, Јабланички округ)

Врло комплексно, не занемарујући економске чиниоце, младић из Ниша, објаснио је шта то све по његовом запажању утиче на младе да се врло ретко одлучују за брак, децу и озбиљне везе. Поред економских, он истиче и факторе, као што су: утицај модерног начина живота, усвајање популарне културе Запада, егоизам, нарцизам, окренутост себи и својим потребама, отуђеност, распрострањеност ризичних облика понашања међу младима и сл.

Млади данас све мање размишљају о браку и деци. Мислим да је тако првенствено због економских разлога – ниске плате и уопште немогућност проналаска посла, као и због нерешено стамбеног питања. Такође сматрам да постоји утицај нашег данашњег модерног друштва, глобализованог од стране тзв. „Западног света“ који промовише брз начин живота, стицање популарности и материјалних добара, односно новца, као и неки тип раскалашног, опуштеног, ни мало моралног начина живота. Гордост и нарцизам се истичу као врлине данашњег друштва?! Људи су постали превише аутофокусирани и то на погрешне аспекте свог живота и сопствене личности. Додајмо на све то и модерну технологију (социјалне мреже) која нас уствари све више отуђује од других људи. Затим, распрострањеност и доступност алкохола и широке лепезе разних врста дрога и све већа прихваћеност, нормализација њихове употребе у друштву од стране вршњака... Све то наводи младе људе на погрешан пут... Због свих ових фактора, али и многих других (генерална апатија, неизвесна будућност, огромно неповерење у државни апарат и систем итд.) млади људи се врло ретко одлучују за брак, потомство и уопште на неку врсту обзирне везе. Породица је у потпуности бачена у други план.

(Младић, 28 година, град, Нишавски округ)

Испитаница из Зајечара такође истиче више фактора, али наводи ограниченост економских. Она у први план истиче немогућност проналаска партнера, губитак искрености и поверења међу људима, слабо ментално, односно психично здравље људи, промену образаца понашања и продужено школовање.

Србија прати светске трендове. Одлагање брака и родитељства, а и мањи број деце тенденција је и у савременом свету, тако да то и није нека необична појава. Пошто је тако и у економски развијеним земљама, сматрам да економски фактори нису одлучујући. Можда, на неки начин, али не у смислу непостојања основних услова за живот. Рецимо да неко можда одлаже брак и родитељство због тога што чека боље радно место, које је више плаћено, како би што квалитетније живео са својом породицом и како између осталог не би зависио ни од кога. Ипак, сматрам да су у питању неки други разлози. Пре свега млади данас

имају проблем да пронађу одговарајућег партнера са ким би делили живот. Људи су много мање искрени и поштени него раније. Депресивнији су него раније. Данас страхујемо једни од других. Такође, обрасци и вредности су се изменили. Раније је друштво наметало да се треба женити/удавати до средине двадесетих година живота и млади су се тога држали и тражили су себи „сродну душу“ до тих година, или су пак породице уговарале бракове којима се они нису противили.... Сада су такви обрасци углавном превазиђени. Брак и рађање се такође одлажу због школовања. Раније су млади улазили у брак већ после завршене средње школе, девојке већ и после основне, док је данас већина младих одлучна и да студира.

(Девојка, 35 година, град, Зајечарски округ)

Следећи испитаници као примарне факторе истичу промену образаца и стандарда у друштву, те приоритета и вредности код људи:

Један од разлога је и то што се „мода“ последњих година променила јер је наводно боље ступити у брак што касније. Друштво намеће неке нове стандарде. Раније је било срамота ступити у брак „касно“, а сада се може рећи да се у друштву сматра да је боље прво завршити факултет и постати „свој човек“, добити посао, обезбедити себи место у друштву па тек онда размишљати о браку и деци.

(Девојка, 19 година, град, Нишавски округ)

Млади људи све касније улазе у брак јер је 21. век и јер се данас цене више неке друге вредности. Они су усредсређени на школу, посао, каријеру, стицање материјалног богатства да би у неким каснијим годинама могли да уђу у брак као остварени људи.

(Девојка, 19 година, град, Подунавски округ)

То је из тог разлога јер је данашњица постала таква. По мом мишљењу, менталитет код већине људи више није као пре, већина другачије гледа на брак. Брак не представља толико битну ствар као раније. Млади људи данас су преокупирани неким сасвим другим животним вредностима. Углавном се људи

опредељују да пре свега среде свој пословни живот, тј. каријеру, а након тога ступају у брак.

(Девојка, 23 године, село, Браничевски округ)

Моралну аномију у друштву, као основни разлог све мањег броја младих који се одлучују на брак и родитељство, истиче испитаница из Борског округа:

Тотална деградација и губитак свих моралних вредности, усвајање популарне културе Запада, промискуитетно понашање (и мушкараца и жена). Младима је данас све битније од породице, а све због тога што се угледају на „звезде“ са естраде. Тежња младих данас је како ући у риалити програме и постати популаран а не засновати брак и рађати децу.

(Девојка, 27 година, село, Борски округ)

Једна испитаница ставила је акценат на утицај окружења и васпитања:

Сматрам да је код мањег броја младих економска ситуација, друштвени положај и статус у питању. Пре свега то зависи од окружења, односно средине у којој се налазе. Ту мислим на место у коме живе, породицу, школу, пријатеље... Васпитање је један од фактора. Деца углавном уче од својих родитеља и раде исто као и они. Моје је мишљење да саветовалиште за младе треба што више да баца акценат на склапање бракова и рађање код младих људи. Свако од младих треба да има двоје и више деце, како би побољшали наталитет у нашој земљи. За двоје деце увек има средства.

(Удата, мајка двоје деце, 29 година, село, Пчињски округ)

Насупрот испитаницима који су истицали тешку економску ситуацију и немогућност одвајања из родитељског дома и све већу и продужену принудну зависност од родитеља, као ограничавајуће факторе за заснивање брака и породице, један од испитаника сматра да су млади превише размажени и лењи, те је критичан према припадницима своје генерацији, али и према њиховим родитељима:

Млади људи све касније склапају брак, неки уопште и не размишљају о браку, нити о деци. То је превасходно због уљуљканости коју имају у својој породици, њихове размажености, а самим тим и њихове незрелости... Млади

данас углавном постају себични, лењи, не желе да преузму одговорност нити да имају обавезе. Невероватно је да са 40 година још увек живе са родитељима и још очекују од њих. Млади људи би већ по завршеном школовању требало да среде свој живот и наставе даље самостално и онда формирају своју породицу.

(Младић, 24 године, град, Нишавски округ)

Троје испитаника указали су на *тренд ванбрачних заједница* међу младима који је са њихове стране потпуно оправдан:

Многи млади људи данас живе у ванбрачним заједницама. Тако проведу одређени период, па ако су сасвим сигурни улазе у брак. То и не мора да се деси, битно је да они добро функционишу заједно, брак није неопходан.

(Девојка, 25 година, село, Борски округ)

Млади се данас радије одлучују за ванбрачну заједницу. Неки од њих склопе брак уколико дође до трудноће, а неки и поред тога наставе да живе ванбрачно. Сматрам да брак није „сигурација“ да ће људи остати заједно. По мом мишљењу је потпуно свеједно да ли су венчни на папиру или не, само је битно да су складни, без свађа и проблема и да детету имају да обезбеде све неопходно за живот.

(Девојка, 23 година, град, Браничевски округ)

Примећујем да данас млади чешиће живе у ванбрачној заједници него у браку. Лично сматрам да постоје многе предности за ванбрачну заједницу а да нема неких посебних мана. Људи не улазе у брак, зато што се плаше тог „парчета папира“ који је теже раскидив, и због тога живе у ванбрачној заједници чији је прекид много лакши. Они у ванбрачној заједници једноставно пробају како функционише заједнички живот, боље се упознају, па тек онда виде да ли су спремни за брак... Они на основу тога одлуче да ли ће склопити брак или не.

(Младић, 28 година, град, Зајечарски округ)

Поред већине који су учили да млади у њиховом окружењу све чешће одлажу брак и родитељство, било је и оних који су указали на други проблем, а то је да млади прерано улазе у брак и постају родитељи, што ови испитаници карактеришу као неодговорно и неозбиљно понашање, оштро га критикујући.

Све чешће млади људи сувише рано улазе у брак и постају родитељи, углавном због непажње при сексуалним односима. Млади у мом окружењу пребрзо улазе у везе и прерано ступају у интимне односе не размишљајући о последицама. Ето на пример, моја другарица је остала трудна, удала се за погрешну особу, родила дете... Сада је сама и сама одгаја дете, јер је отац детета млад као и она и није ни спреман ни способан да се брине о њој и детету. Она има 19 а он 20 година. Моје мишљење је да је неодговорно премлад ући у брак, јер се детету требају обезбедити основни услови за нормално одрастање.

(Девојка, 21 година, град, Топлички округ)

У данашње време омладина улази у брак веома рано, не размишљајући о озбиљности коју брак носи са собом. Због тога је све више развода. Све више примера показује да млади брак не схватају озбиљно, све више је малолетних лица која ступају у брак. Они су незрели и не знају шта брак заправо носи са собом. Данас „деца рађају децу“ не размишљајући о томе да ли могу то дете да издржавају.

(Девојка, 20 година, село, Нишавски округ)

У данашње време млади врло рано ступају у брак, не размишљајући пуно које обавезе, одговорност и озбиљност брак захтева. Исто тако прерано постају родитељи што може бити велики проблем ако нема услова да би се том детету обезбедио нормалан живот. Све је више младих који не користе контрацепцију... Тако долази до трудноће и често до склапања брака за који се често испостави да није прави. Касније долази до пуцања бракова а деца остају та која пате. Брак и родитељство су озбиљна ствар и сматрам да особа мора бити зрела у сваком смислу те речи да би се упустила у тако нешто.

(Девојка, 23 године, град, Подунавски округ)

Има и оних који увиђају и једно и друго:

Данас је ситуација таква да се иде из крајности у крајност. Неки се врло млади одлучују да ступе у брак, са 20 година, чак и раније, углавном из разлога непланиране трудноће. Са друге стране, постоје и особе које одлажу брак и родитељство чак и до касних 30-их и почетка 40-их година и то због каријере или неких других ствари које сматрају приоритетним и онда „хватају задњи воз“ да не остану сами и да себи обезбеде потомство, ако је то уопште могуће.

Испитаник увиђа да су данас друштвене норме у том погледу ослабиле, да не постоји осуда друштва као раније, те да је дошло до „нормализације“ свих облика понашања:

Некада су се жене удавале са 17,18 година и то је било једино прихватљиво понашање, док је засновати брак око, или не дај Боже после 25. године било превише касно, јер се од жене очекивало да већ тада увелико буде мајка и домаћица. Слично је и за мушкарце, очекивало се да ће најкасније до 30 година већ бити домаћин, да ће имати жену и децу. Због тога су људи тежили да се уклапају у друштвене оквире и да на неки начин испуњавају обичаје које је друштво диктирало, тежили су да се уклопе у средину. Данас свако ради како хоће. Све је ствар избора. Данас је све нормално. Бити млад родитељ или стари нежења. Све је донекле прихватљиво.

(Ожењен, отац двоје деце, 32 године, село, Топлички округ)

Упитани за услове који су неопходни за почетак заједничког живота са партнером и родитељство већина младих је истицала љубав и складне односе са партнером, завршетак школе, психичку и физичку зрелост, као и материјална средства и то посебно када је родитељство у питању:

На првом месту неопходно је да имаш партнера са којим се разумеш и поштујеш. Осим тога, слободно се може рећи да је прво потребно завршити школу, па се онда одлучити на корак о заснивању породице. Затим, потребно је имати посао, бити колико толико финансијски стабилан, да би сутра твоје дете имало услове за нормалан живот.

(Ожењен, отац двоје деце, 34 године, село, Јабланички округ)

Да би двоје младих ушло у брак неходно је поштовање, љубав и толеранција, поверење, разумевање. Неопходно је да имају леп однос са партнером, да су складни и да се допуњују, као и да оба партнера буду зрели и одговорни људи. Они мора да буду свесни шта су уствари брак и родитељство, морају да имају свест да то није игра већ стваран живот са проблемима које морају сами да решавају. Они морају да буду финансијски обезбеђени, да имају нормалан посао да би могли да издржавају дете.

(Девојка, 19 година, град, Нишавски округ)

Услови за брак су по мом мишљењу једино легалне године за брак и љубав, док су за родитељство услови „тежи“. Будући родитељи морају да буду одлучни, спремни и свесни обавеза које следе са дететом. Зато мислим да би парови прво требали размислити јесу ли способни, довољно психички и финансијски спремни за тако нешто. Они морају да буду озбиљни када је родитељство у питању, морају да буду ситуирани, морају да имају чиме да издржавају дете. Дете мора имати све што му треба па је неопходно да макар један од родитеља има сигуран посао и добар прилив новца.

(Младић, 29 година, село, Пчињски округ)

Резултати квалитативног истраживања показали су да млади увиђају промене које се на подручју брака и репродукције/родитељства дешавају у њиховом окружењу: одлагање брака и родитељства, али и одустајање од ових улога, смањене репродуктивне норме, присуство ванбрачних заједница. Поред наведеног, млади људи указују и на проблем прераног уласка у брак.

Измењен однос према браку и родитељству, према мишљењу младих људи условљен је низом чинилаца, од економских (који су према већини преовлађујући), преко културолошких до психолошких.

III РЕЗУЛТАТИ КВАНТИТАТИВНОГ ИСТРАЖИВАЊА

Резултати квантитативног истраживања биће представљени у складу са напред изложеним задацима и у оквиру њих постављеним хипотезама истраживања.

1. Вредновање и практиковање модела брачног и репродуктивног понашања

У оквиру прве групе задатка истраживања који се односе на вредновање и практиковање брачног и репродуктивног понашања од стране младих из југоисточне Србије, постављена је општа хипотеза: *Постоји раскорак између вредновања и практиковања различитих облика брачног и репродуктивног понашања*. Из ове опште издвојене су посебне хипотезе:

Хипотеза 1: Млади људи високо вреднују брак, али значајан број њих није у браку и не планира брак ускоро.

Табела 29. Карактеристике и основне вредности скале за вредновање брака

N=500	Ајтеми	Распон вредности		Теоријска средња вредност	α	AS	SD
		Min.	Max.				
Вредновање брака	3	3	15	9	0,836	11,29	3,401

Резултати истраживања показују да млади људи високо вреднују брак, с обзиром на то да средња вредност на скали која показује вредновање брака износи 11,29 (распон могућих вредности на овој скали је од 3 до 15, при чему је теоријска средња вредност 9) (Табела 29).

Уколико се појединачно анализирају ставови према браку и степени слагања, одосно неслагања са њима, високо вредновање брака код младих још је јасније, односно видљивије. Наиме, са ставом: *Брак је светиња* сложило се 68,2% испитаника, при томе је 37,2% испитаника који су се у потпуности сложили, и 31% оних који су се углавном сложили са овим ставом. Неслагање је изразило 17% испитаника и то: потпуно 6,6% и делимично 10,4%. Неодлучних је било 14,8%. Са тврдњом: *Сваки човек треба да живи у браку* сложило се 59,2% испитаника (33,6% потпуно и 25,6% углавном). Са наведеним ставом није се сложило 29,6% (у

потпуности 14,8% и делимично 14,8%). Неодлучних је било 11,2%. Са ставом: *Брак је превазиђена институција* није се сложио велики број испитаника (72,4%). Делимично неслагање изразило је њих 24,8%, а потпуно чак 47,6%. Са овим ставом сложило се свега 16,2%, и то: у потпуности 5,4% и углавном 10,8%. Неодлучних је било 11,4%. Овим смо потврдили први део хипотезе, о високом вредновању брака код испитаника. Са друге стране, слика практичног аспекта – оствареног и планираног понашања изгледа другачије:

Табела 30. Брачна заједница – стање и перспективе младих

Брачна заједница	Стање		Перспективе/ Планови	
	N	%	N	%
Уопште не планира и не жели да буде у браку	28	5,6	28	7,5
Не планира брак ускоро, али жели да буде у браку	189	37,8	189	50,4
Планира брак ускоро	81	16,2	81	21,6
Није о томе размишљао	77	15,4	77	20,5
У браку је	125	25	/	/
Укупно	500	100	375	100

Резултати истраживања показују да је свега четвртина младих засновало брачну заједницу, односно да је три четвртине (75%) младих ван брака (Табела 30). Притом, ова скупина младих високо вреднује брак, јер издвојивши засебно младе људе који нису у браку ($n=375$), вредности на скали и даље остају високе ($AS=10,80$, $SD=3,544$) и припадају другом полу (теоријска средња вредност је 9). Ипак, међу њима половина одлаже склапање брака (50,4%), а тек нешто више од једне петине, планира ускоро да уђе у брак (21,6%). Поред тога, више од четвртине уопште не планира (7,5%) или не размишља о браку (20,5%).

Старост се није показала као фактор који утиче на вредновање брака, кохабитације или родитељства, нити се показала извесна правилност са годинама. Нису утврђене статистички значајне разлике између старосних групација младих, а све категорије високо су вредновале испитиване облике брачног и репродуктивног понашања. Што се праксе тиче, гледано према старосним категоријама, проценат испитаника у браку, кохабитацији, као и проценат родитеља прогресивно расте са годинама, док број неожењених/неудатих и разведених опада. Анализа брачног статуса и планова за склапање брака код „старијих“ група младих указује како на одлагање, тако и на тенденцију одустајања од брака. У категорији од 25 до 29

година, чак 66,9% испитаника није у браку. Међу њима, четвртина одлаже брак за касније године (25,8%), 10,5% не размишља о браку, и 4% уопште не планира нити жели да заснује брачну заједницу. Посебно забрињавајући податак тиче се најстарије групације (30–35 година) међу којима 45% испитаника није у браку. Још алармантнијим чини се податак да 39,7% међу њима уопште не планира (12,1%) или не размишља о браку (27,6%), а близу петине (19%) одлаже брак.

Хипотеза 2: Млади људи високо вреднују рађање и родитељство, али значајан број њих нису родитељи, нити планирају родитељство ускоро.

Табела 31. Карактеристике и основне вредности скале за вредновање рађања и родитељства

N=500	Ајтеми	Распон вредности		Теоријска средња вредност	α	AS	SD
		Min.	Max.				
Вредновање рађања и родитељства	3	3	15	9	0,722	11,52	2,926

Скала вредновања рађања и родитељства, показује високу просечну вредност (AS=11,52). И овде, као и код брака распон вредности креће се од 3 до 15, а средња теоријска вредност износи 9 (Табела 31).

На високо вредновање рађања и родитељства, указује и анализа степена слагања, односно неслагања са појединим ставовима. Наиме, са ставом: *Родитељство је најважнија ствар у животу* сложило се 86,6% испитаника (у потпуности 50,8% и делимично 35,8%), није се сложило свега 5,4% (уопште 2,6% и углавном 2,8%), а неодлучних је било 8%. Са ставом: *Деца треба што више да се рађају да бисмо опстали као нација* сложило се 69% (у потпуности 37% и углавном 32% испитаника), није се сложило 22% (уопште 11,4% и углавном 11%), а неодлучних је 8,6%. Са тврдњом: *Рађање деце веома је важно за функционисање брака* сложило се 59% испитаника (потпуно 27,2% и 31,8% углавном). Са наведеним ставом није се сложило 24% (уопште 11,6% и углавном 12,4%) док је неодлучних било 17%.

Као и код брака, пракса показује да се тек четвртина испитаника остварило као родитељ.

Табела 32. Родитељство – стање и перспективе младих

Родитељство	Стање		Перспективе/ Планови	
	N	%	N	%
Уопште не планира и не жели да има децу	6	1,2	6	1,6
Не планира родитељство ускоро, али жели да буде родитељ	210	42	210	56,0
Планира или очекује родитељство ускоро	87	17,4	87	23,2
Није о томе размишљао	72	14,4	72	19,2
Родитељ је	125	25	/	/
Укупно	500	100%	375	100%

Резултати истраживања показују да међу испитаницима има три четвртине оних који нису родитељи. Притом, они високо вреднују рађање и родитељство у традиционалном смислу ($AS=11,17$, $SD=2,979$). Међу њима родитељство у скорије време не планира више од половине (56%), док ускоро планира мање од четвртине (23,2%) испитаника. О родитељству не размишља близу једне петине испитаника (19,2%). Одлагање родитељства потврђује се анализом родитељског статуса и планова по питању родитељства код „старијих“ групација младих. Наиме, међу групацијом између 25 и 29 година, већина нису родитељи (66,1%). Скоро половина њих (47,6%) одлаже родитељство, а 13,4% не размишља о тој улози. Међу најстаријом категоријом (30–35) чак 43,4% испитаника нису родитељи. Трећина одлаже родитељство (33,9%), а 10,7% не размишља о родитељству. На основу напред изложеног, може се закључи да је потврђена хипотеза да млади људи високо вреднују родитељство али да значајан број њих није у браку и не планира родитељство ускоро. Дакле, видљив је раскорак између вредновања брака и родитељства и њиховог практиковања (Табела 32).

Хипотеза 3: Код младих људи идеални и жељени број деце виши је од планираног и оствареног.

Табела 33. Идеални, жељени, планирани и стварни број деце

	AS	Min.	Max.	SD
Идеални број деце (n=500)	2,40	1	5	0,719
Жељени број деце (n=500)	2,31	0	6	0,768
Планирани број деце (n=500)	2,07	0	5	0,710
Стварни број деце (n=125)	1,62	1	3	0,606

Просечан идеални број деце за испитанике износи 2,40, жељени је нешто мањи и износи 2,31. Са друге стране, просечан број планиране деце је 2,07, а просечан остварени број деце износи 1,62 (Табела 33).

Табела 34. Т тест упарених узорака за број деце

	Raz. AS	t	df	p
Жељени и планирани број деце	0,240	10,889	499	0,000
Жељени и стварни број деце	0,840	14,673	124	0,000
Идеални и планирани број деце	0,330	10,856	499	0,000
Идеални и стварни број деце	0,832	13,002	499	0,000
Идеални и жељени број деце	0,090	3,203	124	0,001

Т тестом зависних/упарених узорака утврђене су статистички значајне разлике између жељеног и планираног броја деце ($t=10,889$, $df=499$, $p=0,000$), између жељеног и стварног броја деце ($t=14,673$, $df=124$, $p=0,000$), између идеалног и планираног ($t=10,856$, $df=499$, $p=0,000$), идеалног и стварног ($t=13,002$, $df=124$, $p=0,000$), као и између идеалног и жељеног броја деце ($t=3,203$, $df=499$, $p=0,001$) (Табела 34). На основу ових података потврђујемо нашу хипотезу.

Када су у питању идеалне и стварне године за брак и рађање нису утврђене статистички значајне разлике:

Табела 35. Идеалне и стварне године склапања брака и рађања

	Min.	Max.	AS	SD	t	p
Најбоље године да се жена уда	18	35	25,20	3,035	-1,855	0,067
Године када су склопиле брак	17	34	24,45	3,731		
Најбоље године да жена роди прво дете	18	35	25,86	2,873	-1,448	0,151
Године када су родиле своје прво дете	18	34	25,23	3,929		
Најбоље године да се мушкарац ожени	20	41	28,97	3,134	-1,708,	0,094
Године када су склопили брак	21	34	28,20	3,074		

Према мишљењу испитаника, идеално време за удају је између 18 и 35 године, у просеку, одмах после 25 године живота (25,20), а за рађање првог детета нешто пре 26-те године (25,86). Пракса показује да су жене склопиле брак (24,45) и родиле прво дете (25,23) незнатно пре идеалног времена. Што се тиче идеалног времена за женидбу, оно се креће између 20 и 41 године, у просеку близу 29-те године живота (28,97). Подаци су показали да су мушки испитаници брак склопили нешто пре тог времена (28,20). Т тест показао је да нема статистички значајне разлике између идеалног и стварног времена удаје, рађања и женидбе (Табела 35). Међутим, истраживањем је утврђена статистички значајна повезаност како између идеалног времена за удају и рађање деце, тако и између стварног времена уласка у брак и остварења родитељства. По питању пола, показује се задржавање традиционалног обрасца по коме жене улазе у брак раније у односу на мушкарце.

Ипак, запажа се извештан помак ка савременијем моделу, по коме жене све чешће одлажу брак и родитељство. Детаљније анализе дате су у наставку:

Табела 36. Идеалне године за склапање брака и рађање према полу

	Min.	Max.	AS	SD	t	p	η^2
Најбоље године да се жена уда (N=500)	18	35	25,20	3,035	-3,265	0,001	0,02
Мушкарци (n=248)	18	35	24,76	2,809			
Жене (n=252)	18	35	25,64	3,187			
Најбоље године да жена роди прво дете (N=500)	18	35	25,86	2,873	-2,671	0,008	0,01
Мушкарци (n=248)	18	35	25,52	2,753			
Жене (n=252)	18	34	26,20	2,954			
Најбоље године да се мушкарац ожени (N=500)	20	41	28,97	3,134	-2,280	0,023	0,01
Мушкарци (n=248)	22	40	28,65	3,125			
Жене (n=252)	20	41	29,29	3,118			

Идеално време да се жена уда у просеку је са 25,20 година, а најбоље време да роди своје прво дете је у просеку са 25,86 година. Пирсонов коефицијент линеарне корелације показује веома високу позитивну корелацију између ових варијабли ($r=0,861$, $p=0,000$). Најбоље године да се мушкарац ожени су после 28 године живота, у просеку 28,97. Посматрано према полу, подаци су показали да жене сматрају да је идеално време како за удају и рађање детета, тако и за женидбу, касније у односу на идеално време које за то сматрају мушкарци. Жене сматрају да је најбоље време за удају нешто после 25-те (25,64), а мушкарци да је најбоље време за то нешто пре 25-те године (24,76). Т тест независних узорака потврдио је статистичку значајност ове разлике ($t=-3,265$, $p=0,001$). Идеално време за женидбу према мушкарцима је нешто после 28 године (28,65), а према женама нешто после 29-те године (29,29). Разлике су статистички значајне ($t=-2,280$ $p=0,023$). Док мушкарци у просеку сматрају да је најбоље да жена своје прво дете роди са 25,52, жене у просеку сматрају да је идеално време за рађање нешто после 26-те године (26,20). Разлика је статистички значајна ($t=-2,671$, $p=0,008$). Ета квадрат у сва три наведена случаја показује да су разлике мале ($\eta^2=0,01-0,02$) (Табела 36). Поинт-бисеријска корелација говори о статистички значајној повезаности малог интензитета између пола, на једној страни, и идеалних година за удају ($r_{pb}=0,145$, $p=0,001$), за рађање ($r_{pb}=0,119$, $p=0,008$) и идеалних година за женидбу ($r_{pb}=0,102$, $p=0,023$), на другој страни.

Табела 37. Године склапања брака и остварења родитељства према полу

	Min.	Max.	AS	SD	t	p	η^2
Године склапања првог брака (N=132)	17	34	25,76	3,935	5,824	0,000	0,20
Мушкарци (n=46)	21	34	28,20	3,074			
Жене (n=86)	17	34	24,45	3,731			
Године остварења родитељства (N=125)	18	35	26,43	4,091	5,046	0,000	0,17
Мушкарци (n=43)	22	35	28,72	3,119			
Жене (n=82)	18	34	25,23	3,929			

Резултати истраживања показују да су просечне године склапања брака 25,76, док су просечне године остварења родитељства 26,43. Очекивано, жене раније склапају брак (24,45) у односу на мушкараце (28,20). Т тест независних узорака показује статистичку значајност разлике ($t=5,824$, $p=0,000$). Сходно томе, оне раније постају родитељи (25,23), него мушкарци (28,72). И ова разлика показала се статистички значајном ($t=5,046$, $p=0,000$). Ета квадрат показује да су наведене разлике велике ($\eta^2=0,17$; $\eta^2=0,20$) (Табела 37). Поинт-бисеријски коефицијент корелације показао је статистички значајну повезаност средњег интензитета између пола, на једној страни и година склапања брака ($r_{pb}=-0,455$, $p=0,000$) и остварења родитељства ($r_{pb}=-0,414$, $p=0,000$), на другој страни.

Емпиријски налази су показали да је већина испитаника улогу родитеља остварила у брачној заједници ($n=111$, 88,8%) и то са просечно 26,54 година. Ови испитаници у брак су ушли у просеку са 25,55 година, што указује на повезаност брака и рађања деце. Ово потврђује Пирсонов коефицијент линеарне корелације који показује веома високу, скоро потпуну корелацију између ове две варијабле ($r=0,961$, $p=0,000$).

Хипотеза 4: Млади људи позитивно оцењују кохабитацију, али је ретко практикују.

Табела 38. Карактеристике и основне вредности скале за вредновање кохабитације

N=500	Ајтеми	Распон вредности		Теоријска средња вредност	α	AS	SD
		Min.	Max.				
Вредновање кохабитације	3	3	15	9	0,706	11,66	2,859

Скала за вредновање кохабитације, показује нам високу вредност на целом узорку ($AS=11,66$). Анализом појединачних ставова, видљиво је да испитаници ванбрачну заједницу прихватају више као фазу која претходни браку, а не као

трајни облик заједништва. Разлика између просечног скорa става: *У реду је да двоје људи живи заједно пре брака* ($AS=4,37$, $SD=0,927$) и просечне вредности става: *У реду је да пар живи заједно, иако немају никакву намеру да се венчају* ($AS=3,22$, $SD=1,489$), показала се статистички значајним ($t=27,828$, $df=499$, $p=0,000$). Са ставом: *У реду је да двоје људи живи заједно пре брака* слаже се 87,8% (потпуно 58,2% и делимично 29,6%). Неслагање је изразило 6,8% испитаника, и то: 5% делимично и свега 1,8% потпуно. Неодлучних је по овом питању 5,4%. Прихватање кохабитације као трајне заједнице, знатно је мање, али још увек значајно, јер се скоро половина 48,6% сложило са ставом: *У реду је да пар живи заједно, иако немају никакву намеру да се венчају* (потпуно 28,4% и делимично 20,2%). Нешто више од трећине испитаника – 35,6% не прихвата такав став (уопште – 19% и делимично – 16,6%). Неодлучних је 15,8%. Три четвртине испитаника – 76,4% није се сложило са ставом: *Срамота је живети у ванбрачној заједници* (уопште – 46,4%, углавном – 30%). Са тим се сложио мали број испитаника (13% – углавном 9,8% и у потпуности 3,2%), док је 10,6% по овом питању неодлучно. Дакле, нормативни аспект указује на високо вредновање кохабитације код младих. Са друге стране, анализа брачног/партнерског статуса показује да је 46 младих, односно 9,2% испитаника у ванбрачној заједници. У том смислу, потврђена је хипотеза о високом вредновању кохабитације и њеном малом учешћу у пракси. Осим тога, запажамо раскорак између процента оних који позитивно оцењују ванбрачну заједницу било као фазу која претходи браку или као трајну заједницу и спремности младих да је практикују. Наиме, са ставом: *У реду је да двоје људи живи заједно пре брака* сложило се 87,8%, док се 36,8% изјаснило да би живели заједно са партнером пре брака. Такође, са ставом: *У реду је да двоје људи живи заједно, иако немају никакву намеру да се венчају* сложило се 48,6%, док би кохабитацију као трајну заједницу практиковало 18,2% испитаника⁶³.

Међутим, иако подаци говоре о раскораку између нормативног и практичног аспекта када је у питању кохабитација, не сме се занемарити ни то да од укупног броја младих који живе са партнером, ванбрачне заједнице чине четвртину (26,90%). Такође, не треба занемарити податке који показују очигледну тенденцију

---

⁶³ Подаци се односе на цео узорак.

пораста броја ванбрачних заједница. У том смислу, претпоставља се да ће се убудуће разлике између високог вредновања кохабитација и њиховог практиковања смањити. Више од половине (55,9%) испитаника који још увек не живе са партнером (нису у браку нити у ванбрачној заједници) изјавило је да би живело у кохабитацији пре брака, а чак 27,7% међу њима да би живели трајно у ванбрачној заједници (Табела 39).

Табела 39. Ванбрачна заједница – стање и тенденције младих

Ванбрачна заједница	Стање укупан узорак		Стање (без испитаника у браку) ⁶⁴		Тенденције ⁶⁵	
	N	%	N	%	N	%
Не би живели у ванбрачној заједници	54	10,8	54	14,4	54	16,4
Живели би у ванбрачној заједници пре брака	184	36,8	184	49,1	184	55,9
Живели би у ванбрачној заједници трајно	91	18,2	91	24,3	91	27,7
Живе у ванбрачној заједници	46	9,2	46	12,3	/	/
Живе у браку	125	25	/	/	/	/
Укупно	500	100%	375	100%	329	100%

Поред наведеног, важан је и податак да једна половина испитаника који живе у ванбрачној заједници, уопште не планира (21,7%) или не размишља о браку (28,3%), што може бити показатељ тенденције пораста ванбрачних заједница као трајних облика партнерског живота. Друга половина оних који кохабитирају ипак ће склопити брак – 37% планира да склопи брак ускоро, док 13% њих одлаже брак за касније године. Код њих је додуше изражено високо вредновање кохабитације (13,5), док ниже оцене дају браку (8,78), тако да се може рећи да је њихово планирано понашање у складу са њиховим вредностима.

Хипотеза 5: Млади људи позитивно оцењују родитељство ван брака, али се мали број њих одлучује на такво понашање.

Табела 40. Карактеристике и основне вредности скале за вредновање родитељства ван брака

N=500	Ајтеми	Распон вредности		Теоријска средња вредност	α	AS	SD
		Min.	Max.				
Вредновање родитељства ван брака	3	3	15	9	0,714	10,90	2,993

⁶⁴ Подаци се односе на испитанике који нису у браку (n=375), а просечне вредности на скали вредновања кохабитације износе AS=11,93, SD=2,818.

⁶⁵ Анализа обухвата испитанике који немају статус у брачној или ванбрачној заједници (n=329). Просечна вредност на скали вредновања износи AS=11,71, SD=2,880.

Просечна вредност и на овој скали одговара другом полу, односно указује на високо вредновање изванбрачног родитељства ($AS=10,90$, $SD=2,993$), с обзиром на средњу теоријску вредност 9.

Са ставом: *У реду је бити родитељ у ванбрачној заједници* сложило се 73,6% (потпуно – 43,8%, делимично – 29,8%), док је готово једнак број оних који се са тим нису сложили (13,4% – потпуно 4,8% и углавном 8,6%) и оних који су били неодлучни (13%). Резултати, који говоре о оствареном понашању, показују да су испитаници који су родитељи у 88,8% ($n=111$) случајева своју децу добили у браку, а свега 11,2% ван брака ($n=14$). На укупном узорку, овај проценат износи 2,8%. Онима који још увек нису родитељи постављено је питање: *Да ли бисте се одлучили за реализацију родитељства у ванбрачној заједници?* Резултати показују да је већи проценат оних који се не би одлучили на такво понашање (31,5%) него оних који би реализовали родитељство у ванбрачној заједници (26,1%). Ипак, највећи број испитаника било је неодлучно по том питању (42,4%). Поред очигледног раскорака између вредновања и практиковања, чиме се потврђује наша хипотеза, и овде, као и код кохабитација, треба указати на могућу тенденцију пораста родитељства у ванбрачним заједницама, с обзиром да се нешто више од четвртине испитаника који још увек нису родитељи⁶⁶ изјаснило позитивно када је у питању остварење родитељске улоге у ванбрачној заједници, док је значајан проценат неодлучно.

Мишљења по питању *самохраног родитељства* су подељена, јер је једнак проценат (41,4%) испитаника који су се сложили (потпуно – 20,4% и углавном 21%) и оних који се нису сложили (уопште – 19,4% и делимично 22%) са ставом: *У реду је да се жена/мушкарац у улози мајке/оца оствари као самохрани родитељ*. Остали испитаници били су неодлучни (17,2%). Дакле, значајан број испитаника одобрили су овај облик понашања, док свега троје испитаника (две жене и један мушкарац) наводи да своју улогу родитељства остварује као самохрани родитељ. На питање које је постављено свима: *Да ли бисте се одлучили да самостално одгајате дете?*, само 7% испитаника одговорило је потврдно, док је негативан

---

⁶⁶ Нису утврђене готово никакве разлике у вредновању родитељства ван брака према родитељском статусу испитаника.

одговор дало 60,2%. Око трећине испитаника било је неодлучно (32,8%). Велики број испитаника сматра да у данашње време није срамота да жена роди ванбрачно дете. Наиме, са ставом: *Срамота је да жена роди ванбрачно дете* није се сложило 68% (уопште 39,8% и углавном 28,2%), док се са тим сложило 14,4% (углавном 10,8% и потпуно 3,6%), а неодлучних је било 17,6%.

2. Социокултурне детерминанте брачног и репродуктивног понашања младих

Друга постављена група задатака обухвата испитивање утицаја социокултурних детерминанти на вредновање и практиковање модела брачног и репродуктивног понашања. Општа хипотеза гласи: *Постоје разлике у вредновању и практиковању одређених облика брачног и репродуктивног понашања између младих различитих социокултурних карактеристика.*

2.1. Брачни/партнерски, родитељски статус и тип заједнице младих

У вези са брачним/партнерским статусом младих нису постављене посебне хипотезе, али је ипак очекивано да је он од значаја за вредновање различитих облика брачног и репродуктивног понашања код младих. Како би се проверило да ли постоје разлике између брачног/партнерског статуса и вредновања одређених модела понашања примењена је анализа варијансе (*ANOVA*), а накнадно и *post hoc* тест, конкретно *LSD* поређење, ради прецизног утврђивања разлика између група. Приказ резултата дат је у наредним табелама и коментарима.

Табела 41. *Анализа варијансе (ANOVA) између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и брачног/партнерског статуса испитаника*

	Збир квадрата			F (2,497)	p	η^2
	Између група	Унутар група	Укупно			
Вредновање брака	564,371	5207,731	5772,102	26,930	0,000	0,09
Вредновање рађања и родитељства	259,702	4011,056	4270,758	16,089	0,000	0,06
Вредновање кохабитације	232,451	3847,101	4079,552	15,015	0,000	0,05
Вредновање родитељства ван брака	126,991	4346,009	4473,000	7,261	0,001	0,02

Табела 42. *Post hoc тест (LSD) – вредновање брака и брачни/партнерски статус испитаника*

Вредновање брака и брачни/партнерски статус испитаника	ЛСД поређење							
			У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате*	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p		
У браку (n=125)	12,74	2,417			3,953*	0,000	1,651*	0,000
У ванбрачној заједници (n=46)	8,78	3,645	-3,953*	0,000			-2,302*	0,000
Неожењени/неудате (n=329)	11,09	3,442	-1,651*	0,000	2,302*	0,000		

* Због малог броја разведених (n=8, %=1,6), за потребе Хи-квадрат теста (критеријум: најмања очекивана учесталост у свим ћелијама 5 или више) испитаници из категорије разведени укључени су у категорију неожењени/неудате.

Анова анализа показује да постоје статистички значајне разлике у вредновању брака, код испитаника различитог брачног/партнерског статуса ($F(2,497)=26,930$, $p=0,000$). Упоређујући просечне вредности на скали вредновања брака, видимо да брак највише цене испитаници који се и сами налазе у браку (AS=12,74, SD=2,417), а најмање испитаници који живе у ванбрачној заједници (AS=8,78, SD=3,645) (Табела 42). ЛСД тестом потврђене су статистички значајне разлике у вредновању брака између свих категорија испитаника према брачном/партнерском статусу ($p=0,000$) (Табела 42). Ета квадрат показује да се величина тих разлика може оценити као средња, или другачије да је повезаност између испитиваних варијабли умерена ($\eta^2=0,09$) (Табела 41).

Табела 43. *Post hoc тест (LSD) – вредновање кохабитације и брачни/партнерски статус*

Вредновање кохабитације и брачни/партнерски статус испитаника	ЛСД поређење							
			У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
У браку (n=125)	10,88	2,850			-2,620*	0,000	-0,825*	0,005
У ванбрачној заједници (n=46)	13,50	1,630	2,620*	0,000			0,825*	0,005
Неожењени/ Неудате (n=329)	11,71	2,880	0,825*	0,005	-1,795*	0,000		

Просечни скорови на скали вредновања кохабитације, показују да кохабитацију највише цене они који је и практикују (AS=13,50, SD=1,630), а најмање они који живе у брачној заједници (AS=10,88, SD=2,850). Од испитаника у браку, кохабитацију више вреднују и испитаници који спадају у категорију неожењених/неудатих (AS=11,77, SD=2,880) (Табела 43). Анова анализом регистроване су статистички значајне разлике у вредновању кохабитације с обзиром на брачни/партнерски статус испитаника ($F(2,497)=15,015$, $p=0,000$). Ета

квадрат показује мале разлике између средњих вредности група, односно повезаност малог интензитета између брачног/партнерског статуса и вредновања кохабитације ($\eta^2=0,5$) (Табела 41).

ЛСД поређењем утврђене су статистички значајне разлике ($p=0,000$) између младих који живе у ванбрачној заједници, на једној страни, и оних који живе у браку или су неожењени/неудате, на другој страни. Осим тога, у вредновању кохабитације запажене су статистички значајне разлике и између младих који живе у браку и оних који су неожењени/неудате ($p=0,005$) (Табела 43).

Табела 44. *Post hoc тест (LSD) - вредновање рађања/родитељства и брачни/партнерски статус испитаника*

Вредновање рађања/родитељства и брачни/партнерски статус испитаника	ЛСД поређење							
	AS	SD	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
			Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
У браку (n=125)	12,58	2,486			2,598*	0,000	1,239*	0,000
У ванбрачној заједници (n=46)	9,98	3,256	-2,598*	0,000			-1,359*	0,002
Неожењени/ Неудате (n=329)	11,34	2,905	-1,239*	0,000	1,359*	0,002		

Када је у питању вредновање рађања и родитељства резултати Анова анализе показују да постоји статистички значајна разлика међу овим категоријама младих ($F(2,497)=16,089$, $p=0,000$) (Табела 41). Просечне вредности приказане у Табели 44 јасно показују да рађање и родитељство у традиционалном смислу највише цене испитаници у браку ($AS=12,58$ $SD=2,486$), затим они који спадају у групу неожењених/неудатих и разведених ($AS=11,34$, $SD=2,905$) и на крају они који кохабитирају ($AS=9,98$ $SD=3,256$). Величина разлика, односно јачина везе између променљивих, изражена помоћу показатеља ета квадрата показује се као умерена ($\eta^2=0,06$) (Табела 41).

ЛСД поређење показује статистички значајне разлике у вредновању рађања/родитељства између младих у браку, на једној страни, и младих у ванбрачној заједници и неожењених/неудатих, на другој страни ($p=0,000$). Статистички значајне разлике регистроване су такође и између младих у ванбрачној заједници и неожењених/неудатих ($p=0,002$) (Табела 44).

Табела 45. *Post hoc* тест (LSD) – вредновање родитељства ван брака и брачни/партнерски статус испитаника

Вредновање родитељства ван брака и брачни/партнерски статус испитаника	ЛСД поређење							
			У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
У браку (n=125)	10,67	3,108			-1,806*	0,000	-0,094	0,762
У ванбрачној заједници (n=46)	12,48	2,238	1,806*	0,000			1,712*	0,000
Неожењени/ Неудате (n=329)	10,77	2,985	0,094	0,762	-1,712*	0,000		

Родитељство ван брака највише вреднују испитаници који живе у ванбрачној заједници (AS=12,48 SD=2,238), потом испитаници који су неожењени/неудате (AS=10,77 SD=2,2985) и најмање испитаници који живе у браку (AS=10,67, SD=3,108) (Табела 45). Анова анализа показује статистичку значајност разлике ($F(2,497)=7,261$, $p=0,001$), а ета квадрат показује да су разлике између средњих вредности група мале ($\eta^2=0,02$) (Табела 41). ЛСД поређење региструје статистички значајну разлику између младих који живе у браку и кохабитацији ($p=0,000$), као и између младих који су неожењени/неудате и оних који живе у ванбрачној заједници ($p=0,000$) (Табела 45).

Дакле, истраживање је потврдило да брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу, највише вреднују испитаници који живе у брачној заједници, док те облике понашања најмање вреднују испитаници који живе у кохабитацији. Са друге стране, кохабитацију и родитељство ван брака највише вреднују испитаници који практикују кохабитацију, док те облике понашања најмање вреднују испитаници који су у браку.

Што се родитељског статуса тиче, показују се статистички значајне разлике, када је у питању вредновање брака и рађања/родитељства у традиционалном смислу:

Табела 46. Разлике у вредновању различитих модела брачног и репродуктивног понашања према родитељском статусу испитаника

	Родитељски статус				t	p	η^2
	Родитељ (n=125)		Није родитељ (n=375)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање брака	11,87	3,059	11,09	3,490	2,385	0,018	0,01
Вредновање рађања и родитељства	12,38	2,533	11,23	2,993	4,191	0,000	0,03
Вредновање кохабитације	11,43	2,827	11,74	2,870	-1,048	0,295	/
Вредновање родитељства ван брака	10,94	2,961	10,89	3,009	0,155	0,877	/

Резултати дати у Табели 46 показују да испитаници који су родитељи (AS=11,87, SD=3,059) више вреднују брак од испитаника који нису родитељи (AS=11,09, SD=3,490). Т тест показује да је ова разлика статистички значајна ($t=2,385$, $p=0,018$). Такође, рађање и родитељство у традиционалном смислу више вреднују испитаници који су се остварили као родитељи (AS=12,38, SD=2,533), у односу на испитанике који се у тој улози још увек нису остварили (AS=11,23, SD=2,993). Разлика је статистички значајна ($t=4,191$, $p=0,000$). Ета квадрат показује да су наведене разлике мале ($\eta^2=0,01-0,03$). Остале разлике нису се показале статистички значајним. Поинт-бисеријска корелација показала је статистички значајну повезаност малог интензитета између родитељског статуса и вредновања брака ($r_{pb}=0,100$) и родитељског статуса и рађања/родитељства у традиционалом смислу ($r_{pb}=0,170$).

Када је у питању практични аспект, од посебног значаја је питање да ли се брачне и ванбрачне заједнице разликују у погледу родитељског статуса и нивоа фертилитета.

Табела 47. Родитељски статус испитаника према типу заједнице

Тип заједнице	Родитељски статус испитаника			
	Родитељ		Није родитељ	
	N	%	N	%
У браку (n=125)	106	84,8	19	15,2
У кохабитацији (n=46)	13	28,3	33	71,7
Укупно (N=171)	119	69,6	52	30,4

Резултати истраживања показују да је међу испитаницима који су у браку 84,8% родитеља, односно 15,2% оних који нису родитељи. Ситуација је обрнута код испитаника који су у кохабитацији, од којих је свега 28,3% родитеља и 71,7% оних који нису родитељи (Табела 47). Хи квадрат тест (уз корекцију непрекидности према Јејтсу – *Continuity Correction*) показује да су ове разлике статистички значајне ($\chi^2=48,157$, (N=171), $df=1$ $p=0,000$), а Фи коефицијент корелације показује статистички значајну високу/велику повезаност ($\phi=0,545$), што упућује на закључак да тип заједнице значајно утиче на учешће у репродукцији. Истраживањем је такође утврђено да испитаници који су у браку имају перцепцију о ранијем рађању првог детета (AS=25,25, SD=2,684), у односу на испитанике који

су у кохабитацији (AS=26,43, SD=3,462). Т тест је показао статистичку значајност разлике ($t=-2,364$, $p=0,019$), а ета квадрат указује да се разлика између средњих вредности група које су упоређиване може означити као мала ($\eta^2=0,03$). Поинт-бисеријски коефицијент корелације говори о повезаности малог интензитета између типа заједнице и најбољих година за рађање ($r_{pb}=0,179$). Показале су се разлике и код година када су испитаници заиста постали родитељи. Испитаници који су у браку нешто раније су постали родитељи (AS=25,15, SD=4,432), у односу на године када су се испитаници који кохабитирају остварили као родитељи (AS=26,52, SD=3,945). Ипак, Т тест овде није показао статистичку значајност разлике ($t=-1,162$, $p=0,248$).

Када су у питању планови за родитељство (оних који немају децу у овим заједницама), подаци показују да се ниједан испитаник који живи у браку без деце није изјаснио да уопште не планира или не размишља о родитељству, а само један испитаник одлаже родитељство. Чак 94,7% међу њима планира или очекује родитељство ускоро. Са друге стране, они који су у кохабитацији а који се још увек нису остварили као родитељи у 15,2% случајева уопште не планирају (6,1%) или не размишљају о родитељству (9,1%). Исти толики проценат међу њима одлаже родитељство (15,2%). Родитељство ускоро планира или очекује 69,7% испитаника који живе у кохабитацији а немају децу⁶⁷.

Поред ових разлика, истраживање је указало на разлике у погледу идеалног, жељеног, планираног и стварног броја деце међу испитаницима који живе у различитим типовима партнерских заједница:

Табела 48. Разлике у идеалном, жељеном, планираном броју деце према типу заједнице

	Тип заједнице испитаника				t	p	η^2
	У браку (n= 125)		У кохабитацији (n= 46)				
	AS	SD	AS	SD			
Идеални број деце (N=171)	2,52	0,655	2,20	0,859	2,630	0,009	0,03
Жељени број деце (N=171)	2,50	0,604	2,07	0,854	3,744	0,000	0,07
Планирани број деце (N=171)	2,22	0,533	1,76	0,736	3,841	0,000	0,08

⁶⁷ Овде је акценат на дескриптивној статистици, због процентуално малог учешћа у појединим ћелијама за анализу Хи-квадрат тестом.

Табела 49. Разлике у стварном броју деце према типу заједнице испитаника

	Тип заједнице испитаника				t	p	η^2
	У браку (n=106)		У кохабитацији (n=13)				
	AS	SD	AS	SD			
Стварни број деце (N=119)	1,72	0,598	1,08	0,277	6,642	0,000	0,27

Идеални, жељени, планирани и остварени број деце већи је код испитаника који живе у браку него код испитаника који живе у кохабитацији. Док је просечан идеални број деце за испитанике у брачној заједници 2,52, за испитанике у ванбрачној заједници он износи 2,20. Т тест независних узорка показао је статистичку значајност разлике ($t=2,630$, $p=0,009$). Жељени број деце за младе у браку износи 2,50, док је за младе у кохабитацији 2,07. Потврђено је да је ова разлика статистички значајна ($t=3,744$, $p=0,000$). Испитаници у браку планирају већи број деце (2,22) од испитаника у кохабитацији (1,76). И ова разлика показала се статистички значајном ($t=3,841$, $p=0,000$). Такође, млади брачни парови имају већи остварени број деце (1,72) у односе на младе који кохабитирају (1,08). Вредност Т теста указује на статистичку значајност разлике ($t=6,642$, $p=0,000$). Ета квадрат показује да је разлика код идеалног броја деце мала ($\eta^2=0,03$), потом да су разлике умерене код жељеног ($\eta^2=0,07$) и планираног броја деце ($\eta^2=0,08$), док се код стварног броја деце показује велика разлика ($\eta^2=0,27$) (Табела 48 и Табела 49). Поинт-бисеријска корелација указује на повезаност малог интензитета између типа заједнице и идеалног ($r_{pb}=-0,198$) и жељеног ($r_{pb}=-0,277$) броја деце, као и на повезаност средњег интензитета између типа заједнице и планираног ($r_{pb}=-0,324$) и оствареног ($r_{pb}=-0,331$) броја деце.

2. 2. Брачни/партнерски статус и тип заједнице родитеља

Пошло се од претпоставке да брачни/партнерски статус родитеља у извесној мери утиче на однос младих према браку и репродукцији/родитељству, те да у том смислу, постоје одређене разлике у вредновању и практиковању различитих облика брачног и репродуктивног понашања између одређених група младих.

Хипотеза 1: Млади људи чији су родитељи у браку више вреднују брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу у односу на младе чији су родитељи другачијег брачног/партнерског статуса – у ванбрачној заједници, разведени и удовци.

Табела 50. *Анализа варијансе (ANOVA) између нивоа вредновања брака и брачног/партнерског статуса родитеља испитаника*⁶⁸

	Збир квадрата			F (3,488)	p	η^2
	Између група	Унутар група	Укупно			
Вредновање брака	975,278	4657,037	5632,315	34,066	0,000	0,17
Вредновање кохабитације	381,046	3655,269	4036,315	16,957	0,000	0,09
Вредновање рађања и родитељства	263,275	3921,067	4184,341	10,922	0,000	0,06
Вредновање родитељства ван брака	278,770	4137,303	4416,073	10,960	0,000	0,06

Табела 51. *Post hoc тест (LSD) – вредновање брака и брачни/партнерски статус родитеља*

Вредновање брака и брачни/партнерски статус родитеља	ЛСД поређење									
			У браку		У ванбрачној заједници		Разведени		Удовци	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
У браку (n=326)	12,29	2,914			3,274*	0,000	3,155*	0,000	1,511*	0,006
У ванбрачној заједници (n=70)	9,01	3,151	-3,274*	0,000			-0,119	0,827	-1,763*	0,006
Разведени (n=60)	9,13	3,793	-3,155*	0,000	0,119	0,827			-1,644*	0,012
Удовци (n=36)	10,78	3,226	-1,511*	0,006	1,763*	0,006	1,644*	0,012		

Резултати анализе варијансе приказани у Табели 50 показују да постоји статистички значајна разлика у вредновању брака с обзиром на брачни/партнерски статус родитеља испитаника ($F(3,488)=34,066$, $p=0,000$). Ета квадрат показује да је та разлика велика ($\eta^2=0,17$) (Табела 50). Упоредивањем аритметичких средина на скали, видимо да брак највише вреднују испитаници чији су родитељи у браку ($AS=12,29$, $SD=2,914$), потом испитаници чији су родитељи били у браку, али је он престао смрћу једног од супружника ($AS=10,78$, $SD=3,226$), затим испитаници чији су родитељи били у браку, али су се касније развели ($AS=9,13$ $SD=3,793$), и на крају они чији родитељи живе у ванбрачној заједници ($AS=9,01$ $SD=3,151$). ЛСД

⁶⁸ Код ове и осталих Анова анализа које су везане за брачни/партнерски статус родитеља испитаника, због њихове мале учесталости, искључени су испитаници чији се родитељи нису венчавали и нису живели заједно.

поређење указује на статистички значајне разлике између испитаника чији су родитељи у браку, са једне стране, и испитаника чији су родитељи у ванбрачној заједници и оних чији су родитељи разведени, са друге стране ($p=0,000$). Такође, статистички значајна разлика присутна је и између испитаника чији су родитељи удовци, на једној, и испитаника чији су родитељи у браку, у ванбрачној заједници и разведени, на другој страни ($p=0,006$) (Табела 51).

Табела 52. *Post hoc тест (LSD) – вредновање рађања/родитељства и брачни/партнерски статус родитеља испитаника*

Вредновање рађања/родитељства и брачни/партнерски статус родитеља	ЛСД поређење									
			У браку		У ванбрачној заједници		Разведени		Удовци	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
У браку (n=326)	12,02	2,758			0,861*	0,022	1,818*	0,000	1,880*	0,000
У ванбрачној заједници (n=70)	11,16	2,695	-0,861*	0,022			0,957	0,056	1,018	0,080
Разведени (n=60)	10,20	3,074	-1,818*	0,000	-0,957	0,056			0,061	0,919
Удовци (n=36)	10,14	3,339	-1,880*	0,000	-1,018	0,080	-0,061	0,919		

По питању вредновања рађања и родитељства у традиционалном смислу, Анова анализа такође потврђује статистичку значајност разлике према брачном/партнерском статусу родитеља испитаника ($F(3,488)=10,922$, $p=0,000$). Ета квадрат показује да је разлика између средњих вредности упоређиваних група умерена ($\eta^2=0,06$) (Табела 50). Овај облик понашања највише цене испитаници чији су родитељи у браку ($AS=12,02$, $SD=2,758$), а потом испитаници чији родитељи живе у ванбрачној заједници ($AS=11,16$, $SD=2,695$). Нешто мање, а међусобно врло приближне просечне вредности на скали вредновања родитељства имају испитаници чији су родитељи разведени ($AS=10,20$, $SD=3,074$) и они чији су родитељи удовци ($AS=10,14$, $SD=3,339$). ЛСД поређење показало је статистички значајну разлику између младих чији су родитељи у браку и младих чији родитељи живе у ванбрачној заједници ($p=0,022$), као и између младих чији су родитељи у браку и младих чији су родитељи разведени ($p=0,000$). Такође, забележена је статистички значајна разлика између младих чији родитељи живе у браку и оних чији су родитељи удовци ($p=0,000$) (Табела 52). На основу наведених резултата, може се потврдити постављена хипотеза.

Хипотеза 2: Млади људи чији родитељи живе у ванбрачној заједници више вреднују кохабитацију и родитељство ван брака у односу на младе чији су родитељи другог брачног статуса – у браку, разведени и удовци.

Табела 53. *Post hoc тест (LSD) – вредновање кохабитације и брачни/партнерски статус родитеља испитаника*

Вредновање кохабитације и брачни/ партнерски статус родитеља	ЛСД поређење									
			У браку		У ванбрачној заједници		Разведени		Удовци	
	AS	SD	Raz. AS	р	Raz. AS	р	Raz. AS	р	Raz. AS	р
У браку (n=326)	11,04	2,918			-1,820*	0,000	-2,047*	0,000	-1,574*	0,001
У ванбрачној заједници (n=70)	12,86	2,267	1,820*	0,000			-0,226	0,639	0,246	0,661
Разведени (n=60)	13,08	2,257	2,047*	0,000	0,226	0,639			0,472	0,414
Удовци (n=36)	12,61	2,578	1,574*	0,001	-0,246	0,661	-0,472	0,414		

Анализа варијансе и код вредновања кохабитације, указује на статистичку значајност разлике према брачном/партнерском статусу родитеља ($F(3,488)=16,957$, $p=0,000$). Ета квадрат говори да се величина те разлике може оценити као средња ($\eta^2=0,09$) (Табела 50). Просечне вредности на скали кохабитације, показују да кохабитацију највише прихватају испитаници чији су родитељи разведени ($AS=13,08$, $SD=2,918$), потом испитаници чији су родитељи у ванбрачној заједници ($AS=12,86$, $SD=2,267$), а затим они чији су родитељи удовци ($AS=12,61$, $SD=2,578$). Најмање прихватање ванбрачне заједнице је од стране испитаника чији су родитељи у браку ($AS=11,04$, $SD=2,918$). ЛСД поређењем уочава се да статистички значајне разлике постоје између испитаника чији су родитељи у браку, на једној, и испитаника чији су родитељи у ванбрачној заједници ($p=0,000$), оних чији су родитељи разведени ($p=0,000$) и оних чији су родитељи удовци ($p=0,001$), на другој страни (Табела 53).

Табела 54. *Post hoc тест (LSD) – вредновање родитељства ван брака и брачни/партнерски статус родитеља испитаника*

Вредновање родитељства ван брака и брачни/партнерски статус родитеља	ЛСД поређење									
			У браку		У ванбрачној заједници		Разведени		Удовци	
	AS	SD	Raz. AS	р	Raz. AS	р	Raz. AS	р	Raz. AS	р
У браку (n=326)	10,38	3,042			-1,034*	0,007	-1,853*	0,000	-1,870*	0,000
У ванбрачној заједници (n=70)	11,41	2,545	1,034*	0,007			-0,819	0,110	-0,836	0,162
Разведени (n=60)	12,23	2,689	1,853*	0,000	0,819	0,110			-0,017	0,978
Удовци (n=36)	12,25	2,708	1,870*	0,000	0,836	0,162	0,017	0,978		

Када је у питању родитељство ван брака, као и у осталим облицима понашања, анализом варијансе (Табела 50) утврђена је статистичка значајност

разлике ($F(3,488)=10,960$, $p=0,000$) између испитаника чији родитељи имају различит брачни/партнерски статус. Величина разлика изражена помоћу показатеља ета квадрат и овде се показује као средња ($\eta^2=0,06$). Родитељство ван брака највише су и скоро једнако вредновали испитаници чији су родитељи удовци ($AS=12,25$, $SD=2,708$) и испитаници чији су родитељи разведени ($AS=12,23$, $SD=2,689$). Након њих, ванбрачно родитељство вреднују испитаници чији родитељи живе у ванбрачној заједници ($AS=11,41$, $SD=2,545$). Најмању вредност родитељству ван брака дали су испитаници чији су родитељи у браку ($AS=10,38$, $SD=3,042$). ЛСД поређење указује на статистички значајне разлике између младих чији су родитељи у браку, на једној страни, и испитаника чији су родитељи у ванбрачној заједници ($p=0,007$), разведени ($p=0,000$) и удовци ($p=0,000$), на другој страни (Табела 54). На основу наведених података, који говоре да кохабитацију највише прихватају испитаници чији су родитељи разведени, па потом испитаници чији су родитељи у ванбрачној заједници, као и то да родитељство ван брака највише вреднују испитаници чији су родитељи удовци и разведени, а тек онда испитаници чији родитељи живе у ванбрачној заједници не може се потврдити друга хипотеза.

Што се тиче практиковања претпоставка је да се млади чији родитељи живе у браку разликују у оствареном и планираном брачном и репродуктивном понашању у односу на младе чији родитељи живе у ванбрачној заједници.

Хипотеза 3: Међу младим људима чији су родитељи у браку већи је проценат оних који су и сами склопили брачну заједницу, а мањи проценат оних који кохабитирају него међу младима чији родитељи живе у ванбрачној заједници.

Табела 55. Брачни/партнерски статус испитаника према типу заједнице родитеља

Тип заједнице родитеља	Брачни/партнерски статус испитаника					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
	N	%	N	%	N	%
У браку (n=326)	82	25,2	16	4,9	228	69,9
У ванбрачној заједници (n=70)	15	21,4	11	15,7	44	62,9
Укупно (N=396)	97	24,5	27	6,8	272	68,7

Из Табеле 55 може се видети да је међу групом чији су родитељи у браку нешто већи проценат испитаника који су и сами засновали брачну заједницу

(25,2%), него међу групом чији родитељи живе у ванбрачној заједници. Неожењених/неудатих има више међу онима чији родитељи живе у браку (69,9%), него међу онима чији родитељи кохабитирају (62,9%). Разлике су најочљивије када је у питању кохабитација, с обзиром да је знатно мањи проценат испитаника који у њој живе међу групом чији су родитељи у браку (4,9%), у односу на тај проценат у групи испитаника чији родитељи нису у браку (15,7%). Хи-квадрат тест показује да су ове разлике статистички значајне ($\chi^2=10,617$, (N=500), df=2, p=0,005), а Крамеров показатељ повезаности и коефицијент контингенције говоре о повезаности малог интензитета (V=0,164, C=0,162). На основу представљених резултата може се потврдити наведена хипотеза.

Код родитељског статуса испитаника, нису се показале статистички значајне разлике према типу заједнице њихових родитеља. У обе категорије, око четвртине је родитеља, односно три четвртине је оних који нису родитељи. Такође, нису запажене разлике у идеалном и стварном времену за улазак у брак и родитељство код испитаника чији родитељи живе у различитим партнерским заједницама. Међутим, разлике се запажају у идеалном, жељеном, планираном и оствареном броју деце. Ови бројеви виши су код испитаника чији су родитељи у браку.

Табела 56. Разлике у идеалном, жељеном, планираном броју деце према типу заједнице родитеља испитаника

	Тип заједнице родитеља испитаника				t	p	η^2
	У браку (n= 326)		У кохабитацији (n= 70)				
	AS	SD	AS	SD			
Идеални број деце (N=396)	2,52	0,704	2,19	0,546	4,455	0,000	0,04
Жељени број деце (N=396)	2,44	0,745	2,19	0,687	2,752	0,007	0,01
Планирани број деце (N=396)	2,19	0,687	2,03	0,613	1,783	0,075	0,00

Табела 57. Разлике у стварном броју деце према типу заједнице родитеља испитаника

	Тип заједнице родитеља испитаника				t	p	η^2
	У браку (n= 71)		У кохабитацији (n=20)				
	AS	SD	AS	SD			
Стварни број деце (N=91)	1,72	0,614	1,35	0,489	2,802	0,008	0,08

Резултати истраживања показују да постоји статистички значајна разлика у идеалном, жељеном и оствареном броју деце између испитаника који се разликују према типу заједнице у којима живе њихови родитељи. Идеални број деце за

испитанике чији родитељи живе у браку износи 2,52, док је за испитанике чији родитељи живе у кохабитацији 2,19. Жељени број деце такође је виши код испитаника из прве групе (2,44), док је за испитанике из друге групе он једнак њиховом идеалном броју деце (2,19). Остварени број деце за испитанике чији родитељи живе у брачној заједници износи 1,72, док је за испитанике чији родитељи живе у ванбрачној заједници 1,35. Испитаници чији су родитељи у браку, просечно планирају већи број деце (2,19), од испитаника чији су родитељи у кохабитацији (2,03), али једино ова разлика није се показала статистички значајном. Ета квадрат указује на мале разлике код идеалног ($\eta^2=0,04$) и жељеног броја деце ($\eta^2=0,01$), и умерену разлику када је у питању стварни број деце испитаника ($\eta^2=0,08$) (Табела 56 и Табела 57). Поинт-бисеријска корелација указује на повезаност малог интензитета између типа заједнице родитеља, на једној страни, и идеалног ($r_{pb}=-0,187$), жељеног ($r_{pb}=-0,130$), и стварног броја деце ($r_{pb}=-0,253$), на другој страни.

Хипотеза 4: Међу младим људима чији су родитељи у браку већи је проценат оних који планирају брак ускоро него међу младима чији су родитељи у ванбрачној заједници.

Табела 58. *Планови за брак према типу заједнице родитеља испитаника*

Тип заједнице родитеља испитаника	Планови за брак					
	Планира брак ускоро		Не планира ускоро али жели да буде у браку		Уопште не планира или не размишља о браку	
	N	%	N	%	N	%
У браку (n=244)	60	24,6	141	57,8	43	17,6
У ванбрачној заједници (n=55)	8	14,5	21	38,2	26	47,3
Укупно (N=299)	69	23,1	162	54,2	69	23,1

Резултати истраживања приказани у Табели 58 показују да је међу испитаницима чији су родитељи у браку већи процент оних који планирају брак ускоро, него међу испитаницима чији су родитељи у ванбрачној заједници (24,6%:14,5%). Такође, међу групом испитаника чији су родитељи у браку већи је проценат оних који не планирају, али желе брак (57,8:38,2). Са друге стране, скоро половина испитаника међу групом чији родитељи живе у ванбрачној заједници уопште не планира или не размишља о браку (47,3%), док је међу испитаницима

чији су родитељи у браку тај проценат много мањи (17,6%). Разлике су статистички значајне ($\chi^2=22,273$, (N=299), df=2, p=0,000), а показатељи повезаности говоре о корелацији малог до средњег интензитета (V=0,273, C=0,263).

Планови младих за родитељство не разликују се битније посматрано према типу заједнице родитеља. Родитељство ускоро планира или очекује нешто више испитаника чији су родитељи у браку (23,5%) у односу на испитанике чији су родитељи у ванбрачној заједници (20%). Са друге стране, већи је проценат испитаника који уопште не планира родитељство или о њему не размишља међу групом испитаника чији родитељи живе у ванбрачној заједници (22%), него међу групом оних чији родитељи живе у браку (18%). Једнак је проценат оних који одлажу родитељство у обе групе (око 58%). Наведене разлике нису се показале статистички значајним ($\chi^2=0,579$, (N=305), df=2, p=0,749).

Хипотеза 5: Млади људи чији су родитељи у браку у мањој мери су спремни да трајно живе у кохабитацији у односу на младе чији родитељи живе у ванбрачној заједници.

Табела 59. Тенденције ванбрачне заједнице према типу заједнице родитеља испитаника⁶⁹

Тип заједнице родитеља испитаника	Ванбрачна заједница – тенденције					
	Живели би са партнером у кохабитацији пре брака		Живели би у кохабитацији трајно		Не би живели са партнером пре него што склопе брак	
	N	%	N	%	N	%
У браку (n=228)	143	62,7	35	15,4	50	21,9
У ванбрачној заједници (n=44)	17	38,6	26	59,1	1	2,3
Укупно (N=272)	160	58,8	61	22,4	51	18,8

Резултати истраживања (Табела 59) указују да је међу испитаницима чији су родитељи у браку знатно већи проценат оних који одбацују живот у кохабитацији (21,9:2,3), као и оних који су спремни да живе у кохабитацији али само у фази која претходи браку (62,7:38,6), док је међу групом чији родитељи живе у ванбрачној заједници знатно већи проценат испитаника који прихватају да трајно живе у кохабитацији (59,1:15,4). Хи-квадрат тест потврдио је да су ове разлике статистички значајне ($\chi^2=42,701$ (N=272), df=2, p=0,000), а показатељи повезаности, говоре о корелацији средњег интензитета (V=0,396, C=0,368).

⁶⁹ Анализа обухвата испитанике који немају статус у брачној или ванбрачној заједници.

На основу свих ових резултата, може се закључити да је међу испитаницима чији су родитељи у браку више оних који који планирају брак ускоро, као и оних који не планирају али желе брак у будућности, док је међу испитаницима чији су родитељи у ванбрачној заједници више оних који уопште не планирају брак, не размишљају о њему, као и оних који желе да трајно кохабитирају.

2. 3. Породица порекла као детерминанта брачног и репродуктивног понашања младих

Претпоставка је да породица порекла представља значајну детерминанту како вредновања, тако и практиковања брака, кохабитације и родитељства – у браку и ван брака. Ту се пре свега мисли на ниво традиционалности породице порекла, величину породице порекла/бројност њених чланова, као и на њену структуру – потпуна или непотпуна породица.

2. 3. 1. Ниво традиционалности породице порекла

Хипотеза 1: Млади који живе у ванбрачним заједницама потичу из породица које имају ниже нивое традиционалности у односу на младе који живе у браку.

Табела 60. Разлике у нивоу традиционалности породице порекла између младих који живе у браку и кохабитацији

	Тип заједнице				t	p	η^2
	У браку (n=125)		У ванбрачној заједници (n=46)				
	AS	SD	AS	SD			
Традиционалност породице порекла	36,25	6,928	30,76	6,881	4,601	0,000	0,11

Резултати истраживања приказани у Табели 60 показују да је просечна вредност на скали традиционалности породице порекла за испитанике који су у браку 36,25, док је код оних који живе у ванбрачној заједници 30,76. Ова вредност близу је пола који дели скалу на два дела (29). Резултати Т теста показују да постоји статистички значајна разлика између младих који живе у браку и младих који живе у ванбрачним заједницама у погледу степена традиционалности породице из које потичу (t=4,601, p=0,000). Вредност ета квадрата показује да је та

разлика умерена ($\eta^2=0,11$), а коефицијент поинт-бисеријске корелације ($r_{pb}=-0,334$) говори о значајној повезаности (средњег интензитета) између ове две варијабле.

Хипотеза 2: Млади који уопште не планирају или не размишљају о браку, потичу из породица које имају ниже нивое традиционалности у односу на оне који планирају и желе брак (у ближој или даљој будућности).

Табела 61. *Анализа варијансе (ANOVA) између нивоа традиционалности породице порекла и планова за брак*

	Збир квадрата			F (2,372)	p	η^2
	Између група	Унутар група	Укупно			
Традиционалност породице порекла	1773,533	20067,496	21841,029	16,438	0,000	0,08

Табела 62. *Post hoc тест (LSD) – ниво традиционалности породице порекла и планова за брак*

Ниво традиционалности породице порекла и планова за брак	ЛСД поређење							
			Планира брак ускоро		Не планира ускоро, али жели да буде у браку		Уопште не планира или не размишља о браку	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
Планира брак ускоро (n=81)	37,19	7,320			0,958	0,327	5,442	0,000
Не планира ускоро али жели брак (n=189)	36,23	7,315	-0,958	0,327			4,485	0,000
Уопште не планира брак или не размишља о браку (n=105)	31,74	7,418	-5,442	0,000	-4,485	0,000		

Приказани резултати у Табели 62 указују на то да испитаници који уопште не планирају или не размишљају о браку потичу из породица које су најмање традиционалне (AS=31,74, SD=7,418). Са друге стране, најтрадиционалније породице порекла јесу од испитаника који планирају брак ускоро (AS=37,19, SD=7,320). Анова анализа показује да су разлике статистички значајне ($F(2,372)=16,438$, $p=0,000$), а ета квадрат говори да постоји повезаност умереног интензитета, односно да се величина тих разлика може оценити као средња ($\eta^2=0,08$) (Табела 61). ЛСД поређењем утврђена је статистички значајна разлика у нивоу традиционалности породице порекла између испитаника који уопште не планирају или не размишљају о браку, на једној страни, и испитаника који планирају брак ускоро и младих који не планирају брак ускоро, али желе да буду у браку, на другој страни ($p=0,000$) (Табела 62).

Хипотеза 3: Млади који исказују спремност да живе у ванбрачној заједници (трајно или привремено) потичу из породица које имају ниже нивое традиционалности у односу на оне који не прихватају да кохабитирају.

Табела 63. *Анализа варијансе (ANOVA) између нивоа традиционалности породице порекла и тенденција за кохабитацију*

	Збир квадрата			F (2,372)	p	η^2
	Између група	Унутар група	Укупно			
Традиционалност породице порекла	3680,899	15006,456	18687,356	39,982	0,000	0,19

Табела 64. *Post hoc тест (LSD) – ниво традиционалности породице порекла и тенденција за кохабитацију*

<i>Ниво традиционалности породице порекла и тенденције за кохабитацију</i>	ЛСД поређење							
			Живели би пре брака у кохабитацији		Живели би у кохабитацији трајно		Не би живели у кохабитацији	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
Живели би пре брака у кохабитацији (n=184)	36,18	7,191			4,718*	0,000	-5,617*	0,000
Живели би у кохабитацији трајно (n=91)	31,46	6,412	-4,718*	0,000			-10,335*	0,000
Не би живели у кохабитацији (n=54)	41,80	5,897	5,617*	0,000	10,335*	0,000		

Анализа варијансе показује да постоје статистички значајне разлике у нивоу традиционалности породице порекла између испитаника који показују различите тенденције када је кохабитација у питању ($F(2,372)=39,982$, $p=0,000$). Величина разлика између средњих вредности група, изражена помоћу ета квадрата показује се као велика ($\eta^2=0,19$) (Табела 63). Скала традиционалности породице порекла показује високу вредност за испитанике који су изјавили да не би живели са партнером пре него склопе брак ($AS=41,80$, $SD=5,897$). Са друге стране, мање су просечне вредности традиционалности породице порекла код испитаника који би у кохабитацији живели пре брака ($AS=36,17$, $SD=7,19$), а посебно код оних који би трајно живели у кохабитацији ($AS=31,46$, $SD=6,412$). ЛСД поређење показује да су разлике статистички значајне ($p=0,000$) између оних који су изјавили да не би уопште живели у кохабитацији и оних који су изјавили да би живели у

кохабитацији привремено или трајно. Такође, статистичка значајност разлика запажа се и између оних који би само привремено живели у кохабитацији и оних који би у њој живели трајно ($p=0,000$) (Табела 64).

Хипотеза 4: Постоји позитивна повезаност између традиционалности породице порекла и вредновања брака и рађања/родитељства у традиционалном смислу.

Хипотеза 5: Постоји негативна повезаност између традиционалности породице порекла и вредновања кохабитације и изванбрачног родитељства.

Веза између наведених променљивих изражена је помоћу коефицијента Пирсонове линеарне корелације. Обављене су прелиминарне анализе да би се доказало задовољење претпоставки о нормалности линеарности и хомогености варијансе.

Табела 65. Корелација између нивоа традиционалности породице порекла и вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања

Традиционалност породице порекла			
	г	р	% варијансе
Вредновање брака	0,503**	0,000	25,30
Вредновање рађања и родитељства у традиционалном смислу	0,368**	0,000	13,54
Вредновање кохабитације	- 0,461 **	0,000	21,25
Вредновање родитељства ван брака	- 0,427**	0,000	18,23

Напомена: **корелација значајна на нивоу 0,01, *корелација значајна на нивоу 0,05.

Између традиционалности породице порекла и вредновања брака израчуната је статистички значајна висока позитивна корелација ($r=0,503$, $N=500$, $p=0,000$), док је такође позитивна корелација средњег интензитета израчуната између традиционалности породице порекла и вредновања рађања и родитељства у традиционалном смислу ($r=0,368$, $N=500$, $p=0,000$). То другим речима значи да високи нивои традиционалности породице порекла прате високо вредновање брака и рађања и родитељства у традиционалном смислу.

Средња негативна корелација присутна је између традиционалности породице порекла и вредновања кохабитације ($r=-0,461$, $N=500$, $p=0,000$), као и између традиционалности породице порекла и вредновања родитељства изван брака ($r=-0,427$, $N=500$, $p=0,000$). Дакле, резултати истраживања показују да високи

нивои традиционалности породице порекла прате ниски нивои вредновања кохабитације и изванбрачног родитељства.

Коефицијент детерминације, показује да традиционалност породице порекла објашњава 25,30% варијансе у одговорима испитаника на скали вредновања брака, 21,5% на скали вредновања кохабитације, 18,23% на скали вредновања родитељства ван брака, и 13,54% у одговорима младих на скали вредновања рађања и родитељства у традиционалном смислу (Табела 65).

Хипотеза 6: Постоји позитивна повезаност између традиционалности породице порекла и идеалног, жељеног и планираног броја деце код младих.

Табела 66. Корелација између нивоа традиционалности породице порекла и идеалног, жељеног, планираног и стварног броја деце испитаника

Традиционалност породице порекла			
	г	р	% варијансе
Идеални број деце (n=500)	0,374**	0,000	13,98
Жељени број деце (n=500)	0,391**	0,000	15,28
Планирани број деце (n=500)	0,420**	0,000	17,64
Стварни број деце (n=125)	0,221*	0,013	4,88

Пирсонов коефицијент линеарне корелације потврђује позитивну повезаност средњег интензитета између нивоа традиционалности породице порекла и идеалног ($r=0,374$, $p=0,000$), жељеног ($r=0,391$, $p=0,000$) и планираног броја деце испитаника ($r=0,420$, $p=0,000$). Између традиционалности породице порекла и оствареног броја деце регистрована је позитивна повезаност малог интензитета ($r=0,221$, $p=0,013$) (Табела 66). Наведени подаци потврђују постављену хипотезу и значе да са вишим нивоом традиционалности породице одрастања расте и идеални, жељени, планирани и стварни број деце испитаника.

Пирсонов коефицијент линеарне корелације указује на негативну повезаност између традиционалности породице порекла, на једној страни, и идеалних година за брак и рађање и година када су испитаници заиста ушли у брак и постали родитељи, на другој страни.

Табела 67. Корелација између нивоа традиционалности породице порекла и идеалног и стварног времена за брак и родитељство

Традиционалност породице порекла			
	r	p	% варијансе
Најбоље године да се жена уда (n=500)	-0,382**	0,000	14,59
Најбоље године да жена роди прво дете (n=500)	-0,376**	0,000	14,13
Најбоље године да се мушкарац ожени (n=500)	-0,398**	0,000	15,84
Године када су склопили брак (n=132)	-0,315**	0,005	9,92
Године када су постали родитељи (n=125)	-0,255**	0,004	6,50

Негативна повезаност средњег интензитета забележена је између традиционалности породице одрастања, са једне стране, и идеалног времена да се жена уда ($r=-0,382$), идеалног времена да жена роди прво дете ($r=-0,376$), идеалних година да се мушкарац ожени ($r=-0,398$) и година када су испитаници заиста склопили брак ($r=-0,315$). Такође, негативна повезаност нешто мањег интензитета регистрована је између нивоа традиционалности породице порекла и година када су испитаници први пут постали родитељи ($r=0,255$) (Табела 67). Наведени подаци говоре да се са већим нивоом традиционалности породице опада број година, како оних које млади сматрају најбољим за брак и децу, тако и година када они склапају брак и постају родитељи.

2. 3. 2. Величина породице порекла/број чланова

Хипотеза 7: Млади који потичу из проширених породица – вишечланих, вишегенерацијских (6–10 чланова и три генерације) имају већи идеални, жељени, планирани и стварни број деце, у односу на младе људе који долазе из мањих породица (2–5 чланова и две генерације).

Табела 68. Разлике у идеалном, жељеном и планираном броју деце према величини породице порекла

	Породице порекла по броју чланова и генерација				t	p	η^2
	Мала породица (2–5 чланова и две генерације) (n=310)		Проширена породица (6–10 чланова и три генерације) (n=190)				
	AS	SD	AS	SD			
Идеални број деце (n=500)	2,27	0,701	2,60	0,704	- 5,033	0,000	0,04
Жељени број деце (n=500)	2,16	0,787	2,55	0,671	- 5,974	0,000	0,06
Планирани број деце (n=500)	1,94	0,680	2,27	0,712	- 5,201	0,000	0,05

Табела 69. Разлике у оствареном броју деце према величини породице порекла

	Породице порекла по броју чланова и генерација				t	p	η^2
	Мала породица (2–5 чланова и две генерације) (n=73)		Проширена породица (6–10 чланова и три генерације) (n=52)				
	AS	SD	AS	SD			
Стварни број деце (n=125)	1,55	0,578	1,71	0,637	-1,470	0,144	0,01

Резултати показују да је просечан идеални број деце за испитанике чије су породице порекла проширене 2,60, а за испитанике из мањих породица 2,27. Просечан жељени број деце такође је већи за испитанике из прве групе и износи 2,55, а за младе из друге групе 2,16. Испитаници из већих породица планирају да имају просечно 2,27 деце, а из мањих 1,94. Т тест независних узорака показује да су ове разлике статистички значајне ($p=0,000$). Просечан стварни број деце за прву групу износи 1,71 а за другу 1,55. Ове разлике, међутим нису статистички значајне ($p=0,155$). Ета квадрат показује мале разлике код идеалног ($\eta^2=0,04$) и планираног броја деце ($\eta^2=0,05$) и средње или умерене код жељеног броја деце ($\eta^2=0,06$) (Табела 68 и Табела 69).

Слично, Пирсоновим коефицијентом линеарне корелације може се проверити да ли постоји позитивна повезаност између броја чланова породице одрастања и идеалног, жељеног, планираног и стварног броја деце испитаника.

Табела 70. Корелација између идеалног, жељеног, планираног и оствареног броја деце и броја чланова породице одрастања

Број чланова породице одрастања			
	r	p	% варијансе
Идеални број деце (n=500)	0,299**	0,000	8,94
Жељени број деце (n=500)	0,322**	0,000	10,36
Планирани број деце (n=500)	0,292**	0,000	8,52
Стварни број деце (n=125)	0,181*	0,044	3,27

Пирсонов коефицијент линеарне корелације показује позитивну повезаност средњег нивоа између броја чланова породице порекла, са једне стране и идеалног броја деце ($r=0,299$, $n=500$, $p=0,000$), жељеног ($r=0,322$, $n=500$, $p=0,000$) и планираног броја деце ($r=0,292$, $n=500$, $p=0,000$). Позитивна повезаност мањег нивоа присутна је између броја чланова породице порекла и стварног броја деце ($r=0,181$, $n=125$, $p=0,044$) (Табела 70). На основу наведеног, може се рећи да већи

број чланова породице порекла значи и већи идеални, жељени, планирани и стварни број деце⁷⁰.

Истраживањем су утврђене статистички значајне разлике између испитаника који су одрастали у породицама различитим према величини (броју чланова и генерација) и најбољих година које они сматрају за улазак у брак и рађање:

Табела 71. Разлике у идеалним годинама за улазак у брак и рађање према величини породице порекла

	Породице порекла по броју чланова и генерација				t	p	η^2
	Мала породица (2–5 чланова и две генерације) (n=310)		Проширена породица (6–10 чланова и три генерације) (n=190)				
	AS	SD	AS	SD			
Најбоље године да се жена уда	25,97	2,841	23,95	2,928	7,620	0,000	0,10
Најбоље године да роди дете	26,58	2,836	24,68	2,528	7,805	0,000	0,10
Најбоље године да се мушкарац ожени	29,53	3,338	28,06	2,525	5,572	0,000	0,05

Резултати у Табели 71 показују да испитаници који потичу из проширених породица сматрају да је идеално време за удају, женидбу, као и за рађање првог детета раније у односу на време које као најбоље за то сматрају испитаници из мањих породица. Разлике су статистички значајне ($p=0,000$), а ета квадрат показује да је већа разлика код перцепције најбољих година за удају и рађање првог детета ($\eta^2=0,10$), него код перцепције идеалног времена за женидбу ($\eta^2=0,05$). Поинт-бисеријска корелација показује повезаност средњег интензитета између величине породице порекла и идеалног времена да жена ступи у брак ($r_{pb}=-0,323$) и роди своје прво дете ($r_{pb}=-0,322$) и повезаност малог интензитета између величине породице и најбољег времена да мушкарац уђе у брак ($r_{pb}=-0,228$).

Слично, Пирсонов коефицијент линеарне корелације показује статистички значајну негативну повезаност средњег интензитета између броја чланова у породици одрастања и идеалних година за удају ($r=-0,327$, $p=0,000$), идеалних

⁷⁰ Ови резултати слични су (разлика је у нешто слабијој вези), као и код испитивања повезаности традиционалности породице порекла и идеалног, жељеног, планираног и оствареног броја деце. То је и очекивано, с обзиром да су традиционале породице углавном вишечлане. Ово потврђује позитивна повезаност средњег интензитета ($r=0,454$) између нивоа традиционалности породице порекла и броја чланова породице одрастања.

година за рађање ($r=-0,343$, $p=0,000$), и такође негативну корелацију, али малог интензитета између броја чланова у породици порекла и најбољих година да се мушкарац ожени ($r=-0,263$, $p=0,000$).

Табела 72. Корелација између броја чланова породице одрастања и идеалних година за брак и рађање

Број чланова породице одрастања			
	r	p	% варијансе
Најбоље године да се жена уда (n=500)	-0,327**	0,000	10,69
Најбоље године да роди прво дете (n=500)	-0,343**	0,000	11,76
Најбоље године да се мушкарац ожени (n=500)	-0,263**	0,000	6,91

У погледу стварних година када су испитаници ушли у брак и постали родитељи, резултати истраживања показују да су разлике истог смера, те да испитаници из проширених породица раније улазе у брак и постају родитељи у односу на испитанике из мањих породица. Испитаници из проширених породица у брак су ушли просечно са 24,94 година, а испитаници из мањих породица просечно са 26,30 година. Такође, млади из вишечланих и вишегенерацијских породица постали су родитељи просечно са 25,77 година, а млади из породица са мање чланова у просеку са 26,90 година (Табела 72). Ипак, ове разлике нису се показале статистички значајним, нити је регистрована повезаност између величине породице, односно броја чланова у породици порекла и година када су испитаници ступили у брак и постали родитељи.

Табела 73. Разлике у годинама уласка у брак и родитељства према величини породице порекла

	Породице порекла по броју чланова и генерација				t	p	η^2
	Мала породица (2–5 чланова и две генерације) (n=79)		Проширена породица (6–10 чланова и три генерације) (n=53)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су склопили брак	26,30	4,052	24,94	3,640	1,968	0,051	0,02

Табела 74. Разлике у годинама остварења родитељства према величини породице порекла

	Породице порекла по броју чланова и генерација				t	p	η^2
	Мала породица (2–5 чланова и две генерације) (n=73)		Проширена породица (6–10 чланова и три генерације) (n=52)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су постали родитељи	26,90	4,177	25,77	3,724	1,565	0,120	0,01

2. 3. 3. Структура породице порекла – потпуне и непотпуне породице

Претпоставка је да постоји разлика у вредновању и практиковању различитих облика брачног и репродуктивног понашања код младих с обзиром на структуру њихове породице порекла. У вези са тим постављено је неколико посебних хипотеза.

Хипотеза 8: Млади чије су породице порекла потпуне више вреднују брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу, док млади чије су породице порекла непотпуне више вреднују кохабитације и родитељство ван брака.

Табела 75. Разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања према структури породице порекла

	Структура породице порекла				t	p	η^2
	Непотпуна (n=64)		Потпуна (n=436)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање брака	9,05	3,489	11,61	3,265	-5,823	0,000	0,06
Вредновање рађања и родитељства	9,94	3,007	11,75	2,843	-4,739	0,000	0,04
Вредновање кохабитације	13,05	2,380	11,46	2,870	4,212	0,000	0,03
Вредновање родитељства ван брака	12,30	2,428	10,69	3,017	4,766	0,000	0,04

Резултати потврђују претпостављене разлике, а Т тест указује на њихову статистичку значајност. Млади из потпуних породица више вреднују брак ($t=-5,823$, $p=0,000$) и рађање и родитељство у традиционалном смислу ($t=-4,739$, $p=0,000$), у односу на испитанике из непотпуних породица. Са друге стране, млади из непотпуних породица склонију су прихватању савременијих облика понашања, па више вреднују кохабитације ($t=4,212$, $p=0,000$) и родитељство ван брака ($t=4,766$, $p=0,000$). Ета квадрат показује да је разлика између средњих вредности на скали вредновања брака умерена ($\eta^2=0,06$), док су код вредновања осталих облика понашања разлике између средњих вредности мале (Табела 75). Поинт-бисеријски коефицијент корелације показује статистички значајну повезаност малог интензитета између структуре породице, на једној страни, и вредновања брака ($r_{pb}=0,252$, $p=0,000$), вредновања рађања и родитељства ($r_{pb}=0,208$, $p=0,000$), вредновања кохабитације ($r_{pb}=-0,185$, $p=0,000$) и вредновања родитељства ван брака ($r_{pb}=0,179$, $p=0,000$), на другој страни.

Хипотеза 9: Међу младим људима чије су породице порекла потпуне већи је проценат оних који су у браку, док је међу младима чије су породице порекла непотпуне већи проценат оних који кохабитирају.

Табела 76. Брачни/партнерски статус према структури породице порекла

Структура породице порекла	Брачни/партнерски статус испитаника					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
	N	%	N	%	N	%
Непотпуна (n=64)	13	20,3	16	25,0	35	54,7
Потпуна (n=436)	112	25,7	30	6,9	294	67,4
Укупно (N=500)	125	25,0	46	9,2	329	65,8

Међу испитаницима чије су породице порекла потпуне једна четвртина је у браку (25,7%), док је међу онима чије су породице порекла непотпуне једна петина засновала брачну заједницу (20,3%) (Табела 76). Са друге стране, четвртина младих из непотпуних породица живи у кохабитацији, док је знатно мањи проценат оних који кохабитирају међу групом чије су породице потпуне (6,9%). Неожењених/неудатих је више међу испитаницима чије су породице порекла потпуне. Хи-квадрат тест показује статистичку значајност разлика ($\chi^2=21,938$, (N=500), df=2, p=0,000), док показатељи повезаности говоре о статистички значајној повезаности малог интензитета (V=0,209, C=0,205). Уколико се у анализу укључе само испитаници који имају статус у брачној, односно ванбрачној заједници, може се видети да је међу испитаницима из једнородитељских породица порекла однос младих у браку и кохабитацији 44,8:55,2, док је тај однос у двородитељским породицама 78,9:21,1. Хи-квадрат тест (уз корекцију према Јетсу – *Continuity Corection*) говори да су ове разлике статистички значајне ($\chi^2=12,517$, (n=171), df=1, p=0,000), а Фи коефицијент корелације указује на статистички значајну повезаност малог степена између структуре породице порекла и брачног/партнерског статуса испитаника (phi=-0,288, p=0,000).

Када је у питању родитељски статус, нису уочене готово никакве разлике у родитељском статусу и оствареном броју деце између испитаника из потпуних, односно непотпуних породица. Међутим, резултати показују да је идеални, жељени и планирани број деце већи код испитаника који долазе из потпуних породица.

Табела 77. Разлике у идеалном, жељеном и планираном броју деце према структури породице порекла

	Структура породице порекла				t	p	η^2
	Непотпуна (n=64)		Потпуна (n=436)				
	AS	SD	AS	SD			
Идеални број деце	2,16	0,801	2,43	0,700	-2,903	0,004	0,01
Жељени број деце	1,84	0,781	2,38	0,743	-5,316	0,000	0,05
Планирани број деце	1,70	0,749	2,12	0,689	-4,214	0,000	0,03

T тест независних узорака показао је статистички значајне разлике у идеалном ($t=-2,903$, $p=0,004$), жељеном ($t=-5,316$, $p=0,000$) и планираном ($t=-4,214$, $p=0,000$) броју деце, с обзиром на потпуност, тј. непотпуност породице порекла. Ета квадрат показује да се разлике између средњих вредности група могу означити као мале ($\eta^2=0,01-0,05$) (Табела 77). Поинт-бисеријска корелација говори о статистички значајној повезаности малог интензитета између структуре породице порекла и идеалног ($r_{pb}=0,129$), жељеног ($r_{pb}=0,232$) и планираног ($r_{pb}=0,197$) броја деце.

Што се тиче идеалних и стварних година за ступање у брак и родитељство, једина статистички значајна разлика према типу породице порекла, регистрована је код најбољих година за рађање. Испитаници из потпуних породица сматрају да је идеално време да жена роди дете нешто раније ($AS=25,75$, $SD=2,864$), у односу на идеално време које за то сматрају испитаници из породица које су непотпуне ($AS=26,59$, $SD=2,855$). Вредност T теста износи $t=2,196$, а његова статистичка значајност $p=0,029$. Ета квадрат показује да је разлика мала ($\eta^2=0,01$).

Што се тиче планирања брака утврђене су одређене разлике према структури породице.

Табела 78. Планови за брак према структури породице порекла

Структура породице	Планови за брак					
	Планира брак ускоро		Не планира ускоро али жели да буде у браку		Уопште не планира или не размишља о браку	
	N	%	N	%	N	%
Непотпуна (n=51)	7	13,7	17	33,3	27	52,9
Потпуна (n=324)	74	22,8	172	53,1	78	24,1
Укупно (N=375)	81	21,6	189	50,4	105	28,0

Резултати дати у Табели 78 показују да више од половине испитаника који долазе из непотпуних породица (52,9%) уопште не планира или не размишља о браку, док је таквих међу испитаницима чије су породице потпуне близу четвртине (24,1%). Међу испитаницима чије су породице порекла потпуне већи је проценат оних који планирају брак ускоро, као и оних који не планирају, али желе брак у будућности. Хи-квадрат тест показује статистичку значајност разлике ($\chi^2=18,220$, $(n=375)$, $df=2$, $p=0,000$), док Крамеров показатељ повезаности и коефицијент контингенције говоре о повезаности малог интензитета ($V=0,220$, $C=0,215$).

Резултати истраживања који се тичу тенденција живота у кохабитацији, показују да су трајном животу у кохабитацији склонији млади који долазе из непотпуних породица (62,9%), у односу на младе из потпуних породица (23,5%). Са друге стране, тенденција одбацивања кохабитације израженија је код испитаника из потпуних породица (18%), него код испитаника из непотпуних породица (2,9%). Испитаници чије су породице одрастања потпуне у већем проценту прихватају да привремено живе у кохабитацији (58,5:34,3). Хи-квадрат тест показао је да су ове разлике статистички значајне ($\chi^2=25,208$ ($n=329$), $df=2$, $p=0,000$), а показатељи повезаности говоре о повезаности малог интензитета ($V=0,277$, $C=0,267$).

По питању планова за родитељство, ситуација је слична као и код планирања брака. Скоро трећина испитаника који долазе из непотпуних породица (31,9%) уопште не планира или не размишља о родитељству, док је близу једне петине (19,2%) таквих међу испитаницима чије су породице порекла потпуне. Родитељство ускоро планира или очекује, нешто више од једне четвртине испитаника чије су породице порекла потпуне (27,7%) и нешто мање од четвртине испитаника чије су породице порекла непотпуне (22,6%). Као и код брака, испитаници чије су породице порекла потпуне у већем проценту не планирају, али желе родитељство. Разлике су се показале статистички значајним ($\chi^2=5,980$, $(n=375)$, $df=2$, $p=0,048$), а показатељи повезаности говоре о повезаности малог интензитета ($V=0,126$, $C=0,125$).

2. 4. Ниво образовања младих и њихових родитеља

У теоријском делу истакнуто је да ниво образовања, односно степен школске спреме може бити од великог утицаја на брачно и репродуктивно понашање (посебно код жена) (Девеџић, 2006; Golubović, Marković Krstić, 2008; Ćirin, 2011; Бубало Живковић, Лукић, 2015). У овом делу, поред испитивања значаја нивоа образовања самих испитаника, биће испитан и значај образовног нивоа родитеља испитаника за вредновање и практиковање одређених модела брачног и репродуктивног понашања код младих. Пошло се од мишљења да образовни ниво родитеља имплицира и одређене вредности које се преносе у породици и које онда обликују ставове и понашање младих људи, у овом случају везано за брак, кохабитацију и родитељство – у браку и ван брака. У складу са образовањем родитеља који је део „културног капитала“ (*Pierre Bourdieu*) временом се формирају одређени идеали и животни стилови. С обзиром на наведено, општа претпоставка је да постоје разлике у вредновању и практиковању одређених облика брачног и репродуктивног понашања како према образовном нивоу младих, тако и према образовном нивоу њихових родитеља. Ова општа претпоставка састоји се од низа посебних хипотеза.

Хипотеза 1: Млади људи који имају више или високо образовање више вреднују ванбрачне заједнице и родитељство ван брака у односу на младе са основним или средњим образовањем.

Табела 79. Разлике у вредновању кохабитације и родитељства ван брака према образовном нивоу испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=361)		Више или високо образовање (n=139)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање кохабитације	11,36	2,918	12,46	2,543	-4,166	0,000	0,03
Вредновање родитељства ван брака	10,45	3,011	12,07	2,617	-5,951	0,000	0,06
Вредновање брака	11,52	3,277	10,69	3,649	2,441	0,015	0,01
Вредновање рађања и родитељства	11,66	2,927	11,17	2,904	1,660	0,098	0,00

Емпиријски налази дати у Табели 79 показују да је код испитаника који имају више или високо образовање већа просечна средња вредност на скали вредновања кохабитације ($AS=12,46$, $SD=2,543$), него код оних који имају основно или средње образовање ($AS=11,36$, $SD=2,918$). Т тест показује да је ова разлика статистички значајна ($t=-4,166$, $p=0,000$). Такође, испитаници вишег или високог образовног нивоа веће вредности придају родитељству ван брака ($AS=12,07$, $SD=2,617$) од испитаника са основним или средњим нивоом образовања ($AS=10,45$, $SD=3,011$). Разлика се показала статистички значајном ($t=-5,951$, $p=0,000$). Ета квадрат показује да је код вредновања кохабитације разлика мала ($\eta^2=0,03$), док је код вредновања родитељства ван брака разлика умерена, односно средња ($\eta^2=0,06$). Осим, ове претпостављене разлике регистрована је статистички значајна разлика код вредновања брака ($t=2,441$, $p=0,015$). Ипак, величина те разлике изражена помоћу ета квадрата врло је мала ($\eta^2=0,01$). Показује се да брак више вреднују испитаници са основним или средњим образовањем ($AS=11,52$, $SD=3,277$) у односу на испитанике са вишим или високим образовањем ($AS=10,69$, $SD=3,649$).

Табела 80. Корелација између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и образовног нивоа испитаника

Образовни ниво испитаника			
	Грб	Р	% варијансе
Вредновање кохабитације (n=500)	0,173**	0,000	2,99
Вредновање родитељства ван брака (n=500)	0,243**	0,000	5,90
Вредновање брака (n=500)	-0,109*	0,015	1,18
Вредновање рађања и родитељства (n=500)	-0,074	0,098	0,54

Поинт-бисеријски коефицијент корелације показује статистички значајну позитивну повезаност малог интензитета између образовног нивоа и вредновања кохабитације ($r_{pb}=0,173$, $p=0,000$), као и између образовног нивоа и вредновања изванбрачног родитељства ($r_{pb}=0,243$, $p=0,000$). Коефицијент детерминације указује да образовни ниво испитаника објашњава 2,99 процента варијансе у одговорима испитаника на скали вредновања кохабитације, и 5,90 процента варијансе у одговорима на скали вредновања родитељства ван брака (Табела 80).

Наведени резултати показују да с обзиром на образовни ниво испитаника није утврђена статистички значајна разлика једино код вредновања рађања и родитељства у традиционалном смислу, док су код вредновања осталих облика

понашања регистроване мале до средње статистички значајне разлике. Међутим, поставља се питање: *Да ли би се нешто у вредновању, односно у разликама променило, уколико се из анализе искључе испитаници који се још увек налазе у процесу образовања (ученици и студенти)?* Да би се одговорило на ово питање, односно да би се реалније сагледао значај образовања за вредновање, у анализи која следи укључени су само испитаници код којих је процес образовања завршен.

Табела 81. Разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања према образовном нивоу испитаника који су завршили процес образовања

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=177)		Више или високо образовање (n=124)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање кохабитације	11,21	2,890	12,45	2,583	-3,892	0,000	0,04
Вредновање родитељства ван брака	10,29	3,036	12,08	2,536	-5,542	0,000	0,09
Вредновање брака	11,64	3,258	10,62	3,673	2,543	0,011	0,02
Вредновање рађања и родитељства	12,01	2,729	11,26	2,927	2,270	0,024	0,01

Резултати истраживања приказани у Табели 81 потврђују претходно утврђене разлике у вредновању према образовном нивоу. У односу на налаз који се односи на укупан узорак, запажа се да су пронађене разлике нешто веће: код вредновања кохабитације ($\eta^2=0,04$), изванбрачног родитељства ($\eta^2=0,09$) и код вредновања брака ($\eta^2=0,02$). Поред тога, уочава се још једна статистички значајна разлика у вредновању рађања и родитељства у традиционалном смислу ($t=2,270$, $n=301$, $p=0,024$), тако што млади људи који имају ниже нивое образовања више вреднују овај облик понашања ($AS=12,01$, $SD=2,729$), у односу на младе који имају више нивое образовања ($AS=11,64$, $SD=3,258$). Упркос статистичкој значајности, величина те разлике изражена помоћу показатеља ета квадрат показала се као мала ($\eta^2=0,01$).

У складу са овим резултатима и корелације између наведених варијабли су нешто другачије:

Табела 82. Корелација између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и образовног нивоа испитаника који су завршили процес образовања

Образовни ниво испитаника			
	Грб	р	% варијансе
Вредновање кохабитације (n=301)	0,216**	0,000	4,66
Вредновање родитељства ван брака (n=301)	0,297**	0,000	8,82
Вредновање брака (n=301)	-0,146*	0,011	2,13
Вредновање рађања и родитељства (n=301)	-0,130*	0,024	1,69

Хипотеза 2: Млади људи чији родитељи имају више или високо образовање више вреднују ванбрачне заједнице и родитељство ван брака у односу на младе чији родитељи имају основно или средње образовање.

Табела 83. Разлике у вредновању кохабитације и родитељства ван брака према образовном нивоу мајки испитаника

	Образовни ниво мајки испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=350)		Више или високо образовање (n=150)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање кохабитације	11,19	2,979	12,77	2,200	-6,563	0,000	0,07
Вредновање родитељства ван брака	10,46	3,129	11,92	2,365	-5,705	0,000	0,06
Вредновање брака	11,82	3,104	10,05	3,737	5,098	0,000	0,04
Вредновање рађања и родитељства	11,91	2,819	10,62	2,980	4,604	0,000	0,04

Поређењем образовног нивоа родитеља и вредности на наведеним скалама добијају се слични резултати. Наиме, испитаници чије су мајке вишег образовног нивоа више вреднују кохабитацију (AS=12,77, SD=2,200), у односу на испитанике чије мајке имају ниже нивое образовања (AS=11,19, SD=2,979). Такође, родитељство ван брака позитивније оцењују испитаници чије мајке имају више или високо образовање (AS=11,92, SD=2,365), него испитаници чије мајке имају основно или средње образовање (AS=10,46, SD=3,129) (Табела 83).

Табела 84. Разлике у вредновању према образовном нивоу очева испитаника

	Образовни ниво очева испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=332)		Више или високо образовање (n=168)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање кохабитације	11,27	2,998	12,43	2,392	-4,694	0,000	0,04
Вредновање родитељства ван брака	10,45	3,109	11,79	2,533	-5,176	0,000	0,05
Вредновање брака	11,76	3,105	10,35	3,758	4,483	0,000	0,03
Вредновање рађања и родитељства	11,74	2,926	11,09	2,885	2,364	0,018	0,01

Када је у питању образовни ниво очева испитаника и вредновање ових облика понашања, ситуација се битније не разликује. Наиме, веће су вредности кохабитације за испитанике из групе оних чији очеви имају више нивое образовања ($AS=12,43$, $SD=2,392$), односно мање су вредности код испитаника чији очеви имају основно или средње образовање ($AS=11,27$, $SD=2,998$). Слично, испитаници чији очеви спадају у другу групу, више вреднују изванбрачно родитељство ($AS=11,79$, $SD=2,553$), у односу на испитанике чији очеви припадају првој групи ($AS=10,45$, $SD=3,109$) (Табела 84). Наведене разлике показују се статистички значајним ($p=0,000$). Ета квадрат показује умерене разлике код вредновања кохабитације ($\eta^2=0,07$) и родитељства ван брака ($\eta^2=0,06$) када се ради о различитим нивоима образовања мајки испитаника, и мале разлике код вредновања наведених облика понашања према образовним групама очева испитаника ($\eta^2=0,04$; $\eta^2=0,05$). Очекивано, уз ове разлике утврђене су и статистички значајне разлике у вредновању брака и рађања и родитељства у традиционалном смислу с обзиром на образовни ниво родитеља испитаника. Наиме, испитаници чији родитељи имају основно или средње образовање више вреднују брак и родитељство у традиционалном смислу. Величина тих разлика изражена помоћу ета квадрата је мала ($\eta^2=0,01-0,04$).

Према поинт-бисеријском коефицијенту корелације постоји статистички значајна позитивна повезаност нижег нивоа између образовног статуса мајки и вредновања кохабитације ($r_{pb}=0,253$, $p=0,000$) и изванбрачног родитељства ($r_{pb}=0,223$, $p=0,000$) (Табела 85).

Табела 85. Корелација између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и образовног нивоа мајки испитаника

Образовни ниво мајки			
	r_{pb}	p	% варијансе
Вредновање кохабитације	0,253**	0,000	6,40
Вредновање родитељства ван брака	0,223**	0,000	4,97
Вредновање брака	-0,239**	0,000	5,71
Вредновање рађања и родитељства	-0,202**	0,000	4,08

Такође, постоји статистички значајна корелација малог интензитета између образовног нивоа очева испитаника, на једној страни, и вредновања родитељства ван брака ($r_{pb}=0,212$, $p=0,000$) и вредновања кохабитације ($r_{pb}=0,192$, $p=0,000$), на

другој страни (Табела 86). Негативна повезаност, такође малог интензитета, регистрована је између вредновања брака и родитељства у традиционалном смислу и образовног нивоа родитеља испитаника⁷¹.

Табела 86. Корелација између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и образовног нивоа очева испитаника

Образовни ниво очева			
	Грб	р	% варијансе
Вредновање кохабитације	0,192**	0,000	3,68
Вредновање родитељства ван брака	0,212**	0,000	4,49
Вредновање брака	-0,197**	0,000	3,88
Вредновање рађања и родитељства	-0,105*	0,018	1,10

Хипотеза 3: Млади људи са вишим или високим образовањем сматрају да је идеално време за улазак у брак и рађање касније у односу на младе са основним или средњим образовањем.

Табела 87. Разлике у идеалном времену за брак и рађање према образовању испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	р	η^2
	Основно или средње образовање (n= 361)		Више или високо образовање (n= 139)				
	AS	SD	AS	SD			
Најбоље године да се жена уда	24,55	2,881	26,90	2,764	-8,257	0,000	0,12
Најбоље године да се мушкарац ожени	28,30	2,877	30,71	3,117	-7,902	0,000	0,11
Најбоље године да жена роди прво дете	25,26	2,724	27,41	2,672	-7,936	0,000	0,11

Најбоље године да се жена уда за испитанике са вишим или високим образовањем износе 26,90, а за испитанике са основним или средњим 24,55. За рађање првог детета најбоље су године од 25-те, и то за испитанике са вишим или високим образовањем 27,41, а за испитанике са основним или средњим 25,26. Идеално време за женидбу за испитанике из прве групе су нешто после 30-те године (30,71), а за испитанике из друге групе, нешто пре 30-те (28,30). Све ове разлике се показују статистички значајним ($p=0,000$), а ета квадрат указује на прилично велике разлике ($\eta^2=0,11-0,12$) (Табела 87).

⁷¹ Готово исте разлике задржавају се и на коригованом узорку, односно у анализи која искључује податке за ученике и студенте.

Поинт-бисеријски коефицијент корелације показује статистички значајну позитивну повезаност средњег степена између образовног нивоа, на једној страни, и идеалног времена за удају ($r_{pb}=0,423$, $p=0,000$), идеалног времена за рађање првог детета ($r_{pb}=0,380$, $p=0,000$) и идеалног времена за женидбу ($r_{pb}=0,394$, $p=0,000$), на другој страни (Табела 88).

Табела 88. Корелација између образовног нивоа испитаника и идеалног времена за склапање брака и рађање детета

Образовање испитаника			
	гpb	p	% варијансе
Најбоље године да се жена уда (n=500)	0,423**	0,000	17,89
Најбоље године да се мушкарац ожени (n=500)	0,394**	0,000	15,52
Најбоље године да жена роди прво дете (n=500)	0,380**	0,000	14,44

Наведене разлике и корелације потврђују се и уколико се у анализу укључе само они испитаници који су завршили процес образовања. Код најбољих година да се жена уда, као и код најбољих година да роди прво дете разлике су још израженије и оцењују се као велике ($\eta^2=0,16$), док су по питању најбољих година да се мушкарац ожени разлике нешто мање и могу се оценити као умерене ($\eta^2=0,09$) (Табела 89 и Табела 90).

Табела 89. Разлике у идеалном времену за брак и рађање према образовању испитаника који су завршили процес образовања

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=177)		Више или високо образовање (n=124)				
	AS	SD	AS	SD			
Најбоље године да се жена уда	24,28	3,020	26,87	2,705	-7,653	0,000	0,16
Најбоље године да се мушкарац ожени	28,65	2,916	30,68	3,140	-5,752	0,000	0,09
Најбоље године да жена роди прво дете	25,00	2,822	27,33	2,612	-7,269	0,000	0,15

Табела 90. Корелација између образовног нивоа испитаника који су завршили процес образовања и идеалног времена за склапање брака и рађање детета

Образовање испитаника			
	гpb	p	% варијансе
Најбоље године да се жена уда (n=301)	0,405**	0,000	16,40
Најбоље године да се мушкарац ожени (n=301)	0,316**	0,000	9,98
Најбоље године да жена роди прво дете (n=301)	0,388**	0,000	15,05

У складу са идеалним временом, млади људи који имају више или високо образовање у каснијим годинама улазе у брак и постају родитељи, у односу на испитанике који имају основно или средње образовање.

Табела 91. Разлике у годинама склапања брака према образовном нивоу испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=81)		Више или високо образовање (n=51)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су склопили први брак	24,49	3,805	27,76	3,272	-5,070	0,000	0,16

Резултати приказани у Табели 91 показују да просечне године уласка у брак за испитанике са основним или средњим образовањем износе 24,49, док за испитанике са вишим или високим образовањем оне износе 27,76. Ова разлика статистички је значајна ($t=-5,070$, $p=0,000$), а ета квадрат указује да се она може оценити као велика ($\eta^2=0,16$).

Табела 92. Разлике у годинама остварења родитељства према образовном нивоу испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=79)		Више или високо образовање (n=46)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су први пут постали родитељи	25,25	3,950	28,46	3,291	-4,640	0,000	0,14

Емпиријски налази дати у Табели 92 показују да просечне године када су се први пут остварили као родитељи за испитанике са основним или средњим образовањем износе 25,25, док за испитанике који имају више или високо образовање оне износе 28,46. Утврђена је статистичка значајност разлике ($t=-4,640$, $p=0,000$), а ета квадрат и овде показује велику разлику ($\eta^2=0,14$).

Поред наведеног, поинт-бисеријска корелација показује статистички значајну повезаност средњег интензитета између образовног нивоа и година уласка у брак ($r_{pb}=0,457$, $p=0,000$), као и између образовног нивоа испитаника и година остваривања родитељства ($r_{pb}=0,426$, $p=0,000$). Коефицијент детерминације показује да образовни ниво испитаника објашњава нешто више од 20% варијансе у

просечним годинама склапања брака и нешто више од 18% када су у питању године остваривања родитељства (Табела 93).

Табела 93. Корелација између образовног нивоа испитаника и година склапања брака и остварења родитељства

Образовни ниво испитаника			
	Грб	р	% варијансе
Године када су склопили брак	0,457**	0,000	20,88
Године када су постали родитељи	0,426**	0,000	18,14

С обзиром на то да међу ученицима нема оних који су склопили брак нити оних који су родитељи, а да је међу студентима свега троје у браку, односно двоје родитеља, подаци о годинама склапања брака и отпочињања родитељства у анализи која искључује ове категорије, остају готово идентични наведеним, тако да се на овом месту неће излагати.

Статистички значајне, али мање изражене разлике (у односу на разлике према образовном нивоу младих) запажају се између образовног нивоа родитеља испитаника и идеалних и стварних година за улазак у брак и рађање. Као и код образовног нивоа младих људи, број ових година већи је код виших образовних нивоа, односно код младих чији родитељи имају више или високо образовање, у односу на оне чији родитељи имају основно или средње образовање. Величина разлика изражена помоћу ета квадрата код идеалних година оцењује се као мала ($\eta^2=0,03-0,05$), док се код стварних година показује као умерена ($\eta^2=0,06-0,10$).

Хипотеза 4: Млади људи који имају више или високо образовање имају мањи идеални, жељени, планирани и стварни број деце у односу на младе који имају основно или средње образовање.

Табела 94. Разлике у идеалном, жељеном и планираном броју деце према образовању испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	р	η^2
	Основно или средње образовање (n=361)		Више или високо образовање (n=139)				
	AS	SD	AS	SD			
Идеални број деце	2,45	0,706	2,27	0,740	2,366	0,019	0,01
Жељени број деце	2,37	0,776	2,14	0,724	3,217	0,001	0,02
Планирани број	2,13	0,717	1,91	0,669	3,283	0,001	0,02

Табела 95. Разлике у стварном броју деце према образовању испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n= 79)		Више или високо образовање (n= 46)				
	AS	SD	AS	SD			
Стварни број деце	1,67	0,614	1,52	0,586	1,331	0,186	/

Резултати истраживања показују да млади са основним или средњим образовањем имају виши идеални број деце (AS=2,45, SD=0,706), у односу на испитанике са вишим или високим образовањем (AS=2,27, SD=0,740). Жељени број деце такође је већи код прве групе (AS=2,37, SD=0,776), него код друге групе (AS=2,14, SD=0,724). Разлике су присутне и код планираног броја деце, који је опет већи код оних са основним или средњим образовањем (AS=2,13, SD=0,717), односно мањи код оних са вишим или високим образовањем (AS=1,91, SD=0,669). Све ове разлике показале су се статистички значајним, а ета квадрат показује да се ради о малим разликама ($\eta^2=0,01-0,02$) (Табела 94). Истраживањем је утврђено да је просечан број деце код испитаника са основним или средњим образовањем 1,67, док је код испитаника са вишим или високим образовањем он 1,52. Међутим, ове разлике се нису показале статистички значајним ($t=1,221$, $p=0,186$) (Табела 95).

Табела 96. Корелације између образовног нивоа испитаника и идеалног, жељеног, планираног и стварног броја деце

	Образовање испитаника		
	r_{pb}	p	% варијансе
Идеални број деце	-0,085	0,057	0,72
Жељени број деце	-0,107*	0,016	1,14
Планирани број деце	-0,138**	0,002	1,90
Стварни број деце	-0,083	0,000	0,68

Поинт-бисеријска корелација показује малу негативну повезаност између образовног нивоа и жељеног броја деце ($r_{pb}=-0,107$), и између образовног нивоа и планираног броја деце ($r_{pb}=-0,138$), што значи да са порастом образовања опада њихов број (Табела 96).

Анализа којом су обухваћени само испитаници који су завршили процес образовања показује готово исте резултате као и напред изнета анализа која укључује цео узорак, тако да нема потребе за њеним представљањем.

Како показују резултати истраживања нису утврђене статистички значајне разлике у нивоу фертилитета између младих који се разликују према образовном нивоу. Међутим, емпиријски налази показују да постоје статистички значајне разлике у оствареном броју деце с обзиром на образовни ниво њихових родитеља. Просечан број деце већи је код испитаника чије мајке имају основно или средње образовање ($AS=1,67$, $SD=0,617$), у односу на просечан број деце испитаника чије мајке имају више или високо образовање ($AS=1,36$, $SD=0,492$); ($t=2,184$, $p=0,031$). Такође, млади људи чији очеви имају ниже нивое образовања имају већи број деце ($AS=1,68$, $SD=0,605$) него млади чији су очеви вишег образовног статуса ($AS=1,39$, $SD=0,567$); ($t=2,247$, $p=0,026$). У оба случаја етa квадрат показује да су разлике мале ($\eta^2=0,03$). Поред ових разлика, према образовном нивоу родитеља испитаника, утврђене су и статистички значајне разлике у идеалном, жељеном и планираном броју деце које су готово идентичне уоченим разликама с обзиром на образовни ниво самих испитаника.

Емпиријски налази указују на то да нема разлике у вредновању одређених облика понашања у анализама које укључују, односно искључују категорије оних код којих је процес образовања у току. Да би смо добили праву слику која показује значај образовног нивоа испитаника за њихово понашање, сматрамо да је у анализи брачног/партнерског и родитељског статуса, као и планова за остварење ових улога, потребно укључити испитанике код којих је процес образовања завршен, односно да би требало искључити испитанике који се још увек налазе у процесу образовања (ученике и студенте). Између осталог, укрштањем брачног/партнерског статуса и статуса испитаника према активности видели смо да међу ученицима нема оних који су у браку, оних који су у кохабитацији, или оних који су родитељи. Међу студентима је свега троје у браку (2,3%), четворо у кохабитацији (3%) и двоје родитеља (1,5%). С обзиром на наведено, у анализи која следи, а која се односи на остварено и планирано понашање младих по питању брака и репродукције, искључени су ученици и студенти, односно укључени су само они код којих је процес образовања завршен.

Што се тиче брачног/партнерског статуса резултати показују да је међу испитаницима који имају основно или средње образовање нешто већи проценат

оних који су у браку (41,1%), у односу на тај проценат међу испитаницима који имају више или високо образовање (38,7%). Са друге стране, међу испитаницима са вишим нивоима образовања већи је проценат оних који живе у кохабитацији (16,1%) него међу испитаницима који имају ниже нивое образовања (12,4%). Процент неожењених/неудатих је готово исти у обе категорије (око 45%). Разлике се нису показале статистички значајним ($\chi^2=0,894$, (n=301), df=2, p=0,640).

Што се тиче родитељског статуса, међу испитаницима са основним и средњим образовањем већи је проценат родитеља (44,1%), него међу испитаницима са вишим или високим образовањем (36,3%). Другачије гледано, већи је проценат оних који нису остварили родитељску улогу међу испитаницима са вишим нивоима образовања (63,7%), него код испитаника који имају ниже нивое образовања (36,3%). Ни ове разлике нису се показале статистички значајним ($\chi^2=1,518$, (n=301), df=1, p=0,177).

По питању планирања брака и родитељства нису се показале велике нити статистички значајне разлике, док по питању тенденција за живот у кохабитацији јесу. Међу испитаницима са основним или средњим образовањем нешто је већи проценат испитаника који планирају брак ускоро (36,9%), у односу на тај проценат међу групом оних са вишим или високим образовањем (34,2%). Са друге стране, проценат оних који уопште не планирају или не размишљају о браку нешто је већи међу онима са вишим нивоима образовања (32,9%), него међу испитаницима који имају ниже нивое образовања (30,1%). Код испитаника основног или средњег образовног нивоа незнатно је више оних који не планирају, али желе брак (33%), него код оних који имају више или високо образовање (32,9%). Ове разлике нису се показале статистички значајним ($\chi^2=0,198$, (n=179)⁷², df=2, p=0,906). Што се тиче планова за родитељство једина разлика запажа се код одлагања родитељства, чему су више склони испитаници виших образовних нивоа (45% у односу на 40% међу онима са нижим образовним нивоима). Ни ова разлика није статистички значајна ($\chi^2=1,283$, (n=178)⁷³, df=2, p=0,527). Статистички значајне разлике показале су се између испитаника различитих образовних нивоа и њихових тенденција по питању

---

⁷² Анализа обухвата испитанике који нису у браку.

⁷³ Анализа обухвата испитанике који нису родитељи.

кохабитација. Испитаници који имају више или високо образовање исказују већу спремност за живот у кохабитацији, како привремено тако и трајно. Наиме, међу њима 61,4% испитаника живело би у кохабитацији у фази која претходи браку, док је проценат таквих међу испитаницима са нижим нивоима образовања 53,8%. У кохабитацији би трајно живело 35% испитаника из групе са вишим нивоима образовања, и 27,5% из групе са нижим нивоима образовања. Живот у кохабитацији одбацује 18,8% младих са основним или средњим образовањем, и свега 3,5% младих са вишим или високим образовањем. Ове разлике показују статистичку значајност ($\chi^2=7,199$, $(n=137)^{74}$, $df=2$, $p=0,027$), а показатељи степена повезаности говоре о корелацији малог интензитета ($V=0,229$, $C=0,223$).

Образовни ниво испитаника није се показао као посебно значајан за брачни и родитељски статус, као и за планове испитаника по питању брака и родитељства. Међутим, ситуација је другачија када је у питању образовни ниво њихових родитеља. Пошто претпостављамо да је код већине родитеља процес образовања завршен, утицај образовног нивоа родитеља испитаника у првом реду сагледан је на укупном узорку. Ипак, због упоредивости података, односно упоредивости утицаја образовног статуса испитаника и образовног статуса родитеља, поред анализе која се односи на цео узорак, у фусноти су представљени и резултати анализе која укључује само испитанике код којих је процес образовања завршен.

Табела 97. Брачни/партнерски статус према образовном нивоу мајки

Ниво образовања мајки	Брачни/партнерски статус испитаника					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
	N	%	N	%	N	%
Основно или средње (n=350)	104	29,7	26	7,4	220	62,9
Више или високо (n=150)	21	14,0	20	13,3	109	72,7
Укупно (N=500)	125	25,0	46	9,2	329	65,8

Из Табеле 97 може се видети да је дупло већи проценат склопљених бракова међу онима чије мајке имају ниже нивое образовања (29,7%), него међу испитаницима чије мајке имају више нивое образовања (14%). Са друге стране, у кохабитацији је скоро дупло више испитаника чије су мајке вишег образовног

⁷⁴ Анализа обухвата испитанике који још увек немају статус у брачној или ванбрачној заједници.

статуса (13,3%), у односу на испитанике чије мајке имају нижи образовни статус (7,4%). Неожењених/неудатих је више код младих из категорије мајки са вишим или високим образовањем (62,9%), него у категорији мајки са основним или средњим образовањем (72,7%). Разлике су статистички значајне ($\chi^2=15,886$, (n=500), df=2, p=0,000), а показатељи корелације показују повезаност, односно утицај малог интензитета (V=0,178, C=0,175)⁷⁵.

Ситуација је слична и по питању родитељског статуса испитаника.

Табела 98. Родитељски статус испитаника према нивоу образовања мајки испитаника

Ниво образовања мајки	Родитељски статус испитаника			
	Родитељ		Није родитељ	
	N	%	N	%
Основно или средње (n=350)	103	29,4	247	70,6
Више или високо (n=150)	22	14,7	128	85,3
Укупно (N=500)	125	25,0	375	75,0

Међу испитаницима чије мајке имају ниже нивое образовања дупло је више родитеља (29,4%), него међу испитаницима чије мајке имају више нивое образовања (14,7%) (Табела 98). Хи-квадрат тест (уз корекцију непрекидности према Јејтсу – *Continuity Correction*) потврђује статистичку значајност разлике ($\chi^2=11,429$, (n=500), df=1, p=0,000), а Фи коефицијент корелације показује повезаност малог интензитета ($\phi=0,156$)⁷⁶.

Што се тиче планирања ових улога, показују се такође разлике с обзиром на образовни ниво мајки испитаника. Брак ускоро планира већи проценат (25,2%) испитаника чије мајке имају основно или средње образовање, у односу на тај проценат међу испитаницима чије мајке имају више или високо образовање.

⁷⁵ Подаци на коригованом узорку комплементарни су овим подацима. Међу испитаницима чије мајке имају основно или средње образовање знатно је већи проценат оних који су склопили брачну заједницу (44,9%), него међу испитаницима чије мајке имају више или високо образовање (27%). Са друге стране, међу групом чије мајке имају више нивое образовања дупло је већи проценат испитаника који живе у кохабитацији, у односу на групу чије мајке имају ниже нивое образовања (23:11). Такође, међу њима је и већи проценат неожењених/неудатих (50:44,1). Ове разлике показале су се статистички значајним ($\chi^2=10,569$, (n=301), df=2, p=0,005), а показатељи степена повезаности говоре о корелацији малог интензитета (V=0,187, C=0,184).

⁷⁶ Анализа родитељског статуса испитаника према образовном нивоу мајке на коригованом узорку показује готово исте разлике. Међу испитаницима чије мајке имају основно или средње образовање више је оних који су остварили своју родитељску улогу (44,5%), него међу испитаницима чије мајке имају више или високо образовање (29,7%). Хи-квадрат тест (уз корекцију непрекидности према Јејтсу – *Continuity Correction*) потврдио је статистичку значајност разлике ($\chi^2=4,441$, (n=301), df=1, p=0,025), а Фи коефицијент корелације показује повезаност малог интензитета ($\phi=0,129$).

Индуферентном ставу према браку или његовом одбацивању склонији су млади из категорије мајки са вишим нивоима образовања (35,7%) од испитаника чије су мајке нижег образовног нивоа (24%). Показује се прилична уједначеност испитаника који одлажу брак (око 50%). Разлике су статистички значајне ($\chi^2=8,442$ (n=375), df=2, p=0,015), а показатељи степена повезаности говоре о корелацији малог интензитета (V=0,150, C=0,148)⁷⁷.

Када се ради о планирању родитељства, уочава се да родитељство ускоро планира или очекује знатно већи проценат међу испитаницима чије мајке имају основно или средње образовање (26,3%), него међу онима чије мајке имају више или високо образовање (17,2%). Са друге стране, међу младима чије мајке имају више нивое образовања налази се већи проценат оних који уопште не планирају или не размишљају о родитељству (25,8:18,2). Такође, незнатно је већи проценат оних који одлажу родитељство међу њима (57:55,5). Хи-квадрат тест овде није показао статистичку значајност разлике ($\chi^2=5,383$, (n=375), df=2, p=0,068)⁷⁸.

На узорку младих који немају статус у брачној или ванбрачној заједници показују се статистички значајне разлике по питању тенденција за живот у кохабитацији између испитаника чије мајке имају различит образовни статус ($\chi^2=14,040$, (n=329), df=2, p=0,001), а показатељи степена повезаности говоре о корелацији малог интензитета (V=0,207, C=0,202). Знатно је већи проценат оних

---

⁷⁷ Подаци о плановима за брак на коригованом узорку показује сличне резултате. Брак ускоро планира скоро дупло већи проценат испитаника чије мајке имају основно или средње образовање (41,6%) у односу на испитанике из групе мајки које имају више или високо образовање (22,2%). Одлагању брака склонији су испитаници мајки са вишим и високим образовањем (40,7%), него испитаници мајки са основном или средњом школом (29,6%). Осим тога, знатно је већи проценат оних који уопште не планирају или не размишљају о браку, међу испитаницима чије мајке имају више или високо образовање (37%), него међу испитаницима чије мајке имају основно или средње образовање (28,8%). Ове разлике показале су се као статистички значајне ($\chi^2=6,198$ (n=179), df=2, p=0,045), а показатељи степена повезаности говоре о корелацији малог интензитета (V=0,186, C=0,183).

⁷⁸ Резултати истраживања на коригованом узорку ипак показују статистичку значајност разлика у овом погледу. Иако је број оних који уопште не планирају или не размишљају о тој улози исти (око 17%) у обе категорије, разлике постоје код оних који желе родитељство, односно код оних који намеравају да остваре родитељску улогу. Родитељство ускоро више планирају испитаници чије мајке имају ниже нивое образовања (45,2%), него испитаници чије мајке имају више нивое образовања (26,9%). Одлагање родитељства карактеристично је за преко половине испитаника који имају мајке вишег образовног статуса (55,8%) и за преко трећине испитаника чије мајке имају нижи образовни статус (37,3%). Хи-квадрат тест показао је да су ове разлике статистички значајне ($\chi^2=6,036$ (n=178), df=2, p=0,049). Показатељи степена повезаности говоре о корелацији малог интензитета (V=0,184, C=0,181).

који кохабитацију прихватају као трајну заједницу међу испитаницима чије мајке имају више образовне нивое (37,6:22,7), док је са друге стране, међу младима чије мајке имају нижи образовни статус знатно већи проценат оних који одбацују кохабитацију (20,9:7,3). Прилично је уједначен проценат оних који прихватају да кохабитирају у фази која претходи браку (око 55%)⁷⁹.

Образовни статус очева испитаника, показао се такође као значајан за брачни/партнерски статус испитаника.

Табела 99. Брачни/партнерски статус према образовном нивоу очева испитаника

Ниво образовања очева	Брачни/партнерски статус испитаника					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
	N	%	N	%	N	%
Основно или средње (n=332)	95	28,6	25	7,5	212	63,9
Више или високо (n=168)	30	17,9	21	12,5	117	69,6
Укупно (N=500)	125	25,0	46	9,2	329	65,8

Резултати истраживања дати у Табели 99 показују да је брак склопило знатно више испитаника чији су очеви основног или средњег образовног нивоа (28,6:17,9), док је кохабитацију склопило више испитаника чију очеви имају више или високо образовање (12,5:7,5). Неожењених/неудатих више је међу младима чији очеви имају више нивое образовања (69,6:63,9). Хи-квадрат показује статистичку значајност разлике ($\chi^2=8,726$ (n=500), df=2, p=0,013), а показатељи повезаности указују на корелацију малог интензитета (V=0,132, C=0,131)⁸⁰.

⁷⁹ На коригованом узорку, образовни ниво мајки није се показао као толико значајан када је у питању тенденција живота у кохабитацији. Кохабитацију пре брака више су прихватили испитаници чије мајке имају основно или средње образовање (59%), него испитаници чије су мајке вишег или високог образовног нивоа (51,4%). Ипак, кохабитацију као трајни облик заједништва више су прихватили испитаници чије мајке имају више нивое образовања (43,2%) од испитаника чије мајке имају ниже нивое образовања (26%). Кохабитацију је одбацило 15% испитаника из групе испитаника мајки са основним или средњим образовањем и 5% испитаника из групе мајки са вишим или високим образовањем. Наведене разлике нису статистички значајне ($\chi^2=4,900$, (n=137), df=2, p=0,086).

⁸⁰ Готово исте разлике показују се и на коригованом узорку. У браку је више испитаника из групе оних чији очеви имају основно или средње образовање (44,8%), него међу онима који чији очеви имају више или високо образовање (30,8%). Са друге стране, дупло је више испитаника у кохабитацији међу групом испитаника чији су очеви вишег образовног статуса (22:10,5). Такође, међу њима је и нешто више неожењених/неудатих (47,3: 44,8). Хи-квадрат тест показује да су разлике статистички значајне ($\chi^2=9,173$ (n=301), df=2, p=0,010), а показатељи повезаности региструју повезаност малог интензитета (V=0,175, C=0,172).

Разлике с обзиром на ниво образовања очева, установљене су и у погледу родитељског статуса испитаника.

Табела 100. Родитељски статус испитаника према нивоу образовања очева испитаника

Ниво образовања очева	Родитељски статус испитаника			
	Родитељ		Није родитељ	
	N	%	N	%
Основно или средње (n=332)	97	29,2	235	70,8
Више или високо (n=168)	28	16,7	140	83,3
Укупно (N=500)	125	25,0	375	75,0

Резултати показују да је скоро дупло више родитеља међу испитаницима чији очеви имају основно или средње образовање (29,2%), него међу испитаницима чији очеви имају више или високо образовање (16,7%) (Табела 100). Хи-квадрат тест (уз корекцију непрекидности према Јејтсу – *Continuity Correction*) указује да је ова разлика статистички значајна ($\chi^2=8,713$ (n=500), df=1, p=0,003), а Фи коефицијент корелације показује повезаност малог интензитета ($\phi=0,137$)⁸¹.

Када је реч о планирању брака, резултати истраживања показују да брак ускоро планира више испитаника чији очеви имају основно или средње образовање (24,5:16,7), док индиферентан или негативан став по питању брака има већи проценат испитаника чији очеви имају више или високо образовање (35,5:23,6). Нешто је више испитаника из категорије очева који имају нижи образовни статус показало склоност одлагања брака (51,9:47,8). Хи-квадрат тест показује да су ове разлике статистички значајне ($\chi^2=7,142$, (n=375), df=2, p=0,028), а показатељи степена повезаности говоре о корелацији малог интензитета ($V=0,138$, $C=0,137$)⁸².

Код анализе планова за родитељство, нису се показале статистички значајне разлике према образовном нивоу очева испитаника ($\chi^2=4,624$, (n=375), df=2,

⁸¹ Такође, на коригованом узорку младих, знатно је више родитеља међу испитаницима чији очеви имају ниже нивое образовања (45,7%), него међу испитаницима чији очеви имају више нивое образовања (29,7%). Хи-квадрат тест (уз корекцију непрекидности према Јејтсу – *Continuity Correction*) потврдио је статистичку значајност разлике ($\chi^2=6,115$ (n=301), df=1, p=0,009), а Фи коефицијент корелације показује повезаност малог интензитета ($\phi=0,150$).

⁸² На коригованом узорку разлике су исте, с тим што су слабијег интензитета. Брак ускоро више планирају испитаници чији су очеви нижег образовног статуса (38,8%), од испитаника чији очеви имају виши образовни статус (30,2%). Одлагање је нешто интензивније међу испитаницима чији очеви имају више или високо образовање (34,9%), него код испитанка чији очеви имају основно или средње образовање (31,9%). Брак уопште не планира или о њему не размишља 29,3% испитаника чији очеви имају нижи образовни статус и 34,9% испитаника чији очеви имају више образовне нивое. Ове разлике нису статистички значајне ($\chi^2=1,375$ (n=179), df=2, p=0,503).

$p=0,099$). Показало се додуше да је међу испитаницима чији очеви имају виши образовни статус већи проценат оних који имају индиферентан или негативан став у погледу планова за родитељство (26,4:17,4), док је међу испитаницима чији очеви имају нижи образовни статус нешто више оних који планирају или очекују родитељство ускоро (25,1:20). Као и код планирања брака, показује се да су испитаници чији очеви имају ниже нивое образовања незнатно склонији одлагању родитељства (57,4:53,6)⁸³.

Образовни статус очева, за разлику од образовног нивоа испитаника и образовног нивоа мајки испитаника, није се показао као нарочито важан за тенденцију живота у ванбрачној заједници ($\chi^2=5,776$ ($n=329$), $df=2$, $p=0,056$). Ипак, запажа се да је већи проценат оних који трајно прихватају кохабитацију међу испитаницима чији очеви имају више или високо образовање (32,5:25), а да је са друге стране, већи проценат оних који одбацују живот у кохабитацији међу онима чији очеви имају основно или средње образовање (19,8:10,3). Прилично уједначен проценат у обе категорије прихвата кохабитацију као привремени облик заједничког живота (око 55%)⁸⁴.

---

⁸³ Ни код анализе на коригованом узорку, нису се показале статистички значајне разлике у планирању родитељства између испитаника чији очеви имају другачији образовни статус. И ова анализа показала је да родитељску улогу ускоро планира да оствари већи проценат испитаника чији очеви имају ниже нивое образовања, у односу на тај проценат међу испитаницима чији очеви имају виши образовни статус (42,1:35,9). Одлагање родитељства изразитије је код испитаника чији очеви имају више или високо образовање (45,3:41,2). Међу њима је и незнатно више оних који уопште не планирају или не размишљају о родитељству (18,8:16,7). Према резултатима Хи-квадрат теста наведене разлике нису статистички значајне ($\chi^2=0,653$ ($n=178$), $df=2$, $p=0,721$).

⁸⁴ Ни у анализи на коригованом узорку нису се показале статистички значајне разлике у тенденцијама за живот у кохабитацији према образном нивоу очева испитаника. Прихватању кохабитације као фазе која претходи браку нешто су склонији испитаници чији очеви имају основно или средње образовање (58,5%) него испитаници чији очеви имају више или високо образовање (53,5%). Међутим, прихватању кохабитације као трајне заједнице знатно су склонији испитаници чији очеви имају више нивое образовања (41,9:25,5). Такође, они су склонији и одбацивању кохабитације (16:4,7). Хи-квадрат тест не региструје статистику значајност ових разлика ($\chi^2=5,736$ ($n=137$), $df=2$, $p=0,060$).

3. Социоекономске детерминанте брачног и репродуктивног понашања младих

У оквиру треће групе задатака, претпоставка је да у склопу социоекономских детерминати доминантан утицај на брачно и репродуктивно понашање остварују стамбени услови, посебно стамбена (не)самосталност, док остали социоекономски чиниоци – радни статус, висина прихода и оцена материјалне ситуације, немају значајан утицај.

3. 1. Радни статус младих

С обзиром на радни статус⁸⁵ младих (испитаника), истраживањем су утврђене статистички значајне разлике у вредновању одређених модела родитељства.

Табела 101. Разлике у вредновању различитих модела родитељства према радном статусу

	Радни статус испитаника				t	p	η^2
	Незапослени (n=120)		Запослени (n=181)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање рађања и родитељства	12,22	3,017	11,35	2,687	2,703	0,007	0,02
Вредновање родитељства ван брака	10,43	3,020	11,43	2,876	-2,913	0,004	0,02

Резултати истраживања приказани у Табели 101 показују да *рађање и родитељство у традиционалном смислу* више вреднују испитаници који су незапослени (AS=12,22, SD=3,017) од запослених испитаника (AS=11,35, SD=2,683). Вредност Т теста је 2,703, а његова значајност 0,007⁸⁶. Са друге стране, *родитељство ван брака* више вреднују испитаници који су запослени (AS=11,43, SD=2,876), у односу на незапослене (AS=10,43 SD=3,020). Вредност Т

⁸⁵ Из ове анализе искључени су ученици и студенти, будући да су они незапослени, тако да би њихово укључивање искривило праве резултате истраживања.

⁸⁶ Гледано на укупном узорку (N=500), с обзиром на статус испитаника према активности, *рађање и родитељство у традиционалном смислу* највише вреднују испитаници који су незапослени (AS=12,22, SD=2,521), потом студенти (AS=11,41, SD=2,866), одмах након тога запослени (AS=11,35, SD=2,977) и најмање ученици (AS=10,96, SD=3,386). Анализа варијансе (ANOVA) указује да су ове разлике статистички значајне (F(3,496)=3,404, p=0,017), а накнадно LSD поређење показује статистичку значајност разлике између ученика и незапослених (p=0,005), између студената и незапослених (p=0,028) и између незапослених и запослених (p=0,012).

теста износи -2,913, а статистичка значајност разлике је 0,004⁸⁷. Упркос статистичкој значајности, стварне разлике између средњих вредности упоређиваних група су мале ($\eta^2=0,02$). Поинт-бисеријска корелација показује статистички значајну повезаност малог интензитета између радног статуса и рађања/родитељства у традиционалном смислу ($r_{pb}=-0,149$, $p=0,007$), и радног статуса и родитељства ван брака ($r_{pb}=0,166$, $p=0,004$).

У вези са практиковањем, резултати истраживања (Табела 102) показали су да је више запослених младих људи у браку (43,6%) него незапослених (35,8%). Готово исти проценат младих из групе запослених и незапослених живи у ванбрачној заједници (отприлике сваки седми испитаник). Међу незапосленима половина испитаника припада категорији неожењених/неудатих, док је њихов проценат међу запосленима нешто мањи (42,5%). Наведене разлике нису се показале статистички значајним ($\chi^2=1,975$, $(N=301)$, $df=2$, $p=0,372$).

Табела 102. Брачни/партнерски статус испитаника према радном статусу

Радни статус	Брачни/партнерски статус					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
	N	%	N	%	N	%
Незапослени (n=120)	43	35,8	17	14,2	60	50,0
Запослени (n=181)	79	43,6	25	13,8	77	42,5
Укупно (n=301)	122	40,5	42	14,0	137	45,5

Када је у питању родитељски статус, не постоје разлике између запослених и незапослених. Исти проценат родитеља налази се у обе категорије (40,9%). Код стварног, планираног, жељеног и идеалног броја деце запажене су мање разлике које нису статистички значајне. Запослени испитаници имају незнатно већи просечан број деце ($AS=1,66$, $SD=0,580$), у односу на незапослене ($AS=1,57$, $SD=0,645$), док је планирани број деце нешто већи код незапослених ($AS=2,02$, $SD=0,661$) у односу на запослене ($AS=1,95$, $SD=0,685$). Незапосени млади људи такође имају нешто већи жељени број деце ($AS=2,33$, $SD=0,758$), у односу на

⁸⁷Родитељство ван брака највише вреднују испитаници који су запослени ($AS=11,43$, $SD=2,876$), потом студенти ($AS=11,00$, $SD=3,029$), незапослени ($AS=10,43$, $SD=3,020$), и на крају ученици ($AS=10,12$, $SD=2,957$). Анализа варијансе (ANOVA), указује да су ове разлике статистички значајне ($F(3,496)=4,567$, $p=0,004$). LSD поређењем статистички значајна разлика регистрована је између ученика и студената ($p=0,048$), ученика и запослених ($p=0,002$), и незапослених и запослених ($p=0,004$).

запослене ($AS=2,24$, $SD=0,694$), док је идеални број деце, незнатно већи код запослених ($AS=2,39$, $SD=0,688$) него код незапослених ($AS=2,35$, $SD=0,752$). Т тестом независних узорака није утврђена ниједна статистички значајна разлика⁸⁸.

У Табели 103 приказани су резултати истраживања по питању планирања брака, који показују да скоро дупло већи проценат испитаника међу незапосленима уопште не планира брак или не размишља о браку, док знатно већи проценат међу запосленима планира брак ускоро.

Табела 103. *Планови за брак према радном статусу испитаника*

Радни статус	Планови за брак					
	Планира брак ускоро		Не планира ускоро али жели да буде у браку		Уопште не планира или не размишља о браку	
	N	%	N	%	N	%
Незапослени (n=77)	23	29,9	22	28,6	32	41,6
Запослени (n=102)	41	40,2	37	36,3	24	23,5
Укупно (n=179)	64	35,8	59	33,0	56	31,3

Поред напред наведеног, резултати показују да је међу запосленима већи проценат оних који не планирају, али желе да буду у браку у будућности. Наведене разлике показале су се статистички значајним ($\chi^2=6,657$, (N=179), $df=2$, $p=0,036$), док показатељи јачине повезаности, говоре о повезаности малог интензитета између радног статуса и планирања брака код испитаника ($V=0,193$, $C=0,189$). Када се говори о тенденцијама за ванбрачну заједницу резултати анализе показали су да не постоји никаква разлика у погледу радног статуса испитаника. У обе категорије, око 57% испитаника прихвата да привремено кохабитира, око 30% спремно је да трајно живи у кохабитацији, и око 13% испитаника одбацује кохабитацију, односно изјављује да не би живели у кохабитацији.

Када је реч о планирању родитељства, резултати истраживања (Табела 104), показују да око половине испитаника како међу запосленим, тако и међу незапосленим одлаже родитељство.

⁸⁸ Вредност Т теста: за стварни број деце ($t=0,812$, $p=0,418$), за планирани ($t=0,020$, $p=0,984$), за жељени ($t=-0,523$, $p=0,602$) и за идеални ($t=0,747$, $p=0,456$).

Табела 104. *Планови за родитељство према радном статусу испитаника*

Радни статус	Планови за родитељство					
	Планира или очекује родитељство ускоро		Не планира ускоро али жели да буде родитељ		Уопште не планира или не размишља о родитељству	
	N	%	N	%	N	%
Незапослени (n=71)	27	38,0	28	50	8	14,3
Запослени (n=107)	44	41,4	48	51,1	9	9,6
Укупно (N=178)	71	39,9	76	50,7	17	11,3

Из Табеле 104 може се видети да је међу запосленима незнатно више (41,4%) испитаника који планирају или очекују родитељство ускоро, него међу незапосленима (38%). Једина већа разлика показала се код негативног или индиферентног става по питању планирања родитељства. Наиме, више оних који уопште не планирају или не размишљају о родитељству налази се међу незапосленима (14,3%), у односу на запослене (9,6%). Ипак, ове разлике нису се показале статистички значајним ($\chi^2=2,174$ (N=178), df=2, p=0,337).

Подаци о стварним годинама склапања брака и остварења родитељства, показују чак да су испитаници који су сада незапослени раније ушли у брак и постали родитељи у односу на запослене.

Табела 105. *Разлике у годинама склапања брака према радном статусу испитаника*

	Радни статус				t	p	η^2
	Запослени (n=84)		Незапослени (n=45)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су склопили брак	26,77	3,652	23,87	3,912	4,359	0,000	0,13

Табела 106. *Разлике у годинама остварења родитељства према радном статусу испитаника*

	Радни статус				t	p	η^2
	Запослени (n=74)		Незапослени (n=49)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су први пут постали родитељи	27,65	3,598	24,61	4,046	4,204	0,000	0,12

Резултати приказани у Табели 105 и Табели 106 показују да су незапослени млади људи у просеку за око три године раније ушли у брак и постали родитељи. Ове разлике статистички су значајне (p=0,000), а ета квадрат указује да су ове разлике прилично велике ($\eta^2=0,13$; $\eta^2=0,12$). Ово на први поглед може указивати на то да запосленост није важна за одлуку о браку и родитељству. Међутим, питање је какав је био радни статус ових младих људи у тренутку уласка у брак и остварења

родитељства. Они јесу тренутно незапослени, али да ли су то били и у моменту када су ушли у брак и када су постали родитељи (или су тада били запослени па су у међувремену остали без посла), нешто је што би свакако требало испитати како би се могли извести одређени закључци.

Резултати истраживања који се односе на тенденције у сфери кохабитације не показују никакве разлике с обзиром на радни статус испитаника.

3. 2. Месечни приходи породице

Што се тиче укупних месечних прихода породице, нису се показале разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања. Међутим, резултати истраживања у вези са практиковањем показали да се већи проценат младих који су у браку и ванбрачној заједници налази међу испитаницима чије породице имају скромније приходе (прва и друга категорија), у односу на групу младих чије породице имају највише месечне приходе (трећа категорија).

Табела 107. Брачни/партнерски статус испитаника према месечним приходима породице

Укупни месечни приходи породице	Брачни/партнерски статус					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/неудате	
	N	%	N	%	N	%
До 50.000 (n=153)	36	23,5	16	10,5	101	66,0
Од 50.000 до 100.000 (n=244)	72	29,5	23	9,4	149	61,1
Преко 100.000 (n=103)	17	16,5	7	6,8	79	76,7
Укупно (N=500)	125	25,0	46	9,2	329	65,8

Међу испитаницима који су средњег материјалног статуса (чије породице имају укупне приходе од 50.000 до 100.000 динара) има највише оних који су у браку (29,5%), потом међу онима који су нижег материјалног статуса (23,5%), и на крају међу онима који имају виши материјални статус (16,5%). Ванбрачна заједница најзаступљенија је код испитаника нижег материјалног статуса (10,5%), потом код оних средњег (9,4%), и на крају код оних вишег материјалног статуса (6,8%). Неожењених/неудатих највише је међу онима са највишим примањима (76,7%), потом међу онима са најмањим (63,4%), и на крају међу онима са просечним примањима (59,5%) (Табела 107). Ове разлике нису се показале статистички значајним ($\chi^2=8,704$, (N=500), df=4, p=0,069).

Посматрајући родитељски статус у склопу укупних месечних прихода породице запажамо да је најмање родитеља међу испитаницима са највишим месечним приходима у породици.

Табела 108. Родитељски статус према месечним приходима породице

Укупни месечни приходи породице	Родитељски статус			
	Родитељ		Није родитељ	
	N	%	N	%
До 50.000 (n=153)	42	27,5	111	72,5
Од 50.000 до 100.000 (n=244)	69	28,3	175	71,7
Преко 100.000 (n=103)	14	13,6	89	86,4
Укупно (N=500)	125	25,0	375	75,0

Готово је једнак проценат родитеља међу испитаницима са средњим и најнижим приходима (нешто више од четвртине), док је дупло мање родитеља међу групом са највишим приходима (свега 13,6%) (Табела 108). Ове разлике показују се статистички значајним ($\chi^2=9,038$, (N=500), df=2, p=0,011), а показатељи степена повезаности говоре о корелацији малог интензитета између укупних прихода и родитељског статуса (V=0,134, C=0,134).

Нису регистроване статистички значајне разлике у оствареном, планираном, жељеном и идеалном броју деце између испитаника са различитим месечним приходима породице. Просечан остварени број деце највећи је код испитаника са највишим месечним приходима (AS=1,79, SD=0,426), потом код испитаника са просечним (AS=1,62, SD=0,644), и најмањи код испитаника са најнижим месечним приходима (AS=1,55, SD=0,593). Планирани број деце готово је исти код испитаника са средњим (AS=2,12, SD=0,690) и код испитаника са највишим месечним приходима (AS=2,11, SD=0,762), док је он нешто мањи код испитаника са најмањим приходима (AS=1,97, SD=0,628). Жељени број деце највиши је код испитаника са средњим месечним приходима (AS=2,34, SD=0,829), а исти је код испитаника са највишим (AS=2,27, SD=0,703) и најнижим породичним приходима (AS=2,27, SD=0,709). Идеални број деце највиши је код испитаника са најмањим приходима (AS=2,44, SD=0,760), потом код оних са највећим (AS=2,40, SD=0,691),

и онда код оних са средњим месечним приходима ($AS=2,37$, $SD=0,705$). Ниједна од наведених разлика није се показала статистички значајном⁸⁹.

Када су у питању идеалне и стварне године уласка у брак и остварења родитељства не показују се готово никакве разлике према месечним приходима у породици.

Код планирања брака нису уочене битније разлике према укупним месечним приходима породице. Резултати приказани у Табели 109 показују да брак ускоро планира око 20% испитаника из свих категорија.

Табела 109. *Планови за брак према месечним приходима породице*

Укупни приходи породице	Планови за брак					
	Планира брак ускоро		Не планира ускоро али жели да буде у браку		Уопште не планира или не размишља о браку	
	N	%	N	%	N	%
До 50.000 (n=117)	26	22,2	59	50,4	32	27,4
Од 50.000 до 100.000 (n=172)	35	20,3	83	48,3	54	31,4
Преко 100.000 (n=86)	20	23,3	47	54,7	19	22,1
Укупно (N=375)	81	21,6	189	50,4	105	28,0

Највећи проценат оних који желе, али одлажу брак налази се у категорији са највећим приходима (54,7%), али је зато међу њима најмање оних који уопште не планирају брак или не размишљају о њему (22,1%). Запажене разлике нису се показале статистички значајним ($\chi^2=2,518$, (N=375), $df=4$, $p=0,641$).

Такође, у погледу тенденција за кохабитацију нису запажене статистички значајне разлике ($\chi^2=4,173$, (N=329), $df=2$, $p=0,383$). Спремност да живи у кохабитацији пре брака највише показују испитаници из породица са најмањим месечним приходима (61%), а најмање они са највећим месечним приходима (48,1%). Преко половине (56,7%) испитаника из групе са просечним месечним приходима спремно је да живи привремено у ванбрачној заједници. Прихватање живота у кохабитацији као трајном облику заједнице највише је заступљено код испитаника из групе са највећим породичним приходима (32,9%). Око једне четвртине испитаника из групе са лошим (27%) и просечним (25,3%) месечним примањима исказује спремност за трајни живот у кохабитацији. Најмање

⁸⁹ Вредности анализе варијансе (ANOVA) – за стварни број деце: $F(2,122)=0,818$, $p=0,444$; за планирани: $F(2,497)=1,951$, $p=0,143$; за жељени: $F(2,497)=0,530$, $p=0,589$, и за идеални број деце: $F(2,497)=0,519$, $p=0,595$.

одбацивање живота у кохабитацији показују испитаници са најмањим месечним приходима (12%), а готово једнако испитаници са средњим (18%) и највишим месечним приходима (19%).

Што се тиче планирања родитељства, запажа се да родитељство ускоро најмање планирају испитаници из групе која има највише месечне приходе у породици.

Табела 110. *Планови за родитељство према месечним приходима породице*

Укупни месечни приходи породице	Планови за родитељство					
	Планира или очекује родитељство ускоро		Не планира родитељство ускоро али жели да буде родитељ		Уопште не планира или не размишља о родитељству	
	N	%	N	%	N	%
До 50.000 (n=111)	24	21,6	66	59,5	21	18,9
Од 50.000 до 100.000 (n=175)	47	26,9	89	50,9	39	22,3
Преко 100.000 (n=89)	16	18,0	55	61,8	18	20,2
Укупно (N=375)	87	23,2	210	56,0	78	20,8

Емпиријски налази (Табела 110) показују да родитељство ускоро планира нешто више од четвртине испитаника са средњим месечним приходима породице и нешто мање од четвртине испитаника из групе са најнижим породичним приходима. Из групе са највишим породичним приходима свега 18% планира или очекује родитељство ускоро. Испитаници са највишим месечним приходима највише су склони одлагању родитељства. Најмање склони одлагању родитељства јесу испитаници са просечним приходима у породици, али је зато, са друге стране, међу њима највише оних који одбацују родитељство или не размишљају о њему. Ове разлике нису се показале као статистички значајне ($\chi^2=4,161$ (N=375), df=4, p=0,385).

3. 3. Оцена материјалног стања породице

Код испитаника који различито оцењују материјално стање своје породице регистрована је једна статистички значајна разлика и то у погледу њиховог вредновања брака ($F(2,497)=3,195$, p=0,042). Ипак, величина те разлике изражена помоћу показатеља ета квадрат показала се као мала ($\eta^2=0,01$) (Табела 111).

Табела 111. Анализа варијансе (ANOVA) између вредновања брака и оцене материјалног стања

	Збир квадрата			F (2,497)	p	η^2
	Између група	Унутар група	Укупно			
Вредновање брака	73,259	5698,843	5772,102	3,195	0,042	0,01

Табела 112. Post hoc тест (LSD) – вредновање брака и оцена материјалног стања породице

Вредновање брака и оцена материјалног стања породице	ЛСД поређење							
			Добро		Просечно		Лоше	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
Добро (n=88)	10,78	3,694			-0,817*	0,047	-0,067	0,890
Просечно (n=298)	11,60	3,273	0,817*	0,047			0,750*	0,045
Лоше (n=114)	10,85	3,431	0,067	0,890	-0,750*	0,045		

Испитаници који оцењују своје материјално стање као просечно највише вреднују брак (AS=11,60 SD=3,273), потом они који лоше оцењују материјално стање (AS=10,85, SD=3,431), и на крају испитаници који материјално стање оцењују као добро (AS=10,78, SD=3,694). Статистички значајне разлике утврђене су између испитаника са добром и просечном (p=0,047) и између испитаника са лошом и просечном материјалном ситуацијом (p=0,045) (Табела 112).

У вези са практиковањем, установљено је да се већи проценат оних који су у браку налази међу испитаницима који материјално стање породице у којој живе оцењују као лоше или просечно, у односу на испитанике који материјално стање своје породице оцењују као добро.

Табела 113. Брачни/партнерски статус према оцени материјалној стања породице

Оцена материјалног стања породице	Брачни/партнерски статус					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
	N	%	N	%	N	%
Добро (n=88)	10	11,4	6	6,8	72	81,8
Просечно (n=298)	85	28,5	27	9,1	186	62,4
Лоше (n=114)	30	26,3	13	11,4	71	62,3
Укупно (N=500)	125	25,0	46	9,2	329	65,8

Упоређујући оцену материјалног стања испитаника и њихов брачни/ партнерски статус, може се видети да је међу испитаницима који су материјално стање своје породице оценили као добро, најмање оних који су у браку (свега 11,4%), док је њих знатно више међу испитаницима који су материјално стање породице у којој живе оценили као просечно (28,5%) или као лоше (26,3%). Што се

тиче упоређивања материјалног статуса и ванбрачне заједнице, резултати показују да је међу испитаницима који имају лоше материјално стање највише оних који су засновали такву заједницу (11,4%), потом међу онима који имају просечно материјално стање (9,1%), и на крају међу онима који су своју материјалну ситуацију оценили као добру (6,8%). Младих који су неожењени/неудате највише је међу онима који као добро оцењују материјално стање своје породице и то чак 81,8%, док је међу онима који материјално стање оцењују као лоше или као просечно тај постатак знатно мањи и износи око 60% (Табела 113). Ове разлике показале су се статистички значајним ($\chi^2=13,420$, (N=500), df=4, p=0,009). Показатељи јачине везе између променљивих, говоре о повезаности малог интензитета између материјалног стања породице и брачног/партнерског статуса испитаника (V=0,116, C=0,162).

Резултати приказани у Табели 114 показују да је ситуација иста и када је у питању оцена материјалног стања у породици одрастања. Међу испитаницима који су материјално стање породице у којој су одрастали оценили као лоше или просечно већи је проценат оних који су у браку, у односу на испитанике који су материјално стање у породици одрастања оценили као добро.

Табела 114. Брачни/партнерски статус испитаника према оцени материјалног стања породице порекла

Оцена материјалног стања породице порекла	Брачни/партнерски статус					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
	N	%	N	%	N	%
Лоше (n=145)	53	36,6	19	13,1	73	50,3
Просечно (n=276)	66	23,9	20	7,2	190	68,8
Добро (n=79)	6	7,6	7	8,9	66	83,5
Укупно (N=500)	125	25,0	46	9,2	329	65,8

Међу испитаницима који су материјално стање у породици одрастања оценили као лоше, највише је оних који су у браку (36,6%), док је њих најмање међу онима који материјално стање породице у којој су одрастали оцењују као добро (7,6%). Међу испитаницима чије су породице одрастања средњег економског статуса 23,9% је у браку. Највише испитаника у ванбрачној заједници налази се међу онима чије су породице одрастања лошег материјалног стања (13,1%), а потом

међу онима чије су породице одрастања доброг (8,9%) и просечног (7,2%) материјалног стања. Неожењени/неудате највише се налазе међу онима који су материјално стање породице одрастања оценили као добро (83,5%), а најмање међу онима који су га оценили као лоше (50,3%) (Табела 114). Ове разлике показале су се статистички значајним ($\chi^2=30,431$, (N=500), df=4, p=0,000), а Крамеров показатељ повезаности и коефицијент контингенције указују на корелацију малог интензитета између материјалног статуса породице одрастања и брачног/партнерског статуса младих (V=0,174, C=0,240). Такође, истраживањем су утврђене разлике у родитељском статусу међу испитаницима који живе у породицама различитог економског статуса, и то тако што је међу испитаницима који материјално стање породице у којој живе оцењују као лоше или просечно већи проценат родитеља у односу испитанике који материјално стање породице у којој живе оцењују као добро.

Табела 115. Родитељски статус према оцени материјалног стања породице

Оцена материјалног стања породице	Родитељски статус			
	Родитељ		Није родитељ	
	N	%	N	%
Добро (n=88)	11	12,5	77	87,7
Просечно (n=298)	79	26,5	219	73,5
Лоше (n=114)	35	30,7	79	69,3
Укупно (N=500)	125	25,0	375	75,0

Резултати истраживања представљени у Табели 115 показују да је међу испитаницима који су материјално стање своје породице оценили као добро најмање родитеља – 12,5%. Највећи број родитеља налази се међу онима који су изјавили да живе лоше у економском погледу – 30,7%. Међу испитаницима просечног економског стања у породици имамо 26,5% родитеља. Хи-квадрат тест и његова значајност показују да су ове разлике статистички значајне ($\chi^2=9,672$, (N=500), df=2, p=0,008), а показатељи степена повезаности указују на повезаност слабог интензитета између економског статуса породице и родитељског статуса испитаника (V=0,139, C=0,138).

Једина статистички значајна разлика у погледу броја деце а према материјалном стању породице, регистрована је код жељеног броја, док код стварног, планираног и идеалног броја деце запажене разлике нису статистички

значајне. Резултати потврђују да највећи просечан остварени број деце имају испитаници са лошим економским статусом у породици (AS=1,66, SD=0,639), а најмањи они са најбољим економским статусом (AS=1,45, SD=0,522). Са друге стране, испитаници са најслабијим материјалном ситуацијом у породици имају најмањи просечан планирани број деце (AS=1,99, SD=0,645), а испитаници са просечном економском ситуацијом највиши (AS=2,11, SD=0,746). Испитаници са просечним економским статусом породице имају такође и највиши жељени број деце (AS=2,37, SD=0,806), док испитаници са лошим материјалним стањем у породици имају највиши идеални број деце (AS=2,45, SD=0,697). Међутим, од свих запажених разлика, Анова анализом утврђена је статистички значајна разлика код жељеног број деце ($F(2,497)=3,380$, $N=500$, $p=0,035$), а конкретније, ЛСД поређењем, статистички значајна разлика ($p=0,010$) регистрована је код жељеног броја деце испитаника са добрим (AS=2,13, SD=0,658) и испитаника са просечним економским статусом у породици (AS=2,37, SD=0,806).

Када је у питању породица одрастања и родитељски статус, ситуација се битније не разликује. Већи је проценат родитеља међу испитаницима који су материјално стање породице одрастања оценили као лоше или просечно, него међу испитаницима који су материјално стање породице у којој су одрасли оценили као добро.

Табела 116. Родитељски статус према оцени материјалног стања породице одрастања

Оцена материјалног стања у породици одрастања	Родитељски статус			
	Родитељ		Није родитељ	
	N	%	N	%
Лоше (n=145)	62	42,8	83	57,2
Просечно (n=276)	58	21,0	218	79,0
Добро (n=79)	5	6,3	74	93,7
Укупно (N=500)	125	100	375	100

Међу онима који су одрастали у лошим економским условима убедљиво је највише родитеља 42,8%. У односу на њих, дупло је мање родитеља међу испитаницима који су просечно оценили материјално стање породице у којој су одрастали – 21%. Најмање родитеља налази се међу онима из најбогатијих породица одрастања, свега 6,3% (Табела 116). Хи-квадрат тест показује да су разлике статистички значајне ($\chi^2=41,414$, $(N=500)$, $df=2$, $p=0,000$), а Крамеров

коэффициент корелације, као и Пирсонов коэффициент контингенције говоре о повезаности малог интензитета између материјалног стања породице порекла и родитељског статуса испитаника ($V=0,288$, $C=0,277$).

Највиши просечан остварени број деце имају испитаници чије су породице одрастања економски најслабије ($AS=1,68$, $SD=0,647$), док најмањи имају испитаници чије су породице одрастања економски најаче ($AS=1,20$, $SD=0,447$). Код све три категорије, готово је исти просечан број планиране деце. Жељени број деце најмањи је код испитаника са најбољим економским статусом у породици одрастања ($AS=2,15$, $SD=0,718$), а највећи код испитаника са просечним ($AS=2,34$, $SD=0,782$). Идеални број деце највиши је код испитаника чије су породице одрастања просечног економског стања ($AS=2,48$, $SD=0,731$), а најмањи код испитаника који долазе из породица доброг, односно најбољег економског стања ($AS=2,20$, $SD=0,586$). Једина статистички значајна разлика, Анова анализом утврђена је управо када је у питању идеални број деце ($F=(2,497)=5,287$, $df=2$, $p=0,005$). ЛСД поређење региструје статистичку значајност разлике ($p=0,002$) идеалног броја деце између испитаника чије су породице одрастања просечног ($AS=2,48$, $SD=0,731$) и доброг ($AS=2,20$, $SD=0,586$) материјалног стања.

По питању планирања брака показале су се разлике међу испитаницима који живе у породицама различитог економског статуса. Међу испитаницима који материјално стање породице у којој живе оцењују као лоше или просечно већи је проценат оних који планирају брак ускоро, него међу испитаницима који материјално стање породице у којој живе оцењују као добро.

Табела 117. *Планови за брак према оцени материјалног стања породице*

Оцена материјалног стања породице	Планови за брак					
	Планира брак ускоро		Не планира ускоро али жели да буде у браку једног дана		Уопште не планира или не размишља о браку	
	N	%	N	%	N	%
Добро (n=78)	10	12,8	42	53,8	26	33,3
Просечно (n=213)	45	21,1	117	54,9	51	23,9
Лоше (n=84)	26	31,0	30	35,7	28	33,3
Укупно (N=375)	81	21,6	189	50,4	105	28,0

Међу онима који материјално стање своје породице оцењују као добро најмање је оних који планирају брак ускоро (12,8%), знатно више их је међу онима

који материјално стање оцењују као просечно (21,1%) и највише међу онима који га оцењују као лоше (31%). Више од половине младих међу испитаницима чије је економско стање породице добро или просечно жели да буде у браку, али његово склапање не планира, већ одлаже за даљу будућност, док је таквих међу испитаницима са лошим економским статусом око трећине. Уопште не планира или не размишља о браку једнак проценат испитаника међу онима са добрим и међу онима са лошим економским статусом у породици (33,3%) (Табела 117). Разлике се показују статистички значајним ($\chi^2=13,750$, (N=375), df=4, p=0,008). Показатељи степена повезаности говоре о повезаности малог интензитета између материјалног статуса породице и планирања брака (V=0,135, C=0,188).

Нису утврђене статистички значајне разлике између испитаника који су различито оценили материјалну ситуацију у својој породици и њихових интенција ка кохабитацији ($\chi^2=5,039$ (N=329), df=4, p=0,283). Кохабитацију пре брака највише су спремни да практикују испитаници који су просечно оценили материјално стање породице у којој живе (60,2%), а најмање спремни на такав корак су они који најбоље (као добру) оцењују материјалну ситуацију у својој породици (48,6%). Нешто више од половине (52,1%) испитаника међу групом која економско стање породице оцењује као лоше исказује спремност да кохабитира у фази која претходи браку. На трајан суживот у кохабитацији најмање су спремни испитаници са просечним материјалним стањем у породици (23,1%), док су једнако спремни на такав корак испитаници са лошим и добрим материјалним стањем (око трећине или 33%). Одабацивању кохабитације, односно живота у њој, највише су склони испитаници са добрим економским статусом (18%), а најмање испитаници са лошим економским статусом (14,1%). Наведене разлике, ипак, нису се показале статистички значајним.

Резултати истраживања приказани у Табели 118 показују да је међу испитаницима који материјално стање породице у којој живе оцењују као лоше или просечно већи проценат оних који планирају родитељство ускоро, него међу испитаницима који материјално стање своје породице оцењују као добро.

Табела 118. Планови за родитељство према оцени материјалног стања породице

Оцена материјалног стања породице	Планови за родитељство					
	Планира или очекује родитељство ускоро		Не планира родитељство ускоро али жели да буде родитељ		Не планира или не размишља о родитељству	
	N	%	N	%	N	%
Добро (n=77)	8	10,4	48	62,3	2	3,5
Просечно (n=219)	57	26,0	123	56,2	14	7,7
Лоше (n=79)	22	27,8	39	49,4	6	9,5
Укупно (N=375)	87	23,2	210	56	78	20,8

Родитељство ускоро готово једнако планирају испитаници из економски лоших (27,8%) и економски просечних (26%) породица, док свега 10,4% испитаника међу добростојећим породицама планира да се ускоро оствари као родитељ. Међу онима који дају најбољу оцену материјалног стања своје породице, највећи је проценат испитаника који желе, али још увек не планирају, односно одлажу родитељство, док је међу испитаницима чије породице живе лоше у економском погледу, највећи проценат оних који уопште не планирају или не размишљају о родитељству. Резултати Хи-квадрат теста показују да су разлике статистички значајне ($\chi^2=10,754$, (N=375), df=4, p=0,029), док показатељи повезаности говоре о повезаности малог интензитета, односно говоре о малом утицају материјалног стања породице на планове за родитељство (V=0,120, C=0,167). Наведеним подацима, који говоре о израженој тенденцији одлагања родитељства код испитаника са најбољом материјалном ситуацијом у породици, комплементарни су подаци о идеалним и стварним годинама остварења улоге родитељства. Наиме, испитаници који су материјалну ситуацију у својој породици оценили као добру сматрају да жена треба да роди прво дете касније (AS=26,63, SD=2,878), у односу на најбоље време које за то сматрају испитаници који су материјално стање своје породице оценили као просечно (AS=25,67, SD=2,762) или као лоше (AS=25,76, SD=3,078). Анова анализа показала је статистичку значајност разлике (F=(2,497), F=3,871, p=0,021). Такође, испитаници са добром материјалном ситуацијом који су се остварили као родитељи, учинили су то касније (AS=28,36 SD=3,414), у односу на испитанике који материјалну ситуацију своје породице оцењују као просечну (AS=26,60, SD=3,872) или као лошу (AS= 26,76, SD=4,021). Анова анализа показује да је разлика статистички значајна (F=(2,122), F=5,511, p=0,005).

3. 4. Стамбени услови као детерминанта брачног и репродуктивног понашања младих

3. 4. 1. Стамбени положај младих

Резултати анализе варијансе (Табела 119) показују да постоје статистички значајне разлике у вредновању брака, кохабитације и родитељства између испитаника који се разликују по *стамбеном положају*.

Табела 119. *Анализа варијансе (ANOVA) између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и стамбеног положаја*

	Збир квадрата			F (2,497)	p	η^2
	Између група	Унутар група	Укупно			
Вредновање брака	185,768	5586,334	5772,102	8,264	0,000	0,03
Вредновање кохабитације	59,859	4019,693	4079,552	3,701	0,025	0,01
Вредновање рађања и родитељства	94,022	4176,736	4270,758	5,594	0,004	0,02
Вредновање родитељства ван брака	124,883	4348,117	4473,000	7,137	0,001	0,02

Табела 120. *Post hoc тест (LSD) – вредновање брака и стамбени положај испитаника*

Вредновање брака и стамбени положај испитаника	ЛСД поређење							
			Кућа/стан у њиховом власништву		Кућа/стан у власништву родитеља		Подстанари	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
Кућа/стан у њиховом власништву (n=50)	11,04	3,522			-0,472	0,348	1,765*	0,013
Кућа/стан у власништву родитеља (n=410)	11,51	3,250	0,472	0,348			2,237*	0,000
Подстанари (n=40)	9,28	4,107	-1,765*	0,013	-2,237*	0,000		

Резултати приказани у Табели 120 показују да *брак* највише вреднују испитаници који живе у стамбеном простору који је власништво њихових родитеља или сродника (AS=11,51, SD=3,250), потом они који имају своју кућу или стан (AS=11,04, SD=3,522), и на крају они који су подстанари (AS=9,28, SD=4,107). Разлике у вредновању брака статистички су значајне између подстанара и оних који живе у родитељској кући или стану (p=0,000), као и између подстанара и оних који имају своју кућу или стан (p=0,013).

Табела 121. *Post hoc тест (LSD) – вредновање кохабитације и стамбени положај испитаника*

Вредновање кохабитације и стамбени положај испитаника	ЛСД поређење							
			Кућа/стан у њиховом власништву		Кућа/стан у власништву родитеља		Подстанари	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
Кућа/стан у њиховом власништву (n=50)	12,34	2,797			0,838*	0,049	-0,135	0,823
Кућа/стан у власништву родитеља (n=410)	11,50	2,873	-0,838*	0,049			-0,973*	0,039
Подстанари (n=40)	12,48	2,582	0,135	0,823	0,973*	0,039		

Кохабитацију највише вреднују подстанари (AS=12,48, SD=2,582), потом они који имају кућу или стан у свом власништву (AS=12,34, SD=2,797), и на крају они који живе у родитељској кући (AS=11,50, SD=2,873). Статистички значајне разлике утврђене су између испитаника који имају кућу/стан у свом власништву и оних који живе у родитељској кући или стану (p=0,049), као и између подстанара и испитаника који живе у стамбеном простору који је у власништву родитеља (p=0,039) (Табела 121).

Табела 122. *Post hoc тест (LSD) – вредновање рађања и родитељства и стамбени положај*

Вредновање рађања и родитељства и стамбени положај испитаника	ЛСД поређење							
			Кућа/стан у њиховом власништву		Кућа/стан у власништву родитеља		Подстанари	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	p	Raz. AS	p
Кућа/стан у њиховом власништву (n=50)	10,68	3,254			-1,044*	0,017	0,180	0,770
Кућа/стан у власништву родитеља (n=410)	11,72	2,822	1,044*	0,017			1,224*	0,011
Подстанари (n=40)	10,50	3,203	-0,180	0,770	-1,224*	0,011		

Резултати у Табели 122 указују да рађање и родитељство у традиционалном смислу највише поштују испитаници који живе у кући/стану који су власништво родитеља (AS=11,72, SD=2,822), потом они који имају своју кућу или стан (AS=10,68, SD=3,254), и на крају подстанари (AS=10,50, SD=3,203). Разлике су статистички значајне између испитаника који живе у стамбеном простору који је у власништву родитеља, на једној страни и оних који имају своју кућу/стан (p=0,017), као и подстанара на другој страни (p=0,011).

Табела 123. *Post hoc* тест (LSD) – вредновање родитељства ван брака и стамбени положај

Вредновање родитељства ван брака и стамбени положај испитаника	ЛСД поређење							
			Кућа/стан у њиховом власништву		Кућа/стан у власништву родитеља		Подстанари	
	AS	SD	Raz. AS	p	Raz. AS	P	Raz. AS	p
Кућа/стан у њиховом власништву (n =50)	11,96	2,948			1,294*	0,004	-0,015	0,981
Кућа/стан у власништву родитеља (n =410)	10,67	2,960	-1,294*	0,004			-1,309*	0,008
Подстанари (n =40)	11,98	2,948	0,015	0,981	1,309*	0,008		

Родитељство ван брака највише вреднују подстанари (AS=11,98, SD=2,948), потом они који имају своју кућу/стан (AS=11,96, SD=2,948) и најмање они који живе у кући/стану који се налазе у власништву родитеља (AS=10,67, SD=2,960). Разлике су статистички значајне између испитаника који живе у родитељској кући/стану, на једној страни и испитаника који имају своју кућу/стан (p=0,004) и оних који живе као подстанари (p=0,008), на другој страни (Табела 123). Ета квадрат указује да се разлике између средњих вредности група код вредновања свих облика понашања могу оценити као мале ($\eta^2=0,01-0,03$).

Што се тиче разлика у брачном/партнерском статусу према стамбеном положају испитаника, највећи проценат оних који су браку налази се међу испитаницима који живе у кући или стану који су у њиховом власништву или власништву њиховог партнера (64%), потом међу онима који су подстанари (37,5%), и на крају међу онима који живе у кући/стану који су власништво родитеља или других сродника (19%). Редослед учесталости је исти, када је у питању кохабитација. Наиме, највећи удео у кохабитацији налази се међу онима који имају своју кућу или стан (28%), потом међу онима који су подстанари (15%), и на крају међу онима чија је кућа или стан у коме живе власништво родитеља (6,3%). Неожеђених/неудатих највише је међу онима који живе у родитељској кући или стану (74,6%) (Табела 124).

Табела 124. *Брачни/партнерски статус према стамбеном положају испитаника*

Стамбени положај	Брачни/партнерски статус					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожеђени/ Неудате	
	N	%	N	%	N	%
Кућа/стан је у њиховом власништву (n=50)	32	64,0	14	28,0	4	8,0
Кућа/стан је у власништву родитеља (n=410)	78	19,0	26	6,3	306	74,6
Подстанар (n=40)	15	37,5	6	15,0	19	47,5
Укупно (N=500)	125	25,0	46	9,2	329	65,8

Због недовољне учесталости у појединим ћелијама, спровођење Хи-квадрат теста није било могуће, тако да су само констатоване наведене разлике, без утврђивања њихове статистичке значајности.

Посматрајући родитељство у склопу стамбеног положаја, одражава се готово идентична слика као и код брачног статуса:

Табела 125. Родитељски статус према стамбеном положају испитаника

Стамбени положај	Родитељски статус			
	Родитељ		Није родитељ	
	N	%	N	%
Кућа/стан је у њеном/његовом власништву (n=50)	31	62,0	19	38,0
Кућа/стан је у власништву родитеља (n=410)	76	18,5	334	81,5
Подстанар (n=40)	18	45,0	22	55,0
Укупно (N=500)	125	25,0	375	75,0

У Табели 125 приказани су резултати који показују да је највише родитеља међу онима који имају своју кућу или стан (62%), потом међу подстанарима (45%) и на крају, међу онима који живе у кући, односно стану који је у власништву родитеља (18,5%). Ове разлике показале су се статистички значајним ($\chi^2=54,175$ (N=500), df=2, p=0,000), а повезаност ове две варијабле је средњег интензитета (V=0,329, C=0,313).

Истраживање је показало да подстанари имају најмањи остварени, планирани, жељени и идеални број деце. Испитаници из друге две категорије, имају готово исти стварни број деце, док се по планираном, жељеном и идеалном броју деце разликују. Наиме, у сва три случаја, већу просечну вредност, односно већи број имају испитаници који живе у родитељском дому. Детаљнији приказ дат је у табелама које следе.

Табела 126. Разлике у стварном броју деце према стамбеном положају испитаника

	Стамбени положај						F (2,122)	p	η^2
	Кућа/стан је у њиховом власништву (n=31)		Кућа/стан је у власништву родитеља (n=76)		Подстанари (n=18)				
	AS	SD	AS	SD	AS	SD			
Стварни број деце (n=125)	1,65	0,661	1,66	0,601	1,39	0,502	1,492	0,229	/

Табела 127. Разлике у планираном, жељеном и идеалном броју деце према стамбеном положају

	Стамбени положај						F	p	η^2
	Кућа/стан је у њиховом власништву (n=50)		Кућа/стан је у власништву родитеља (n=410)		Подстанари (n=40)				
	AS	SD	AS	SD	AS	SD			
Планирани број деце (N=500)	1,96	0,669	2,12	0,700	1,63	0,705	10,000	0,000	0,03
Жељени број деце (N=500)	2,26	0,694	2,35	0,752	1,93	0,917	5,827	0,003	0,02
Идеални број деце (N=500)	2,28	0,671	2,45	0,712	2,00	0,716	8,157	0,000	0,03

Анова анализа показује статистичку значајност разлике између испитаника различитог стамбеног положаја и то: код планираног ($F(2,497)=10,000$, $p=0,000$), жељеног ($F(2,497)=5,827$, $p=0,003$), и код идеалног броја деце ($F(2,497)=8,157$, $p=0,000$). ЛСД поређење показује статистички значајне разлике када је у питању планирани број деце и то: између подстанара и испитаника који имају своју кућу/стан ($p=0,024$), као и између подстанара и оних који живе у кући/стану који су у власништву родитеља ($p=0,000$). Готово исто, код жељеног броја деце присутна је статистички значајна разлика између подстанара и оних који живе у кући/стану у свом власништву ($p=0,038$), и између подстанара и оних који живе у родитељском дому ($p=0,001$). Идеални број деце статистички значајно се разликује код испитаника који су подстанари и оних који живе у стамбеном простору који је у власништву родитеља ($p=0,000$). Ета квадрат у свим наведеним случајевима показује да су разлике мале ($\eta^2=0,02-0,03$).

Стамбени положај показао се као важан чинилац планирања брака и родитељства и то тако што је међу испитаницима који имају своју кућу или стан, највише оних који ускоро планирају брак и родитељство, док је таквих најмање међу онима који живе као подстанари.

Табела 128. Планови за брак према стамбеном положају испитаника

Стамбени положај	Планови за брак					
	Планира брак ускоро		Не планира ускоро, али жели да буде у браку		Уопште не планира или не размишља о браку	
	N	%	N	%	N	%
Кућа/стан је у њеном/његовом власништву (n=18)	6	33,3	5	27,8	7	38,9
Кућа/стан је у власништву родитеља (n=332)	72	21,7	176	53,0	84	25,3
Подстанар (n=25)	3	12,0	8	32,0	14	56
Укупно (N=375)	81	21,6	189	50,4	105	28,0

Резултати истраживања показују да је међу групом која има своју кућу или стан највише оних који планирају брак ускоро (33,3%), а потом међу онима чија је кућа/стан у којој живе власништво њихових родитеља (21,7%). Брак ускоро најмање планирају испитаници који живе као подстанари (свега 12%). Осим тога, више од половине подстанара уопште не планира или не размишља о склапању брака. Међу испитаницима који живе у стамбеном простору који је власништво родитеља највише је оних који одлажу брак (53%) (Табела 128). И овде као у претходној анализи нисмо могли приступити анализи на основу Хи-квадрат теста.

Када је реч о планирању родитељства, готово исто као и код планирања брака, истраживање показује да је међу испитаницима који имају своју кућу или стан највише оних који планирају или очекују родитељство ускоро, док је најмање таквих међу онима који живе као подстанари.

Табела 129. *Планови за родитељство према стамбеном положају испитаника*

Стамбени положај	Планови за родитељство					
	Планира или очекује родитељство ускоро		Не планира ускоро али жели да буде родитељ		Уопште не планира или не размишља о родитељству	
	N	%	N	%	N	%
Кућа/стан је у њеном/његовом власништву (n=19)	14	73,7	3	15,8	2	10,5
Кућа/стан је у власништву родитеља (n=334)	71	21,3	196	58,7	67	20,1
Подстанар (n=22)	2	9,1	11	50,0	9	40,9
Укупно (N=375)	87	23,2	210	56,0	78	20,8

Резултати истраживања показују да се највише оних који планирају или очекују дете ускоро налази међу испитаницима који имају своју кућу или стан (73,7%), а потом знатно мање међу онима који живе у кући/стану код родитеља (21,3%), и свега 9,1% међу испитаницима који живе као подстанари. Брак одлаже више од половине (58,7%) испитаника из групе оних који живе у родитељском дому и тачно половина међу групом испитаника који живе као подстанари. Подстанари у 40,9% случајева уопште не планирају или не размишљају о родитељству (Табела 129). Због недовољне учесталости у појединим ћелијама остали смо ускраћени за анализу Хи-квадрат тестом.

Резултати указују да су трајном прихватању живота у кохабитацији највише склони подстанари (66,7%), потом они који имају своју кућу или стан (50%) и

најмање они који живе у родитељском дому (25,7%). Највећу склоност ка одбацивању кохабитације имају испитаници који живе у простору који је власништво њихових родитеља (16,9%), а потом они који живе као подстанари (11,1%). Ниједан испитаник који има своју кућу или стан не одбацује могућност живота у кохабитацији. Спремност да привремено живе у кохабитацији највише исказују испитаници који живе у стамбеном простору који је у власништву родитеља (57,3%), потом испитаници који живе у кући или стану у свом власништву (50%), и најмање испитаници који живе као подстанари (22,2%). Анализа хи-квадрат тестом није била могућа због мале учесталости у појединим ћелијама.

3. 4. 2. *Стамбена (не)самосталност младих*

Пошло се од претпоставке да стамбена самосталност има значајан утицај како на вредновање, тако и на практиковање одређених модела брачног и репродуктивног понашања код младих. У вези са тим постављено је неколико посебних хипотеза.

Хипотеза 1: Савременије облике брачног и репродуктивног понашања – кохабитацију и родитељство ван брака више вреднују млади људи који су стамбено самостални у односу на младе који живе са родитељима.

Резултати истраживања потврдили су наведену хипотезу пошто су установљене статистички значајне разлике у вредновању кохабитације и родитељства (у браку и ван брака) с обзиром на стамбену (не)самосталност испитаника (Табела 130).

Табела 130. *Разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања према стамбеној (не)самосталности*

	Стамбена (не)самосталност испитаника				t	p	η^2
	Живе са родитељима (n=393)		Живе одвојено од родитеља (n=107)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање кохабитације	11,43	2,965	12,51	2,246	-4,102	0,000	0,03
Вредновање родитељства ван брака	10,60	3,014	12,01	2,651	-4,402	0,000	0,03
Вредновање брака	11,36	3,382	11,00	3,470	0,981	0,327	/
Вредновање рајања и родитељства	11,67	2,883	10,97	3,026	2,202	0,028	0,00

Кохабитацију више вреднују они који су стамбено самостални ($AS=12,51$, $SD=2,246$), него они који нису ($AS=11,43$, $SD=2,965$). Разлика је статистички значајна ($p=0,000$), а ета квадрат показује да је она мала ($\eta^2=0,03$). Поинт-бисеријски коефицијент корелације показује статистички значајну повезаност малог интензитета између наведених варијабли ($r_{pb}=0,155$, $p=0,000$).

Ванбрачно родитељство више вреднују они који живе самостално ($AS=12,01$, $SD=2,651$), у односу на оне који живе са родитељима ($AS=10,60$, $SD=3,014$). Разлика је статистички значајна ($p=0,000$), а ета квадрат и овде указује да је величина те разлике мала ($\eta^2=0,03$). Поинт-бисеријска корелација говори о статистички значајној повезаности малог интензитета ($r_{pb}=0,194$, $p=0,000$).

Резултати истраживања су показали да *брак* више вреднују испитаници који живе са родитељима ($AS=11,36$, $SD=3,382$), у односу на испитанике који су стамбено самостални ($AS=11,00$, $SD=3,470$). Међутим, ове разлике нису се показале статистички значајним.

Рађање и родитељство у традиционалном смислу више вреднују испитаници који живе са родитељима ($AS=11,67$, $SD=2,883$) од испитаника који станују одвојено ($AS=10,97$, $SD=3,026$). Разлике су статистички значајне ($p=0,028$), а поинт-бисеријски коефицијент не показује повезаност ове две варијабле.

Хипотеза 2: Међу младима који су стамбено самостални већи је проценат оних који су у браку него међу младима који нису стамбено самостални.

Анализирајући удео испитаника у браку међу испитаницима који су стамбено самостални и међу онима који то нису, запажају се значајне разлике (Табела 131).

Табела 131. *Брачни/партнерски статус према стамбеној (не)самосталности*

Стамбена (не)самосталност	Брачни/партнерски статус					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/неудате	
	N	%	N	%	N	%
Живе са родитељима (n=393)	55	14,0	21	5,3	317	80,7
Живе одвојено од родитеља (n=107)	70	65,4	25	23,4	12	11,2
Укупно (n=500)	125	25,0	46	9,2	329	65,8

Резултати показују да је међу испитаницима који су стамбено самостални већи проценат младих у браку и кохабитацији. Наиме, више од половине њих

налази се у браку (65,4%), а нешто мање од четвртине у кохабитацији (23,4%). Са друге стране, међу испитаницима који живе са родитељима свега је 14% у брачној, и 5,3% у ванбрачној заједници. У групи стамбено самосталних свега 11,2% испитаника налази се ван било ког облика заједничког партнерског живота, док тај проценат у групи оних који живе са родитељима износи чак 80,7% (Табела 131). Разлике су статистички значајне ($\chi^2=180,297$ (N=500), df=2, p=0,000), а показатељи повезаности, говоре о великој/високој повезаности између наведене две варијабле (V=0,600, C=0,515), што се може тумачити да стамбена (не)самосталност остварује значајан утицај на брачни/партнерски статус испитаника.

Хипотеза 3: Међу младим људима који су стамбено самостални већи је проценат родитеља него међу младима који нису стамбено самостални.

Табела 132. Родитељски статус према стамбеној (не)самосталности испитаника

Стамбена (не)самосталност	Родитељски статус			
	Родитељ		Није родитељ	
	N	%	N	%
Живи са родитељима (n=393)	58	14,8	335	85,2
Живи одвојено од родитеља (n=107)	67	62,6	40	37,4
Укупно (N=500)	125	25,0	375	75,0

Резултати истраживања дати у Табели 132 показују да је међу испитаницима који живе са родитељима мали проценат оних који су и сами родитељи (14,8%), док је тај проценат знатно већи међу онима који живе самостално (62,6%). Вредност Хи-квадрат теста (уз корекцију по Јетсу – *Continuity Correction*), показује статистичку значајност разлике ($\chi^2=100,200$ (N=500), df=1, p=0,00), а вредност Фи коефицијента корелације показује повезаност средњег интензитета ($\phi=-0,453$) између стамбене (не)самосталности и родитељског статуса испитаника. На основу наведеног, потврђене су постављене хипотезе које говоре о томе да је међу стамбено самосталним младим људима већи проценат оних који су у браку, као и оних који су родитељи, него међу стамбено несамосталним.

Просечан стварни, жељени, планирани и идеални број деце нешто је већи код испитаника који живе са родитељима. Међутим, Т тест независних узорака није показао да су те разлике статистички значајне.

Табела 133. Стварни број деце према стамбеној (не)самосталности испитаника

	Стамбена (не)самосталност				t	p	η^2
	Живе са родитељима (n=58)		Живе одвојено од родитеља (n=67)				
	AS	SD	AS	SD			
Стварни број деце (n=125)	1,71	0,622	1,54	0,586	1,569	0,119	/

Табела 134. Планирани, жељени и идеални број деце према стамбеној(не)самосталности

	Стамбена (не)самосталност				t	p	η^2
	Живе са родитељима (n=393)		Живе одвојено од родитеља (n=107)				
	AS	SD	AS	SD			
Планирани број деце (N=500)	2,09	0,728	1,97	0,636	1,706	0,090	/
Жељени број деце (N=500)	2,32	0,781	2,27	0,721	0,561	0,575	/
Идеални број деце (N=500)	2,41	0,709	2,36	0,756	0,695	0,487	/

Хипотеза 4: Млади људи који нису стамбено самостални склонији су одлагању брака и родитељства у односу на младе који су стамбено самостални.

Табела 135. Планови за брак према стамбеној (не)самосталности испитаника

Стамбена (не)самосталност	Планови за брак					
	Планира брак ускоро		Не планира ускоро али жели да буде у браку		Уопште не планира или не размишља о браку	
	N	%	N	%	N	%
Живе са родитељима (n=338)	72	21,3	176	52,1	90	26,6
Живе одвојено од родитеља (n=37)	9	24,3	13	35,1	15	40,5
Укупно (N=375)	81	21,6	189	50,4	105	28,0

У Табели 135 приказани су резултати истраживања који показују да млади који живе са родитељима имају израженију тенденцију да одложе брак. Више од половине њих (52,1%) не планира брак ускоро, али жели да буде у браку једног дана. Међу стамбено самосталним младим људима, тенденција одлагања брака изражена је код нешто више од трећине испитаника (35,1%). Нешто је већи проценат стамбено самосталних решило да ускоро заснује брачну заједницу (24,3:21,3). Ипак, међу стамбено самосталним је и знатно већи проценат оних који уопште не планирају или не размишљају о браку (40,5:26,6). Хи-квадрат тест не показује статистичку значајност приказаних разлика ($\chi^2=4,345$ (N=375), $df=2$, $p=0,114$).

По питању планирања родитељства, резултати показују да је међу испитаницима који живе са родитељима израженија тенденција одлагања родитељства. Наиме, више од половине (59,1%) међу њима не планира

родитељство ускоро, али жели да се оствари као родитељ у будућности. Међу испитаницима који су стамбено самостални проценат оних који одлажу родитељство је готово душло мањи (30%).

Табела 136. *Планови за родитељство према стамбеној (не)самосталности испитаника*

Стамбена (не)самосталност	Планови за родитељство					
	Планира или очекује родитељство ускоро		Не планира ускоро али жели да буде родитељ		Уопште не планира или не размишља о родитељству	
	N	%	N	%	N	%
Живи са родитељима (n=335)	64	19,1	198	59,1	73	21,8
Живи одвојено од родитеља (n=40)	23	57,5	12	30,0	5	12,5
Укупно (N=375)	87	23,2	210	56,0	78	20,8

Поред напред наведеног, резултати (Табела 136) показују да је много већи проценат оних који ускоро планирају или очекују родитељство међу испитаницима који су стамбено самостални (57,5%), него међу испитаницима који живе са родитељима (19,1%). Такође, међу испитаницима који живе са родитељима већи је проценат испитаника који уопште не планирају или не размишљају о родитељству (21,8%), него међу испитаницима који су стамбено самостални (12,5%). Хи-квадрат тестом установљена је статистичка значајност ових разлика ($\chi^2=29,594$ (N=375), $df=2$, $p=0,00$), а Крамеров коефицијент корелације ($V=0,281$) и коефицијент контингенције ($C=0,270$) показују статистички значајну повезаност малог интензитета.

Резултати истраживања показују да су испитаници који немају стамбену самосталност склонији одлагању брака и родитељства. Међутим, они имају перцепцију о ранијем склапању брака и рађању у односу на испитанике који су стамбено самостални.

Табела 137. *Разлике у идеалним годинама за улазак у брак и рађање према стамбеној (не)самосталности*

	Стамбена (не)самосталност				t	p	η^2
	Живе са родитељима (n=393)		Живе одвојено од родитеља (n=107)				
	AS	SD	AS	SD			
Најбоље године да се жена уда	24,96	2,983	26,08	3,075	-3,420	0,001	0,02
Најбоље године да роди дете	25,69	2,869	26,50	2,813	-2,594	0,010	0,01
Најбоље године да се мушкарац ожени	28,80	3,075	29,60	3,285	-2,334	0,020	0,01

Из Табеле 137 може се видети да испитаници који живе са родитељима идеално време за удају, рађање и жендибу перципирају значајно раније у односу на испитанике који живе одвојено од родитеља. Са друге стране, подаци показују да они одлажу брак и родитељство, али и да они стварно касније улазе у брак и постају родитељи.

Табела 138. Разлике у годинама склапања брака према стамбеној (не)самосталности

	Стамбена (не)самосталност				t	p	η^2
	Живе са родитељима (n=60)		Живе одвојено од родитеља (n=72)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су склопили брак	26,44	3,741	24,93	4,033	2,230	0,027	0,03

Табела 139. Разлике у годинама остварења родитељства према стамбеној (не)самосталности

	Стамбена (не)самосталност				t	p	η^2
	Живе са родитељима (n=58)		Живе одвојено од родитеља (n=67)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су постали родитељи	27,12	3,776	25,64	4,175	2,083	0,039	0,03

Резултати истраживања (Табела 138) показују да су стамбено самостални испитаници раније ступили у брак (AS=24,94, SD=4,033), у односу на испитанике који нису стамбено самостални (AS=26,44, SD=3,741). Такође, они су раније постали родитељи (AS=25,64, SD=4,175), у односу на испитанике који живе са родитељима (AS=27,12, SD=3,776) (Табела 139). Наведене разлике статистички су значајне, а величина тих разлика показује се као мала ($\eta^2=0,01-0,03$).

Када је реч о тенденцијама за кохабитацију, подаци показују да се већи проценат оних који су спремни да трајно живе у кохабитацији налази међу стамбено самосталним (36,4%), него међу онима који нису стамбено самостални (27,4%). Са друге стране, само један испитаник међу стамбено самосталним одбацује живот у кохабитацији, док је таквих битно више међу онима који живе са родитељима (n=53, %=16,7). Незнатно је већи проценат младих који исказују спремност да привремено живе у кохабитацији међу онима који нису стамбено самостални (56%), у односу на оне који су се стамбено осамосталили (54,5%). Због мале учесталости у појединим ћелијама анализа Хи-квадрат тестом није била могућа па смо се задржали на дескриптивној статистици.

3. 4. 3. Оцена стамбене ситуације

Што се тиче *стамбене ситуације*, резултати истраживања показали су да је међу младим људима који оцењују своју стамбену ситуацију као повољну најмањи проценат оних који су у браку и у ванбрачној заједници.

Табела 140. *Брачни/партнерски статус према оцени стамбене ситуације*

Оцена стамбене ситуације	Брачни/партнерски статус					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/неудате	
	N	%	N	%	N	%
Неповољна (n=77)	27	35,1	10	13,0	40	51,9
Просечна (n=256)	73	28,5	26	10,2	157	61,3
Повољна (n=167)	25	15,0	10	6,0	132	79,0
Укупно (N=500)	125	25,0	46	9,2	329	65,8

Највише испитаника који су у браку налази се међу групом која своју стамбену ситуацију оцењује као неповољну (35,1%), а потом међу онима који оцењују стамбену ситуацију као просечну (28,5%), и на крају међу онима који оцењују повољно своју стамбену ситуацију (15%). Код ванбрачне заједнице редослед је исти, тако да је међу младима са неповољном стамбеном ситуацијом највише оних који су у кохабитацији (13%), потом међу онима са просечном (10,2%), и на крају међу онима са повољном стамбеном ситуацијом (6%). Међу испитаницима који имају повољну стамбену ситуацију највише је оних који су неожењени/неудати, чак 79%, док је тај проценат код оних са просечном стамбеном ситуацијом 61%, а код оних са неповољном стамбеном ситуацијом 51,9% (Табела 140). Хи-квадрат тест показује да су ове разлике статистички значајне ($\chi^2=21,907$, (N=500), df=4, p=0,00), а други показатељи говоре о повезаности малог степена између стамбене ситуације и брачног/партнерског статуса (V=0,148, C=0,205).

По питању родитељства, анализе показују да је највише родитеља међу испитаницима који имају неповољну стамбену ситуацију (41,6%), односно најмање међу онима који имају повољну стамбену ситуацију (13,2%). Међу испитаницима са просечном стамбеном ситуацијом има 27,7% родитеља (Табела 141).

Табела 141. Родитељски статус према оцени стамбене ситуације

Оцена стамбене ситуације	Родитељски статус			
	Родитељ		Није родитељ	
	N	%	N	%
Неповољна (n=77)	32	41,6	45	58,4
Просечна (n=256)	71	27,7	185	72,3
Повољна (n=167)	22	13,2	145	86,8
Укупно (n=500)	125	25,0	375	75,0

Сходно напред наведеном, највећи број оних који нису родитељи управо је међу испитаницима који оцењују своју стамбену ситуацију као повољну (86,8%), а најмање међу онима који оцењују своју стамбену ситуацију као неповољну (58,4%). Ове разлике показују статистичку значајност ($\chi^2=24,738$ (N=500), df=2, p=0,000), а регистрована је и повезаност малог интензитета (V=0,222, C=0,219).

Посматрајући просечан број деце у склопу оцене стамбене ситуације нису утврђене статистички значајне разлике. Просечан остварени број деце исти је код испитаника са неповољном и повољном стамбеном ситуацијом и износи 1,59, а код оних са просечном стамбеном ситуацијом он је 1,63 (Табела 142).

Табела 142. Разлике у стварном броју деце према оцени стамбене ситуације

	Оцена стамбене ситуације						F (2,122)	p	η^2
	Неповољна (n=32)		Просечна (n=71)		Повољна (n=22)				
	AS	SD	AS	SD	AS	SD			
Стварни број деце (n=125)	1,59	0,615	1,63	0,638	1,59	0,503	0,070	0,932	/

Планирани, али и жељени и идеални број деце најмањи је код испитаника са неповољном стамбеном ситуацијом. Код испитаника са повољном и код испитаника са просечном стамбеном ситуацијом готово је исти планирани, па и жељени број деце, док је идеални број деце нешто већи код оних са повољном стамбеном ситуацијом (Табела 143).

Табела 143. Разлике у планираном, жељеном и идеалном броју деце према оцени стамбене ситуације

	Оцена стамбене ситуације						F (2,497)	p	η^2
	Неповољна (n=77)		Просечна (n=256)		Повољна (n=167)				
	AS	SD	AS	SD	AS	SD			
Планирани број деце (n=500)	1,87	0,676	2,10	0,673	2,11	0,769	3,573	0,029	0,01
Жељени број деце (n=500)	2,18	0,807	2,34	0,723	2,32	0,815	1,272	0,281	/
Идеални број деце (n=500)	2,32	0,751	2,39	0,701	2,44	0,733	0,650	0,522	/

Једина статистички значајна разлика Анова анализом утврђена је код планираног броја деце ($F(2,497)=3,573$, $p=0,029$), а величина пронађене разлике показала се као врло мала ($\eta^2=0,01$). Накнадним ЛСД поређењем установљено је да статистички значајна разлика код планираног броја деце постоји између испитаника са неповољном и просечном стамбеном ситуацијом ($p=0,012$), као и између испитаника са неповољном и повољном стамбеном ситуацијом ($p=0,015$).

Што се тиче планирања брака, међу онима чија је стамбена ситуација неповољна налази се највећи проценат испитаника који не планирају брак уопште или не размишљају о браку.

Табела 144. *Планови за брак према оцени стамбене ситуације*

Оцена стамбене ситуације	Планови за брак					
	Планира брак ускоро		Не планира ускоро али жели да буде у браку		Уопште не планира или не размишља о браку	
	N	%	N	%	N	%
Неповољна (n=50)	9	18,0	15	30,0	26	52,0
Просечна (n=183)	48	26,2	80	43,7	55	30,1
Повољна (n=142)	24	16,9	94	66,2	24	16,9
Укупно (N=375)	81	21,6	189	50,4	105	28,0

Емпиријски налази представљени у Табели 144 показују да нешто више од половине испитаника са неповољном стамбеном ситуацијом уопште не планира или не размишља о браку. Највише планова да ускоро склопе брак имају млади чија је стамбена ситуација просечна (26,2%), а најмање они чија је стамбена ситуација повољна (16,9%). Код испитаника са повољном стамбеном ситуацијом најизраженија је тенденција одлагања брака, док је она најмање изражена код испитаника са неповољном стамбеном ситуацијом. Разлике су статистички значајне ($\chi^2=33,157$ (N=375), $df=4$, $p=0,000$), а повезаност је средњег интензитета ($V=0,210$, $C=0,285$).

Када је у питању планирање родитељске улоге, подаци показују да се највећи проценат испитаника који уопште не планирају или не размишљају о родитељству, налази међу испитаницима са неповољном стамбеном ситуацијом.

Табела 145. Планови за родитељство према оцени стамбене ситуације

Оцена стамбене ситуације	Планови за родитељство					
	Планира или очекује родитељство ускоро		Не планира ускоро али жели да буде родитељ		Уопште не планира или не размишља о родитељству	
	N	%	N	%	N	%
Неповољна (n=45)	10	22,2	15	33,3	20	44,4
Просечна (n=185)	51	27,6	101	54,6	33	17,8
Повољна (n=145)	26	17,9	94	64,8	25	17,2
Укупно (N=375)	87	23,2	210	56,0	78	20,8

Резултати истраживања (Табела 145) показују да највећи број младих са неповољном стамбеном ситуацијом уопште не планира или не размишља о родитељству (44,4%). Родитељство ускоро највише планирају или очекују испитаници који имају просечну стамбену ситуацију (27,6%), а најмање они који имају повољну стамбену ситуацију (17,9%). Испитаници са повољном стамбеном ситуацијом највише су склони одлагању родитељства. Резултати Хи-квадрат теста говоре о статистички значајним разликама ($\chi^2=23,245$ (N=375), df=2, p=0,000), а регистрована је и повезаност малог интензитета (V=0,176, C=0,242). У идеалним и стварним годинама за улазак у брак и рађање нису се показале готово никакве разлике између испитаника који различито оцењују своју стамбену ситуацију.

Пре брака у кохабитацији живео би највећи проценат испитаника међу онима са повољном стамбеном ситуацијом (59,8%), нешто мањи проценат међу онима са просечном (56,7%), и најмање међу онима са неповољном стамбеном ситуацијом (40%). За трајан живот у кохабитацији најспремнији су испитаници са неповољном стамбеном ситуацијом (40%), потом испитаници са просечном (28%) и најмање они са повољном стамбеном ситуацијом (23,5%). Одбацавању кохабитације најсклонији су они са неповољном стамбеном ситуацијом, али је међу њима и највећи проценат оних који би трајно живели у кохабитацији. Испитаници који имају повољну стамбену ситуацију најмање су спремни да одбаце могућност живота у кохабитацији. Наведене разлике нису се показале статистички значајним ($\chi^2=5,675$ (N=329), df=4, p=0,225).

Површина стамбеног простора (како укупног, тако и по члану домаћинства, број соба) није се показала као чинилац који је повезан са брачним и родитељским статусом, као и са њиховим планирањем брака или родитељства.

4. Место становања као детерминанта брачног и репродуктивног понашања младих

Општа хипотеза за четврту групу задатака гласи: *Постоје разлике у вредновању и практиковању одређених модела брачног и репродуктивног понашања код младих с обзиром на тип насеља у којем живе.* Ова хипотеза састоји се од неколико посебних хипотеза.

Када је реч о разликама у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања између младих према типу насеља претпоставке су:

Хипотеза 1: Млади људи из села више вреднују брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу у односу на младе из града.

Хипотеза 2: Млади људи из града више вреднују кохабитацију и родитељство ван брака у односу на младе из села.

Табела 146. Разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања према типу насеља

	Тип насеља у којем живе млади				t	p	η^2
	Град (n=285)		Село (n=215)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање брака	10,39	3,473	12,47	2,914	-7,260	0,000	0,09
Вредновање кохабитације	12,64	2,345	10,37	2,967	9,268	0,000	0,14
Вредновање рађања и родитељства	10,64	3,007	12,70	2,350	-8,609	0,000	0,12
Вредновање родитељства ван брака	11,84	2,732	9,66	2,879	8,610	0,000	0,12

Поређењем просечних вредности на скалама којима се мери вредновање одређених облика брачног и репродуктивног понашања, уочава се да брак више вреднују млади из села (AS=12,47, SD=2,914), у односу на младе у граду (AS=10,39, SD=3,473). Рађање и родитељство у традиционалном смислу такође је више вредновано код испитаника који живе у селу (AS=12,70, SD=2,350), него код оних који живе у граду (AS=10,64, SD=3,007). Кохабитацију више вреднују млади из града (AS=12,64, SD=2,345) него испитаници из села (AS=10,37, SD=2,967). Такође, родитељство ван брака више вреднује градска омладина (AS=11,84, SD=2,732) у односу на сеоску (AS=9,66, SD=2,879). Све наведене разлике показују статистичку значајност ($p=0,000$). Ета квадрат показује да су разлике умерене код вредновања брака ($\eta^2=0,09$), нешто израженије, али и даље разлике средње

величине када је у питању рађање/родитељство у традиционалном смислу и вредовање родитељства ван брака ($\eta^2=0,12$), док се код вредновања кохабитације показује велика разлика ($\eta^2=0,14$) (Табела 146).

Табела 147. Корелација између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и типа насеља

Тип насеља у којем живе млади			
	Грб	р	% варијансе
Вредновање брака	0,303**	0,000	9,1
Вредновање рађање и родитељства у традиционалном смислу	0,349**	0,000	12,1
Вредновање кохабитације	-0,394**	0,000	15,52
Вредновање родитељства ван брака	-0,360**	0,000	12,96

Резултати поинт-бисеријске корелације приказани у Табели 147 показали су статистички значајну повезаност средњег интензитета између вредновања свих облика брачног и репродуктивног понашања и типа насеља: код вредновања брака ($r_{\text{Грб}}=0,303$, $p=0,000$), рађања и родитељства у традиционалном смислу ($r_{\text{Грб}}=0,349$, $p=0,000$), вредновања кохабитације ($r_{\text{Грб}}=-0,394$, $p=0,000$), и код родитељства ван брака ($r_{\text{Грб}}=-0,360$, $p=0,000$). Удео варијансе говори о томе да је 15% одговора на скали вредновања кохабитације детерминисано типом насеља испитаника, док тај проценат за вредновање рађања (у браку и ван брака) износи око 12–13%, и око 9% када је у питању вредновање брака.

Хипотеза 3: Постоје разлике у брачном/партнерском статусу младих према типу насеља у којем живе. Међу младима у селу већи је проценат оних који су у браку него међу младима у граду.

Табела 148. Брачни/партнерски статус према типу насеља

Тип насеља у којем живе млади	Брачни статус					
	У браку		У ванбрачној заједници		Неожењени/ Неудате	
	N	%	N	%	N	%
Град (n=285)	64	22,5	26	9,1	195	68,4
Село (n=215)	61	28,4	20	9,3	134	62,3
Укупно (N=500)	125	25,0	46	9,2	329	65,8

Резултати истраживања показују да је међу испитаницима у селу нешто већи проценат младих у браку (28,4%), него међу испитаницима у граду (22,5%). Међутим, ванбрачна заједница је готово једнако заступљена код испитаника у селу (9,3%), као и код испитаника у граду (9,1%). Неожењених/неудатих нешто је више

у граду (68,4%), него у селу (62,3%) (Табела 148). Ове разлике, међутим, нису се показале статистички значајним ($\chi^2=2,412$, (N=500), df=2, p=0,299).

Хипотеза 4: Међу младим људима у селу већи је проценат родитеља него међу младима у граду.

Табела 149. Родитељски статус према типу насеља

Тип насеља у којем живе млади	Родитељски статус			
	Родитељ		Није родитељ	
	N	%	N	%
Град (n=285)	55	19,3	230	80,7
Село (n=215)	70	32,6	145	67,4
Укупно (N=500)	125	25,0	375	75,0

Претпостављена разлика се потврдила у истраживању. Наиме, млади у селу су родитељи у 32,6% случајева, док су млади у граду родитељи у 19,3% случајева (Табела 149). Хи-квадрат тест (уз корекцију непрекидности према Јејтсу – *Continuity Correction*), показује да су ове разлике статистички значајне ($\chi^2=10,796$, (N=500), df=1, p=0,001). Фи коефицијент корелације показује повезаност малог интензитета ($\phi=-0,152$).

Хипотеза 5: Млади људи у селу имају већи стварни, идеални, жељени и планирани број деце у односу на младе у граду.

Табела 150. Разлике у стварном броју деце према типу насеља

	Тип насеља у којем живе млади				t	p	η^2
	Град (n=55)		Село (n=70)				
	AS	SD	AS	SD			
Стварни број деце (N=125)	1,47	0,504	1,73	0,658	-2,386	0,019	0,04

Табела 151. Разлике у идеалном, жељеном, планираном броју деце према типу насеља

	Тип насеља у којем живе млади				t	p	η^2
	Град (n=285)		Село (n=215)				
	AS	SD	AS	SD			
Идеални број деце (N=500)	2,20	0,708	2,66	0,650	-7,325	0,000	0,09
Жељени број деце (N=500)	2,09	0,762	2,60	0,675	-7,813	0,000	0,10
Планирани број деце (N=500)	1,87	0,696	2,33	0,646	-7,415	0,000	0,09

Просечан број деце код младих који живе у граду износи 1,47, док је код младих родитеља у селу тај просек виши и износи 1,73. Т тестом независних узорака показује се статистички значајна разлика ($t=-2,386$, p=0,019), а ета квадрат показује да је та разлика мала ($\eta^2=0,04$) (Табела 150). Идеални број деце према испитаницима из града је 2,20 а према испитаницима из села 2,66. И овде је

утврђена значајност разлике ($t=-7,325$, $p=0,000$), а ета квадрат показује разлику средње величине ($\eta^2=0,09$). Жељени број деце код младих из града износи 2,09, а код младих у селу 2,60. Т тест показује, сличан резултат и код жељеног броја деце ($t=-7,813$, $p=0,000$, $\eta^2=0,10$). Планирани број деце за испитанике у граду износи 1,87, а за испитанике у селу 2,33. И ова разлика статистички је значајна ($t=-7,415$, $p=0,000$), а ета квадрат и овде указује на умереност разлике ($\eta^2=0,09$) (Табела 151). Поинт-бисеријски коефицијент корелације указује на повезаност средњег интензитета између типа насеља, на једној страни и идеалног ($r_{pb}=0,312$), жељеног ($r_{pb}=0,330$) и планираног ($r_{pb}=0,315$) броја деце, на другој страни. Такође, присутна је повезаност малог интензитета између типа насеља и оствареног ($r_{pb}=0,210$) броја деце.

Хипотеза 6: Млади људи у селу раније ступају у брак и раније постају родитељи у односу на младе у граду.

Табела 152. Разлике у годинама склапања брака према типу насеља

	Тип насеља у којем живе млади				t	p	η^2
	Град (n=69)		Село (n=63)				
	AS	SD	AS	SD			
Године склапања првог брака (N=132)	26,48	4,082	24,97	3,637	2,236	0,027	0,03

Резултати у Табели 152 показују да су просечне године склапања брака код младих у селу 24,7, док су код младих у граду просечне године када улазе у брак нешто више и износе 26,48. Ова разлика показала се статистички значајном ($t=2,236$, $p=0,027$), а ета квадрат показује да је та разлика мала ($\eta^2=0,03$). Поинт-бисеријски коефицијент корелације показује повезаност малог интензитета ($r_{pb}=-0,193$).

Табела 153. Разлике у годинама остварења родитељства према типу насеља

	Тип насеља у којем живе млади				t	p	η^2
	Град (n=55)		Село (n=70)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су први пут постали родитељи (n=125)	27,16	4,050	25,86	3,928	1,821	0,071	/

Емпиријски налази показују да су просечне године када млади у селу постају родитељи 25,86, док код младих у граду оне износе 27,16. Међутим, ова разлика се није показала статистички значајном ($t=1,821$, $p=0,071$) (Табела 153).

Хипотеза 7: Млади људи у селу сматрају да је идеално време за удају, рађање и женидбу раније у односу на време које за то сматрају млади из града.

Табела 154. Разлике у идеалним годинама за брак и родитељство према типу насеља

	Тип насеља у којем живе млади				t	p	η^2
	Град (n=285)		Село (n=215)				
	AS	SD	AS	SD			
Најбоље године да се жена уда	26,33	2,822	23,71	2,637	10,595	0,000	0,18
Најбоље године да се мушкарац ожени	29,76	3,332	27,93	2,497	7,055	0,000	0,09
Најбоље године да жена роди прво дете	26,88	2,733	24,51	2,472	10,013	0,000	0,16

Просечна вредност за идеално време да се жена уда код испитаника из села износи 23,71 године, док је то време за испитанике у граду нешто касније, па просечна вредност износи 26,33. Т тестом утврђено је да је разлика статистички значајна ($t=10,595$, $p=0,000$). Разлика је видљива и статистички значајна и у најбољем времену да мушкарац ступи у брак, које је за испитанике у селу просечно 27,93, а за испитанике у граду 29,76 ($t=7,055$, $p=0,000$). Резултатима је потврђена и хипотеза која се односи на идеално време за рађање првог детета, чија просечна вредност за сеоску омладину износи 24,51, док је према градској омладини најбоље време за рађање нешто касније, па просечна вредност износи 26,88. Разлика се и овде показала статистички значајном ($t=10,013$, $p=0,000$). Ета квадрат показује умерену разлику када је у питању перцепција идеалног времена уласка у брак за мушкарце ($\eta^2=0,09$), и велике разлике код перцепција идеалног времена удаје ($\eta^2=0,18$) и рађања ($\eta^2=0,16$) (Табела 154). Поинт-бисеријска корелација, односно њен коефицијент показује статистички значајну повезаност средњег интензитета између типа насеља, на једној страни, и идеалних година за удају ($r_{pb}=-0,429$, $p=0,000$) и идеалних година за рађање ($r_{pb}=-0,409$, $p=0,000$), на другој страни. Нешто мањи степен корелације регистрован је између типа насеља и идеалних година за женидбу ($r_{pb}=-0,291$, $p=0,000$).

Хипотеза 8: Постоје разлике у планирању брака код младих с обзиром на тип насеља у којем живе; међу младим људима у селу више је оних који планирају брак ускоро него међу младима који живе у граду.

Табела 155. Планови за брак према типу насеља

Тип насеља у којем живе млади	Планови за брак					
	Планира брак ускоро		Не планира ускоро али жели да буде у браку		Уопште не планира или не размишља о браку	
	N	%	N	%	N	%
Град (n=221)	32	14,5	118	53,4	71	32,1
Село (n=154)	49	31,8	71	46,1	34	22,1
Укупно (N=375)	81	21,6	189	50,4	105	28,0

Резултати истраживања (Табела 155) показују да је проценат оних који планирају брак ускоро дупло већи међу испитаницима у селу (31,8%). Са друге стране, у граду је већи проценат испитаника који уопште не планирају или не размишљају о браку, али и оних који одлажу његово склапање. Наведене разлике показале су се статистички значајним ($\chi^2=16,861$, (N=375), df=2, p=0,000), а показатељи степена повезаности говоре о корелацији малог интензитета (V=0,212, C=0,207).

Хипотеза 9: Млади људи из града имају израженију тенденцију да живе у кохабитацији у односу на младе у селу.

Табела 156. Тенденције ванбрачне заједнице према типу насеља⁹⁰

Тип насеља у којем живе млади	Ванбрачна заједница – тенденције					
	Живели би са партнером у кохабитацији пре брака		Живели би у кохабитацији трајно		Не би живели са партнером пре него што склопе брак	
	N	%	N	%	N	%
Град (n=194)	113	58,2	69	35,6	12	6,2
Село (n=135)	71	52,6	22	16,3	42	31,1
Укупно (N=329)	184	55,9	91	27,7	54	16,4

Емпиријски налази дати у Табели 156 показују да је нешто већи проценат младих из града (58,2%) спремно да живи у кохабитацији пре брака, у односу на тај проценат међу младима из села (52,6%). Међутим, уочавају се разлике у прихватању кохабитације као трајног облика партнерског живота, као и разлике у одбацавању кохабитације. Наиме, више од трећине испитаника из града (35,6%) спремно је да трајно живи у кохабитацији, док је таквих међу испитаницима из села мање од петине (16,3%). Скоро трећина испитаника из села (31,1%) не прихвата да живи са партнером пре него склопи брак, док је свега 6,2% таквих међу

⁹⁰ Анализа обухвата испитанике који немају статус у брачној или ванбрачној заједници.

испитаницима из града. Хи-квадрат тест потврђује статистичку значајност разлике ($\chi^2=41,275$, (N=329), $df=2$, $p=0,000$), а Крамеров показатељ повезаности и коефицијент контингенције указују на постојање корелације средњег интензитета између типа насеља и спремности за живот у кохабитацији ($V=0,354$, $C=0,334$). Дакле, може се потврдити постављена хипотеза с обзиром на то да су млади у граду спремнији да живе у кохабитацији, како привремено, тако и трајно, док је код младих у селу израженија тенденција одбацавања кохабитације.

Хипотеза 10: Постоји разлика у планирању родитељства код младих с обзиром на тип насеља у којем живе; млади људи у граду склонији су одлагању родитељства у односу на младе у селу.

Табела 157. *Планови за родитељство према типу насеља*

Тип насеља у којем живе млади	Планови за родитељство					
	Планира или очекује родитељство ускоро		Не планира ускоро али жели да буде родитељ		Уопште не планира или не размишља о родитељству	
	N	%	N	%	N	%
Град (n=230)	45	19,6	126	54,8	59	25,7
Село (n=145)	42	29,0	84	57,9	19	13,1
Укупно (N=375)	87	23,2	210	56,0	78	20,8

Резултати истраживања (Табела 157) показују да је међу сеоском омладином већи проценат испитаника који планирају или очекују дете ускоро, док је међу градском омладином већи проценат оних који уопште не планирају или не размишљају о родитељству. Разлике су се показале статистички значајним ($\chi^2=10,278$, (N=375), $df=2$, $p=0,006$). Крамеров коефицијент и коефицијент контингенције указују на корелацију малог интензитета између типа насеља и планова за родитељство ($V=0,120$, $C=0,167$).

Вредности на скалама јасно показују да се млади према типу насеља разликују када је у питању вредновање различитих облика брачног и репродуктивног понашања. То је можда још очигледније уколико се разматра прихватање, односно неприхватање ставова од којих су скале формиране. Када је реч о браку, са ставом: *Брак је светиња* сложило се 58,2 % испитаника из града и 81,4% испитаника из села, док се није сложило 22,8% испитаника из града и 9,3% испитаника из села. Са тврдњом: *Сваки човек треба да живи у браку* сложило се 47,7% градске и 74,4% сеоске омладине. Није се сложило 37,9% испитаника из

града и 18,6% из села. Већи проценат испитаника из села – 81,9% не слаже се са ставом: *Брак је застарела институција*, док је проценат таквих код испитаника из града 65,3%. Са наведеним ставом сложило се 20,7% испитаника из града и 10,2% испитаника из села. Међутим, иако истраживање показује статистички значајне разлике у вредновању брака према типу насеља, код оствареног понашања, разлике јесу присутне, али нису статистички значајне. Наиме, међу испитаницима у граду имамо 22,5% испитаника у браку, док је међу сеоском омладином проценат оних који су у браку 28,4%. Што се кохабитације тиче, подаци показују да њу и као привремену и као трајну заједницу много више прихватају млади из града. Са ставом: *У реду је да двоје људи живи заједно пре брака* сложило се 96,8% испитаника из града, и 75,8% из села, док се није сложило свега 2,1% испитаника из града и 13% из села. Такође, дупло више испитаника из града (62,1%) него из села (30,7%) сложило се са ставом: *У реду је да пар живи заједно иако немају никакву намеру да се венчају*. Са тим ставом не слаже се мање од четвртине (22,1%) градске и више од половине (53,5%) сеоске омладине. Млади из села у већем проценту сматрају да је срамота живети у ванбрачној заједници. Наиме, са ставом: *Срамота је живети у ванбрачној заједници* сложило се дупло више сеоске (19,1%), него градске омладине (8,4%). Овај став не прихвата 85,3% испитаника из града, и 64,7% испитаника из села. И поред тога што сеоска омладина много мање вреднује кохабитацију у односу на градску, готово да не постоји разлика у учесталости њеног практиковања према типу насеља. Као што су показали претходни подаци, 9,3% испитаника из села и 9,1% испитаника из града живи у кохабитацији. Код ставова од којих се састоји скала коју смо назвали *рађање и родитељство у традиционалном смислу*, такође је јасно видљива разлика у њиховом прихватању, односно неприхватању према типу насеља испитаника. *Родитељство је најважнија ствар у животу* став је са којим се сложило 94,4% испитаника из села и 80,7% испитаника из града, док се са тим није сложило 8,4% градске и свега 1,4% сеоске омладине. Са тврдњом: *Деца треба што више да се рађају да бисмо опстали као нација* сложило се 82,8% испитаника који живе у селу, и 58,6% испитаника који живе у граду. Скоро трећина градске омладине (31,2%) није се сложила са тим ставом, док је проценат таквих међу сеоском омладином знатно

мањи (10,7%). *Рађање деце веома је важно за функционисање брака* став је који прихвата скоро три четвртине (73,5%) младих из села и мање од половине (48,1%) младих из града. Са тим се не слаже дупло већи проценат градске (31,6%), у односу на сеоску омладину (14%). Када је реч о вредновању *родитељства ван брака*, просечне вредности на скали такође показују разлику између градске и сеоске омладине. Та разлика је још видљивија код прихватања тј. неприватања ставова од којих је скала сачињена. Са ставом: *У реду је бити родитељ у ванбрачној заједници* слаже се знатно већи проценат градске омладине (78,6%) у односу на сеоску (67%). Са тим се није сложило скоро дупло више испитаника из села (18,6%), него из града (9,5%). Са ставом: *У реду је да се жена/мушкарац у улози мајке/оца оствари као самохрани родитељ* сложило се више од половине (54,7%) испитаника из града и мање од четвртине испитаника из села (23,7%). Више од половине (57,7%) младих из села и мање од трећине (29,1%) младих из града, није се сложило са наведеним ставом. *Срамота је да жена роди ванбрачно дете* став је са којим се слаже више испитаника из села (24,2%), него из града (7%). Неслагање са овим ставом израженије је код градске (80%), него код сеоске омладине (52,1%). По овом питању, запажа се и већа неодлучност сеоске омладине. Наиме, у вези са наведеним ставом, било је 23,7% неодлучних испитаника из села и 13% неодлучних из града. Дакле, подаци јасно показују да у односу на градску, сеоска омладина више вреднује родитељство у традиционалном смислу, док мање вреднује родитељство ван брака. Међутим, када се разматра пракса, једине статистички значајне разлике у оствареном понашању показале су се код родитељства уопште, јер је родитеља у селу 32,6%, док је родитеља у граду 19,3%. Што се тиче оствареног родитељства ван брака, број испитаника који су своју децу добили ван оквира брачне заједнице заиста је мали – укупно их је 14, али подаци показују да је већина њих – 11 из села, док их је из града свега троје.

4.1. Фактори, мотиви, услови за брак/ванбрачну заједницу и родитељство према типу насеља

Последња, пета група задатака обухвата истраживање фактора који су значајни за избор партнера, разлога/мотива за брак/ванбрачну заједницу и родитељство, услова који су непоходни за заједнички живот партнера и за родитељство, као и утврђивање разлика које у тим сегментима постоје код испитаника с обзиром на тип насеља у којем живе.

4.1.1. Фактори за избор партнера/супружника

Када су у питању фактори за избор партнера, истраживање показује да су три најбитнија међу њима: личност (AS=4,04, SD=1,024), заједничка интересовања (AS=3,86, SD=0,960) и изглед (AS=3,77, SD=0,850). Потом следе: ниво образовања (AS=3,18, SD=1,116), верска припадност (AS=3,02, SD=1,476) породично порекло (AS=2,87, SD=1,239), материјални статус (AS=2,85, SD=1,308), национална припадност (AS=2,85, SD=1,385), одобравање од стране родитеља (AS =2,51, SD=1,336), место порекла (AS=2,18, SD=1,184), и на крају девичанство/невиност (AS=1,43, SD=0,984).

Графикон 8. Фактори за избор партнера/супружника

Када је реч о разликама у важности фактора за избор партнера/супружника према типу насеља испитаника, претпоставке су следеће:

Хипотеза 1: Приликом избора партнера код младих у селу (у односу на младе у граду) значајнији су традиционални фактори (невиност, одобравање родитеља, националност, вера), док млади у граду већи значај придају факторима који су показатељи индивидуализације (личност, особине, заједничка интересовања, ниво образовања).

Графикон 9. Разлике у факторима за избор партнера/супружника према типу насеља

Резултати истраживања показују статистички значајне разлике и то код фактора који су доминантнији код младих са села: верска припадност ($t=-11,758$, $p=0,000$), национално порекло ($t=-10,379$, $p=0,000$), породично порекло ($t=-10,136$,

$p=0,000$), материјални статус ($t=-4,670$, $p=0,000$), одобравање од стране родитеља ($t=-5,342$, $p=0,000$), место порекла ($t=-7,393$, $p=0,000$). Са друге стране, статистичка значајност разлике утврђена је и код фактора који су важнији за испитанике из града: личност ($t=10,013$, $p=0,000$), ниво образовања ($t=5,304$, $p=0,000$) и заједничка интересовања ($t=7,417$, $p=0,000$). Изглед је једнако важан фактор за испитанике са села, као и за испитанике из града, док је девичанство нешто важније за испитанике из села, мада ова разлика не показује статистичку значајност. Ови резултати истраживања потврђују дату хипотезу. Ета квадрат показује да су разлике између група велике код следећих фактора: верска припадност ($\eta^2=0,21$), породично порекло ($\eta^2=0,17$), личност ($\eta^2=0,16$) и национално порекло ($\eta^2=0,17$). Умерене разлике, односно разлике средње величине изражене помоћу показатеља ета квадрат регистроване су код заједничких интересовања ($\eta^2=0,09$) и места порекла ($\eta^2=0,09$). Код осталих фактора установљене разлике показале су се као мале.

Табела 158. Корелација између типа насеља и важности различитих фактора за избор партнера/супружника

Тип насеља у којем млади живе			
Фактори за избор партнера/супружника	r_{pb}	p	% варијансе
Верска припадност	0,458**	0,000	20,97
Материјални статус	0,205**	0,000	4,20
Породично порекло	0,406**	0,000	16,48
Одобравање од родитеља	0,233**	0,000	5,42
Девичанство, невиност	0,044	0,327	0,19
Личност	-0,413**	0,000	17,05
Изглед	-0,003	0,953	0,00
Ниво образовања	-0,227**	0,000	5,15
Заједничка интересовања	-0,315**	0,000	9,92
Место порекла	0,309**	0,000	9,54
Национално порекло	0,412**	0,000	16,97

Поинт-бисеријским коефицијентом корелације установљена је повезаност средњег интензитета између типа насеља и верске припадности ($r_{pb}=0,458$), породичног порекла ($r_{pb}=0,406$), националног порекла ($r_{pb}=0,412$) и места порекла ($r_{pb}=0,309$). Такође, повезаност средњег нивоа установљена је између типа насеља и фактора као што су личност ($r_{pb}=-0,413$) и заједничка интересовања ($r_{pb}=-0,315$). Нешто мања повезаност уочена је између типа насеља и следећих фактора: материјални статус ($r_{pb}=0,205$), породично порекло ($r_{pb}=0,233$) и ниво образовања ($r_{pb}=-0,227$). Коефицијент детерминације говори о томе да тип насеља објашњава чак 21% варијансе у одговорима испитаника на скали значајности верске

припадности као фактора за избор партнера/супружника, и око 17% на скали вредновања фактора као што су: личност, национално и породично порекло (Табела 158).

4. 1. 2. Разлози/мотиви за улазак у брачну/ванбрачну заједницу

Резултати истраживања приказани у Табели 159 показују да су за младе најбитнији емотивни разлози/мотиви за улазак у брак/ванбрачну заједницу: заљубљеност и осећања – љубав према партнеру (AS=4,76, SD=0,487) и потреба за емоционалном стабилношћу/сигурношћу „удвоје“ (AS=4,55, SD=0,580). Након тога следе: економска стабилност/сигурност (AS=3,31, SD=1,247) и потреба за заснивањем породице по угледу на породицу порекла (AS=2,41, SD=1,265). Мање важним сматрају се мотиви/разлози: излаз из неповољне материјалне ситуације (AS=1,90, SD=1,212), излаз из неповољне породичне ситуације (AS=1,72, SD=1,179) „зато што је тако нормално, тако треба“ (AS=1,60, SD= 1,009) и притисак породице или средине (AS=1,50, SD=0,934).

Табела 159. Разлози/мотиви за улазак у брачну/ванбрачну заједницу

	N	Min.	Max.	AS	SD
Заљубљеност и осећања – љубав	500	3	5	4,76	0,487
Потреба за емоционалном сигурношћу/стабилношћу	500	2	5	4,55	0,580
Економска стабилност/сигурност	500	1	5	3,31	1,248
Излаз из неповољне материјалне ситуације	500	1	5	1,90	1,212
Потреба за заснивањем породице по угледу на складни породични живот породице из које потичем	500	1	5	2,41	1,265
Излаз из неповољне породичне ситуације	500	1	5	1,72	1,179
Зато што је тако „нормално“, „тако треба“	500	1	5	1,60	1,009
Притисак породице или средине	500	1	5	1,50	0,934

У погледу разлика у разлозима/мотивима за улазак у брачну/ванбрачну заједницу између младих према типу насеља постављена је следећа хипотеза:

Хипотеза 2: Социјални/друштвени мотиви (притисак породице или средине, „зато што је тако нормално, тако треба“) израженији су код младих из села, него код младих из града.

Детаљан приказ свих испитиваних мотива дат је у Табели 160.

Табела 160. Разлике у разлозима/мотивима за улазак у брак/ванбрачну заједницу према типу насеља

	Тип насеља у којем живе млади				t	p	η^2
	Град (n=285)		Село (n=215)				
	AS	SD	AS	SD			
Заљубљеност и осећања – љубав	4,76	0,494	4,74	0,478	0,471	0,638	0,00
Потреба за емоционалном сигурношћу/стабилношћу	4,58	0,591	4,50	0,563	1,620	0,106	0,00
Економска стабилност/сигурност	3,26	1,292	3,39	1,186	-1,194	0,233	0,00
Издаз из неповољне материјалне ситуације	1,76	1,111	2,08	1,314	-2,889	0,004	0,01
Потреба за заснивањем породице по угледу на складни породични живот породице из које потичем	2,25	1,244	2,61	1,266	-3,149	0,002	0,01
Издаз из неповољне породичне ситуације	1,68	1,113	1,77	1,261	-0,800	0,424	0,00
Зато што је тако „нормално“, „тако треба“	1,37	0,861	1,92	1,103	-6,028	0,000	0,06
Притисак породице или средине	1,21	0,569	1,87	1,165	-7,599	0,000	0,10

Статистички значајне разлике утврђене су код четири разлога/мотива који су важнији за испитанике из села: потреба за заснивањем породице по угледу на породицу порекла ($t=-3,149$, $p=0,002$), издаз из неповољне материјалне ситуације ($t=-2,889$, $p=0,004$), притисак породице или средине ($t=-7,599$, $p=0,000$), као и мотив „зато што је тако нормално, тако треба“ ($t=-6,028$, $p=0,000$). Ета квадрат показује разлике средње величине код мотива „зато што је тако нормално, тако треба“ ($\eta^2=0,06$), као и код мотива притисак породице или средине ($\eta^2=0,10$). На основу наведеног потврђује се постављена хипотеза.

Табела 161. Корелације између важности различитих разлога/мотива за улазак у брак/ванбрачну заједницу и типа насеља

	Тип насеља у којем живе млади		
	Грб	p	% варијансе
Заљубљеност и осећања – љубав	-0,021	0,638	0,04
Потреба за емоционалном сигурношћу/стабилношћу	-0,072	0,106	0,51
Економска стабилност/сигурност	0,053	0,233	0,28
Издаз из неповољне материјалне ситуације	0,140**	0,004	1,96
Потреба за заснивањем породице по угледу на складни породични живот породице из које потичем	0,131**	0,002	1,71
Издаз из неповољне породичне ситуације	0,036	0,424	0,12
Зато што је тако „нормално“, „тако треба“	0,269**	0,000	7,23
Притисак породице или средине	0,348**	0,000	12,11

Поинт-бисеријски коефицијент корелације показује повезаност средњег интензитета између типа насеља и мотива „притисак породице или средине“ ($r_{pb}=0,348$) и повезаност малог интензитета између типа насеља и следећих разлога/мотива: „зато што је тако нормално, тако треба“ ($r_{pb}=0,269$), издаз из неповољне материјалне ситуације ($r_{pb}=0,140$) и мотива „потреба за заснивањем

породице по угледу на породицу порекла“ ($r_{pb}=0,131$). Коефицијент детерминације говори да тип насеља објашњава око 12% варијансе у одговорима испитаника на скали вредновања разлога/мотива „притисак породице или средине“ (Табела 161).

4. 1. 3. Разлози/мотиви за родитељство

Као најизраженије мотиве за родитељство испитаници су истакли љубав према деци ($AS=4,47$, $SD=0,826$) и испуњење сврхе, смисла живота ($AS=4,44$, $SD=0,925$). Након њих, налазе се мотиви: продужење лозе ($AS=3,62$, $SD=1,425$), „да имам неког ко ће да ме воли“ ($AS=3,47$, $SD=1,340$) и „да имам неког о коме ћу да бринем“ ($AS=3,26$, $SD=1,444$). Такође, релативно важни су и мотиви: „да знам за кога радим и за кога се мучим“ ($AS=3,08$, $SD=1,417$) и учвршћење везе и прелазак у брак ($AS=2,96$, $SD=1,466$). Потом, као једнако важни показали су се мотиви: побољшање брака ($AS=2,66$, $SD=1,487$) и „да имам неког ко ће да брине о мени кад остарим“ ($AS=2,66$, $SD=1,519$). Интересантно је да је за испитанике битнији мотив испуњење жеље родитељима ($AS=2,56$, $SD=1,385$) од мотива испуњење жеље партнера ($AS= 2,46$, $SD=1,206$)⁹¹. Остали мотиви показали су се мање важним: „зато што је тако нормално, тако треба“ ($AS=2,25$, $SD=1,289$), побољшање ванбрачне везе ($AS=2,17$, $SD=1,042$), притисак породице или средине ($AS=1,81$, $SD=1,092$) и испуњење дуга према нацији ($AS=1,78$, $SD=1,178$) (Табела 162).

Табела 162. Разлози/мотиви за родитељство

	N	Min.	Max.	AS	SD
Продужетак лозе	500	1	5	3,62	1,425
Да имам неког о коме ћу да бринем	500	1	5	3,26	1,444
Љубав према деци	500	1	5	4,47	0,826
Да имам неког ко ће да ме воли	500	1	5	3,47	1,340
Да имам неког ко ће да брине о мени кад остарим	500	1	5	2,66	1,519
Учвршћење везе и прелазак у брак	500	1	5	2,96	1,466
Побољшање ванбрачне везе	500	1	5	2,17	1,042
Побољшање брака	500	1	5	2,66	1,487
Да би ми живот био испуњен, да би имао сврху и смисао	500	1	5	4,44	0,925
Да би испунио дуг према нацији	500	1	5	1,78	1,178
Да знам за кога радим и за кога се мучим	500	1	5	3,08	1,417
Да би испунио/ла жељу партнеру	500	1	5	2,46	1,206
Да би одговорио/ла притиску рођања, средине и сл.	500	1	5	1,81	1,092
Да би испунио/ла жељу родитељима да постану баба и деда	500	1	5	2,56	1,385
Зато што је тако „нормално“, „тако треба“.	500	1	5	2,25	1,289

⁹¹ Ова разлика није статистички значајна ($t=1,550$, $df=499$, $p=0,122$).

Гледано према типу насеља, претпоставка која је везана за мотиве родитељства је следећа:

Хипотеза 3: Мотиви за родитељство израженији су код сеоске у односу на градску омладину.

Резултати истраживања (Табела 163) показују да су сви испитивани мотиви доминантнији код испитаника из села. Статистички значајна разлика забележена је код готово свих мотива између сеоске и градске омладине: испуњење сврхе, смисла живота ($t=-4,163$, $p=0,000$), љубав према деци ($t=-2,008$ $p=0,045$), продужетак лозе ($t=-6,753$, $p=0,000$), „да имам неког ко ће да ме воли“ ($t = -2,863$ $p=0,004$), „да имам неког о коме ћу да бринем“ ($t = -2,205$ $p=0,028$), учвршћење везе и прелазак у брак ($t = -5,233$, $p=0,000$), „да знам за кога радим и за кога се мучим“ ($t = -3,257$ $p=0,001$), „да имам неког ко ће да брине о мени кад остарим“ ($t = -2,829$ $p=0,005$), побољшање брака ($t = -2,502$, $p=0,013$), испуњење жеље партнера ($t = -2,773$, $p=0,006$), испуњење жеље родитеља ($t = -6,267$, $p=0,000$), притисак породице или средине ($t = -8,893$, $p=0,000$), „зато што је тако нормално, тако треба“ ($t = -7,419$, $p=0,000$), испуњење дуга према нацији ($t = -2,758$, $p=0,006$).

Табела 163. Разлике у разлозима/мотивима за родитељство према типу насеља

Разлози/мотиви за родитељство	Тип насеља у којем живе млади				t	p	η^2
	Град (n=285)		Село (n=215)				
	AS	SD	AS	SD			
Продужетак лозе	3,27	1,511	4,08	1,155	-6,753	0,000	0,08
Да имам неког о коме ћу да бринем	3,14	1,487	3,42	1,371	-2,205	0,028	0,00
Љубав према деци	4,41	0,925	4,55	0,667	-2,008	0,045	0,00
Да имам неког ко ће да ме воли	3,32	1,407	3,66	1,223	-2,863	0,004	0,01
Да имам неког ко ће да брине о мени кад остарим	2,50	1,519	2,88	1,495	-2,829	0,005	0,01
Учвршћење везе и прелазак у брак	2,67	1,469	3,34	1,374	-5,233	0,000	0,05
Побољшање ванбрачне везе	2,14	1,045	2,22	1,038	-0,831	0,406	0,00
Побољшање брака	2,51	1,481	2,85	1,476	-2,502	0,013	0,01
Да би ми живот био испуњен, да би имао сврху и смисао	4,30	1,044	4,62	0,699	-4,163	0,000	0,03
Да би испунио дуг према нацији	1,65	1,176	1,94	1,163	-2,758	0,006	0,01
Да знам за кога радим и за кога се мучим	2,91	1,518	3,31	1,238	-3,257	0,001	0,02
Да би испунио/ла жељу партнеру	2,34	1,253	2,63	1,123	-2,773	0,006	0,01
Да би одговорио/ла притиску рођања, средине и сл.	1,44	0,836	2,29	1,201	-8,893	0,000	0,13
Да би испунио/ла жељу родитељима да постану баба и деда	2,24	1,291	2,99	1,391	-6,267	0,000	0,07
Зато што је тако „нормално“, „тако треба“.	1,90	1,187	2,73	1,269	-7,419	0,000	0,09

Ета квадрат показује да су највеће, у овом случају умерене разлике између младих према типу насеља регистроване код мотива: „да би одговорио притиску рођака, средине“ ($\eta^2=0,13$), „само да добијем дете јер је тако нормално, тако треба“ ($\eta^2=0,09$), „продужетак лозе“ ($\eta^2=0,08$), „да би испунио/жељу родитељима да постану баба и деда“ ($\eta^2=0,07$). На основу свега наведеног, постављена хипотеза је у потпуности потврђена.

Поинт-бисеријски коефицијент корелације (Табела 164) показује повезаност средњег интензитета између типа насеља и разлога/мотива „да би одговорио/ла притиску породице и средине“ ($r_{pb}=0,386$), и типа насеља и мотива „само да добијем дете, јер је тако нормално, тако треба“ ($r_{pb}=0,318$). Одмах након њих следе и мотиви који показују повезаност нешто мањег интензитета са типом насеља, као што су: продужетак лозе ($r_{pb}=0,280$), испуњење жеље родитељима ($r_{pb}=0,270$), учвршћење везе и прелазак у брак ($r_{pb}=0,226$), итд.

Табела 164. Корелација између важности различитих разлога/мотива за родитељство и типа насеља

Разлози/мотиви за родитељство	Тип насеља у којем живе млади		
	r_{pb}	p	% варијансе
Продужетак лозе	0,280**	0,000	7,84
Да имам неког о коме ћу да бринем	0,098*	0,028	0,96
Љубав према деци	0,086	0,045	0,73
Да имам неког ко ће да ме воли	0,125**	0,004	1,56
Да имам неког ко ће да брине о мени кад остарим	0,126**	0,005	1,58
Учвршћење везе и прелазак у брак	0,226**	0,000	5,10
Побољшање ванбрачне везе	0,037	0,406	0,13
Побољшање брака	0,111*	0,013	1,23
Да би ми живот био испуњен, да би имао сврху и смисао	0,174**	0,000	3,02
Да би испунио дуг према нацији	0,123**	0,006	1,51
Да знам за кога радим и за кога се мучим	0,140**	0,001	1,96
Да би испунио/ла жељу партнеру	0,121**	0,006	1,46
Да би одговорио/ла притиску рођања, средине и сл.	0,386**	0,000	14,89
Да би испунио/ла жељу родитељима да постану баба и деда	0,270**	0,000	7,29
Само да добијем дете, јер је тако „нормално“, „тако треба“.	0,318**	0,000	10,11

Коефицијент детерминације показује да тип насеља испитаника објашњава око 15% варијансе у одговорима испитаника на скали вредновања разлога/мотива за родитељство „да би одговорио притиску рођака, средине“, и око 10% варијансе у одговорима на скали вредновања мотива „само да добијем дете, јер је тако нормално, тако треба“.

4. 1. 4. Услови за улазак у брак или ванбрачну заједницу

Према испитаницима најбитнији услов за улазак у брак или ванбрачну заједницу јесте постојање стабилне везе и квалитетних односа са партнером (AS=4,85, SD=0,291). Одмах након тога следи завршена школа (AS=4,33, SD=1,068), као и постојање стамбеног простора за живот, било у заједници са родитељима или одвојено од њих (AS=4,20, SD=1,201). Запосленост се такође, показала као јако битан услов за отпочињање заједничког живота, готово једнако лична запосленост – финансијска самосталност (AS=4,06, SD=1,276) и партнерова запосленост (AS=4,05, SD=1,150). Обострани приходи (да обоје треба да буду запослени) (AS=3,72, SD=1,338), као и стамбена самосталност (AS=3,55, SD=1,527) показали су се као релативно важни услови за улазак у брак или ванбрачну заједницу. Једнаку важност испитаници су придали реновирању/преуређењу постојећег стамбеног простора (AS=3,02, SD=1,414) и завршетку факултета (AS=3,02, SD=1,539).

Графикон 10. Услови за брак/ванбрачну заједницу

Што се тиче разлика у важности наведених услова посматрано према типу насеља, претпоставка је следећа:

Хипотеза 4: Стамбена самосталност значајнији је услов за улазак у брак/ванбрачну заједницу за градску него за сеоску омладину.

Назнаке за оправданост постављања ове хипотезе налазе се у анализама које се тичу испитивања стварних услова заједничког живота партнера, па сматрамо да

би било корисно приказати их на овом месту. Посматрајући стамбену (не)самосталност испитаника на укупном узорку, подаци показују да је знатно више оних који живе са родитељима (78,6%), него оних који живе одвојено од њих (21,4%). Такође, у оба типа насеља више је стамбено несамосталних од оних који су успели да се стамбено осамостале од родитеља. Ипак, упоређујући однос између стамбено самосталних и оних који то нису у сваком од типа насеља, запажају се одређене разлике. Наиме, проценат градске омладине која живи са родитељима износи 72,3%, а оних који су стамбено самостални 27,7%, док је у селу оних који живе у заједници са родитељима 87%, а стамбено самосталних је 13%. Дакле, међу градском омладином је дупло већи проценат стамбено самосталних испитаника. Са друге стране, знатно је више испитаника који нису стамбено самостални. Разлике између стамбено самосталних и оних који то нису, како на укупном узорку, тако и у оба типа насеља заиста су велике. Међутим, уколико се у анализу укључе само испитаници који су отпочели заједнички живот са партнером (било у браку или ванбрачној заједници) запажа се да се слика стамбене (не)самосталности мења. Наиме, на укупном броју младих који су у браку/ванбрачној заједници више од половине (55,6%) је стамбено самостално, односно мање од половине њих није стамбено самостално (44,4%). Ипак, посматрајући ову категорију младих унутар сваког од насеља, уочавају се још неке разлике, односно промене:

Табела 165. *Градска и сеоска омладина у брачној/ванбрачној заједници према стамбеној (не)самосталности*

Тип насеља	Брачни статус	Стамбена (не)самосталност				Укупно (n=171)	
		Живе са родитељима (n=76)		Живе одвојено од родитеља (n=95)			
		N	%	N	%	N	%
Град	У браку	17	26,6	47	73,4	64	100
	У ванбрачној заједници	5	19,2	21	80,8	26	100
	Укупно	22	24,4	68	75,6	90	100
Село	У браку	38	62,3	23	37,7	61	100
	У ванбрачној заједници	16	80,0	4	20,0	20	100
	Укупно	54	66,7	27	33,3	81	100

Резултати показују да је за градску омладину која је у браку/кохабитацији ситуација стамбене (не)самосталности обрнута од оне која важи за њен укупан узорак. Наиме, међу градском омладином брак је склопило 73,4% младих који су стамбено самостални и 26,6% оних који то нису. Другачија је ситуација у селу, где

је брак склопило 62,3% оних који живе са родитељима и 37,7% оних који су стамбено самостални. У односу на целокупну сеоску омладину, разлике између стамбено самосталних и оних који то нису само су се смањиле, али је и даље знатно већи проценат стамбено несамосталних. Стамбена самосталност показује се још битнијом за градску омладину, када се ради о животу у кохабитацији, с обзиром да млади у граду који су засновали овакву заједницу у 80,8% случајева живе одвојено од родитеља, а у 19,2% у заједници са родитељима. На селу је ситуација потпуно супротна, с обзиром да је међу сеоском омладином која живи у ванбрачној заједници свега 20% стамбено самосталних и 80% стамбено несамосталних. Ови резултати могу бити показатељи значајности стамбене самосталности као услова за брак/ванбрачну заједницу и то посебно за градску омладину.

Ипак потврда постављене хипотезе, добија се упоређивањем вредности стамбене самосталности као услова за брак/ванбрачну заједницу код сеоске и градске омладине. Резултати показују да просечна вредност стамбене самосталности (одвојености од родитеља, рођака) као услова за улазак у брак/ванбрачну заједницу за испитанике из града износи 4,15, а за испитанике из села 2,75. Т тестом независних узорака утврђена је статистичка значајност разлике ($t=11,134$, $p=0,000$), а ета квадрат показује да је та разлика велика ($\eta^2=0,19$). На основу овога дефинитивно се може потврдити хипотеза да је за градску омладину стамбена самосталност важнији услов за улазак у брак/кохабитацију, него за сеоску омладину.

Поред ове претпостављене и потврђене разлике, установљене су још неке. Статистички значајне разлике између испитаника из града и испитаника из села показале су се када је у питању услов да обоје супружника/партнера треба да буду запослени и да доприносе својим приходима у домаћинству ($t=4,468$, $p=0,000$), при чему је овај услов битнији за градску него за сеоску омладину. Завршени факултет као услов брака или ванбрачне заједнице такође је битнији за испитанике из града него за испитанике из села ($t=6,023$, $p=0,000$), док је постојање стамбеног простора за живот уопште, битнији чинилац за испитанике из села, него за испитанике из града ($t=-2,965$, $p=0,003$). Ета квадрат поред велике разлике у придавању важности стамбеној самосталности ($\eta^2=0,19$), указује и на умерену разлику код истицања

значаја завршеног факултета ($\eta^2=0,06$) као услова за почетак заједничког живота са партнером.

Приказ разлика у условима за брак/ванбрачну заједницу дат је у Графикону 11.

Графикон 11. Разлике у условима за брак/ванбрачну заједницу према типу насеља

Поинт-бисеријски коефицијент корелације указује на повезаност средњег интензитета између типа насеља и стамбене самосталности као услова за улазак у брак/ванбрачну заједницу ($r_{pb}=-0,455$). Мања повезаност регистрована је између типа насеља и завршеног факултета ($r_{pb}=-0,261$), обостраних прихода ($r_{pb}=-0,199$) и постојања стамбеног простора за живот ($r_{pb}=0,128$). Коефицијент детерминације, односно удео варијансе, указује да тип насеља објашњава чак 20,7% варијансе у одговорима испитаника на скали вредновања стамбене самосталности као услова за заједнички живот партнера (Табела 166).

Табела 166. Корелације између важности различитих услова за брак/ванбрачну заједницу и типа насеља

Тип насеља у којем млади живе			
Услови за брак/ванбрачну заједницу	r _{pb}	p	% Варијансе
Стабилна веза и квалитетни односи са партнером	0,059	0,175	0,34
Лична запосленост	-0,077	0,085	0,59
Партнерова запосленост	-0,080	0,074	0,64
Лична и партнерова запосленост – обострани приходи	-0,199**	0,000	3,96
Постојање стамбеног простора за живот	0,128**	0,003	1,63
Побољшање или проширење постојећег простора	-0,035	0,438	0,12
Стамбена самосталност	-0,455**	0,000	20,70
Завршена школа	0,012	0,788	0,01
Завршен факултет	-0,261**	0,000	6,81

4. 1. 5. Услови за родитељство

Три најбитнија услова за родитељство су: стабилна веза и квалитетни односи са партнером ($AS=4,77$, $SD=0,600$), постојање стамбеног простора за живот уопште ($AS= 4,71$, $SD=0,500$) и завршетак школе ($AS=4,63$, $SD=0,776$). Одмах потом следи запосленост и то редом: лична запосленост ($AS=4,53$, $SD=0,838$), запосленост партнера ($AS=4,49$, $SD=0,869$) и обострани приходи ($AS=4,35$, $SD=0,934$). Ови чиниоци показали су се важнијим за родитељство него за улазак у брак или ванбрачну заједницу⁹². Након ових услова, истиче се важност подршке и ангажовања партнера око деце ($AS=3,98$, $SD=1,163$), као и одговорност друштва у смислу квалитетније социјалне заштите и већих финансијских давања ($AS=3,76$, $SD=1,279$). Посебни стамбени услови показали су се такође важним: стамбена самосталност ($AS=3,73$, $SD=1,370$) и побољшање/реновирање постојећег простора ($AS=3,59$, $SD=1,308$). И ови услови показали су се значајнијим када је у питању остварење улоге родитељства, него када је у питању отпочињање заједничког живота партнера.⁹³ Као релативно важни истичу се и услови: квалитетнија здравствена заштита трудница и квалитетније услуге приликом порођаја ($AS=3,53$, $SD=1,197$), могућност усклађивања радних и породичних обавеза ($AS=3,39$, $SD=1,217$), као и завршетак факултета ($AS=3,30$, $SD=1,615$). Такође, завршетак

⁹² Т тест упарених узорака за услов „стабилна веза и квалитетни односи са партнером“ ($t=2,990$, $df=499$, $p=0,003$), за услов „стамбени простор уопште“ ($t=8,771$, $df=499$, $p=0,000$) и за услов „завршетак школе“ ($t=-8,016$, $df=499$, $p=0,000$).

⁹³ Вредности Т теста упарених узорака за услов „побољшање или проширење постојећих стамбених услова“ су $t=-8,454$, $df=499$, $p=0,000$, а за „стамбену самосталност“: $t=2,763$, $df=499$, $p=0,006$.

студија показао се битнијим као услов за остваривање родитељства, него као услов за улазак у брак/ванбрачну заједницу⁹⁴.

Табела 167. Услови за родитељство

Услови за родитељство	N	Min.	Max.	AS	SD
Стабилна веза и квалитетни односи са партнером	500	1	5	4,77	0,600
Подршка и ангажовање партнера око деце	500	1	5	3,98	1,163
Лична запосленост	500	1	5	4,53	0,838
Партнерова запосленост	500	1	5	4,49	0,869
Лична и партнерова запосленост – обострани приходи	500	1	5	4,35	0,934
Постојање стамбеног простора за живот	500	3	5	4,71	0,500
Побољшање или проширење постојећег простора	500	1	5	3,58	1,308
Стамбена самосталност	500	1	5	3,73	1,370
Завршена школа	500	1	5	4,63	0,776
Завршен факултет	500	1	5	3,30	1,615
Квалитетнија здравствена заштита трудница и квалитетније услуге приликом порођаја	500	1	5	3,53	1,197
Квалитетнија социјална заштита и већа финансијска давања друштва	500	1	5	3,76	1,279
Могућност усклађивања радних и породичних обавеза	500	1	5	3,39	1,217

Показале су се статистички значајне разлике између младих из града и младих из села по питању неких од наведених услова за родитељство:

Табела 168. Разлике у условима за родитељство према типу насеља испитаника

Услови за родитељство	Тип насеља у којем млади живе				t	p	η^2
	Град (n=285)		Село (n=215)				
	AS	SD	AS	SD			
Стабилна веза и квалитетни односи са партнером	4,70	0,687	4,86	0,446	-3,102	0,002	0,01
Подршка и ангажовање партнера око деце	4,05	1,147	3,88	1,180	1,577	0,115	0,00
Лична запосленост	4,58	0,808	4,47	0,874	1,367	0,172	0,00
Партнерова запосленост	4,48	0,921	4,51	0,796	-0,379	0,705	0,00
Лична и партнерова запосленост – обострани приходи	4,44	0,896	4,23	0,972	2,453	0,015	0,01
Постојање стамбеног простора за живот	4,60	0,491	4,86	0,473	-6,000	0,000	0,06
Побољшање или проширење постојећег простора	3,48	1,393	3,71	1,177	-1,996	0,046	0,00
Стамбена самосталност	4,07	1,275	3,27	1,361	6,719	0,000	0,08
Завршена школа	4,67	0,744	4,58	0,816	1,201	0,230	0,00
Завршен факултет	3,75	1,492	2,70	1,582	7,590	0,000	0,10
Квалитетнија здравствена заштита трудница и квалитетније услуге приликом порођаја	3,68	1,210	3,32	1,150	3,396	0,001	0,02
Квалитетнија социјална заштита и већа финансијска давања друштва	3,72	1,358	3,82	1,167	-0,919	0,359	0,00
Могућност усклађивања радних и породичних обавеза	3,58	1,201	3,13	1,193	4,149	0,000	0,03

⁹⁴ Разлика је статистички значајна (t=-7,379, df=499, p=0,000).

Резултати истраживања приказани у Табели 168 показују да су за испитанике из села (у односу на испитанике из града) важнији следећи услови: стабилна веза и квалитетни односи са партнером ($t=-3,102$, $p=0,002$), постојање стамбеног простора за живот ($t=-6,000$, $p=0,000$) и реновирање постојећег простора ($t=-1,996$, $p=0,046$). Са друге стране, битнији услови за испитанике из града су: обострани приходи ($t=2,453$, $p=0,015$), стамбена самосталност ($t=6,719$, $p=0,000$), завршетак факултета ($t=7,590$, $p=0,000$), постојање могућности усклађивања радних и породичних обавеза ($t=4,149$, $p=0,000$), као и квалитетнија здравствена заштита трудница и квалитетније услуге приликом порођаја ($t=3,396$, $p=0,001$). Ета квадрат показује умерене разлике између младих према типу насеља код истицања услова као што су: завршен факултет ($\eta^2=0,10$), стамбено осамостаљење ($\eta^2=0,08$) и постојање стамбеног простора за живот ($\eta^2=0,06$). Остале утврђене разлике показале су се као мале.

Приказ корелација типа насеља и услова за родитељство дат је у Табели 169. Међу испитиваним условима за родитељство, онај који показује најачу корелацију са типом насеља јесте завршен факултет и та повезаност је средњег интензитета ($r_{pb}=-0,322$). Одмах након њега, следе услови: стамбена самосталност ($r_{pb}=-0,291$) и постојање стамбеног простора за живот ($r_{pb}=0,258$).

Табела 169. Корелација између важности различитих услова за родитељство и типа насеља

Тип насеља у којем живе млади			
Услови за родитељство	r_{pb}	p	% варијансе
Стабилна веза и квалитетни односи са партнером	0,130**	0,002	1,69
Подршка и ангажовање партнера око деце	-0,070	0,115	0,49
Лична запосленост	-0,062	0,172	0,38
Партнерова запосленост	0,017	0,705	0,02
Лична и партнерова запосленост – обострани приходи	-0,109*	0,015	1,18
Постојање стамбеног простора за живот	0,258**	0,000	6,65
Побољшање или проширење постојећег простора	0,087	0,046	0,75
Стамбена самосталност	-0,291**	0,000	8,46
Завршена школа	-0,054	0,230	0,29
Завршен факултет	-0,322**	0,000	10,36
Квалитетнија здравствена заштита трудница и квалитетније услуге приликом порођаја	-0,150**	0,001	2,25
Квалитетнија социјална заштита и већа финансијска давања друштва	0,040	0,359	0,16
Могућност усклађивања радних и породичних обавеза	-0,183**	0,000	3,34

Остали услови код којих је утврђена статистичка значајност разлике према типу насеља, показују корелацију малог/слабијег интензитета.

Резултати истраживања говоре о постепеној трансформацији ставова младих на путу ка њиховој индивидуализацији, што је видљиво у истицању појединих фактора за избор партнера, придавању важности одређеним мотивима/разлозима и условима за заједнички живот и родитељство. Ипак, посматрано према типу насеља, запажају се одређене разлике, које указују да је код сеоске омладине процес индивидуализације успорен, те да је код њих још увек отежано одвајање од традиционалних схватања по питању брака и родитељства.

IV ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Са циљем да се открију постојећи ставови и облици брачног и репродуктивног понашања, као и ради потпунијег проучавања и разумевања социоекономских и социокултурних детерминанти брачног и репродуктивног понашања младих у југоисточној Србији, спроведено је квалитативно (пред)истраживање, које је представало темељну основу за квантитативно истраживање.

Резултати квалитативног (пред)истраживања показују да већина испитаника запажа да млади људи у њиховом окружењу све више одлажу брак и рађање, односно родитељство, као и да одустају од тих улога. Као основне разлоге за такве одлуке већина истиче економске чиниоце: незапосленост, слабе зараде, недостатак финансијске и стамбене самосталности, проблеме са стамбеним простором и сл. Неколико млађих испитаника има критичан став према држави којој приписују највећу одговорност за лоше економско стање, а тиме и за одлагање и одустајање од брака и родитељства. „Старије“ генерације младих, поред економских, наводе и неке друге факторе: стицање високог образовања, већа усмереност на каријеру, егоизам, изражена жеља за путовањима и проводом, нарцизам, недостатак толеранције, учесталост ризичних облика понашања код младих, утицај модерног начина живота. Испитаници који не помињу економске факторе, као значајне чиниоце истичу: тешкоће у проналажењу адекватног партнера, губитак искренности и поверења, лоше ментално и емоционално стање младих, промена приоритета, вредности у друштву, промена образаца и стандарда понашања, деградација правих

традиционалних вредности и прихватање нових вредности са Запада, утицај окружења и васпитања, али и размаженост и лењост младих људи.

Неколико испитаника запазило је да млади људи данас све чешће живе у ванбрачним заједницама, што је по њима потпуно оправдано. Као основне предности ванбрачне заједнице они истичу лакшу раскидивост у односу на брак и проверу функционисања живота у пару пре него што се брак склопи. Међутим, према њиховом мишљењу склапање брака није обавезно, нити представља сигурност да ће људи остати заједно. Потпуно је оправдано да млади и по добијању детета остану у ванбрачној заједници. Поред већине који су истicali да млади људи све касније и све ређе улазе у брак и постају родитељи, неколико младих обухваћених истраживањем указало је на проблем прераног склапања брака који је углавном последица непромишљеног и незаштићеног сексуалног односа, односно непланиране трудноће. Ово је свакако проблем који захтева посебно истраживање.

Као неопходне услове за брак и родитељство већина младих наводила је на првом месту емотивне, психолошке и биолошке услове – психичку и физичку зрелост, одговорност, љубав, поверење, разумевање, поштовање, толеранцију између партнера. Након ових услова, одмах следе – завршетак школовања, као и материјални услови – посао и сигурне финансије. Материјални услови посебно се истичу када је родитељство у питању.

Анализа резултата квантитативног истраживања показује да код младих из југоисточне Србије високо вредновање брака и родитељства нема искључиво обележја традиционалног. Наиме, може се говорити о израженој амбивалентности у сфери вредности, односно о дубокој вредносној подељености између традиционалног и модерног. На присуство традиционалних вредности указује високо вредновање брака, и то најпре као институције, потом као правила, норме понашања, а онда и као религијске норме. За већину младих људи брак је и даље институција на чврстим основама, те као такав не може бити превазиђен. Он је друштвена норма, образац понашања, опште прихваћен и „подразумевајући“ начин живота удвоје. Осим тога, на основу високог прихватања „религиозно обојеног“ става према браку, који показује да се брачној заједници, на традиционалним хришћанским темељима придаје нека врста узвишености, светости, може се рећи да

се он још увек прихвата као нека врста верске норме. На одржавање традиције, указује и високо вредновање рађања и родитељства у традиционалном смислу. Детаљније, родитељству се придаје највећа вредност у животу, а рађању се приписује велика важност и то најпре за опстанак друштвене (националне) заједнице, а онда и за функционисање брачне заједнице.

Изразит традиционализам код младих праћен је истовременим високим вредновањем савремених модела брачног и репродуктивног понашања. Наиме, истраживање указује на високо вредновање кохабитације, додуше више као фазе која претходи браку, али је такође значајно прихватање кохабитације као трајне заједнице. Значајно позитивнији став према привременом животу у кохабитацији може се објаснити тиме што кохабитација као раздобље и припрема за брак у нашем „растрзаном“ друштву ублажава конфликт између традиционалних и либералних ставова по питању партнерства. Но, без обзира на то, резултати говоре о значајном прихватању алтернативних заједница. На прихватање савремених трендова код младих, указује и високо прихватање родитељства ван брака. Најизраженије је прихватање родитељства у ванбрачној заједници, али није занемарљиво ни прихватање самохраног родитељства. Савремено друштво не инкриминише више ванбрачна рађања као што је то чинило патријархално, друштвена осуда живота у ванбрачној заједници готово је ишчезла. Пермисиван став према алтернативним формама заједништва, њихово разумевање и прихватање, довели су до дестигматизације живота у њима. У складу са тим, већина младих људи сматра да је у данашњем друштву у реду живети у ванбрачној заједници и имати ванбрачно дете. Супротстављена вредносна опредељења код младих последица су времена амбиваленције у коме они живе, односно времена и друштва у којем се прижељкују модерни друштвени односи, док се истовремено тежи задржавању оних традиционалних. Под утицајем глобалне културе Запада, посредоване путем Интернета и медија, долази до прихватања многих савремених вредности код младих, док са друге стране, како наводи Инглехарт „традиција и културни модели не ишчезавају“ (Inglehart, Welzel, 2000: 20).

Емпиријски налази у вези са практиковањем испитиваних модела брачног и репродуктивног понашања указују на то да постоји раскорак између ставова

младих и њихове праксе. Међутим, поједини резултати истраживања указују на тенденције смањења разлика, између нормативног и практичног аспекта код одређених алтернативних форми партнерства и родитељства.

Пракса је показала да је свега четвртина испитаника у браку и да је исто толико родитеља, што говори о раскорак у односу на високо вредновање брака и родитељства. Мање од четвртине испитаника планира да се ускоро оствари у брачној улози, док више од четвртине уопште не планира или не размишља о браку. Родитељску улогу ускоро планира мање од четвртине, али исто толико уопште не планира или не размишља о родитељству. Највећи део испитаника (око половине) одлаже брак и родитељство. Истраживањем је такође потврђен раскорак, између идеалних и жељених репродуктивних норми, на једној, и очекиваних/планираних и остварених репродуктивних норми, на другој страни. Идеални и жељени број деце значајно су већи од планираног и оствареног броја деце. Жељени број деце омогућава просту репродукцију, планирани знатно отежава, док остварени број блокира, односно онемогућава просту репродукцију становништва.

На перзистенцију традиционалног, као и на склад идеалног и стварног, указује податак да се код младих људи биолошка репродукција и даље везује за брак, како нормативно, тако и у пракси. Показује се висока позитивна повезаност између идеалног времена за брак и идеалног времена за родитељство. Такође, практични аспект говори да је већина испитаника улогу родитељства остварила у брачној заједници. Они су постали родитељи у просеку за нешто мање од годину дана од склапања брака, што потврђује традиционални образац о повезаности брака и рађања.

Између идеалног и стварног времена удаје, женидбе и рађања не постоји статистички значајна разлика. Најбоље године да се жена уда и роди дете, крећу се у распону од 18 до 35, а идеалне године да се мушкарац ожени у распону од 20 до 41. Традиционално, идеално и стварно време за остварење ових улога раније је у животу жене, него мушкарца. Жене млађе улазе у брак и млађе постају родитељи, у односу на мушкарце (у просеку три до четири године раније). Са друге стране, горња граница уласка у брак, показује изванредан помак ка модерном, или пак

искорак из традиционалног оквира. Поред тога, посматрајући одговоре по полу, показују се статистички значајне разлике. Наиме, према мишљењу жена, најбоље време како за удају и рађање, тако и за женидбу касније је у односу на најбоље време које за то сматрају мушкарци. Ови резултати истраживања указују на то да су мушкарци нешто традиционалнији од жена, односно да су жене склоније прихватању савремених брачних и репродуктивних модела.

И поред значајног нормативног прихватања, кохабитација је у укупном узорку младих релативно мало заступљена у пракси. Међутим, ако посматрамо заступљеност ове заједнице унутар укупног броја младих који живе са партнером, ванбрачне заједнице чине више од четвртине. Осим тога, показује се очигледна тенденција пораста удела ових заједница, јер већина испитаника (око 83%) који још увек немају статус у брачној или ванбрачној заједници исказује спремност да кохабитира, више од половине привремено, а више од четвртине трајно.

Када је у питању родитељство ван брака, запажа се раскорак нормативног и практичног, јер и поред великог броја оних који одобравају овај облик понашања, мали је број младих који су постали родитељи ван оквира брачне заједнице, док је готово занемарљив број оних који су самохрани родитељи. Већина младих обухваћених истраживањем не показује спремност за самохрано родитељство, док се код родитељства у ванбрачној заједници може говорити о тенденцији пораста, с обзиром да се више од четвртине испитаника који нису родитељи изјаснило позитивно по том питању (исказује спремност за родитељство у ванбрачној заједници), а да је значајан број неодлучно. На основу наведеног, може се очекивати смањење разлика између ставова и понашања код ванбрачних заједница и рађања деце у таквим заједницама.

Раскорак између идеала, вредновања, ставова, жеља, на једној страни и оствареног, односно планираног понашања, на другој страни, може бити последица различитих фактора, структуралних и културолошких фактора, као и њихове синергије. Овај раскорак представља одговор младих на изазове које им поставља савремено друштво, одговор који је условљен како транзицијским нормативно-вредносним оквиром нашег друштва, владајућом економском кризом, тако и утицајем средине, окружења, породице и личним аспирацијама у погледу

реализације животних циљева. Општа нестабилност, како економска, тако и нестабилност вредносног модела у нашем друштву, погодују оваквом одговору младих. Конфузија вредности у нашем друштву, где се поред перзистенције традиционалних, уводе и модерно-индивидуалистичке вредности (аутономија, самореализација, самоактуализација, еманципација, егалитаризам), неизбежно производе последице. Као једна од њих јавља се амбиваленција ставова по питању брака и кохабитације, као и по питању ставова о родитељству у браку и ван брака. Такође, наведени фактори доводе до тога да брак и родитељство имају и даље значајну улогу, али да се њихова реализација најчешће пролонгира и то уз смањење репродуктивних норми. Није занемарљив ни индиферентан став према браку и родитељству, као и одустајање од тих улога.

Социокултурне детерминанте показале су се као значајне за вредновање и практиковање различитих модела брачног и репродуктивног понашања младих. Очекивано, истраживање указује на важност *брачног/партнерског статуса младих људи* за вредновање, и то тако што брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу највише вреднују испитаници који живе у браку, а најмање они који живе у кохабитацији. Са друге стране, кохабитацију и родитељство ван брака највише вреднују испитаници у кохабитацији, а најмање они који живе у браку. *Родитељски статус младих људи* показује се значајним за вредновање традиционалних облика понашања. Наиме, млади људи који су родитељи више вреднују брак у односу на младе који нису родитељи. Овде се још једном потврђује присутност традиционалног обрасца према којем су брак и репродукција уско повезани. Рађање и родитељство у традиционалном смислу, такође, више вреднују млади који су родитељи. Наведене разлике су статистички значајне, а најизраженије су код вредновања традиционалних облика понашања према брачном/партнерском статусу младих.

Када је реч о пракси, резултати анализе показују да је *тип заједнице* младих људи од великог значаја за њихово учешће у репродукцији и ниво фертилитета који остварују. Брачне заједнице повезане су са већим учешћем у репродукцији и већим репродуктивним нормама и обрнуто кохабитације са мањим учешћем у репродукцији и ниским репродуктивним нормама. Однос родитеља и оних који то

нису у брачној заједници је 84,8:15,2, док је овај однос у кохабитацији 28,3:71,7. Резултати истраживања показују да су ове разлике статистички значајне, као и да постоји висока/велика повезаност између типа заједнице и родитељског статуса, па се може закључити да тип заједнице значајно утиче на родитељски статус младих људи. Идеални, жељени, планирани и остварени број деце већи је код младих који живе у браку, него код младих који живе у кохабитацији. И ове разлике су статистички значајне, а највећа од њих регистрована је код стварног броја деце, или другим речима показала се значајна (велика) повезаност између типа заједнице и оствареног броја деце.

Осим наведеног, резултати истраживања упућују на могућу спону између кохабитација и одлагања као и одрицања од родитељства. Ниједан испитаник који тренутно живи у браку није изјавио да уопште не планира или не размишља о родитељству, а само један међу њима одлаже родитељство. Са друге стране, скоро трећина младих који живе у кохабитацији изјавило је да уопште не планира, не размишља о родитељству, или да ће одложити своју родитељску улогу. Наведени емпиријски налази у складу су са резултатима других истраживања који показују да постоји заједнички именованитељ између усвајања алтернативних форми партнерства и ниских репродуктивних норми, али и између усвајања оваквих заједница и одрицања од родитељства (Finking, 1998; Avramov, 1993; Golubović, Marković Krstić, 2008; Rontos, 2010).

Резултати истраживања даље показују да млади људи који су засновали брачну заједницу имају перцепцију о ранијем рађању у односу на младе који живе у кохабитацији. Ова разлика статистички је значајна. Пракса је показала да су заиста млади који су склопили брак раније постали родитељи у односу на младе родитеље који кохабитирају. Ипак, није се потврдила статистичка значајност ове разлике, тако да је разлика у годинама отпочињања родитељства, присутна више на нормативном него на практичном нивоу.

Брачни/партнерски статус родитеља испитаника показује се као битна детерминанта вредновања различитих модела брачног и репродуктивног понашања код младих. Млади људи чији родитељи живе у брачној заједници највише вреднују брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу. Брак најмање

вреднују млади чији родитељи живе у кохабитацији, док су прихватању кохабитације најмање склони они чији су родитељи у браку. Кохабитацију највише вреднују млади чији су родитељи разведени, а потом они чији су родитељи у ванбрачној заједници. Податак да кохабитацију највише вреднују млади чији су родитељи разведени, у складу је са налазима британских истраживача (Berrington i Diamond, 2000). Чињеница да ови испитаници имају позитивније ставове о кохабитацији, може се објаснити тиме да су они, управо због тога што су искусили развод својих родитеља, склонији кохабитацији, како би тестирали своју везу, односно како би избегли оно што су већ, на неки начин, доживели. Рађање/родитељство у традиционалном смислу најмање су склони да прихвате млади чији су родитељи удовци/удовице, као и они чији су родитељи разведени. Са друге стране, ови испитаници (деца разведених и удоваца/удовица) највише вреднују родитељство ван брака. Најмању вредност родитељству ван брака дају млади људи чији родитељи живе у брачној заједници. Све наведене разлике статистички су значајне, а највећа од њих забележена је код вредновања брака, где се исказује као велика, док се код вредновања осталих облика понашања показује као умерена.

Тип заједнице у којој живе родитељи испитаника показује се значајном детерминантом за остварено и планирано понашање младих по питању њиховог партнерског живота. Према резултатима истраживања, међу младим људима чији су родитељи у браку нешто је већи проценат оних који су и сами склопили брачну заједницу у односу на тај удео међу младима чији родитељи живе у ванбрачној заједници. Уочљивије су разлике када је у питању живот младих у кохабитацији. Знатно је већи проценат оних који кохабитирају међу испитаницима чији родитељи живе у ванбрачној заједници. Код родитељског статуса нису се показале битније разлике, међутим, резултати указују да је идеални, жељени, планирани и остварени број деце већи код младих људи чији родитељи живе у браку. Једино код планираног броја деце разлика није статистички значајна, а највећа статистички значајна разлика забележена је код стварног броја деце. Такође, статистички значајне разлике према типу заједнице у којој живе родитељи младих људи, запажају се и по питању планирања брака. Међу младима чији су родитељи у браку

већи је проценат оних који планирају брак ускоро, али и оних који одлажу брак, односно оних који не планирају, али желе брак у неком каснијем периоду. Скоро половина младих међу групом чији родитељи живе у кохабитацији уопште не планира или не размишља о браку, док је међу младима чији су родитељи у браку, таквих мање од петине. Код планова за родитељство нису се показале статистички значајне разлике посматрано према типу заједнице родитеља младих људи. Међутим, резултати истраживања показују да постоји статистички значајна повезаност (средњег интензитета) између типа заједнице родитеља и тенденција за живот у кохабитацији младих људи, па се може закључити да тип заједнице родитеља остварује извештан утицај на спремност за живот у кохабитацији код младих. Наиме, међу младима чији родитељи живе у брачној заједници већи је проценат оних који одбацују живот у кохабитацији, као и оних који су спремни да привремено кохабитирају, док је међу младима чији родитељи живе у ванбрачној заједници знатно већи проценат оних који исказују спремност да и сами (са партнером) трајно живе у кохабитацији.

Ниво традиционалности породице порекла показује се као јако значајна детерминанта како вредновања, тако и практиковања различитих модела брачног и репродуктивног понашања код младих људи. Резултати истраживања су указали на то да високи нивои традиционалности породице порекла прате високе нивое вредновања брака и рађања/родитељства у традиционалном смислу, на једној страни и ниске нивое вредновања кохабитације и родитељства ван брака, на другој страни.

У истраживању је регистрована значајна повезаност између нивоа традиционалности породице порекла и типа заједнице у којој млади живе. Породице порекла младих који живе у браку далеко су традиционалније у односу на породице оних који живе у кохабитацији. Такође, показује се значајна повезаност између нивоа традиционалности породице одрастања и планова младих по питању склапања брака. Млади људи који планирају брак ускоро потичу из породица које имају високе нивое традиционалности, док породице порекла оних који уопште не планирају или не размишљају о браку имају значајно мањи степен традиционалности. У истраживању се уочава значајна повезаност између нивоа

традиционалности породице порекла и тенденција живота у кохабитацији. Млади људи који не пристају да кохабитирају имају изразито висок ниво традиционалности породице порекла, док тај ниво значајно опада са степеном прихватања живота у кохабитацији.

Резултати даље указују на статистички значајну негативну повезаност између нивоа традиционалности породице порекла, на једној страни и идеалних година за брак и рађање и година када су испитаници заиста ушли у брак и постали родитељи, на другој страни. Са вишим нивоом традиционалности породице одрастања опада број година које се сматрају најбољим за брак и рађање, као и број година када су млади заиста ушли у брак и постали родитељи. Поред овог, у истраживању је забележена позитивна повезаност између нивоа традиционалности породице одрастања и идеалног, жељеног, планираног и стварног броја деце. Другачије речено, са вишим нивоом традиционалности породице порекла расте и идеални, жељени, планирани и стварни број деце. Регистрована повезаност између традиционалности породице порекла и наведених варијабли показује се као статистички значајна умерена до висока повезаност, односно величина пронађених разлика може се оценити као средња до велика.

Величина породице порекла, односно број чланова породице одрастања младих људи, показује позитивну повезаност са њиховим идеалним, жељеним, планираним и стварним бројем деце. Већи број чланова породице порекла прате и већи идеални, жељени, планирани и стварни број деце. Регистровано је такође да постоје статистички значајне разлике између младих који су одрастали у породицама различитим према величини и њихове перцепције времена за брак и рађање. Према мишљењу младих из проширених породица најбоље време за брак (за жене – 23,95; за мушкарце – 28,06) и рађање (24,68) значајно је раније, у односу на најбоље време које за брак (за жене – 25,97; за мушкарце – 29,53) и рађање (26,58) сматрају млади из мањих породица. Веће су разлике када је у питању перцепција идеалних година за удају и рађање првог детета, него код перцепције идеалних година за женидбу. Утврђена је негативна повезаност између броја чланова у породици одрастања и идеалних година за улазак у брак и рађање. Другим речима, са порастом броја чланова у породици одрастања опада број

година које су „најбоље“ за удају, рађање и женидбу. Наведене разлике статистички су значајне, мале до средње величине. Повезаност између испитиваних варијабли такође се може означити као мала до умерена.

Резултати истраживања у вези са *структуром породице порекла* показују да су млади из потпуних породица склонији задржавању традиционалних облика брачног и породичног живота, док су млади из непотпуних породица спремнији да прихвате савремене модела понашања. Наиме, млади чије су породице порекла двородитељске више вреднују брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу, а млади чије су породице порекла једнородитељске више вреднују кохабитацију и изванбрачно родитељство. Наведене разлике статистички су значајне, а највећа од њих (разлика средње величине) регистрована је код вредновања брака. Млади из потпуних породица сматрају да је идеално време да жена роди прво дете нешто раније (25,75), у односу на идеално време које за то сматрају млади из породица које су непотпуне (26,59). Такође, идеални, жељени и планирани број деце већи је код младих чије су породице порекла потпуне. Ове статистички значајне разлике показују се као разлике мале величине.

У погледу практиковања показало се да је нешто већи проценат младих из потпуних породица засновало брачну заједницу, док је са друге стране, знатно већи проценат из непотпуних породица засновало ванбрачну заједницу. Међу младима чије су породице порекла потпуне више је неожењених/неудатих, али је међу њима такође већи број оних који планирају брак ускоро, као и оних који не планирају али желе да буду у браку у будућности. Са друге стране, међу младима чије су породице порекла непотпуне више од половине уопште не планира или не размишља о браку, док је таквих међу младима чије су породице порекла потпуне близу четвртине. Слична је ситуација и код планирања родитељства. Родитељству, како у ближој, тако и у даљој будућности склонији су млади који потичу из потпуних породица. Подаци о тенденцијама за кохабитацију показују да су млади из потпуних породица, склонији одбацивању кохабитације, али и привременом животу у њој, док су млади из непотпуних породица далеко спремнији да трајно живе у кохабитацији. Статистички значајна разлика према типу породице порекла, забележена је и код перцепције идеалних година за рађање. Између структуре

породице и наведених варијабли постоји статистички значајна повезаност малог интензитета.

По питању оствареног родитељства нису запажене статистички значајне разлике, нити у родитељском статусу, нивоу фертилитета, нити у годинама остварења родитељства с обзиром на структуру породице порекла, односно на њену потпуност или непотпуност.

Резултати анализе показали су статистички значајне разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања с обзиром на *образовни ниво испитаника* и на *образовни ниво родитеља испитаника*. Млади људи са вишим или високим образовањем склонији су прихватању алтернативних форми заједница, па они више вреднују кохабитације и родитељство ван брака у односу на младе људе са основним или средњим образовањем. Са друге стране, брачну заједницу и традиционални облик рађања, односно родитељства, више вреднују испитаници нижих нивоа образовања. Што се тиче образовног нивоа родитеља, резултати истраживања показују да виши нивои образовања родитеља значе и више вредности које млади људи придају кохабитацији и родитељству ван брака. Са друге стране, млади чији родитељи имају ниже нивое образовања више вреднују брак и традиционални модел рађања и родитељства. Резултати истраживања указују на то да је образовни ниво родитеља значајнији за вредновање савремених облика понашања код младих, и то посебно образовни ниво мајки. Образовни ниво мајки показао се такође значајним код тенденција за живот у кохабитацији младих људи, док образовни статус очева не показује значајност по том питању. Запажа се да су одбацивању живота у кохабитацији склонији млади људи чије мајке имају ниже степене образовања, док је спремност за трајним животом у кохабитацији израженија код младих особа чије су мајке вишег образовног статуса. Када је у питању образовни ниво самих испитаника запажа се да су млади који имају више или високо образовање склонији како привременом, тако и трајном животу у кохабитацији, док су одбацивању живота у кохабитацији склонији испитаници основног или средњег образовног нивоа. Такође, идеални, жељени и планирани број деце мањи је код младих са вишим нивоима образовања. Ове разлике статистички су значајне, мале до средње величине. Ипак, највеће разлике

регистроване су код стварног и идеалног времена за брак и родитељство. Млади људи са вишим образовним нивоима сматрају да је идеално време за улазак у брак и рађање касније у односу на најбоље време које за то сматрају млади који имају ниже нивое образовања. У складу са идеалним временом, млади са вишим или високим образовањем склопили су брак три до четири године касније у односу на младе са основним или средњим образовањем.

Код брачног/партнерског, родитељског статуса, оствареног броја деце, као и код планирања брака и родитељства нису утврђене статистички значајне разлике према образовном нивоу младих. Међутим, ситуација је другачија када је у питању образовни статус њихових родитеља. Наиме, образовни ниво оба родитеља показао се значајним за брачни/партнерски и родитељски статус, као и за ниво фертилитета младих обухваћених истраживањем. Млади људи чији родитељи имају ниже нивое образовања у већој мери су остварили своју брачну и родитељску улогу, док са друге стране, млади који имају родитеље виших образовних нивоа у већој мери живе са партнером невенчано, односно кохабитирају. Такође, резултати показују да млади чији родитељи имају ниже нивое образовања имају већи просечан број деце, у односу на младе чији родитељи имају више нивое образовања. Када је у питању планирање брака, резултати истраживања показују да су одлучнији да ускоро заснују брачну заједницу млади људи чији родитељи имају основно или средње образовање, док су индиферентном и негативном ставу према планирању брака, склонији млади који имају родитеље са вишим или високим образовним нивоом. Наведене разлике у вези са образовним статусом родитеља статистички су значајне, а величина тих разлика показује се као мала. Резултати истраживања који се односе на разлике према образовном нивоу (младих и њихових родитеља) указују на то да је модернистичка оријентација израженија код младих са високим културним капиталом, односно код младих који су високообразовани, као и код оних чији родитељи имају високе нивое образовања.

Наведени налази о значају социокултурних детерминанти, потврђују тврдње многих теоретичара (Бек, Диркем, Парсонс, Гиденс, Вилсон, Бауман, Будон, Инглехарт) да се модернизација не одвија по праволинијском моделу већ да добија специфичне облике. Емпиријски налази показали су да различити социјално-

културни чиниоци могу појачати или умањити ефекте модернизације, у овом случају ефекте везане за брачно и репродуктивно понашање младих. Утврђено је да се процес индивидуализације не одвија тако брзо код појединих категорија младих, код мање образованих испитаника, као и код оних чији су родитељи нижих образовних нивоа, код оних чији су родитељи у браку, који су одрастали или одрастају у потпуној, вишечлавној, изразито традиционалној породици. Са друге стране, утврђено је да су виши образовни ниво испитаника, односно виши образовни ниво родитеља, посебно мајки; другачије форме породице (једнородитељске, мале породице, мање традиционалне породице), и другачији брачни статус испитаника и њихових родитеља (разведени, у кохабитацији) повезани са прихватањем и практиковањем вредности које прате процес модернизације, што заправо представља помак ка индивидуализацији.

Што се тиче *социокономских детерминанти* истраживање показује да су поједини стамбени услови важни чиниоци за вредновање, а посебно за практиковање брачног и репродуктивног понашања код младих.

Стамбена (не)самосталност показује се важном детерминантом за вредновање, а посебно за практиковање одређених модела брачног и репродуктивног понашања младих. Прихватању савременијих облика понашања склонији су млади који су се стамбено осамосталили, па тако они више вреднују кохабитацију и родитељство ван брака од младих људи који нису стамбено самостални. Са друге стране, задржавању традиционалних облика брачног и репродуктивног понашања склонији су млади који још увек живе у заједници са родитељима, тако да они више вреднују брачну заједницу и традиционални образац рађања и родитељства. Што се практиковања тиче, резултати истраживања упућују на закључак да стамбена (не)самосталност остварује значајан утицај на брачни/партнерски и на родитељски статус младих људи. Већина стамбено самосталних младих људи отпочела је заједнички живот са партнером било у браку или кохабитацији. Са друге стране, у брачној или ванбрачној заједници живи веома мали проценат младих који нису стамбено самостални. Слично, међу младима који живе са родитељима мали је проценат оних који су и сами родитељи, док је тај проценат много већи међу онима који живе одовојено од родитеља. Наведене

разлике статистички су значајне, а разлика, односно повезаност варијабли је нешто већа код брачног/партнерског статуса где се показује као велика, док је нешто мања, али и даље прилично велика (јачо умерена) код родитељског статуса. Такође, код планирања родитељства показују се статистички значајне разлике, док се по питању планирања брака, региструју разлике, али оне нису статистички значајне. Брак ускоро планира нешто већи проценат међу стамбено самосталним, док се за родитељство ускоро опредељује много већи проценат стамбено самосталних младих људи у односу на стамбено несамосталне. Поред тога, израженију тенденцију одлагања брака и родитељства имају млади људи који још увек живе са родитељима, односно стамбено несамостални испитаници. Овоме су комплементарни подаци који указују на статистички значајну разлику у времену склапања брака и остварења родитељске улоге с обзиром на стамбену (не)самосталност младих људи. Резултати истраживања показују да су стамбено самостални млади људи засновали брак и постали родитељи раније у односу на младе који немају стамбену самосталност. Међутим, супротно од овога су перцепције о идеалном времену за остварење ових улога, јер млади људи који још увек живе са родитељима сматрају да је најбоље време за удају, рађање и женидбу, значајно раније, него што то сматрају млади који су стамбено самостални. Поред тога, млади људи који живе са родитељима више вреднују брак и традиционални модел рађања, односно родитељства. Овај раскорак између идеала и стварности код младих који живе са родитељима може се објаснити тиме што стамбена несамосталност за њих представља инхибирајући чинилац који их спречава да своје ставове преточе у понашање, односно да заснују брак и постану родитељи. Потврда овог објашњења може се наћи у чињеници да су млади који живе са родитељима високо вредновали „стамбену самосталност“ као услов за заједнички живот са партнером⁹⁵, а посебно за родитељство⁹⁶. Занимљиви су такође резултати истраживања који показују да су индиферентном и негативном ставу по питању планирања родитељства склонији млади који живе у заједници са родитељима, док су таквим ставовима по питању планирања брака склонији млади који су стамбено

---

⁹⁵ Просечна средња вредност 3,80, на скали од 1 до 5.

⁹⁶ Просечна средња вредност 4,18, на скали од 1 до 5.

самостални. Објашњење првог емпиријског налаза делом може бити оно које је већ наведено, а тиче се недостатка стамбене самосталности као једног од услова који је неопходан да би се млади људи (који тренутно живе са родитељима) оснажили да постану родитељи. Према њиховом мишљењу, стамбено осамостаљење је високо вреднован и један од најважнијих услова за остварење родитељске улоге. Други наведени резултат истраживања, може се објаснити тиме што добар део стамбено самосталних младих људи изражава спремност на трајан живот у кохабитацији, па их у том смислу не занима склапање брака. Тенденција одбацивања кохабитације присутна је код само једног испитаника међу стамбено самосталним младим људима, док је она много заступљенија код оних који живе са родитељима. Ипак, највећи проценат (преко половине) у обе категорије исказује спремност за привреми живот у кохабитацији.

Што се тиче *стамбеног положаја* резултати говоре да млади људи који живе као подстанари, као и они који имају своју кућу или стан, више вреднују алтернативне облике брачног и репродуктивног понашања, попут кохабитација и родитељства ван брака, у односу на младе људе који живе у родитељској кући или стану. Подстанари се издвајају као категорија која највише вреднује ове облике понашања. Супротно, млади људи који живе у стамбеном простору који је власништво родитеља више вреднују брак и рађање/родитељство у традиционалном смислу, у односу на младе који су подстанари, као и у односу на оне који имају кућу/стан у свом власништву. Ове разлике статистички су значајне и може се рећи да заједно са претходно наведеним резултатима о стамбеној (не)самосталности, указују на то да стамбени услови код појединих младих људи – оних који немају стамбену самосталност, оних који живе у кући/стану који су власништво родитеља, успоравају или онемогућавају процес индивидуализације у области партнерства и родитељства, брачних и породичних односа, и условљавају доминацију, односно високо вредновање традиционалних модела брачног и репродуктивног понашања. Када је у питању практиковање, запажа се да је међу младима који имају своју кућу или стан највише оних који су у браку или кохабитацији, као и оних који су се остварили као родитељи. Након њих следе подстанари, и на крају они који живе у родитељској кући/стану. Другачије гледано,

међу младим људима који живе у родитељској кући/стану највише је неожењених/неудатих и оних који нису родитељи. У истраживању се запажа значајна повезаност (средњег интензитета) између стамбеног положаја и родитељског статуса. Може се рећи да стамбени положај, односно стамбена самосталност представља једну од основних потреба отпочињања заједничког живота са партнером и формирања нове породице. Стамбена самосталност предуслов је интима и приватности од стране шире породице без обзира на остале чиниоце који говоре о квалитету стамбеног простора. У прилог наведеном говори и чињеница да не постоје разлике у брачном и репродуктивном понашању код младих који се разликују по објективним стамбеном условима, као што су површина стамбеног простора (како укупног, тако и по члану), број соба итд.

У истраживању се нису показале готово никакве разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања код младих који различито *оцењују своју стамбену ситуацију*. Међутим, уочене су статистички значајне разлике када је у питању њихово практиковање. Наиме, резултати истраживања о оцени стамбене ситуације показују да се највише младих људи који су у браку или кохабитацији, као и оних који су родитељи, налази међу групом младих који су своју стамбену ситуацију оценили као неповољну, док је таквих најмање међу младима који су најбоље оценили своју стамбену ситуацију. Осим тога, показује се да су млади са најповољнијом стамбеном ситуацијом највише склони одлагању брака и родитељства. Наведене разлике статистички су значајне, а најизраженије су код планирања брака. Ови резултати истраживања још једном показују да се повољност стамбене ситуације не може сматрати пресудном за брачно и репродуктивно понашање, те да се стога оно не може разумети без увида у систем вредности младих људи и њихове социокултурне карактеристике. На основу оцене стамбене ситуације очигледно је да су поједини млади људи били спремни да жртвују своје потребе зарад породице тиме подржавајући традиционалне вредности и алтруистичку оријентацију. Такође, не треба занемарити могућност да су поједини млади људи који су у браку или кохабитацији, као и они који су родитељи, склонији да своју стамбену ситуацију оцењују као неповољну, с обзиром да су можда отпочели заједнички живот са

партнером и постали родитељи приставши на „компромис“ живота у одређеним стамбеним условима (проширена породица, заједничко домаћинство), у нади да ће се нешто касније променити. Непромењена стамбена ситуација, рецимо немогућност одвојеног становања, посебно у условима „доласка детета на свет“ (што може додатно погоршати како стамбене тако и породичне односе поготово у проширеним породицама), може утицати на неповољну оцену стамбене ситуације младих који живе са партнером и дететом.

Поред наведеног, резултати су показали да се међу младим људима чија је стамбена ситуација неповољна налази и највећи проценат оних који исказују индиферентан став према браку и родитељству или склоност ка њиховом одбацивању. Статистички значајна разлика показала се такође и код планираног броја деце, који је најмањи код младих људи са неповољном стамбеном ситуацијом. Објашњење за наведене резултате можда се може наћи у осећају беспомоћности и бесперспективности ових младих људи у решавању њихове неповољне стамбене ситуације.

Код различитог стамбеног положаја, издваја се категорија подстанара која највише вреднује алтернативне форме партнерства и која уједно највише стреми трајном животу у кохабитацији. Томе се придружују резултати истраживања који показују да они најмање теже заснивању брачне заједнице и родитељству, као и да имају најмањи стварни, планирани, жељени и идеални број деце. Осим тога, код њих су најизраженији индиферентни и негативни ставови по питању планова за остварење брачне и родитељске улоге. Ово отвара захтев за новим истраживањем које треба да разоткрије да ли су овакви ставови и понашања повезани са процесом индивидуализације ових младих људи, тј. да ли они представљају резултат прихватања савремених образаца, или је пак неповољан стамбени положај допринео таквим њиховим ставовима и одлукама. Требало би испитати да ли је њихов стамбени положај, последица „нужде“ или избора за стамбеном одвојеношћу. Резултати овог истраживања показују да највећи проценат подстанара (65%) оцењује своју стамбену ситуацију као неповољну, што може говорити у прилог о утицају неповољног стамбеног положаја на њихове ставове и тенденције, али свакако се захтева преиспитивање такве поставке. Овакав захтев

потврђују и неки други резултати истраживања везани за испитивање оцене стамбене ситуације који нису нимало једнозначни.

Остале социоекономске детерминанте нису се показале посебно значајним, како за вредновање, тако и за практиковање различитих облика брачног и репродуктивног понашања. У вези са вредновањем, забележене су две статистички значајне разлике али је величина тих разлика мала. Гледано према радном статусу, истраживањем је утврђено да запослени млади људи више вреднују родитељство ван брака, у односу на незапослене, док незапослени млади људи више вреднују рађање и родитељство у традиционалном смислу, у односу на запослене младе особе. С обзиром на *оцену материјалног стања у породици* једина статистички значајна разлика регистрована је у погледу вредновања брака, и то тако да брак највише вреднују млади људи који дају просечну оцену материјалне ситуације породице у којој живе, потом они који ту ситуацију оцењују као лошу и на крају, брак најмање вреднују млади људи који су најбоље оценили економско стање своје породице, тачније који су га оценили као добро. Ови резултати указују на то да су млади људи са повољнијом социоекономском ситуацијом носиоци трендова детрадиционализације, те да се код њих одвија лагани процес индивидуализације.

Када је реч о практиковању, *социоекономске детерминанте* у смислу запослености, виших прихода, уопште боље материјалне ситуације нису се показале одлучујућим за брачно и репродуктивно понашање.

Радни статус испитаника не представља значајну детерминанту брачног/партнерског, родитељског статуса, стварног, планираног, жељеног, идеалног броја деце, идеалних и стварних година уласка у брак и остварења родитељства, планирања родитељства, нити тенденција за кохабитацију. Једина статистички значајна разлика и повезаност, односно утицај малог интензитета региструје се када је у питању планирање брака. Резултати истраживања показују да незапослени млади људи, највећим делом и много више него запослени, уопште не планирају или не размишљају о браку. Са друге стране, запослени млади људи, највећим делом, и много више него незапослени планирају брак ускоро. Ово упућује на закључак да незапосленост може бити један од разлога индиферентног и негативаног става по питању планирања брака, као и разлог немогућности његовог

скоријег заснивања, односно планирања. Може се претпоставити да ови млади људи очекују одређени редослед кључних животних догађаја на „путањи транзиције у одраслост“ (Томановић, 2012), односно да очекују да се најпре запосле да би могли да планирају брак.

Код *месечних прихода породице* једина статистички значајна разлика и повезаност малог интензитета региструје се када је у питању родитељски статус и то тако да је најмање родитеља међу испитаницима са највишим месечним приходима у породици. Удео родитеља једнак је у групи испитаника са просечним и најмањим приходима у породици (више од четвртине), док је знатно мањи удео родитеља у групи са највишим приходима (око једне седмине).

Резултати о *субјективној процени материјалног стања у породици* показују да међу младим људима који најбоље оцењују материјално стање породице у којој живе, као и породице свог одрастања, има најмање оних који су у браку и најмање оних који су родитељи. У категоријама са просечним и лошим тренутним материјалним стањем у породици нешто више од четвртине испитаника засновало је брачну заједницу, док је удео таквих међу категоријом са добром (најбољом) оценом материјалног стања породице, нешто више од једне десетине. Према материјалној ситуацији одрастања, у браку је највише младих људи (више од трећине) који су материјално стање породице у којој су одрасли оценили као лоше. Родитеља је највише међу онима који лоше оцењују материјално стање у својој тренутној породици, али и међу онима који сматрају да су живели у лошим материјалним условима у породици одрастања. Ванбрачну заједницу највише су засновали млади који оцењују лоше материјалну ситуацију породице у којој живе и у којој су живели. Наведене разлике су статистички значајне, а између варијабли је регистрована повезаност малог интензитета. Од разлика у вези са бројем деце, статистички значајном показала се једино разлика код жељеног броја деце, који је најмањи код младих са најбољом материјалном ситуацијом у породици. У вези са материјалним стањем у породици одрастања, показало се да је статистички значајна разлика регистрована једино у идеалном броју деце који је такође најмањи код оних са најбољом (добром) оценом материјалног стања породице одрастања.

Емпиријски налази показују да боље материјално стање није одлучујуће за улазак у брак, с обзиром да брак ускоро најмање планирају млади људи који најпозитивније (као добру) оцењују материјалну ситуацију породице у којој живе. Брак ускоро највише планирају млади људи који економску ситуацију своје породице оцењују као лошу. Одлагању брака, склоно је више од половине младих у категоријама оних који су оценили материјалну ситуацију породице у којој живе као добру или као просечну, док је томе склоно око трећине младих међу групом која је оценила лоше материјално стање у својој породици. Родитељство ускоро планира или очекује најмањи удео младих из породица чије је материјално стање оцењено као добро (око једне десетине). Са друге стране, више од четвртине младих из породица чија је економска ситуација оцењена као лоша или као просечна, планира или очекује родитељство ускоро.

Као и код брака, млади људи из најбоље оцењених породица у материјалном погледу, највише су склони одлагању родитељске улоге. Овоме су комплементарни подаци о идеалним и стварним годинама остварења родитељске улоге. Најбоље године за рађање, као и године када су постали родитељи, просечно су више код младих који материјалну ситуацију у својој породици оцењују као добру, у односу на те године код младих који породичну материјалну ситуацију оцењују као просечну или као лошу. Наведене разлике показале су се статистички значајним, а повезаност међу варијаблама је малог интензитета.

Резултати истраживања који се односе на укупне месечне приходе породице и оцену материјалне ситуације показују да су млади који имају неповољније економске услове више окренути партнерском, брачном и породичном животу. Могуће објашњење за наведене резултате може се наћи у томе што неповољни економски услови имплицирају и сужене могућности избора код ових младих људи што кочи њихов искорак ка индивидуализацији и еманципацији, те доприноси концентрацији на заједницу и родитељство. Са друге стране, повољни економски услови укључују друге канале социјалне промоције, односно пружају веће могућности за образовање, напредовање у послу и каријери, тако да млади са повољнијим социоекономским условима нису заинтересовани за заснивање породице. „Могућности се нуде онима који имају финансијски или културни

капитал да их искористе“ (Brannen et al. 2002: 180), или како каже Бауман: „Сви смо ми осуђени на изборе у животу, али немамо сви средства да бирамо“ (Bauman, 1998: 86). У том смислу, можда немогућност избора младих са неповољним економском приликама погодује и доприноси опстајању одређених образаца понашања. У условима опште материјалне несигурности и великих ограничења појачава се њихова везаност за породицу, она за њих представља централну вредност, неку врсту ослонаца и значајан део њиховог идентитета.

Код планова за родитељство, према оцени материјалног стања запажа се једна разлика, која није исказана по питању брака. Наиме, међу младим људима чије породице имају неповољан материјални статус највећи је удео оних који уопште не планирају или не размишљају о родитељству. Овај резултат, заједно са претходно наведеним емпиријским налазима који указују да млади који неповољно оцењују своју стамбену ситуацију највећим делом имају индиферентне и негативне ставове по питању планирања брака и родитељства, као и да незапослени млади људи највећим делом имају такве ставове у вези планирања брака, могу се тумачити осећајем беспомоћности, разочарења, бесперспективности ових младих људи, губитком наде да ће се нешто у њиховом социоекономском положају променити, што доводи до апатије, односно равнодушности и незаинтересованости за брак и родитељство.

Наведени резултати истраживања говоре о томе да социоекономски чиниоци немају јединствен утицај и да се не могу сматрати одлучујућим за брачно и репродуктивно понашање младих људи. До оваквог закључка долазе и други аутори (Petrović, 1994; Golubović, Marković Krstić, 2008; Tomanović, Stanojević, 2012; Ćikić, 2017). Најинтензивнији утицај међу испитиваним социоекономским детерминантама остварују стамбени услови и то посебно стамбена самосталност, која се опет може тумачити и као социокултурна детерминанта, која указује на одвијање процеса индивидуализације код младих манифестованог у њиховој потреби за одвајањем од родитеља.

Тип насеља у коме млади људи живе показао се значајном детерминантом за њихово брачно и репродуктивно понашање. Посебан значај има за вредновање испитиваних модела понашања. Традиционалније облике, односно брак и

рађање/родитељство у традиционалном смислу, више вреднује сеоска омладина, док савременије моделе понашања, кохабитацију и родитељство ван брака, више вреднује градска омладина. Резултати истраживања показују да су млади из града склонији одлагању брака, индиферентном и негативном ставу према браку и родитељству, као и да су спремнији како за привремени, тако и трајни живот у кохабитацији. Са друге стране, код младих из села израженија је тенденција одбацивања живота у кохабитацији. Наведени резултати показују да су млади из урбаних средина више одмакли на путу ка индивидуализацији и прихватању савремених вредности, док су млади из села склонији задржавању традиционалних вредности по питању брака и родитељства.

Међутим, остварено брачно понашање не показује статистички значајне разлике између младих који живе у различитим насељима. Иако је нешто већи проценат сеоске омладине у браку, кохабитација је готово једнако заступљена у оба типа насеља. Поред тога, већина младих који остварују родитељство ван брачне заједнице живи у селу. Показало се такође да родитељство одлаже готово исти проценат у обе категорије, као и да не постоји статистички значајна разлика у годинама када су млади из села, односно млади из града постали родитељи. Са друге стране, запажа се да је идеално време за улазак у брак и рађање/родитељство значајно раније код младих људи у селу, у односу на перцепцију тог времена код млади људи у граду. На основу ових резултата можемо рећи да се у селу још увек задржавају традиционални модели брачности и родитељства, али се њима придружују и они савремени, што је видљивије на нивоу понашања, а мање на нивоу свести, односно на нивоу ставова.

Резултати истраживања указују на то да је већи проценат младих родитеља из села, него из града. Такође, за младе људе из села типично је да раније улазе у брак, као и то да у већем проценту ускоро планирају брак и родитељство. Ови резултати могу се објаснити како већом приврженошћу сеоске омладине за породицу, утицајем вредности које се негују у породичној и сеоској средини, деловањем традиције и неких опште прихваћених друштвених норматива, тако и суженим могућностима, мањим прохтевима и потребама код младих са села, што доприноси томе да се они пре и „лакше“ одлучују за брак и родитељство. Резултати

истраживања даље показују да је код младих из села већи идеални, жељени, планирани и остварени број деце, што може представљати показатељ израженијег присуства традиционалних образаца код сеоске у односу на градску омладину. Међутим, већи планирани и остварени број деце код младих из села, може се објаснити и тиме да они мању вредност придају „квалитету“ деце а већу квантитету, односно броју деце, док млади из града желе да повећају квалитет живота својој деци (исхрана, здравље, образовање, становање, одмор, дружења, спорт, екскурзије, путовања и сл.) па се због тога одлучују за мањи број деце.

Све наведене разлике статистички су значајне, али овде треба напоменути да нису све исте величине. Наиме, разлике су веће код идеалног, жељеног и планираног броја деце где се показују као умерене, док су код стварног броја деце разлике мале. Такође, разлике у идеалним годинама за улазак у брак и рађање, исказују се као умерене (код идеалних година да се мушкарац ожени), и велике (код идеалних година да се жена уда и роди дете), док су утврђене разлике по питању стварних година уласка у брак статистички значајне али је величина тих разлика мала, а по питању година остварења родитељства и не постоји статистички значајна разлика према типу насеља. Што се вредновања тиче, разлике се показују као умерене до велике (код кохабитација). Код свих утврђених статистички значајних разлика по питању планираног и оствареног понашања показује се повезаност, односно утицај малог интензитета, осим код тенедрнција за живот у кохабитацији где се показује повезаност средњег интензитета. На основу тога може се закључити да тип насеља представља значајнију детерминанту вредновања (на нивоу свести и ставова) него практиковања одређених модела брачног и репродуктивног понашања.

Неке од наведених разлика, у вези са вредновањем и практиковањем различитих облика брачног и репродуктивног понашања према типу насеља, у својим анализама запажају и други аутори (Mojić, 2012; Golubović, Marković Krstić, 2008; Tomanović, Stanojević, 2015; Wood, Avellar and Goesling, 2008). Такође, нека истраживања руралних простора, говоре, као и ово о присуству традиционалних образаца у селу (Korać, 1991; Новаков, 2011; Čikić, 2017).

Сумирајући резултате до којих се дошло у овом истраживању може се закључити да се брачно и репродуктивно понашање код младих у селу одвија под утицајем делимично модификованог традиционалног модела.

Резултати истраживања показују извешан помак ка индивидуализацији младих, што је видљиво код *фактора које они сматрају важним за избор партнера/супружника*. Наиме, као најбитнији фактори издвајају се личност, заједничка интересовања, изглед и ниво образовања. Традиционални фактори попут верске припадности, породичног порекла, националне припадности, одобравања родитеља, места порекла, девичанства, имају мању важност за испитанике. Ови налази готово у потпуности одговарају подацима других истраживања (Томановић, Станојевић, 2015). Међутим, запажају се статистички значајне разлике према типу насеља, јер млади у селу придају већу важност традиционалним факторима у односу на младе у граду. Приликом избора партнера за њих је, у односу на младе у граду, важнија националност партнера, верска припадност, породично порекло, одобравање родитеља, место порекла, али и материјални статус партнера. Са друге стране, за младе из града важнији су фактори који су извесни показатељи индивидуализације а то су: личност, ниво образовања и заједничка интересовања.

Испитујући мотиве/разлоге за почетак заједничког живота са партнером, емотивни разлози показали су се као најбитнији, а одмах потом млади су придали значај економској стабилности/сигурности за коју очекују да ће је остварити у заједници са партнером. Показало се такође да породични фактори имају велики значај. Наиме, породица порекла још увек представља снажан модел који детерминиште понашање младих људи. Резултати истраживања упућују на закључак да се доминантнијим чиниоцем за отпочињање заједничког живота може сматрати позитиван пример породице одрастања младих људи, али се такође показало да негативан пример у породици одрастања може деловати у истом смеру, као „бег“ од лошег породичног живота. Најмање важним сматрају се друштвени/социјални фактори, попут норми и очекивања, притиска друштва, породице и средине, што опет говори о детрадиционализацији, односно о ослобађању младих људи од друштвених стега и конзервативних начела. Међутим,

результати истраживања указују на то да је у селу деловање социјалних мотива израженије, те да се у селу то ослобађање одвија спорије. Утврђене су статистички значајне разлике између социјалних мотива за улазак у брак/ванбрачну заједницу који су доминантнији код младих људи на селу. Поред тога, позитиван модел породице одрастања показао се израженијим мотивом за младе из села.

У истраживању се показује да сеоска омладина (у односу на градску) већу вредност придаје економским мотивима попут мотива „излаз из неповољне материјалне ситуације“ и „економска стабилност“. Осим тога, као што је већ наведено, приликом избора партнера/супружника, сеоска омладина, значајнијим сматра фактор „материјални статус партнера“. Објашњење за то може се тражити у неповољнијем економском положају сеоског у односу на градско становиштво, на шта нам указују и нека претходна истраживања (Bogdanov, 2007; Мојић 2012; Tomanović, Stanojević, 2015), али исто тако не може се искључити да наведено може представљати остатке неких патријархалних схватања, према којима су економски мотиви изузетно важни, па чак и најважнији.

Емоционални и психолошки мотиви „љубав према деци“, „испуњење сврхе, смисла живота“ показали су се као најизраженији мотиви за родитељство. Одмах потом налази се и један изразито традиционални мотив „продужетак лозе“. Мотив који претежно изражава личну потребу појединца „да имам неког ко ће да ме воли“, као и претежно алтруистички мотив родитељства „да имам неког о коме ћу да бринем“, што опет спада у мотиве емоционалне и психолошке природе, такође су прилично важни. Инструментални мотиви родитељства „учвршћење везе и прелазак у брак“, „побољшање брака“ и „да имам неког ко ће да брине о мени кад остарим“ мање су изражени, а најмање важним појављују се социјални мотиви типа „зато што је тако нормално, тако треба“, „притисак породице или средине“ и „испуњење дуга према нацији“. Резултати истраживања показују да сеоска омладина има израженије мотиве за родитељство. Наиме, сви испитивани мотиви показали су се доминантнијим за младе из села, а највеће разлике (умерене) исказују се код претежно традиционалних, односно друштвених мотива: „да би одговорио притиску рођака, средине“, „зато што је тако нормално, тако треба“, „продужетак лозе“, „да би испунио/жељу родитељима да постану баба и деда“.

Према мишљењу младих, стабилност везе и квалитетни односи са партнером, завршетак школе и постојање стамбеног простора за живот представљају најбитније услове за почетак заједничког живота са партнером, било у браку или кохабитацији. Одмах потом истиче се и запосленост, а затим и стамбена самосталност. Завршетак факултета, као и реновирање постојећег стамбеног простора, показали су се мање важним условима за почетак заједничког живота партнера. Разлике према типу насеља показују да стамбена самосталност представља значајнији услов за градску, него за сеоску омладину. Такође, за младе у граду важније је да оба партнера раде, као и да се заврши факултет пре ступања у брак/ванбрачну заједницу, док је за младе у селу важније да имају где да живе, било то у заједници са родитељима или одвојено од њих.

Као и за почетак заједничког живота са партнером, тако и за родитељство најбитнији услови су: стабилна веза и квалитетни односи са партнером, постојање стамбеног простора за живот, завршетак школе и одмах потом запосленост. Међутим, показује се да су ови услови значајнији за родитељство, него за улазак у брак, односно ванбрачну заједницу, што указује да млади људи родитељство доживљавају озбиљније од заједничког живота са партнером без деце, што потврђују и поједине њихове изјаве. Подршка и ангажовање партнера око деце, као и већа одговорност и подршка друштва, истичу се одмах након ових услова. Посебни стамбени услови – стамбена самосталност и побољшање постојећег простора показали су се важним за родитељство, такође значајнијим за родитељску улогу, него за почетак заједничког живота са партнером. Овде се опет показује да млади људи имају одговорност према деци, односно да озбиљно схватају долазак детета на свет, коме желе да приуште што боље услове за живот. Долазак детета, према њиховом мишљењу, захтева боље стамбене услове, као и самосталност сада нове породице, породице опредељења, односно одвојеност од старе, породице порекла. Као релативно важни чиниоци за родитељство истичу се и квалитетнија здравствена заштита трудница и квалитетније услуге приликом порођаја, могућност усклађивања родитељства и професије и завршетак факултета. Последњи услов – завршетак студија, показује се битнијим за остварење родитељске улоге, него за отпочињање заједничког живота са партнером.

Када су у питању разлике у условима за родитељство према типу насеља, резултати су показали да је за сеоску омладину важнија стабилност и квалитет везе са партнером, постојање простора за живот уопште, као и реновирање постојећег стамбеног простора. Са друге стране, за градску омладину важнији су обострани приходи, стамбена самосталност, завршетак факултета, усклађивање рада и родитељства, као и побољшање квалитета здравствене заштите трудница и породиља.

Наведени резултати истраживања указују на постепену афирмацију индивидуализма код младих, што се манифестује у истицању личности, заједничких интересовања, нивоа образовања као јако важних за избор партнера. Социјални, друштвени мотиви показују се као најмање важни за почетак заједничког живота и родитељство, што указује на процес детрадиционализације код младих. Поред тога, као важни услови за родитељство истичу се стамбена самосталност, и запосленост, како партнера, лична, тако и обострани приходи, што говори у прилог индивидуализацији младих, која опет не показује дејство истог интензитета у свим групама младих. У погледу разлика према типу насеља, показује се да су млади људи у селу, још увек традиционалнији у односу на младе у граду, што је видљиво у њиховом истицању појединих фактора, мотива и услова за брак/ванбрачну заједницу и родитељство.

ЗАКЉУЧАК

Под утицајем различитих друштвених чинилаца подручје брачног и репродуктивног понашања захваћено је бројним променама. Будући да је положај младих такав „да они не само непосредно него и најбрже осете ефекте изведених системских и идеолошких заокрета“ (Milić, 1987: 117), а да је младост доба када они треба да донесу одлуке о браку и родитељству, промене су највидљивије у њиховом понашању. На основу социодемографских истраживања и званичних статистичких података могуће је издвојити основне карактеристике брачног и репродуктивног понашања младих у Републици Србији. У домену брака и партнерства запажа се константно смањење броја младих који су засновали брачну заједницу, пораст просечних година код склапања брака, тј. одлагање брака, али и одустајање од брачне заједнице, као и практиковање ванбрачних видова партнерства (али још увек не у великом обиму). Репродуктивно понашање младих одликује се смањењем броја младих људи који се одлучују за родитељство, одлагањем родитељства, односно померањем година за рађање првог детета, ниским репродуктивним нормама, све већим уделом младих мајки које рађају једно дете и порастом ванбрачних рађања. Са друге стране, бројна истраживања (Blagojević, 1988, 1993; Kuburović, 2003; Bobić, 2003; Бјелица, Капор Стануловић, 2004; Tomanović, Ignjatović, 2004; Радоман, 2012; Tomanović 2012; Tomanović, Stanojević, 2015), показују да млади људи високо вреднују брак и репродукцију, односно родитељство. У настојању да се одговори на евидентан раскорак између ставова и праксе младих, у овом раду испитивано је да ли постоје и какве су разлике у вредновању и практиковању одређених облика брачног и репродуктивног понашања код младих који се разликују по социоекономским, социокултурним и социодемографским карактеристикама. Као подручје истраживања изабран је демографски најугроженији регион у Србији, Регион јужне и источне Србије. Због константног одлагања брака и родитељства, категорија младих у овом истраживању обухватила је особе од 15 до 35 година.

Брачно и репродуктивно понашање младих предмет је проучавања многих наука: социјалне демографије, социологије, психологије, економије, биологије и

других. Свака од њих овом проблему прилази са свог аспекта, истражује га себи својственим методама и техникама и објашњава га сходно својој матичној области истраживања. Специфичност социолошког проучавања огледа се у наглашавању друштвености, односно у изучавању друштвене условљености избора различитих модела брачног и репродуктивног понашања. Будући да је за емпиријско истраживање анализа друштвене условљености брачног и репродуктивног понашања младих сувише обиман задатак, истраживачки напори били су усмерени на испитивање појединих социјалних детерминанти – социоекономских, социокултурних и социодемографских детерминанти.

Једна од полазних основа овог истраживања јесте став да брачно и репродуктивно понашање младих има широку и веома сложену детерминистичку основу. Фактори који утичу на одлуку младих да уђу у брак/ванбрачну заједницу и постану родитељи, могу бити биолошки, психолошки, социоекономски, социокултурни. Ови фактори могу имати симултано и синергијско деловање. Управо због комплексности динамике брачног и репродуктивног понашања код младих, те због чињенице да у литератури постоје бројне теорије које свака са свог аспекта разматра овај проблем, ово истраживање је имало за циљ да проучи утицај појединих социоекономских, социокултурних и социодемографских детерминанти. Према генералној хипотези, брачно и репродуктивно понашање младих детерминисано је бројним социјалним чиниоцима, при чему доминирају социокултурни фактори.

У истраживању је најпре примењена квалитативна методологија, конкретно дубински интервју, као предистраживање које је имало за циљ боље разумевање, описивање и дубљи увид у предмет истраживања, како би се касније наставило његово испитивање методама и техникама које укључује мерење. Млади људи са којима је обављен разговор свесни су промена у брачном и репродуктивном понашању. Већина наводи да се млади данас тешко одлучују за брак и родитељство, да то чине све касније, као и да се одлучују за све мањи број деце. Поред тога, млади запажају и све веће присуство ванбрачних заједница, које они у потпуности прихватају и одобравају. Према њиховом мишљењу, посебно је важан „пробни“ период пре ступања у брак, како би партнери видели да ли уопште

функционишу заједно, па је то једна од предности кохабитације. Такође, као предност ванбрачне, у односу на брачну заједницу, млади су истицали лакшу раскидивост. У том смислу, брак није неопходан, а у ванбрачној заједници може се живети и након рођења детета. Осим наведених промена, неколико младих људи указало је на проблем прераног уласка у брак. Наиме, како наводе, млади исувише рано ступају у незаштићене интимне односе, услед чега често долази до непланиране трудноће, а онда и до прераног склапања брака. Овакво понашање младих може имати бројне негативне последице, те захтева посебна истраживања.

Као основне детерминанте одлагања брака и родитељства, али и одустајања од ових улога, највећи део младих истиче економске факторе. Незапосленост, недостатак стамбеног простора, лоша материјална ситуација у држави, финансијска и стамбена зависност младих, сматрају се најважнијим чиниоцима одлагања брака и родитељства, али и одустајања од њих. У мањој мери, помињу се и други, углавном културолошки и психолошки чиниоци, као што су: продужено школовање, усавршавање на пословном плану, егоизам, недостатак толеранције, губитак искрености и поверења, утицај глобализације, губитак правих традиционалних вредности и промоција материјалних вредности, измењени обрасци и стандарди понашања, друштвена аномија, жеља за путовањима и проводом, избегавање одговорности, лењост и размаженост младих, итд.

Када су у питању неопходни услови да би двоје људи отпочело заједнички живот и да би постали родитељи, млади људи су готово једнозначно одговарали да су најважнији емотивни, психолошки и биолошки услови (љубав, стабилна веза, сигурност у партнера, толеранција, разумевање, године, психичка и физичка зрелост, озбиљност и одговорност). Након ових фактора издвајају се завршетак школе и економски услови као неопходни – запосленост бар једног партнера, материјална средства за живот, посебно за родитељство.

Захваљујући одговорима младих на отворена питања, омогућено је дубље сагледавање и разумевање предмета истраживања на датом простору, што је било од значаја за конструкцију упитника као основног инструмента за спровођење квантитативног истраживања.

Поред општег закључка, да су брак и родитељство високо вредновани циљеви, резултати квантитативног истраживања показују да је код младих у југоисточној Србији на делу мешавина традиционалних и савремених облика брачног и репродуктивног понашања, што се посебно огледа у њиховом вредновању. Наиме, млади у југоисточној Србији не само да високо вреднују брачну заједницу и традиционални образац рађања, тј. родитељства, већ високо вреднују и кохабитацију и родитељство ван брака. Кохабитација се више прихвата као привремена заједница, односно увод у брак. Међутим, резултати показују да млади у значајном броју (око половине) прихватају кохабитацију и као трајну заједницу живота у пару. Такође, код родитељства ван брака, значајније је прихваћено родитељство у ванбрачној заједници, али није занемарљиво ни прихватање самохраног родитељства.

Наведени резултати у складу су са налазима многих аутора који су се бавили променама на подручју брака и породице у нашој земљи (Bobić, 2003; Tomanović, Ignjatović, 2004; Blagojević, 2006, 2012; Milić, 2010; Tomanović, 2012; Радоман, 2012; Gavrilović, 2013; Tomanović, Stanojević, 2015). Општи закључак њихових анализа односи се на паралелно егзистирање различитих елемената, који представљају међусплет различитих историјских етапа: премодернизма, модернизма и постмодернизма, а очитују се у истовременом присуству традиционалних и савремених вредности. Са глобализацијским утицајем Запада, путем интернета и кроз медије, до младих долазе нове вредности, либералне и индивидуалистичке вредности, док се са друге стране, одређени делови друштва, религијске институције, породична култура и ауторитети труде да очувају, пренесу и негују традиционалне вредности код младих. Као резултат, јавља се амбиваленција у сфери вредности, у овом случају по питању брака и кохабитације, родитељства у браку и ван брака.

Попут других истраживања која су обухватила вредносни и практични аспект брачног и репродуктивног понашања младих (Bobić, 2003; Tomanović, Ignjatović, 2004; Tomanović 2012; Tomanović, Stanojević, 2015), резултати овог истраживања показују да је код младих у југоисточној Србији присутан раскорак између ставова и праксе. Наиме, код свих испитиваних облика понашања

израженије је вредновање од практиковања. Високо вредновање брака и родитељства праћено је релативно малим уделом младих који су засновали брак и постали родитељи, затим релативно малим уделом оних који ускоро планирају остварење ових улога, и великим уделом оних који одлажу брак и родитељство. Индиферентан или негативан став по питању планова за склапање брака и остварење родитељства има око четвртине младих. Брак је и даље основни оквир за рађање, јер се највећи број деце рађа у браку. Осим тога, забележена је висока позитивна повезаност између година уласка у брак и добијања првог детета, што говори о традиционалном односу према заснивању породице у коме су брак и родитељство потпуно преплетене и тешко раздвојиве категорије. У истраживању је такође потврђено да су брачне заједнице повезане са већим учешћем у репродукцији, већим нивоом фертилитета и већим репродуктивним нормама у односу на ванбрачне заједнице. Резултати истраживања указују на могућу повезаност између усвајања кохабитација и ниских репродуктивних норми, између кохабитација и одлагања, као и одрицања од родитељства.

Поред високог вредновања алтернативних форми партнерства и родитељства, ови облици су релативно мало заступљени у пракси. Несклад између идеала и стварности запажа се и код репродуктивних норми. Идеали и жеље по питању броја деце далеко су од очекивања, а још даље од стварности. Уз остварење идеалног и жељеног броја деце проста репродукција становништва била би обезбеђена, док је уз очекивани број деце она знатно отежана, а уз садашњи остварени број деце онемогућена.

Осим наведених налаза, који су комплементарани налазима других аутора, у овом истраживању запажа се тенденција смањења разлика између вредновања и практиковања појединих савремених облика брачног и репродуктивног понашања код младих. Наиме, иако је у укупном узорку младих кохабитација много више нормативно прихваћена, него што је практикована, заступљеност овог типа партнерства (око четвртине) није занемарљива. Тенденција пораста удела ових заједница исказује се у спремности значајног дела младих да кохабитирају, додуше више привремено, него трајно. Такође, присутне су тенденције ка порасту родитељства у ванбрачној заједници, с обзиром на то да се више од четвртине

младих који нису родитељи изјаснило да би се одлучило за реализацију родитељства у таквој заједници. Поред тога, највећи број по том питању је неодлучно.

У испитивању социјалних детерминанти, као што је претпостављено, доминантним се показују социокултурни чиниоци. Традиционалнији обрасци израженији су код младих који су у браку, код оних који су родитељи, код младих чији родитељи живе у брачној заједници, оних који долазе из потпуних, вишечланих, изразито традиционалних породица. Са друге стране, савремени обрасци заступљенији су код младих који живе ван брака (у кохабитацији, неожењени/неудате), код оних који нису родитељи, код младих чији родитељи живе ван брака (разведени, у кохабитацији, удовци), код оних који долазе из мање традиционалних, непотпуних, породица са мањим бројем чланова. Осим наведеног, код првих категорија младих забележене су више репродуктивне норме, док је код других израженије померање старосне границе за улазак у брак и рађање, односно родитељство. Образовни ниво младих људи показао се значајнијим за вредновање него за практиковање. Млади који имају више или високо образовање више су вредновали алтернативне форме партнерства и родитељства, док су млади са основном или средњом школом склонији неговању традиционалних вредности по питању брака и рађања, тј. родитељства. Исте разлике у вези са вредновањем показале су се и код образовног нивоа родитеља, с тим што је образовање мајке нешто доминантнија детерминанта и то посебно код вредновања савременијих облика понашања, код кохабитација и родитељства ван брака. Идеални, жељени и планирани број деце већи је код младих са нижим нивоима образовања, док код стварног броја деце нису уочене статистички значајне разлике. Образовни ниво младих показао се значајним код времена, односно година за улазак у брак и рађање, као и код тенденција по питању кохабитације. Код младих са нижим нивоима образовања “тајминг” за улазак у брак и рађање је знатно раније, него код младих са вишим нивоима образовања. Спремност за привремени, али и за трајни живот у кохабитацији израженија је код младих са вишим нивоима образовања.

Истраживање упућује на закључак да се образовни ниво младих људи не може сматрати значајном детерминантом за њихов брачни/партнерски, родитељски

статус и ниво фертилитета. Међутим, на основу резултата може се рећи да образовни статус њихових родитеља остварује изванредан утицај на наведене варијабле. Више младих родитеља и оних који су у браку налази се међу групом младих чији родитељи имају ниже нивое образовања, док је више оних који кохабитирају међу категоријом младих чији родитељи имају више нивое образовања. Остварени ниво фертилитета виши је код младих људи чији родитељи имају нижи образовни статус. По питању планирања брака показује се значајним образовни ниво оба родитеља, док се по питању тенденција за живот у кохабитацији показује значајним само образовни ниво мајки. Скоријем планирању брака склонији су млади чији родитељи имају ниже нивое образовања, док су индиферентном или негативном ставу према браку склонији млади који имају родитеље вишег образовног статуса. Спремност на живот у кохабитацији без заснивања брака израженија је код младих чије мајке имају више нивое образовања, док је одбацивање живота у кохабитацији заступљеније код младих чије мајке имају ниже нивое образовања. Очигледно је дакле, да се модернизација, у овом случају по питању брачног и репродуктивног понашања, не одвија исто код различитих категорија младих.

Међу испитиваним социоекономским детерминантама посебно се издваја стамбена (не)самосталност. Резултати указују да су стамбено самостални млади људи склонији прихватању савремених облика понашања, док су млади који немају стамбену самосталност приврженији оним традиционалним. Показало се такође да је стамбена самосталност јако важан чинилац за одлуку младих о заједничком животу са партнером (било у браку или кохабитацији), као и за одлуку о родитељству. Већи удео стамбено самосталних младих људи, у односу на младе који живе са родитељима, живи у брачној или ванбрачној заједници, затим значајно је више родитеља међу њима, као и оних који ускоро планирају брак и родитељство. Са друге стране, млади који нису стамбено самостални склонији су одлагању брака и родитељства. Када сумирамо резултате, можемо рећи да је стамбена самосталност повезана са прихватањем модерних облика брачног и репродуктивног понашања, али да такође има позитиван одјек на одлуку о заједничком животу партнера, како у браку, тако и у кохабитацији, као и да

позитивно доприноси одлуци о родитељству. Са друге стране, стамбена несамосталност повезана је са заступањем традиционалних ставова, али уједно представља баријеру њиховој реализацији.

Остали социоекономски чиниоци (радни статус, висина прихода, општа материјална ситуација у породици, стамбени услови) нису показали једнозначан нити јединствен утицај, те се они не могу сматрати одлучујућим за брачно и репродуктивно понашање младих људи. Показало се да бољи социоекономски чиниоци нису пресудни за одлуку о заснивању брачне/ванбрачне заједнице, као ни за одлуку о родитељству. Чак супротно, показало се да су млади људи са неповољном материјалном и стамбеном ситуацијом чешће отпочели заједнички живот са партнером и постали родитељи, у односу на младе са повољнијом социоекономском ситуацијом. Ови подаци потврђују налазе неких претходних истраживања (Petrović, 1994; Golubović, Marković Krstić, 2008; Tomanović, Stanojević, 2012; Ćikić, 2017).

Тип насеља показује се као значајна детерминанта али више за вредновање, него за практиковање одређених облика брачног и репродуктивног понашања. Код вредновања, показују се статистички значајне и изражене разлике и то тако да се у селу више вреднују брак и традиционални облик рађања, тј. родитељства, док се у граду више вреднују кохабитације и изванбрачно родитељство. Пракса показује да је међу сеоском омладином значајно више родитеља, оних који ускоро планирају брак и родитељство, као и оних који имају тенденцију да одбаце кохабитацију. Такође, запажа се да млади на селу имају већи идеални, жељени, планирани и остварени број деце, као и да раније улазе у брак. Међутим, када су у питању године остварења родитељства, као и брачни/партнерски статус не уочавају се статистички значајне разлике. Брачна заједница је незнатно више заступљена у селу, док у погледу кохабитација нема разлике. Поред тога, изванбрачно родитељство заступљеније је код младих у селу. Уочава се, такође, да и поред високог вредновања брака и рађања/родитељства у традиционалном смислу, сеоска омладина релативно високо вреднује и кохабитацију и родитељство ван брака, као и да све више прихвата ниске репродуктивне норме и одлаже брак и родитељство. Ови резултати, у складу су са запажањима М. Митровића, који истиче да село и

даље представља извор за обнављање становиштва, али да тај извор, полако показује тенденцију да пресуши (Митровић, 2015). Уочава се дакле, да брачно и репродуктивно понашање на селу обликују како традиционални тако и модерни фактори, односно да су код младих у селу присутна извесна одступања од традиционалних модела понашања.

Истраживање фактора који су значајни за избор партнера/супружника показало је афирмацију индивидуализма код младих, с обзиром да они најважнијим сматрају факторе као што су: личност, заједничка интересовања, изглед и ниво образовања. Традиционални фактори попут верске припадности, породичног порекла, националне припадности и сл., постепено губе на значају. Ипак, они су значајно више вредновани код сеоске у односу на градску омладину. Дакле, афирмација индивидуализма није једнаког интензитета код свих категорија младих. У погледу мотива/разлога како за заснивање брачне/ванбрачне заједнице, тако и за родитељство, млади су највећу важност придали емотивним мотивима. Одмах након њих истиче се економска стабилност као значајан мотив за улазак у брак/ванбрачну заједницу, док се по питању родитељства одмах након емотивних и психолошких мотива, истиче и типичан традиционални мотив “продужење лозе”. Са друге стране, на процес детрадиционализације код младих указује податак да су они у вредновању мотива за почетак заједничког живота и родитељства најмању важност придали социјалним, односно друштвеним мотивима. Сеоска омладина, се и овде показује традиционалнијом, те у односу на градску више вреднује ове мотиве. Она такође више вреднује економске и неке породичне мотиве за улазак у брак/ванбрачну заједницу. Поред тога, сеоска омладина је у односу на градску, више вредновала апсолутно све мотиве за родитељство.

Као најважније услове за почетак заједничког живота и за родитељство, млади су издвојили: стабилну везу и квалитетне односе са партнером, завршетак школе и постојање стамбеног простора за живот. Одмах након тога истиче се запосленост, како лична, тако и партнерова, али и обострани приходи. Такође, стамбена самосталност је високо вреднован услов и за заснивање брачне/ванбрачне заједнице и за родитељство. Значајност ових услова за младе показује помак ка њиховој индивидуализацији. Присутне су разлике према типу насеља. Показало се

да су за градску омладину значајнији услови (како за заједнички живот са партнером, тако и за родитељство) стамбена самосталност, завршетак факултета и обострани приходи. Са друге стране, за сеоску омладину важнији су стабилност и квалитет везе са партнером, постојање стамбеног простора (било у заједници са родитељима или независно од њих), као и реновирање постојећег стамбеног простора. Код услова за родитељство, запажа се да је за градску омладину важнија могућност усклађивања радних и породичних обавеза, као и побољшање квалитета здравствене заштите трудница и породиља. Подаци такође показују да млади људи родитељство схватају доста озбиљније од заједничког партнерског живота. Наиме, важност наведених услова показала се значајно већом када је у питању остварење родитељске улоге. Ово су потврдиле и неке од изјава младих у обављеном квалитативном (пред)истраживању.

Сумирајући резултате, може се рећи да и поред ученог прихватања савремених вредности код младих, неки традиционални, религијски, културолошки, социјални утицаји још увек имају јаку улогу у обликовању ставова и понашања, посебно код одређених категорија младих људи. Наиме, млади људи који су одрастали у селу, у потпуној, вишечланој, традиционалној породици разликују се у вредновању и практиковању брачног и репродуктивног понашања. Пронађене разлике могу се објаснити традиционалнијим вредносним оријентацијама и доминантнијем деловању патријархалних образаца понашања које се негују путем породичних ауторитета и локалног јавног мњења код наведених категорија. На тај начин могуће је делом објаснити парадокс да се највише деце рађа у сиромашним породицама и руралним подручјима. „То су они који објективно имају најмање повољних услова да своју децу ваљано и пристојно збирну и да практикују тзв. одговорно родитељство“ (Митровић, 2015: 76). Нереално је одбацити могућност да лоша економска ситуација може код појединих младих људи деловати у правцу одлагања или одбацивања брачних и родитељских улога. Ипак, економски услови нису пресудни за већину, а још мање за све младе људе, тако да им се не може приписати универзално дејство. Не може се рећи да социоекономски чиниоци, као ограничавајући утичу на неке „заштићене“ категорије младих које у економском погледу имају све неопходне услове да

склопе брак и постану родитељи, а они то нити чине, нити планирају. Њихове могућности избора су отвореније а редослед преференција је другачији у односу на могућности и преференције младих са неповољном економском ситуацијом. Млади обликују „власиту биографију као социјалну биографију у односу на социјални контекст – његова структурална обележја (омогућавајућа и/или ограничавајућа), расположиве ресурсе, властите стратегије и властити идентитет“ (Томановић, Игњатовић, 2004: 44). Стога је за разумевање брачног и репродуктивног понашања младих потребно уважити деловање мноштва чинилаца (биолошких, психолошких, социокултурних, социоекономских). Потребно је узети у обзир укупан социјални, политички, економски и културни контекст у коме млади живе. Неопходно је направити разлику између самосталних/(само)вољних одлука појединаца и група, односно, понашања које представља њихов лични избор, и одлука и понашања који су једна врста „принуде“ и одговора у конкретном економском и социјалном миљеу.

Спроведено истраживање подстиче на размишљање и отвара нека истраживачка питања, што интензивира потребу за новим истраживања. Емпиријски налази који говоре о тенденцији смањења разлика између нормативног и практичног аспекта код алтернативних форми партнерства и родитељства, захтевају нова истраживања која би одговорила на питање: Да ли се ради о свесном избору, или се пак ради о принуди и „случају“? Да ли је на делу друга демографска транзиција, афирмација друштвеног, породичног и брачног индивидуализма, односно значајније усвајање модерних вредности које имају снагу да детерминишу будуће понашање, или се ради о немогућности реализације циљева у друштвеном расулу и системском хаосу (Bobić, Vukelić, 2011; Bobić, 2006), о последици апсолутне депривације нижих слојева друштва (Petrović, 2011), о понашању које представља реакцију на свеprisутну економску кризу и неповољне животне услове а мање последицу нових избора и личних приоритета (Станковић, Пенев, 2010: 1)? У овом истраживању показало се да су високом вредновању кохабитације и родитељства ван брака посебно склони млади људи са високим културним капиталом – високим образовањем и образовним пореклом, млади који долазе из градова. Ове категорије показују значајно већу спремност за живот у кохабитацији

(како привремено, тако и трајно). Показало се такође да је како вредновање, тако и практиковање овог типа партнерства заступљеније код младих који су стамбено самостални, што заједно са претходно наведеним може бити потврда прве тезе – да је у питању афирмација нових вредности и лични избор. Међутим, показало се и то да је кохабитација једнако засупљена код младих у граду и младих у селу, код запослених и незапослених младих људи, као и то да је кохабитацију засновало највише младих људи који су лошег материјалног стања, а да је родитељство ван брака заступљеније код младих на селу, што говори у прилог друге тезе, односно показује да је такво понашање израз нужности и реакције на структурне баријере.

Понашање младих у домену брака, партнерства и репродукције врло је сложено, те треба избегавати редукционистичке приступе, који искључиво истичу дејство појединих група фактора. Сходно томе, потребна су нова истраживања, које ће испитати дејство различитих фактора (социокултурних, социодемографских, социоекономских, биолошких, психолошких итд.), као и њихов међусобни однос, тј. могућу повезаност.

Резултати истраживања потврђују неповољну демографску слику југоисточне Србије, али указују и на негативне демографске токове у будућности, што захтева комплексан, интензиван и дугорочан одговор стратешког типа. Наиме, анализе показују да највећи део младих (око половине) одлаже брак и родитељство. Четвртина младих уопште не планира или не размишља о родитељству. Од укупног броја младих обухваћених истраживањем свега је четвртина родитеља. Просечан број деце износи 1,62. Посматрано на укупном узорку, просечан остварени број деце износи свега 0,40, што се чини најдиректнијим показатељем хитности спровођења одговарајућих мера популационе и социјалне политике.

Како је брачно и репродуктивно понашање младих под истовременим дејством мноштва различитих фактора који се често допуњују и удружују, демографски развој југоисточне Србије мора се заснивати на комплексној, добро осмишљеној, али и реално спроводивој демографској стратегији. Поред општих мера популационе политике, неопходно је проблеме сагледати на локалном, односно општинском нивоу и у складу са тим предузети одређене мере и активности.

Добра стратегија укључује мере и активности мултидисциплинарног карактера, што значи како оне материјалне/економске природе, тако и оне нематеријалне природе. Данас је највећа пажња посвећена економским чиниоцима, што је разумљиво у постојећим неповољним социоекономским условима. Међутим, потребно је имати на уму да фактори који утичу на недовољно рађање прожимају све сфере друштвеног живота, па економске мере саме по себи без такве контекстуализације не могу имати значајнијег ефекта. Стога су поред већег издвајања средстава у буџету за популациону политику, односно појачаног финансијског трансфера усмереног ка породицама са децом, неопходне и друге промене, мере и активности. Неке од њих односе се на промене у раду и организацији рада постојећих институционалних капацитета у области здравства и васпитно-образовним установама. Од суштинског значаја могу бити активности усмерене на већи обухват деце у предшколским установама, као и активности усмерене на успостављање баланса између породице и посла, усклађивање рада и родитељства, као и образовања и родитељства. Неопходно је спровођење разних едукативних програма, медијских кампања, нових пројеката чији је основни задатак информисање, ширење знања о демографској ситуацији, о репродуктивном здрављу, планирању породице, о рађању и одгајању деце, а све у циљу решавања популационих проблема и проблема младих људи у сфери партнерства, брака и репродукције. Едукативни програми, кроз промоцију одређених вредности и стилова живота, могу значајно допринети одговорнијем понашању младих у породичном животу и успостављању егалитарности и флексибилности у партнерству и родитељству.

ЛИТЕРАТУРА

- Avramov, D. (1993). *Pojedinac, porodica i stanovništvo u raskoraku*. Beograd: Naučna knjiga.
- Bakić, V. (1971). *Porodično pravo*. Beograd: Savremena administracija.
- Bartolac, A. (2013). „Stavovi studenata o kohabitaciji i braku“, *Socijalna ekologija*. Vol. 22., br. 2., str. 107–131.
- Bauman, Z. (1998) *Work, Consumerism and the New Poor*, Buckingham: Open University Press.
- Berrington, A. i Diamond, I. (2000). „Marriage or Cohabitation: A Competing Risks Analysis of First-Partnership Formation Among the 1958 British Birth Cohort“, *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 163(2): 127–152.
- Бјелица, А., Капор Стануловић, Н. (2004) „Репродуктивна функција и млади – потенцијал, вредновање и фактори ограничења“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 121, стр. 135–140.
- Blagojević M. (1988). „Stavovi mladih prema braku“, *Sociologija*, XXX br. 1, str. 181–194.
- Blagojević, M. (1993). „Mladi i roditeljstvo: ka dezideologizaciji roditeljstva (I)“, *Sociologija*, XXXIV, br. 3, str. 327–346.
- Blagojević, M. (1993a). „Mladi i roditeljstvo: ka dezideologizaciji roditeljstva (II)“, *Sociologija*, XXXV, br. 4, str. 567–590.
- Blagojević, M. (1997). *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija devedesetih*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Blagojević, M. (2006). *Rodni barometar u Srbiji 2006: društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca*, доступно на: <http://www.awin.org.yu/images/pdf/RodniBarometar.pdf>, преузето: 21.06.2018.
- Blagojević, M. (2012). *Rodni barometer u Srbiji 2012: razvoj i svakodnevni život*, Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Blagojević, M. (2014). „Transformacija roditeljstva: poluperiferijska perspektiva“, *Sociologija*, Vol. LVI, br. 4., str. 383–402.
- Bobić, M. (2003). *Brak ili/i partnerstvo*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Bobić, M. (2003a). Prekompovanje braka, partnerstva i porodice u savremenim društvima, *Stanovništvo*. XLI, 1–4, str. 65-91.
- Bobić, M. (2004). „Transformacija braka – strategije konzerviranja i odlaganja promena“ u Milić, A. (ur.) *Društvena transformacija i strategije društvenih*

- grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, str. 375–403. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bobić, M. (2006). „Blokirana transformacija bračnosti u Srbiji – kašnjenje ili izostanak“, u: Tomanović, S. (ur.), *Društvo u previranju. Sociološke studije nekih aspekta društvene transformacije u Srbiji*, str. 121–139. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
  - Bobić, M. (2007). *Demografija i sociologija: Veza ili sinteza*. Beograd: Službeni glasnik.
  - Bobić, M., Vukelić, V. (2011): „Deblokada druge demografske tranzicije“?, *Sociologija*. Vol. LIII, br. 2, str. 149–176.
  - Bobić, M. (2013). *Postmoderne populacione studije. Demografija kao introspekcija*, Beograd: Čigoja štampa.
  - Бобић, М. (2010). „Убрзање модернизације брачности као услов рехабилитације рађања у Србији“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 131, стр. 431–442.
  - Bogdanov, N. (2007). *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i nepoljoprivredna ekonomija*, Beograd: UNPD Sektor za smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj.
  - Bozon, M. (1993). „L’entrée dans la sexualité adulte : le premier rapport et ses suites, Du calendrier aux attitudes“, *Population*, Vol. 48. 1993/5, p.1317-1352.
  - Bozon, M. (2003). „À quel âge les femmes et les hommes commencent-ils leur vie sexuelle? Comparaisons mondiales et évolutions récentes“, *Population et Societes*, N 391, juin.
  - Brannen, J., S. Lewis, A. Nilsen and J. Smithson (eds.) (2002) *Young Europe-ans, Work and Family: Futures in Transition*. London: Routledge.
  - Бубало Живковић, М. и Т. Лукић, (2015). *Млади у Србији почетком 21. века*. Београд: Републички завод за статистику.
  - Bulatao, A. R. (1984). „Content and Process in Fertility Decisions A Psychosocial Perspective“, *Fertility and Family, International Conference on Population*, New York: UN.
  - Van de Kaa, D. J. (1987). *Europes Second Demographic Transition*. Population Bulletin, Vol. 42, No. 1.
  - Васић, П. (2012). „Колико социолошке и економске теорије могу објаснити дуготрајни пад фертилитета у Србији?“, *Демографија*, IX, стр. 237–256.
  - Vlačović, G. (2018). „Da li ce novčana pomoć podsticanja radjanja stimulisati natalitet u Srbiji“, Demostat: istraživačko izdavački centar; доступно на: <http://demostat.rs/sr/vesti/analize/da-li-ce-novcana-pomoc-predvidena-strategijom-podsticanja-radanja--stimulisati-veci-natalitet-u-srbiji/385> (преузето: 17.08.2018).

- Vukoje, J. (2012). Osnovne funkcije savremene porodice, *Svarog*, sveska 1, br. 4, str. 137–144.
- Гавриловић, А. (2006а). *Популациона едукација*, Београд: Друштво демографа Србије.
- Gavrilović, A. (2006). Evolucija populacione politike u Srbiji 1945–2004, *Stanovništvo*, XLIV, 1/2006, str. 117–122.
- Гавриловић, А. (2006б). „Популациона политика локалне самоуправе: потребе, могућности и ограничења“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 121, стр. 171–185.
- Gavrilović, D., Zaharijevski, D. (2012). „Tradicionalne vrednosti u tranzicionoj Srbiji“, *Teme*, XXXVI, br. 3., str. 1087–1102.
- Gavrilović, D. (2013). *Doba upotrebe: religija i moral u savremenoj Srbiji*, Niš: Filozofski fakultet.
- Гајић, А. (2015). „Различити методолошки приступи у дефинисању руралних и урбаних подручја“, *Архитектура и урбанизам*, бр. 41, стр. 63–67.
- Gidens, E. (2005). *Odbegli svet. Kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd: Stubovi kulture.
- Golubović, P. i Marković Krstić, S. (2008). *Demografske strukture nekih Balkanskih zemalja*. Niš: Filozofski fakultet.
- Dinić, D. (2011). *Socijalno kulturne karakteristike maloletničkih brakova u istočnoj Srbiji*. Doktorska disertacija. Niš: Filozofski fakultet.
- Девеџић М. (2004). „Значај брачности за ниво фертилитета“, *Демографија*. Књига 1/2004, стр. 73–91.
- Devedžić, M. (2006). „Rodne (ne) jednakosti iz demografske perspektive“, *Stanovništvo*. Vol. 44, br. 2/2006, str. 65–87.
- Девеџић, М. (2006). *О природном кретању становништва*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ђурђевић, Б., Арсеновић, Д. (2015). „Демографски развој и популациона политика Републике Србије“, *Демографска политика у Републици Српској*. XXXIV, књига 10, стр. 71-80. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Закон о финансијској подршци породици са децом, Службени гласник РС, бр 113/2017 и 50/2018. доступно на: <http://www.mdpp.gov.rs/doc/zakoni/ZAKON-O-FINANSIJSKOJ-PODRSCI-PORODICI-SA-DECOM.pdf> (преузето: 02.07.2018).
- Inglehart, R., Wayne, E. B. (2000) Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(1), 19–25.

- Plišin, V. (2002). „Mladost, odraslost i budućnost“, *Mladi uoči trećeg milenija*, Plišin i F. Radin, (ur.), str. 27–45. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Plišin, V. et al. (2013). *Mladi u vremenu krize*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Friedrich Ebert Stiftung.
- Ковачевић, И. (2013). „Брак и породица у транзиционој Србији“, Зборник са научног скупа НИСУН 2, стр. 674–687. Ниш: филозофски факултет.
- Ковачек Станић, Г. (2007). *Породично право: партнерско, децје и старатељско право*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Центар за издавачку делатност.
- Кораћ, М. (1991). *Zatočenice pola. Društveni identitet mladih žena na selu između tradicionalne kulture i savremenih vrednosti*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Kuburović, A. (2003). „Stavovi studenata relevantni za buduće reproduktivno ponašanje“, *Stanovništvo*, god. 41, br. 1–4, str. 43–64.
- Kuhar, M. (2009). Da li su bivše jugoslovenske države države Druge demografske tranzicije, *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Milić, A. i Tomanović, S. (ur.). Beograd: ISI FF i Čigoja štampa.
- Magdalenić, I., Vojković, G. (2015). Promene u starosnom modelu rađanja u Srbiji i zemljama Evropske unije – komparativna analiza, *Stanovništvo*. 53(2), str. 43–66.
- Марјановић, М. (2014). „Социолошки појам генерације“, *Зборник радова правног факултета у Новом Саду*, XLVIII 3, стр. 55–66.
- Маринковић, И. (2018). Популационо пражњење југоисточне Србије, Зборник радова: *Становништво југоисточне Србије: Демографски проблеми југоисточне Србије и могућности изградње пронаталитетске националне стратегије и политике*, стр. 99–106, Ниш: САНУ и Филозофски факултет.
- Марковић Крстић, С. (2013). „Демографски и социокултурни чиниоци опадања наталитета у југоисточној Србији“, Зборник радова: *Становништво југоисточне Србије: култура, наталитетска политика и демографска репродукција у југоисточној Србији*, Митровић, Љ. (ур.), стр. 41–64, Ниш: САНУ и Филозофски факултет.
- Марковић Крстић, С. (2016). „Социодемографска перспектива промена старосне структуре, просечне старости и очекиваног (средњег) трајања живота становништва југоисточне Србије“, Зборник радова: *Становништво југоисточне Србије: социјални и здравствени проблеми становништва југоисточне Србије*, Митровић, Љ. (ур.), стр. 51–76, Ниш: САНУ и Филозофски факултет.

- Марковић Крстић, С. (2018). „Старење станонвиштва Србије и могућности пронаталитетне популационе политике“, Зборник радова: *Становништво југоисточне Србије: Демографски проблеми југоисточне Србије и могућности изградње пронаталитетске националне стратегије и политике*, стр. 179–201, Ниш: САНУ и Филозофски факултет.
- Мijatović, В. (2000). „О mikroekonomској теорији фертилитета“, *Stanovništvo*, XXXVIII, br. 1–4, str. 60–73.
- Milić, А. (1987). *Zagonetka omladine, Istorija i struktura omladinske grupe*, Beograd: CID i Zagreb: IDIS.
- Milić, А. (2001). *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Milić, А. (2010). „Породичне вредносне оријентације – вредносни раскол“, *Vreme porodica – Sociološka studija o породичној трансформацији у савременој Србији*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mladenović, М. (1991). *Osnovi sociologije porodice*, Beograd: Službeni list SFRJ.
- Митровић, М. (2018). *Социологија*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
- Митровић, М. (1998). *Социологија села*. Београд: Социолошко друштво Србије.
- Митровић, М. (2015). *Села у Србији: промене структуре и проблеми одрживог развоја*. Београд: Републички завод за статистику.
- Mihailović, S. (2004). „Oduzimanje budućnosti – omladina Srbije u vodama tranzicije“, *Mladi zagubljeni u tranziciji*, Mihailović, S. (ur.), str. 17–39. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Mojić, D. (2012). *Između sela i grada, Mladi u Srbiji u prvoj deceniji trećeg milenijuma*, Beograd: Čigoja štampa.
- McDonald, P. (2006). „Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy“, *Population and Development Review*, 32, p. 485–510.
- Nikitović, V. (2010). *Demografska budućnost Srbije: imigracija kao izvesnost*. Beograd: Službeni glasnik.
- Nikitović, V. (2013). „Demografska budućnost Srbije na drugi način“, *Stanovništvo*, 51 (2), str. 53–81.
- Новаков, М. (2011). *Породични и друштвени положај мајке у селу*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет.
- Новаков, М. (2012). „Једнородитељске породице“, *Социолошки преглед*, XLVI, бр. 3., стр. 387–399.
- OECD (1994). *Creating rural indicators for shaping territorial policy*, Paris.

- OECD (2011). OECD Regional Typology, Directorate for Public Governance and Territorial Development.
- Пенев, Г., Маринковић, И. (2011). „Први резултати пописа становништва 2011. године, са посебним освртом на промену броја становника југоисточне Србије“, Зборник радова: *Становништво југоисточне Србије: Утицај демографских промена у југоисточној Србији на друштвени развој и безбедност*, Књига 2, Љ. Митровић (ур.), стр. 21–43. Ниш: САНУ и Филозофски факултет.
- Пенев, Г. (2013). *Пројекције становништва Србије од 2010 до 2060*. Република Србија, Београд: Фискални савет.
- Пенев, Г., Станковић, Б. (2018). „Старење и промена брачне структуре становништва југоисточне Србије“, Зборник радова: *Становништво југоисточне Србије: Демографски проблеми југоисточне Србије и могућности изградње пронаталитетске националне стратегије и политике*, стр. 75–97, Ниш: САНУ и Филозофски факултет.
- Petrović, R. (1979). *Demografija*. Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Petrović, M. (1994). *Svakodnevni život u gradu i roditeljstvo*. Beograd: Centar za društvena istraživanja, Institut društvenih nauka.
- Petrović, M. (2011). „Promene bračnosti i porodičnih modela u postsocijalističkim zemljama: zakasnela i nepotpuna ili specifična druga demografska tranzicija“, *Stanovništvo*, Vol. 49, br. 1/2011, str. 53–78.
- Половина, Н. (2010). „Промене у мишљењу родитеља о броју деце у породици током периода транзиције (1998–2008)“, *Зборник матице српске за друштвене науке*, бр. 131, стр. 91–102.
- Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015. доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html
- Роџића, М. (2010). *Porodično pravo*. Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.
- Радоман, М. (2012). „Ставови и вредносне оријентације средњошколаца у Србији“, *Социолошки преглед*, Vol. XLVI бр. 2, стр. 247–268.
- Рашевић, М., Мijatовић, В. (2002). Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom, Osvrti i komentari, *Stanovništvo*, XL, 1–4/2002, str. 147–153.
- Рашевић, М. и сар. (2011). *Мере популационе политике локалних самоуправа Аутономне Покрајине Војводине*. Нови Сад: Покрајински секретаријат за здравство, социјалну политику и демографију.
- Рашевић, М. (2015а). Фертилитет женског становништва, *Популација Србије почетком 21. века*, стр. 74–95. Београд: Републички завод за статистику.

- Rašević, M. (2009). *Populaciona politika u Srbiji: stanje i očekivanja, Stanovništvo*, XLVII 2/2009, str. 53–65.
- Рашевић, М. (2013). „Основни принципи пронаталитетне политике“, Зборник радова: *Становништво југоисточне Србије: култура, наталитетска политика и демографска репродукција у југоисточној Србији*, Митровић, Љ. (ур.), стр. 13–28, Ниш: САНУ и Филозофски факултет.
- Рашевић, М. (2015). „О кризи рађања и контроли рађања у Србији“, *Демографска политика у Републици Српској*, XXXIV, књига 10, стр. 81–92. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Рашевић, М., Пенев, Г. (2010). „Хумани ресурси општина Србије релевантни за популациону политику“, *Од путање до аутостраде*, Ђорђевић, Д., Костадиновић, А. и Митровић Љ. (ур.), стр. 183–202. Ниш: ЈУНИР и Универзитетска библиотека Никола Тесла.
- РЗС (1992). *Општине и региони у Србији*. Становништво према старости и полу по Попису 1991. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2002). *Општине и региони у Србији*. Становништво према старости и полу по Попису 2002. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2003). *Брачно стање према старости, вероисповести и националној или етничкој припадности*. Подаци по насељима. Књ. 12. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2003а). *Пол и старост*. Подаци по насељима. Књ. 2. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2004). *Женско становништво старо 15 и више година*. Подаци по општинама. Књ. 15. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2012). *Старости и пол*. Подаци по насељима. Књ. 2. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2012а). *Природно кретање становништва у Републици Србији 1961–2010*. Подаци по општинама. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2013). *Брачни статус*. Подаци по општинама и градовима, Књ. 5. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2013а). *Фертилитет женског становништва*. Подаци по општинама и градовима. Књ. 6. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2013б). *Породице*. Подаци по насељима. Књига 12. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2014). *Упоредни преглед броја становника 1948–2011*. Подаци по насељима. Књига 20. Београд: Републички завод за статистику.

- РЗС (2014а). *Породице са децом*. Подаци по општинама и градовима. Књига. 17. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2016а). *Демографска статистика у Републици Србији 2015*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2017а). *Демографска статистика у Републици Србији 2016*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2018а). *Демографска статистика у Републици Србији 2017*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2016). *Закључени и разведени бракови у Републици Србији, 2015*. Саопштење за јавност број 169, год. LXVI (30.06.2016). Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2017). *Закључени и разведени бракови, 2016*. Саопштење за јавност, број 173, год. LXVII, (04.07.2017). Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2018). *Закључени и разведени бракови, 2017*. Саопштење за јавност, број 170, год. LXVIII, (29.06.2018). Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2019). *Закључени и разведени бракови, 2018*. Саопштење за јавност, број 178, год. LXIX (28.06.2019). Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2019а). *Витални догађаји, 2018*. Саопштење за јавност, број 177, год. LXIX (28.06.2019). Београд: Републички завод за статистику.
- РС (2017). Кабинет министарства без портфеља задуженог за демографију и популациону политику, *Мере популационе политике*, доступно на: www.mdpp.gov.rs/populaciona-politika-mere.php (преузето: 19.05.2018).
- РС (2018). Кабинет министарства без портфеља задуженог за демографију и популациону политику, *Мере популационе политике*, доступно на: www.mdpp.gov.rs/latinica/index.php (преузето: 04.10.2018).
- Rontos, K. (2010). „Demographic trends, young people’s attitudes towards marriage and socio-economic changes related to family formation in Greece and in Selected European Countries: A comparative analysis based on official and survey research data“, *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, Vol. 3, No. 2, December 2010, 543–562.
- Segalan, M. (2009). *Sociologija porodice*, Београд: Clio.
- Stanković, B., Penev G. (2010). „Trendovi vanбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века у ширем европском контексту“, *Stanovništvo*, 1/2010, str. 1–24.
- Станковић, Б., Г. Пенев (2010а). „Ванбрачна рађања и ванбрачне заједнице: између маргинализације и модернизације“, *Демографски преглед*, Година X, број 37/2010, стр. 1–4.

- Станковић, Б. (2015). „Брачност становништва“, *Популација Србије почетком 21. века*, стр. 194–218., Београд: Републички завод за статистику.
- Стратегија за подстицање рађања (2018)., Службени гласник РС, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – УС, 72/12, 7/14 – УС и 44/14 доступно на: <http://www.mdpp.gov.rs/doc/strategije/Strategija-podsticanja-radjanja-2018.pdf>, преузето: 30.05.2018.
- Стратегија за подстицање рађања (2008). Службени гласник РС, бр. 55/05, 71/05-исправка,101/07. доступно на: <http://www.mdpp.gov.rs/doc/strategije/Strategija%20podsticanja%20radjanja.pdf> преузето: 25. 04. 2018.
- Суботић, Д. (2005). *Социологија*, Београд: Институт за политичке студије.
- Tomanović, S., Ignjatović, S. (2004). „Млади у транзицији: између породице порекла и породице одређености“, *Млади загубљени у транзицији*, Mihailović, S.(ur.), стр. 39–64. Београд: Centar za proučavanje alternativa.
- Tomanović, S. (2012). „Транзиције у породичном домену“ у Tomanović S. et. al. *Млади наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*, стр. 127–146. Београд: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja.
- Tomanović, S., Stanojević, D. (2012a). „Закључак: млади и друштвена интеграција младих“, *Млади наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*, Tomanović S., et. al., стр. 273–296. Београд: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja.
- Tomanović, S., Stanojević D. (2015). *Млади у Србији 2015: стања, опажања, веровања и надања*, Београд: Friedrich Ebert Stiftung, SeConS група за развојну иницијативу.
- Toulemon, L., Leridon, H. (1991). „Vingt années de contraception en France: 1968–1988“, *Population*, Vol. 46. 1991/4, p. 777–812.
- Ule, M., Kuhar, M. (2008). „Orientations of Young Adults in Slovenia Toward the Family Formation“, *Young*. Vol. 16(2), 153–183.
- UN (2017). *World Population Prospects – The 2017 Revision, Key findings and advance tables*. New York: United Nations – Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
- Fišer, S. et. al. (2006). „Za“ i „O“ *jednoroditeljskim obiteljima*. Zagreb: Udruga za unapređenje kvaliteta življenja LET.
- Flere, S. (2015). „Youth and Family in South East Europe“, in: *Lost in Democratic Transition? Political Challenges and Perspectives for Young People in South East Europe Results of Representative Surveys in Eight Countries*, p. 67–83., Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung Regional Dialogue SEE.

- Hajnal, J. (1965). „European Marriage Patterns on Perspective“, in: D. V. Glass, D.E.C. Eversley (eds.): *Population in History: Essays in Historical Demography* (London: Edward Arnold), p. 101–143.
- Hurrelmann, K. Weichert, M. (eds) (2015). *Lost in Democratic Transition? Political Challenges and Perspectives for Young People in South East Europe Results of Representative Surveys in Eight Countries*, Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung Regional Dialogue SEE.
- Cvejić, S. et al. (2010). *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*. UNPD Srbija, Beograd: Sektor za inkluzivni razvoj.
- Coast, E. (2009). „Currently Cohabiting: Relationship Attitudes, Expectations and Outcomes“. in: Stillwell, J.; Coast, E. i Kneale, D. (eds.), *Fertility, living arrangements care and mobility: understanding population trends and processes*. Dordrecht: Springer.
- Čikić, J. (2017). „Biloška reprodukcija porodičnih gazdinstava: iz perspektive ruralnog rodnog režima“. *Sociologija*, god. LIX, br. 1, str. 102–123.
- Čipin, I. (2011). „Obrazovanje i fertilitet žena u Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja – časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 20., No. 1. 111., str. 25–45.
- Waite, L. (2005). „Marrage and Family“, in: Poston, L.D. and Micklin M. (eds.), *Handbook of Population*, USA: Springer.
- Wertheimer Baletić, A. (1973). *Demografija, stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb: Informator.
- Wertheimer Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.
- Wertheimer Baletić, A. (2000). „Populaciona politika u zemljama u razvoju s postranzicijskim obilježima razvoja stanovništva“, *Rad*, knjiga 480., str. 163–180.
- Wertheimer Baletić, A. (2005). „Populacijska politika u razvijenim europskim zemljama“, *Rad*, knjiga 492., str. 297–330.
- Wertheimer Baletić, A. (2006). „EksPLICITNA I IMPLICITNA POLITIKA U EUROPSKIM ZEMLJAMA“, *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, godina 4., str. 2–22.
- Wood, R., Avellar S. and Goesling B. (2008). *Pathways to Adulthood and Marriage: Teenagers' Attitudes, Expectations, and Relationship Patterns*, Mathematica Policy Research, Inc. Princeton, NJ. Retrieved from <http://aspe.hhs.gov/hsp/08/pathways2adulthood/report.pdf>., преузето: 28. 07.2018.
- World Values Survey Association (1999). 4th wave, data retrieved from the доступно на: www.worldvaluessurvey.org. преузето: 30.07.2018.
- Qu, L. i Weston, R. (2008). „Attitudes towards marriage and cohabitation“, *Family Relationships Quarterly*, 8:5–10.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1.

ОСНОВА ДУБИНСКОГ ИНТЕРВЈУА

I Општи подаци

- Пол
- Тип насеља
- Округ
- Старост
- Школска спрема
- Занимање
- Брачни/партнерски статус
- Родитељски статус
- Број деце

II Брак, партнерство и рађање/родитељство

- Како бисте описали однос младих према браку и рађању деце у Вашој средини/Вашем окружењу? (можете навести конкретне примере друга/другарице, сестре/брата, комшије...или причати уопштено о младима у Вашој средини).
- Истраживања показују да се данас однос младих према браку и рађању променио у односу на претходне генерације (Ваших родитеља, баке и деке). Шта Ви мислите, како (по чему) се тај однос променио и зашто (због којих фактора, због чега)?
- Са колико година људи данас улазе у брак и постају родитељи? Да ли одлажу брак и родитељство? Ако да, реците због чега?
- Да ли се млади данас радије одлучују за брак или ванбрачну заједницу? Које су по Вама предности, а који недостаци живота у браку, односно ванбрачној заједници?
- Који су по Вама неопходни услови да би двоје младих ушло у брак и да би се остварили као родитељи?

Прилог 2.

УПИТНИК

Поштовани/а,

Пред Вама се налази упитник који треба да послужи прикупљању података за израду докторске дисертације под називом: „Социјалне детерминанте брачног и репродуктивног понашања младих из југоисточне Србије“. Циљ истраживања је да се испита да ли постоји повезаност између појединих социјалних фактора и ставова и понашања младих везано за партнерство, брак и рађање/родитељство. Резултати истраживања користиће се искључиво у научне сврхе. Истраживање је у потпуности анонимно, а Ваше учешће добровољно. У овом упитнику нема тачних нити погрешних одговора, не постоји најбољи и најгори одговор! Важно је да Ваши одговори буду искрени и потпуни, зато Вас молим да пажљиво прочитате свако питање, а потом обележите свој одговор. На тај начин допринећете успеху истраживања.

Унапред Вам захваљујем.

Носилац истраживања
Драгана Пешић Јенаћковић

Упитник

1. Пол
1) мушки   2) женски
2. Тип насеља у којем сте стално насељени/настањени?
1) град   2) село
3. Округ у којем сте стално насељени/настањени?
  1. Борски
  2. Браничевски
  3. Зајечарски
  4. Јабланички
  5. Нишавски
  6. Пиротски
  7. Подунавски
  8. Пчињски
  9. Топлички
4. Колико имате година? _____
5. Колико чланова има Ваша породица? _____
6. Како оцењујете материјално стање Ваше породице?
1) добро   2) просечно   3) лоше

7. Колики су укупни месечни приходи Ваше породице?

- 1) до 29.000
- 2) од 30.000 до 49.000
- 3) од 50.000 до 99.000
- 4) од 100.000 до 150.000
- 5) преко 150.000

8. Који од следећих описа највише одговара Вашем радном статусу:

- 1) запошљен-а на неодређено (стално запослени) у државном/друштвеном сектору
- 2) запошљен-а на одређено (привремено запослени) у државном/друштвеном сектору
- 3) запошљен-а на неодређено (стално запослени) у приватном сектору
- 4) запошљен-а на одређено (привремено запослени) у приватном сектору
- 5) радите али нисте пријављени (радно сте ангажовани, али нисте у радном односу)
- 6) незапошљен-а

* Наредна питања о становању (од 9 до 13) односе се на стално, а не на привремено/тренутно место Вашег боравка.

9. Са ким живите?

- 1) сам/сама
- 2) са једним родитељем – сам/а са мајком
- 3) са једним родитељем – сам/а са оцем
- 4) са мајком и оцем – сам/а са оба родитеља
- 5) са једним родитељем – са мајком и рођеним братом/сестром (сестрама, браћом)
- 6) са једним родитељем – са оцем и рођеним братом/сестром (сестрама, браћом)
- 7) са оба родитеља и рођеним братом/сестром (сестрама, браћом)
- 8) са родитељима, братом/сестром (или браћом и сестрама), баком и/или деком
- 9) са родитељима, сестром/братом (сестрама, браћом), баком и/или деком и другим сродницима: _____ (нпр.стричеви, стрине, ујаци, ујне...)
- 10) без родитеља, са баком, деком или другим сродницима: _____
- 11) сам/а са партнером/супружником
- 12) са партнером и дететом/децом
- 13) са партнером и родитељима: _____ (Вашим или његовим/њеним: свекар, свекрва, таст, ташта)
- 14) са партнером, родитељима _____ (Вашим или његовим/њеним: нпр. свекар, свекрва, таст, ташта) и сродницима: _____
- 15) са партнером, дететом (децом) и родитељима: _____ (Вашим или његовим/њеним)
- 16) са партнером, дететом (децом) и родитељима (Вашим или његовим/њеним) и другим сродницима _____
- 17) са неким другим, са ким? _____

10. Какав је Ваш стамбени положај?

- 1) кућа/стан је у мом власништву или у власништву мог партнера
- 2) кућа/стан је у власништву родитеља (ваших или партнерових)
- 3) подстанар сам
- 4) нешто друго, шта? _____

11. Колика је површина стамбеног простора у коме живите? _____

12. Колико соба има у твом стану/кући? (не рачунати помоћне просторије)

- 1) једна
- 2) две
- 3) три
- 4) четири
- 5) пет и више

13. Како оцењујете Вашу стамбену ситуацију?

- 1) неповољна   2) просечна   3) повољна

14. Који је највиши ниво образовања који сте стекли до сада?

- 1) без школе
- 2) незавршена основна школа
- 3) завршена основна школа
- 4) трогодишња средња школа
- 5) четворогодишња средња школа, гимназија
- 6) виша, висока школа
- 7) факултет, академија
- 8) мастер, магистратура
- 9) докторат, специјализација

15. Које је Ваше занимање?

- 1) радник
- 2) пољопривредник
- 3) администратор, техничар
- 4) службеник
- 5) стручњак
- 6) руководиоца
- 7) приватни предузетник
- 8) ученик
- 9) студент
- 10) нешто друго, шта? _____

16. Који је ниво образовања Ваших родитеља?

Мајка

- 1) без школе
- 2) незавршена основна школа
- 3) завршена основна школа
- 4) трогодишња средња школа
- 5) четворогодишња средња школа
- 6) виша, висока школа
- 7) факултет, академија
- 8) мастер, магистратура
- 9) докторат, специјализација

Отац

- 1) без школе
- 2) незавршена основна школа
- 3) завршена основна школа
- 4) трогодишња средња школа
- 5) четворогодишња средња школа
- 6) виша, висока школа
- 7) факултет, академија
- 8) мастер, магистратура
- 9) докторат, специјализација

17. Колико чланова је имала породица у којој сте одрасли? _____

18. Са ким сте живели у току одрастања? (изабрати одговор који је најприближнији)

- 1) са једним родитељем – сам/а са мајком – 2 члана
- 2) са једним родитељем – сам/а са оцем – 2 члана
- 3) са мајком и оцем – сам/а са оба родитеља – 3 члана
- 4) са једним родитељем – са мајком и рођеним братом/сестром (сестрама, браћом) – од 3 до 5 чланова
- 5) са једним родитељем – са оцем и рођеним братом/сестром (сестрама, браћом) – од 3 до 5 чланова
- 6) са оба родитеља и рођеним братом/сестром (сестрама, браћом) – од 3 до 5 чланова
- 7) са родитељима, братом/сестром (или браћом и сестрама), баком и деком – од 5 до 10 чланова
- 8) са родитељима, сестром/братом (сестрама, браћом), баком и деком и другим сродницима (стричеви, стрине, ујаци, ујне, прабабе, прадеде) – преко 10 чланова
- 9) без родитеља, са баком, деком или другим сродницима

- 10) без биолошких родитеља, као усвојено дете или у хранитељској породици
 11) одрастао/ла сам у дому
 12) нешто друго, шта? _____

19. Како бисте оценили материјално стање породице у којој сте одрасли?

- 1) лоше   2) просечно   3) добро

20. На скали од 1 до 5 оцените у којој мери наведени описи одговарају породици у којој сте одрасли:

* 1 на скали значи уопште не одговора ситуацији у Вашој породици одрастања, док 5 значи да потпуно одговара.

	Уопште не					Потпуно да				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Све битне одлуке доносио је отац.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Постојала је јасна подела улога према полу и узрасту.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Религија је веома важна.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Рад је веома важан.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Чланови породице редовно су посећивали цркву и славили славу.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Мајка је претежно бринула о деци и кући, а отац је обезбеђивао средства за живот.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Ауторитет оца био је изражен.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Родитељи су код Вас првенствено развијали послушност.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Васпитавали су Вас да морате волети и поштовати родитеље без обзира на њихово понашање.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Родитељи су се жртвовали за Вас и бринули о Вама чак и када је то нарушавало њихово благостање.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

21. Који од следећих описа највише одговора брачном статусу Ваших родитеља?

1. Моји родитељи су у браку
2. Моји родитељи живе у ванбрачној заједници
3. Моји родитељи су разведени
4. Брак мојих родитеља престао је смрћу једног од њих

22. Какав је Ваш брачни/партнерски статус?

- 1) Партнер и ја живимо у браку
- 2) Живимо заједно али нисмо венчани
- 3) Разведен/а сам
- 4) Удовац/удовица сам
- 5) Ништа од наведеног, тренутно сам у вези са партнером/партнерком, али нисмо венчани нити живимо заједно
- 6) Ништа од наведеног, тренутно сам сам/а, без партнера/партнерке
- 7) Нешто друго, шта? _____

23. Какви су Ваши планови и жеље за улазак у брак?

- 1) уопште не планирам и не желим да икада уђем у брак
- 2) не планирам брак скоро, али желим да будем у браку једног дана (у даљој будућности).
- 3) планирам брак ускоро
- 4) нисам о томе размишљао/ла.
- 5) већ сам у браку

24. Уколико сте у браку, са колико година сте склопили:

први брак _____ други брак _____ трећи брак _____

25. Да ли бисте живели заједно са партнером/партнерком иако нисте венчани?

- 1) да, живео-ла бих са партнером пре брака (живели би привремено невенчани, у фази која претходи браку, а касније би се вероватно венчали)
- 2) да, живео-ла бих са партнером невенчано, брак је ионако само формалност, „парче папира“
- 3) да, већ живимо заједно
- 4) не бих живео-ла са партнером пре него што склопимо брак

26. На скали од 1 до 5 оцените колико су према Вама наведени разлози/мотиви важни за улазак у брак или ванбрачну заједницу.

* 1 значи нимало (уопште) није важно, 5 изузетно (веома, много) је важно

Разлози/мотиви за улазак у брачну или ванбрачну заједницу	Уопште ми није важно					Изузетно ми је важно				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1) заљубљеност и осећања – љубав према будућем супружнику	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
2) потреба за емоционалном стабилношћу/сигурношћу „удвоје“	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
3) економска стабилност/сигурност	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
4) излаз из неповољне материјалне ситуације породице из које потичем	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
5) потреба за заснивањем породице по угледу на складни породични живот породице из које потичем	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
6) излаз из неповољне породичне ситуације из које потичем, испуњене честим конфликтима и потреба за складним породичним животом	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
7) зато што је тако „нормално“, тако „треба“	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
8) притисак породице или средине	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

27. На скали од 1 до 5 процените колико су по Вама, следећи фактори важни за избор партнера/супружника?

*1 на скали значи потпуно неважно, 5 веома (изузетно) важно.

Фактори за избор брачног партнера	Потпуно неважно					Веома важно				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Верска припадност	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Материјални статус/положај	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Породично порекло	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Одобравање од стране родитеља	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Девичанство, невиност	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Личност	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Изглед	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Ниво образовања	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Заједничка интересовања	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Место порекла	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Национално порекло	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

28. По Вашем мишљењу, са колико година је најбоље да се жена уда? _____

29. По Вашем мишљењу, са колико година је најбоље да се мушкарац ожени? _____

30. На скали од 1 до 5 оцените колико су према Вама наведени услови важни за улазак у брак или ванбрачну заједницу?

*1 на скали значи нимало (уопште) није важно, а 5 изузетно (веома много) је важно.

Услови за улазак у брачну или ванбрачну заједницу	Уопште ми није важно					Изузетно ми је важно				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1) стабилна веза и квалитетни односи са партнером	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
2) лична запосленост, финансијска самосталност	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
3) партнерова запосленост	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
3) лична и партнерова запосленост – обострани приходи	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
5) постојање стамбеног простора за живот (било у заједници са родитељима или одвојено од њих)	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
6) проширење или побољшање постојећих стамбених услова - нпр. још једна соба, реновирање постојећег простора и сл.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
7) стамбена самосталност, односно стварање услова да партнер и ја живимо одвојено од родитеља, рођака и сл.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
8) завршена школа	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
9) завршен факултет	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

31. Колико деце имате?

- 1) немам деце
- 2) једно
- 3) двоје
- 4) троје
- 5) четворо
- 6) петоро и више

32. Уколико имате дете да ли је оно рођено:

- 1) у браку
- 2) у ванбрачној заједници
- 3) дете је рођено без стабилне везе (брачне или ванбрачне)

33. Какви су Ваши планови за родитељство?

- 1) немам дете и уопште не планирам нити желим да имам децу
- 2) немам дете, не планирам родитељство ускоро, али желим да имам дете једног дана (у даљој будућности)
- 3) немам дете, али планирам дете ускоро
- 4) немам дете, али очекујем дете, дете је „на путу“
- 5) нисам о томе размишљао/ла
- 6) родитељ сам, али планирам да имам још деце
- 7) родитељ сам и не планирам да имам више деце

34. На скали од 1 до 5 процените колико су по Вама наведени мотиви/разлози важни за остварење родитељства.

*1 на скали значи нимало (уопште) ми није важно, а 5 изузетно (веома, много) ми је важно.

Разлози/мотиви за родитељство	Уопште ми није важно				Изузетно ми је важно
	1	2	3	4	5
1) продужетак лозе	1	2	3	4	5
2) да имам неког о коме ћу да бринем	1	2	3	4	5
3) љубав према деци	1	2	3	4	5
4) да имам неког ко ће да ме воли	1	2	3	4	5
5) да имам неког ко ће да брине о мени кад остарим	1	2	3	4	5
6) учвршћење везе и прелазак у брак	1	2	3	4	5
7) побољшање ванбрачне везе	1	2	3	4	5
8) побољшање брака	1	2	3	4	5
9) да би ми живот био испуњен/да би мој живот имао сврху и смисао	1	2	3	4	5
10) да би испунио-ла дуг према нацији, обавезу према друштву	1	2	3	4	5
11) да знам за кога радим и за кога се мучим	1	2	3	4	5
12) да би испунио-ла жељу партнеру	1	2	3	4	5
13) да би одговорио-ла притиску рођака, средине и сл.	1	2	3	4	5
14) да би испунио-ла жељу родитељима да постану баба и деда	1	2	3	4	5
15) зато што је тако „нормално“, „тако треба“	1	2	3	4	5

35. Уколико имате деце, са колико година сте први пут постали родитељ? _____

36. По Вашем мишљењу, са колико година је за жену најбоље да роди своје прво дете _____?

37. Колико би деце требало да има сваки човек? _____

38. Колико бисте деце Ви желели да имате? _____

39. Да ли бисте се одлучили за реализацију родитељства у ванбрачној заједници?

1) да   2) не   3) можда

40. Да ли бисте се одлучили да самостално одгајате дете?

1) да   2) не   3) можда

41. Колико деце планирате/очекујете да имате у постојећим условима? _____

42. На скали од 1 до 5 оцените колико су према Вама наведени услови важни за родитељство:

*1 на скали значи уопште (нимало) није важно а 5 изузетно (веома, много) је важно.

Услови за родитељство	Уопште ми Није важно				Веома ми је важно
	1	2	3	4	5
1 стабилна веза и квалитетни односи са партнером	1	2	3	4	5
2) подршка и ангажовање партнера око деце	1	2	3	4	5
3) лична запосленост, финансијска самосталност	1	2	3	4	5
4) партнерова запосленост	1	2	3	4	5
5) лична и партнерова запосленост – обострани приходи	1	2	3	4	5
6) постојање стамбеног простора за живот (било у заједници са родитељима или одвојено од њих)	1	2	3	4	5
7) побољшање или проширење постојећег стамбеног	1	2	3	4	5

простора – нпр. још једна соба, реновирање постојећег простора					
8) стамбена самосталност - одвојеност од родитеља, рођака и сл. (у властитом или изнајмљеном стану)	1	2	3	4	5
9) већа одговорност и помоћ друштва за породице са децом – квалитетнија социјална заштита и већа финансијска давања	1	2	3	4	5
10) могућност усклађивања радних и породичних обавеза	1	2	3	4	5
11) квалитетнија здравствена заштита трудница и квалитетније услуге приликом порођаја када би	1	2	3	4	5
12) завршена школа	1	2	3	4	5
13) завршен факултет	1	2	3	4	5

43. Испод је наведен извештај број ставова о браку, ванбрачним заједницама и родитељству. Молим Вас да изразите у којој мери се слажете или не слажете са сваком од њих, давањем оцене од 1 до 5.

* Оцене имају следеће значења:

- 1 – уопште се не слажем
- 2 – углавном се не слажем
- 3 – неодлучан сам
- 4 – углавном се слажем
- 5 – у потпуности се слажем

1. Брак је светиња.....1.....2.....3.....4.....5
2. Сваки човек треба да живи у браку.....1.....2.....3.....4.....5
3. Брак је застарела/превазиђена институција.....1.....2.....3.....4.....5
4. У реду је да двоје људи живи заједно пре брака.....1.....2.....3.....4.....5
5. У реду да пар живи заједно, иако немају никакву намеру да се венчају...1.....2.....3.....4.....5
6. Срамота је живети у ванбрачној заједници.....1.....2.....3.....4.....5
7. Родитељство је најважнија ствар у животу.....1.....2.....3.....4.....5
8. Деца треба што више да се рађају како бисмо ми опстали као нација.....1.....2.....3.....4.....5
9. Рађање деце веома је важно за функционисање брака.....1.....2.....3.....4.....5
10. У реду је бити родитељ у ванбрачној заједници.....1.....2.....3.....4.....5
11. У реду је да се жена/мушкарац у улози мајке/оца оствари као самохран
родитељ.....1.....2.....3.....4.....5
12. Срамота је да жена роди ванбрачно дете.....1.....2.....3.....4.....5

Прилог 3.

Списак табела

- Табела 1. Табеларни приказ карактеристика скале традиционалности породице*
- Табела 2. Испитаници према округу*
- Табела 3. Старосне категорије испитаника*
- Табела 4. Старост испитаника*
- Табела 5. Образовна структура испитаника – цео узорак*
- Табела 6. Образовна структура испитаника који нису у процесу образовања*
- Табела 7. Образовна структура мајки испитаника*
- Табела 8. Образовна структура очева испитаника*
- Табела 9. Брачни/партнерски статус родитеља испитаника*
- Табела 10. Тип домаћинства испитаника*
- Табела 11. Упоредни преглед броја становника у статистичким областима Региона јужне и источне Србије од 1961. до 2011. године*
- Табела 12. Промене броја становника Региона јужне и источне Србије по окрузима*
- Табела 13. Смањење становништва Региона јужне и источне Србије по окрузима у периоду од 1991. до 2011. године (изражено у процентима)*
- Табела 14. Промене броја становништва од 15 до 35 година у Региону јужне и источне Србије и њеним окрузима, према пописима 1991., 2002. и 2011. године.*
- Табела 15. Смањење броја младих у Региону јужне и источне Србије у међупописним периодима од 1991. до 2011. године*
- Табела 16. Природно кретање становништва у Региону јужне и источне Србије од 1961. до 2010. године*
- Табела 17. Природно кретање становништва у Региону јужне и источне Србије од 2011. до 2017. године*
- Табела 18. Витални догађаји на 1000 становника по окрузима, 1991., 2001. и 2010. година*
- Табела 19. Витални догађаји на 1000 становника у Србији и њеним регионима, 2018. г.*
- Табела 20. Становништво старости од 15 до 39 година из Региона јужне и источне Србије према брачном статусу 2011. године*
- Табела 21. Градско становништво старости од 15 до 39 година у Региону јужне и источне Србије према брачном статусу 2011. године*

Табела 22. Сеоско становништво старости од 15 до 39 година у Региону јужне и источне Србије према брачном статусу 2011. године

Табела 23. Процент лица у браку према старосним категоријама и типу насеља

Табела 24. Брачни статус лица старости од 15 до 39 година из Региона јужне и источне Србије према окрузима, изражен у процентима, 2011. година

Табела 25. Ванбрачне заједнице у Региону јужне и источне Србије међу становништвом од 15 до 39 година према типу насеља

Табела 26. Становништво старости од 15 до 39 г. у ванбрачној заједници према окрузима у Региону јужне и источне Србије, 2011. године

Табела 27. Женско становништво старости од 15 до 39 година у Региону јужне и источне Србије према учешћу у репродукцији и старосним групама, 2011. године.

Табела 28. Женско становништво од 15 до 39 година из Региона јужне и источне Србије према окрузима и броју живорођене деце, 2011. године.

Табела 29. Карактеристике и основне вредности скале за вредновање брака

Табела 30. Брачна заједница – стање и перспективе младих

Табела 31. Карактеристике и основне вредности скале за вредновање рађања и родитељства

Табела 32. Родитељство – стање и перспективе младих

Табела 33. Идеални, жељени, планирани и стварни број деце

Табела 34. Т тест упарених узорака за број деце

Табела 35. Идеалне и стварне године склапања брака и рађања

Табела 36. Идеалне године за склапање брака и рађање према полу

Табела 37. Године склапања брака и остварења родитељства према полу

Табела 38. Карактеристике и основне вредности скале за вредновање кохабитације

Табела 39. Ванбрачна заједница – стање и тенденције младих

Табела 40. Карактеристике и основне вредности скале за вредновање родитељства ван брака

Табела 41. Анализа варијансе (ANOVA) између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и брачног/партнерског статуса испитаника

Табела 42. Post hoc тест (LSD) – вредновање брака и брачни/партнерски статус испитаника

Табела 43. Post hoc тест (LSD) – вредновање кохабитације и брачни/партнерски статус

Табела 44. Post hoc тест (LSD) – вредновање рађања/родитељства и брачни/партнерски статус испитаника

Табела 45. *Post hoc тест (LSD) – вредновање родитељства ван брака и брачни/партнерски статус испитаника*

Табела 46. *Разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашању према родитељском статусу испитаника*

Табела 47. *Родитељски статус испитаника према типу заједнице*

Табела 48. *Разлике у идеалном, жељеном, планираном броју деце према типу заједнице*

Табела 49. *Разлике у стварном броју деце према типу заједнице испитаника*

Табела 50. *Анализа варијансе (ANOVA) између нивоа вредновања брака и брачног/партнерског статуса родитеља испитаника*

Табела 51. *Post hoc тест (LSD) – вредновање брака и брачни/партнерски статус родитеља*

Табела 52. *Post hoc тест (LSD) – вредновање рађања/родитељства и брачни/партнерски статус родитеља испитаника*

Табела 53. *Post hoc тест (LSD) – вредновање кохабитације и брачни/партнерски статус родитеља испитаника*

Табела 54. *Post hoc тест (LSD) – вредновање родитељства ван брака и брачни/партнерски статус родитеља испитаника*

Табела 55. *Брачни/партнерски статус испитаника према типу заједнице родитеља*

Табела 56. *Разлике у идеалном, жељеном, планираном броју деце према типу заједнице родитеља испитаника*

Табела 57. *Разлике у стварном броју деце према типу заједнице родитеља испитаника*

Табела 58. *Планови за брак према типу заједнице родитеља испитаника*

Табела 59. *Тенденције ванбрачне заједнице према типу заједнице родитеља испитаника*

Табела 60. *Разлике у нивоу традиционалности породице порекла између младих који живе у браку и кохабитацији*

Табела 61. *Анализа варијансе (ANOVA) између нивоа традиционалности породице порекла и планова за брак*

Табела 62. *Post hoc тест (LSD) – ниво традиционалности породице порекла и планови за брак*

Табела 63. *Анализа варијансе (ANOVA) између нивоа традиционалности породице порекла и тенденција за кохабитацију*

Табела 64. *Post hoc тест (LSD) – ниво традиционалности породице порекла и тенденције за кохабитацију*

Табела 65. Корелација између нивоа традиционалности породице порекла и вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања

Табела 66. Корелација између нивоа традиционалности породице порекла и идеалног, жељеног, планираног и стварног броја деце испитаника

Табела 67. Корелација између традиционалности породице порекла и идеалног и стварног времена за брак и родитељство

Табела 68. Разлике у идеалном, жељеном и планираном броју деце према величини породице порекла

Табела 69. Разлике у оствареном броју деце према величини породице порекла

Табела 70. Корелација између идеалног, жељеног, планираног и оствареног броја деце и броја чланова породице одрастања

Табела 71. Разлике у идеалним годинама за улазак у брак и рађање величини породице порекла

Табела 72. Корелација између броја чланова породице одрастања и идеалних година за брак и рађање

Табела 73. Разлике у годинама уласка у брак према величини породице порекла

Табела 74. Разлике у годинама остварења родитељства према величини породице порекла

Табела 75. Разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања према структури породице порекла

Табела 76. Брачни/партнерски статус испитаника према структури породице порекла

Табела 77. Разлике у идеалном, жељеном и планираном броју деце према структури породице порекла

Табела 78. Планови за брак према структури породице порекла

Табела 79. Разлике у вредновању кохабитације и родитељства ван брака према образовном нивоу испитаника

Табела 80. Корелација између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и образовног нивоа испитаника

Табела 81. Разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања према образовном нивоу испитаника који су завршили процес образовања

Табела 82. Корелација између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и образовног нивоа испитаника који су завршили процес образовања

Табела 83. Разлике у вредновању кохабитације и родитељства ван брака према образовном нивоу мајки испитаника

Табела 84. Разлике у вредновању према образовном нивоу очева испитаника

Табела 85. Корелација између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и образовног нивоа мајки испитаника

Табела 86. Корелација између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и образовног нивоа очева испитаника

Табела 87. Разлике у идеалном времену за брак и рађање према образовању испитаника

Табела 88. Корелација између образовног нивоа испитаника и идеалног времена за склапање брака и рађање

Табела 89. Разлике у идеалном времену за брак и рађање према образовању испитаника који су завршили процес образовања

Табела 90. Корелација између образовног нивоа испитаника који су завршили процес образовања и идеалног времена за склапање брака и рађање детета

Табела 91. Разлике у годинама склапања брака према образовном нивоу испитаника

Табела 92. Разлике у годинама остварења родитељства према образовном нивоу испитаника

Табела 93. Корелација између образовног нивоа испитаника и година склапања брака и остварења родитељства

Табела 94. Разлике у идеалном, жељеном и планираном броју деце према образовању испитаника

Табела 95. Разлике у стварном броју деце према образовању испитаника

Табела 96. Корелације између образовног нивоа испитаника и идеалног, жељеног, планираног и стварног броја деце

Табела 97. Брачни/партнерски статус према образовном нивоу мајке

Табела 98. Родитељски статус испитаника према нивоу образовања мајки испитаника

Табела 99. Брачни/партнерски статус према образовном нивоу оца

Табела 100. Родитељски статус испитаника према нивоу образовања очева испитаника

Табела 101. Разлике у вредновању различитих модела родитељства према радном статусу

Табела 102. Брачни/партнерски статус испитаника према радном статусу

Табела 103. Планови за брак према радном статусу испитаника

Табела 104. Планови за родитељство према радном статусу испитаника

Табела 105. Разлике у годинама склапања брака према радном статусу испитаника

Табела 106. Разлике у годинама остварења родитељства према радном статусу

Табела 107. Брачни/партнерски статус испитаника према месечним приходима породице

Табела 108. Родитељски статус према месечним приходима породице

Табела 109. Планови за брак према месечним приходима породице

Табела 110. Планови за родитељство према месечним приходима породице

Табела 111. Анализа варијансе (ANOVA) између вредновања брака и оцене материјалног стања

Табела 112. Post hoc тест (LSD) – вредновање брака и оцена материјалног стања породице

Табела 113. Брачни/партнерски статус према оцени материјалној стања породице

Табела 114. Брачни/партнерски статус испитаника према оцени материјалног стања породице порекла

Табела 115. Родитељски статус према оцени материјалног стања породице

Табела 116. Родитељски статус према оцени материјалног стања породице одрастања

Табела 117. Планови за брак према оцени материјалног стања породице

Табела 118. Планови за родитељство према оцени материјалног стања породице

Табела 119. Анализа варијансе (ANOVA) између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и стамбеног положаја

Табела 120. Post hoc тест (LSD) – вредновање брака и стамбени положај испитаника

Табела 121. Post hoc тест (LSD) – вредновање кохабитације и стамбени положај

Табела 122. Post hoc тест (LSD) – вредновање рађања и родитељства и стамбени положај

Табела 123. Post hoc тест (LSD) – вредновање родитељства ван брака и стамбени положај

Табела 124. Брачни/партнерски статус према стамбеном положају испитаника

Табела 125. Родитељски статус према стамбеном положају испитаника

Табела 126. Разлике у стварном броју деце према стамбеном положају испитаника

Табела 127. Разлике у планираном, жељеном и идеалном броју деце према стамбеном положају

Табела 128. Планови за брак према стамбеном положају испитаника

Табела 129. Планови за родитељство према стамбеном положају испитаника

Табела 130. Разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања према стамбеној (не) самосталности

Табела 131. Брачни/партнерски статус према стамбеној (не) самосталности

Табела 132. Родитељски статус према стамбеној (не) самосталности испитаника

Табела 133. Стварни број деце према стамбеној (не) самосталности испитаника

Табела 134. Планирани, жељени и идеални број деце према стамбеној(не) самосталности

Табела 135. Планови за брак према стамбеној (не) самосталности испитаника

Табела 136. Планови за родитељство према стамбеној (не) самосталности испитаника

Табела 137. Разлике у идеалним годинама за улазак у брак и рађање према стамбеној (не) самосталности

Табела 138. Разлике у годинама склапања брака према стамбеној (не) самосталности

Табела 139. Разлике у годинама остварења родитељства према стамбеној (не) самосталности

Табела 140. Брачни/партнерски статус према оцени стамбене ситуације

Табела 141. Родитељски статус према оцени стамбене ситуације

Табела 142. Разлике у стварном броју деце према оцени стамбене ситуације

Табела 143. Разлике у планираном, жељеном и идеалном броју деце према оцени стамбене ситуације

Табела 144. Планови за брак према оцени стамбене ситуације

Табела 145. Планови за родитељство према оцени стамбене ситуације

Табела 146. Разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања према типу насеља испитаника

Табела 147. Корелација између вредновања различитих облика брачног и репродуктивног понашања и типа насеља

Табела 148. Брачни/партнерски статус према типу насеља испитаника

Табела 149. Родитељски статус према типу насеља испитаника

Табела 150. Разлике у стварном броју деце према типу насеља испитаника

Табела 151. Разлике у идеалном, жељеном, планираном броју деце према типу насеља

Табела 152. Разлике у годинама склапања брака према типу насеља испитаника

Табела 153. Разлике у годинама остварења родитељства према типу насеља испитаника

Табела 154. Разлике у идеалним годинама за брак и родитељство према типу насеља

Табела 155. Планови за брак према типу насеља испитаника

Табела 156. Тенденције ванбрачне заједнице према типу насеља испитаника

Табела 157. Планови за родитељство према типу насеља

Табела 158. Корелација између типа насеља и важности различитих фактора за избор партнера/супружника

Табела 159. Разлози/мотиви за улазак у брак/ванбрачну заједницу

Табела 160. Разлике у разлозима/мотивима за улазак у брак/ванбрачну заједницу према типу насеља

- Табела 161. Корелације између важности различитих разлозлога/мотива за улазак у брак/ванбрачну заједницу и типа насеља*
- Табела 162. Разлози/мотиви за родитељство*
- Табела 163. Разлике у важности различитих разлозима/мотивима за родитељство према типу насеља*
- Табела 164. Корелација између важности различитих разлога/мотива за родитељство и типа насеља*
- Табела 165. Градска и сеоска омладина у брачној/ванбрачној заједници према стамбеној (не) самосталности*
- Табела 166. Корелације између важности различитих услова за брак/ванбрачну заједницу и типа насеља*
- Табела 167. Услови за родитељство*
- Табела 168. Разлике у условима за родитељство према типу насеља испитаника*
- Табела 169. Корелација између важности различитих услова за родитељство и типа насеља*

Прилог 4.

Списак графикана

- Графикон 1. Полна структура испитаника*
- Графикон 2. Структура испитаника према типу насеља*
- Графикон 3. Статус испитаника према активности*
- Графикон 4. Брачни/партнерски статус испитаника*
- Графикон 5. Родитељски статус испитаника*
- Графикон 6. Родитељи према броју деце*
- Графикон 7. Структура испитаника према материјалном стању породице*
- Графикон 8. Фактори за избор партнера/супружника*
- Графикон 9. Разлике у факторима за избор партнера/супружника према типу насеља*
- Графикон 10. Услови за брак/ванбрачну заједницу*
- Графикон 11. Разлике у условима за брак/ванбрачну заједницу према типу насеља*

Биографија аутора

Драгана Пешић Јенаћковић рођена је 17. 06. 1984. године у Пули. Од 1991. године живи у Нишу, где је завршила основну и средњу школу. Филозофски факултет у Нишу, одсек социологија, завршила је са просечном оценом 9,44 и оценом 10 на дипломском испиту, под менторством Миомира С. Наумовића. На истом факултету новембра 2013. године, уписала је докторске студије социологије и положила све испите са просечном оценом 10,00. Ауторка је више научних и стручних радова из области социологије, а посебну пажњу посвећује научним дисциплинама: социјална демографија, социологија села и града, социологија омладине и социологија породице. Учествовала је на научним скуповима Српске академије наука и уметности (Огранак САНУ у Нишу) и Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Добитник је награде за таленте у области науке фондације „Света Петка“, Општине Медијана у Нишу за 2015. годину. Члан је Српског социолошког друштва.

Изјава 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

СОЦИЈАЛНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ БРАЧНОГ И РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА
МЛАДИХ ИЗ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, __31.10. 2019. __

Потпис аутора дисертације:

Златана С. Јаковљевич
(Име, средње слово и презиме)

Изјава 2.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ЕЛЕКТРОНСКОГ И ШТАМПАНОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Наслов дисертације: СОЦИЈАЛНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ БРАЧНОГ И
РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА МЛАДИХ ИЗ ЈУГОИСТИЧНЕ СРБИЈЕ

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предао/ла за уношење у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, истоветан штампаном облику.

У Нишу, __31.10.2019.__

Потпис аутора дисертације:

Драгана С. Пелић Јенаковић
(Име, средње слово и презиме)

Изјава 3:

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

СОЦИЈАЛНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ БРАЧНОГ И РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА
МЛАДИХ ИЗ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

У Нишу, __31.10.2019.__

Потпис аутора дисертације:

Браница С. Пешчић Јераткович
(Име, средње слово и презиме)